

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
MINTAQAVIY BO‘LIMI
XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI**

XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI AXBOROTNOMASI

Axborotnoma OAK Rayosatining 2016-yil 29-dekabrdagi 223/4-son qarori bilan biologiya, qishloq xo‘jaligi, tarix, iqtisodiyot, filologiya va arxitektura fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan

**2025-5/2
Xorazm Ma’mun akademiyasi axborotnomasi
2006 yildan boshlab chop qilinadi**

Xiva-2025

Bosh muharrir:*Abdullayev Ikram Iskandarovich, b.f.d., prof.***Bosh muharrir o‘rinbosari:***Hasanov Shodlik Bekpo‘latovich, k.f.n., k.i.x.***Tahrir hayati:**

<i>Abdullayev Ikram Iskandarovich, b.f.d., prof.</i> <i>Abdullayeva Muborak Maxmusovna, b.f.d., prof.</i> <i>Abduhalimov Bahrom Abduraximovich, t.f.d., prof.</i> <i>Agzamova Gulchexra Azizovna, t.f.d., prof.</i> <i>Aimbetov Nagmet Kalliyevich, i.f.d., akad.</i> <i>Ametov Yakub Idrisovich, b.f.d., prof.</i> <i>Babadjanov Xushnut, f.f.n., prof.</i> <i>Bahodirova Feruza Bahodir qizi, PhD, dots,</i> <i>Bobojonova Sayyora Xushnudovna, b.f.n., dos.</i> <i>Bekchanov Davron Jumanazarovich, k.f.d.</i> <i>Buriyev Xasan Chutbayevich, b.f.d., prof.</i> <i>Gandjayeva Lola Atanazarovna, b.f.d., k.i.x.</i> <i>Davletov Sanjar Rajabovich, tar.f.d.</i> <i>Durdiyeva Gavhar Salayevna, arx.f.d.</i> <i>Ibragimov Baxtiyor To‘laganovich, k.f.d., akad.</i> <i>Izzatullayev Zuvayd, b.f.d., prof.</i> <i>Ismailov Is‘haqjon Otabayevich, f.f.n., dos.</i> <i>Jumaniyozov Otaboy, f.f.d., prof.</i> <i>Jumaniyozov Zoxid Otaboyevich, f.f.n., dos.</i> <i>Jumanov Murat Arepbayevich, b.f.d., prof.</i> <i>Kadirova Shaxnoza Abduxalilovna, k.f.d., prof.</i> <i>Qalandarov Nazimxon Nazirovich, b.f.f.d., k.i.x.</i> <i>Karabayev Ikramjan Turayevich, q/x.f.d., prof.</i> <i>Karimov Ulug‘bek Temirbayevich, DSc</i> <i>Kurbanbayev Ilhom Jumanazarovich, b.f.d., prof.</i> <i>Kurbanova Saida Bekchanovna, f.f.n., dos.</i> <i>Qutliyev Uchqun Otoboyevich, f-m.f.d., prof.</i> <i>Lamers Jon, q/x.f.d., prof.</i> <i>Maykl S. Enjel, b.f.d., prof.</i> <i>Maxmudov Raufjon Baxodirovich, f.f.d., k.i.x.</i> <i>Mirzayev Sirojiddin Zayniyevich, f-m.f.d., prof.</i> <i>Matniyozova Hilola Xudoyberganovna, b.f.d., prof.</i> <i>Masharipova Feruza Jumanazarovna, PhD</i>	<i>Mirzayeva Gulnara Saidarifovna, b.f.d.</i> <i>Najmeddinov Axmad Raxmatovich PhD, dotsent</i> <i>Pazilov Abduvayit, b.f.d., prof.</i> <i>Razzaqova Surayyo Razzoqovna, k.f.f.d., dos.</i> <i>Ramatov Bakmat Zaripovich, q/x.f.n., dos.</i> <i>Raximov Raxim Atajanovich, t.f.d., prof.</i> <i>Raximov Matnazar Shomurotovich, b.f.d., prof.</i> <i>Raximova Go‘zal Yuldashovna, f.f.f.d., dos.</i> <i>Ro‘zmetov Baxtiyar, i.f.d., prof.</i> <i>Ro‘zmetov Dilshod Ro‘zimboyevich, g.f.n., k.i.x.</i> <i>Ruzmetov Davron Ibrogimovich, PhD</i> <i>Sadullayev Azimboy, f-m.f.d., akad.</i> <i>Salayev San‘atbek Komilovich, i.f.d., prof.</i> <i>Saparbayeva Gulandam Masharipovna, f.f.f.d.</i> <i>Saparov Kalandar Abdullayevich, b.f.d., prof.</i> <i>Safarov Alisher Karimdjaniyevich, b.f.d., dos.</i> <i>Sirojov Oybek Ochilovich, s.f.d., prof.</i> <i>Sobitov O‘lmasboy Tojxmedovich, b.f.f.d., k.i.x.</i> <i>Sotipov Goyipnazar, q/x.f.d., prof.</i> <i>Tojibayev Komiljon Sharobitdinovich, b.f.d., akad.</i> <i>Xolliyev Askar Ergashevich, b.f.d., prof.</i> <i>Xolmatov Baxtiyor Rustamovich, b.f.d.</i> <i>Cho‘ponov Otanazar Otojovich, f.f.d., dos.</i> <i>Shakarboyev Erkin Berdikulovich, b.f.d., prof.</i> <i>Ermatova Jamila Ismailovna, f.f.n., dos.</i> <i>Eshchanov Ruzumboy Abdullayevich, b.f.d., prof.</i> <i>O‘razboyev G‘ayrat O‘razaliyevich, f-m.f.d.</i> <i>O‘rozboyev Abdulla Durdiyevich, f.f.d.</i> <i>Hajiyeva Maqsuda Sultonovna, fal.f.d.</i> <i>Hasanov Shodlik Bekpo‘latovich, k.f.n., k.i.x.</i> <i>Xudayberganova Durdona Sidiqovna, f.f.d.</i> <i>Yuldashev Xamza Kamalovich, PhD</i> <i>Zaripova Ranojon Zaripovna, PhD, dotsent</i>
--	--

Xorazm Ma‘mun akademiyasi axborotnomasi: ilmiy jurnal.-№5/2 (126), Xorazm Ma‘mun akademiyasi, 2025 y. – 191 b. – Bosma nashrning elektron varianti- <https://www.mamun.uz/bulletin>

ISSN 2091-573 X

Muassis: O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi mintaqaviy bo‘limi – Xorazm Ma‘mun akademiyasi

MUNDARIJA

IQTISODIYOT FANLARI

Abdullaeva Yu.S. Bridging neuroscience and neuromarketing: a neurocognitive approach to consumer insight	5
Abduraimov D.S., Eshpulatov D.B. O'zbekistonda turizm sohasining rivojlanish tendensiyalari: tahlil va istiqbollar	7
Allaberganov X.A. Tashqi savdo salohiyatini yuksaltirish ko'rsatkichlaridan foydalanish	10
Allonazarov O.N., Matyakubov U.R. Mehmondo'stlik industriyasi rivojlanishining bosqichlari va uning zamonaviy yo'nalishlari	13
Azimova H.E. Xalqaro moliya tashkilotlari, ularning maqsadi va vazifalari	17
Barnayev Z.Sh. Raqobat muhitida xizmatlar sifati va iste'molchi ehtiyojlari o'rtasidagi bog'liqlik	20
Beknazarova G.J. Chorvachilik sohasida axborot texnologiyalarining roli va aqlli qishloq xo'jaligini shakllantirishda xorijiy mamlakatlar tajribalari	23
Bobomuradova S.Z. Application of artificial intelligence in accounting	26
Ergasheva N. Keytering outsorsing xizmatlarini rivojlantirishning zamonaviy tryendi sifatida	30
G'aniyeva M.S. Ayollar tadbirkorligining sharqona xususiyatlari	33
Ibadullayev S. Aloqa korxonalarida xizmat ko'rsatish samaradorligini oshirishning innovatsion yo'nalishlari	36
Ibragimova G.T., Sattorova M.K. Aksiyadorlik jamiyatlarida moliyaviy rejalashtirishni takomillashtirish yo'llari	40
Irisboyev Sh.N. The economic importance of creating tourist infrastructure in rural areas	43
Jumamuratova M.B. Smart tourism and sustainable development in Uzbekistan: a systematic analysis	47
Jumanov O.S. Raqobatbardoshlik marketing strategiyasining ilmiy-nazariy asoslari	53
Mardonova D.Sh. Mehmonxona biznesida xizmat ko'rsatish sifatini oshirish strategiyasini shakllantirish yo'llari	55
Norqobilova S.E. Noodatiy mehmonxonalar mazmuni, mohiyati va iqtisodiyot uchun foydasi	58
Odilov A. Regional tourism demand in Uzbekistan: the impact of innovation and technology adoption	61
Olimjonov I.O. Montana iqtisodiyotining tarmoqlararo tahlili va strategik rivojlanish ustuvor yo'nalishlari	66
Pulatova A.Dj. Islomiy bank xizmatlarining mamlakat iqtisodiyotidagi roli va ularning kengayish imkoniyatlari	70
Pulatova A.Dj. Hodimlarning ijtimoiy barqarorligini ta'minlashda raqamli yechimlar	72
Pulatova A.Dj. Yashil iqtisodiyotni innovatsion boshqarishning ilmiy-nazariy asoslari	75
Raximov Z.T., Raximov T.J. YAIM o'sishiga eksport hajmining ta'sirini ekonometrik modellashtirish	78
Saidov S.S. Mintaqani barqaror rivojlantirish modellarida innovatsion -investetsion funksiyalarni shakllantirish asoslari	83
Shermamatova N.I. Mehmonxona xizmatlarida kadrlar salohiyatidan samarali foydalanishning uslubiy asoslari	87
Shoqulova Z.O. Tijorat banklarining kredit siyosati, kreditlash jarayoni va uning o'ziga xos xususiyatlari	91
Sultanova X.J. Jahondagi eng yirik elektr jihozlari ishlab chiqaruvchi obyektlar	94
Taraxtiyeva G.K., Mamarajabov N.S. O'zbekistonda ijtimoiy siyosatning asosiy yo'nalishlari	98
Toliboyeva Ch.B., Karimova Sh. Kriptovalyutalar va markaziy bank siyosati: xavf va imkoniyatlar	100
Tursunov O.B. Farg'ona viloyatida transport xizmatlari ko'rsatilish darajasi oshirish yo'llari va yillar kesimida taxlili	103
Umirbekov P. Crop diversification and sustainable agriculture practices in Karakalpakstan	106

Usubjonov Z.V. Namangan viloyati mehnat bozorini rivojlantirish imkoniyatlari	109
Uzaydullayev Sh.Sh. Oliy ta'lim, fan va ishlab chiqarish integratsiyasini boshqarish asosida iqtisodiyotni rivojlantirish asoslari	112
Xasanova Yu.M. Investitsiya faoliyatini davlat tomonidan tartibga solishning dastaklari	114
Xolmirzayev U.A. Bilimlar iqtisodiyotining mamlakat va hududlar iqtisodiy rivojlanishidagi rolini baholashga uslubiy yondashuvlar	117
Xusenova M.G., Rufieva R. Sh. Mehmonxona sanoatida esg transformatsiyasini tatbiq qilish masalalari	121
Zokirjonov M.B. Sanoatni modernizatsiya qilishda kichik va yirik korxonalar integratsiyasining iqtisodiy samaradorligi	123
Абдуллаева С. Формирование и развитие культуры управления рисками	127
Аманиязова Р.Б. Совершенствование социально-экономических и правовых механизмов обеспечения занятости сельского населения	130
Ботирова Р.А. Реал инвестициялар мазмунини тадқиқ этишга концептуал ёндашув	134
Бойкузиева Г.А. Совершенствование организационно-экономических механизмов управления деятельностью перерабатывающих промышленных предприятий	137
Жумаев И.Х. Иқтисодий барқарорликни таъминлашда туризм соҳасини ривожлантиришнинг услубий асослари	141
Кесимов Д. Минтақа соғлиқни сақлашда хусусий тиббиётни ривожлантириш йўллари	146
Машарипова М.Ў. Ўзбекистонда аёллар тадбиркорлигининг ижтимоий иқтисодий моҳияти ва қўллаб-қувватлаш хусусиятлари	150
Мухаммадиева Ю.Ю. Минтақаларнинг ижтимоий-иқтисодий салоҳиятидан самарали фойдаланиш	153
Норқобилов Ж. Автотранспорт воситаларидан фойдаланишни баҳолаш хусусиятлари	156
Рофеева Р.Ш. Развитие регионального туризма через информационные технологии	160
Сайдалиева М.Г., Исаева Н.Х. Инновационные технологии в управление туристическими услугами	163
Тагаев Б.Э., Тураева Э.Ф. Нестандартные формы занятости в отечественном и зарубежном рынке труда	165
Тангрибердиев С. Минтақада барқарор инклюзив ўсишни таъминлаш устувор йўналишларини аниқлаш омиллари	169
Ташмухамедова К.С. Методологические основы управления конкурентного потенциала промышленных предприятий	173
Эргашев Р.Х. Мева-сабзавотчилик маҳсулотлари кооперациясининг самарадорлигини ошириш йўллари	175
ARXITEKTURA FANLARI	
Axmedov S.I., Pulatov M.M. Chig'anoq tosh va uning rangli pardozbop g'isht xususiyatiga ta'siri	180
Pulatov M.M. Ikkilamchi xomashyolar pardozbop g'isht tarkibidagi bog'lovchining normal quyuvqligiga ta'siri	183
Xamroqulova M.M. Proyeksiyalar va ularning me'moriy loyihalashdagi vazifasi	185

UDC 339.138:159.9

**BRIDGING NEUROSCIENCE AND NEUROMARKETING: A NEUROCOGNITIVE
APPROACH TO CONSUMER INSIGHT*****Yu.S.Abdullaeva, lecturer, Tashkent International University of Education, Tashkent***

Annotatsiya. Ushbu maqola neyromarketingning fanlararo sohasini o'rganadi, bu yerda neyrologiya tamoyillari iste'molchilar xulq-atvori va qaror qabul qilishni tushunish uchun qo'llaniladi. Neyrologik tahlil, tadqiqotlar va xulosalardan foydalanib, marketologlar an'anaviy marketing usullari ko'pincha e'tiborsiz qoldiradigan ongosti afzalliklar va hissiy javoblar haqida tushunchaga ega bo'lishlari mumkin. Ushbu maqolada marketologlar neyromarketing va uning iste'molchilar xulq-atvori va xarid qilish niyatlariga ta'siri bilan bog'liq muhim bilimlarni olishlari mumkin bo'lgan bir qancha miya topilmalari va faktlari keltirilgan. Neyrologiya va neyromarketing o'rtasidagi tafovutni bartaraf etish orqali marketingdagi asosiy o'zgarishlar, chuqur miya tahlili va tadqiqotlarini taqqoslash orqali iste'molchilarning ehtiyojlari va motivatsiyalarini tushunish osonlashadi.

Kalit so'zlar: neyroilm, neyromarketing, iste'molchi, ong, sotib olish niyati.

Аннотация. Данная статья исследует междисциплинарную область нейромаркетинга, где принципы нейробиологии применяются для понимания поведения потребителей и принятия решений. Используя нейроанализ, исследования и выводы, маркетологи могут получить представление о подсознательных предпочтениях и эмоциональных ответах, которые традиционные методы маркетинга часто игнорируют. В этой статье представлены несколько мозговых открытий и фактов, с помощью которых маркетологи могут получить важные знания, связанные с нейромаркетингом и его влиянием на поведение потребителей и покупательские намерения. Устранение разрыва между нейробиологией и нейромаркетингом облегчает понимание потребностей и мотивации потребителей путем сравнения ключевых изменений в маркетинге, глубокого мозгового анализа и исследований.

Ключевые слова: нейронаука, нейромаркетинг, потребитель, сознание, покупательское намерение.

Abstract. This article explores the interdisciplinary field of neuromarketing, where neuroscience principles are applied to understand consumer behavior and decision-making. Using neuroscientific analysis, investigations and findings, marketers can achieve insights into subconscious preferences and emotional responses where traditional marketing methods often overlook. This article provides several brain findings and facts where marketers can gain essential knowledge related to neuromarketing and its impact consumer behavior and purchase intentions. By bridging the gap between neuroscience and neuromarketing, it becomes easier to understand consumer needs and motivations through comparing major changes in marketing, deep brain analysis and investigation.

Keywords: neuroscience, neuromarketing, consumer, consciousness, purchasing intention.

Neuroscience provides a more objective picture by examining brain activity in response to marketing stimuli. Neuromarketing, which combines neuroscience and marketing, seeks to uncover the subconscious drivers of consumer behavior. By studying how the brain reacts to the ambient scents, arousal, music, and other information, marketers can improve their strategies to better influence and sustain their consumers. Article investigates neuromarketing strategies through analysing neuroscience, accessing consumers' unconscious minds.

We do not make decisions after carefully exploring all options; and our decisions are rarely driven by conscious planning. Consumer choices are driven by at least two main processes: an unconscious "quick and dirty" valuation of immediate options, and conscious experiences of making the choice. Parietal cortex supports the 'first person perspective' on the visual world, unconsciously framing the visual object stream. Some prefrontal areas select and interpret conscious events for

executive control. Visual consciousness has been studied in depth and it is well established that visual features are identified in the ventral stream of posterior cortex. There, feature-sensitive cells support visual experiences of light, color, contrast, motion, retinal size, location and object identity; small lesions can selectively abolish those conscious properties. However, to recall the experience of a human face, we need the hippocampal system. To respond to it emotionally, neurons in amygdala can be activated. But hippocampus and amygdala do not seem to support conscious contents directly. The direction of influence also goes the other way. When we step from tossing sailboat onto solid ground, the horizon can be seen to wobble. On the airplane flight at night, passengers can see the cabin tilting on approach to landing, although they are receiving no optical cues about the direction of the plane. In those cases, unconscious vestibular signals (originating in the inner ear) shape conscious vision. In sum, conscious visual brain activities can influence unconscious ones, and vice versa. Most recently, several studies have demonstrated inattention blindness, in which paying attention to one visual flow (e.g. a bouncing basketball) blocks conscious access to another activity at the very center of visual gaze. These studies generally show that unconscious stimuli still evoke local feature activity in sensory cortex. Unconscious events are those that are known to exist without the ability to report them accurately, such as subliminal activation of cortical cells. Global workplace makes minimal assumptions that: The brain can be viewed as a collection of distributed specialized networks, most of which do not directly support conscious experiences. In deep sleep, auditory stimulation activates only primary auditory cortex. In vegetative states following brain injury, stimuli that are ordinarily loud or painful activate only the primary sensory cortices. Waking consciousness is apparently needed for forward spread of sensory activation to occur. Intentions and emotions can be viewed as “goal contexts” shaping consciously reportable actions without themselves becoming conscious at the time. Conscious experience in general can be viewed as information presented to prefrontal executive regions for interpretation, decision-making and voluntary control. Raichle et al. write that medial parietal regions, including ‘posterior cingulate cortex and adjacent precuneus can be posited as tonically active region of the brain that continuously gather information about the world around, and possibly within us. It would appear to be default activity of the brain. Conscious stimulation in the waking state leads to frontoparietal activation, but unconscious input does not. In unconscious states, sensory stimulation activates only sensory cortex, but not frontoparietal regions. The conscious resting state shows high frontoparietal metabolism compared with outward-directed cognitive tasks.

In humans and related species the cortico-thalamic (C-T) core is believed to underlie conscious aspects of perception, thinking, learning, feelings of knowing (FOK), felt emotions, visual imagery, working memory and executive control. Visuotopic maps in cortex specialize in features like color, retinal size, motion, object identity, and egocentric /allocentric framing. Sensory percepts may bind and broadcast from posterior cortex, while non-sensory FOKs may involve prefrontal and frontotemporal areas. In the intact brain the hippocampal complex may support conscious event organization as well as episodic memory storage. Damage to frontoparietal regions or connections may impair the conscious state. Cortex and thalamus consist of multi-layered two-dimensional arrays of neurons and their connective arborizations. Each array projects topographically to others. Cortical regions are mirrored in major thalamic nuclei, most of which are also layered arrays [12, 158]. Notes that “any new information reaching a cortical area...benefits from a thalamic region.” Thalamic nuclei do not communicate with each other directly, but only by way of cortical synapses. Unconscious assumptions that shape conscious features were previously called “context” [13]. Because that term is now used with other meanings in the psychological literature, we will adopt the word “framing” which is in common use in the social sciences. The best-known brain examples are the egocentric and allocentric visuotopic arrays of the parietal cortex. When damaged on the right side, these conscious visuotopic fields cause the half of object and scenes to disappear, a condition called hemi-neglect. Goodale and Milner have shown that even normal visuomotor guidance in near-body space may be unconscious. In vision the dorsal “framing” stream and “feature-based” ventral stream may combine in the medial temporal cortex (MTL) [14]. Baars reviewed extensive evidence showing that unconscious framing is needed for normal perception, language comprehension and action planning. In sum, normal conscious experiences need both traditional feature binding and

frame binding [12]. High-level conceptual models such as LIDA can provide insights into the processes implemented by the neural mechanism underlying consciousness, without necessarily specifying the mechanism themselves. Although it is difficult to derive experimentally testable predictions from large-scale architectures, this hybrid architecture approach is broadly consistent with the major empirical feature discussed in this article. It predicts, for example, that consciousness may play a central role in the classic notion of cognitive working memory, selective attention, learning, and retrieval. Global brain states can be compared to a football crowd with three states, “chatting”, “chanting”, “cheering”. Chatting describes the C-T activity of waking and REM dreams. It involves point-to-point conversations among spatial arrays in the C-T system, which can have very high S/N ratios, though they appear to be random when many of them take place at the same time. Like a football stadium with thousands of coordinated local conversations that are not coordinated globally, the average global activity is a low-level amplitude. Nevertheless, as we will see, direct cortical recordings show phase-coupled chatting in the C-T core appears to underlie specific cognitive tasks. Chanting shows coordinated start-stop crowd activity, about once a second over prolonged period of time. Deep sleep (also called delta sleep or slow wave sleep) is the least conscious state of the daily cycle. Finally, a stadium crowd may cheer when a team scores a goal or makes an error. This corresponds to an “event-related” peak of activity. In the brain, the event-related potential (ERP) occurs when a significant or intense stimulus is processed, causing a stereotypical wave pattern to sweep through the brain. Brain imaging suggests that semantic knowledge is distributed in temporal, frontal, and parietal cortex, while sensory regions are recruited for imagery, inner speech, and motor activities that are associated with abstract concepts.

REFERENCES:

1. Fisher, Carl Erik, Chin, Lisa, Klitzman, Robert, 2010. Defining Neuromarketing: Practices and Professional Challenges. *Harvard Review of Psychiatry*, 18(4), pp. 230-237.
2. Gailynn Nicks and Yannick Carriou, 2016. *Emotion, Attention and Memory in Advertising*. 1 ed. UK: Ipsos Connect.
3. Jorge Henrique Caldeira de Oliveira, 2014. *Journal of Management Research*. Macrothink Institute, 6(2), p. 45.
4. Percy L., *The Role of Emotion in Processing Advertising*. 1 ed. UK: Routledge, 2012.
5. Hilke Plassmann, Uma R. Karmarkar, 2015. *Consumer Neuroscience*. 1 ed. UK: Cambridge University Press.
6. Natalya V. Terenteva, Dmytro V. Vovchenko, 2023. Features of the space of neuromarketing. *Marketing*, 10(1), p. 50.
7. Yarosh O.B., Kalkova N.N., Reutov V.E., 2021. Customer emotions when making an online purchase decision. *Upravlenets/The manager*, 12(4), pp. 42-58.
8. Ashby, Brown, Walasek, Yechiam, 2021. The endowment effect and beliefs about the market. *Decision*. 1 ed. US: APA.
9. Richard Veale, Ziad M. Hafeed and Masatoshi Yoshida, 2017. How is visual salience computed in the brain? Insights from behaviour, neurobiology and modelling. *The Royal Society*, 372(1714), p. 504.
10. Zajonc, Raymond, Jennifer L., 2025. The Mere Exposure Effect is Not a Silver Bullet for Marketers.
11. <http://intuitiveconsumer.com/the-mere-exposure-effect-is-not-a-silver-bullet-for-marketers/>
12. Murray Shanahan, Bernard Baars, 2004. Applying global workspace theory to. *Elsevier*, 98(1), pp. 157-176.
13. Baars, B. J., 1988. *A cognitive theory of consciousness*. 1 ed. USA: Cambridge University Press.
14. A.P. S., 2010. Hierarchical relational binding in the medial temporal lobe: The strong get stronger. *Hippocampus*, 20(11), p. 1206–1216.

UO’K 338.48

O‘ZBEKISTONDA TURIZM SOHASINING RIVOJLANISH TENDENSIYALARI: TAHLIL VA ISTIQBOLLAR

D.S. Abduraimov, PhD, Guliston davlat universiteti, Guliston

D.B. Eshpulatov, stajyor o‘qituvchi, Guliston davlat universiteti, Guliston

Annotatsiya. O‘zbekistonda turizm sohasining rivojlanish sur‘atlari, infratuzilma yaxshilanishi, xorijiy sayyohlar oqimi va turizm xizmatlari hajmi dinamikasi tahlil qilindi hamda istiqbolli yo‘nalishlar aniqlandi.

Kalit so‘zlar: Turizm, infratuzilma, xorijiy sayyohlar, xizmatlar hajmi.

Аннотация. В статье проанализированы темпы развития туристической отрасли в Узбекистане, улучшение инфраструктуры, динамика потока иностранных туристов и объёмы туристических услуг, а также выявлены перспективные направления.

Ключевые слова: Туризм, инфраструктура, иностранные туристы, объём услуг.

Abstract. The development rates of the tourism sector in Uzbekistan, improvements in infrastructure, the dynamics of foreign tourist inflows, and the volume of tourism services were analyzed, and promising directions were identified.

Key words: Tourism, infrastructure, foreign tourists, service volume.

Kirish. O'zbekiston o'zining boy madaniy merosi, qadimiy shaharlar majmuasi, betakror tabiiy manzaralari va mehmondo'st xalqining qadriyatlari bilan xalqaro turizm xaritasida alohida o'rin tutadi. Samarqand, Buxoro, Xiva kabi shaharlar UNESCOning Butunjahon madaniy merosi ro'yxatiga kiritilgan bo'lib, ular dunyo sayyohlarining e'tiborini tortadi [1]. So'nggi yillarda O'zbekiston hukumati tomonidan turizm sohasini jadal rivojlantirish maqsadida qator islohotlar amalga oshirildi. Jumladan, 90 dan ortiq davlat fuqarolari uchun vizasiz rejim joriy etildi, ko'plab aeroportlar va mehmonxonalar modernizatsiya qilindi [2].

Rasmiy statistik ma'lumotlarga ko'ra, 2024-yilda mamlakatga 8,2 million chet ellik sayyoh tashrif buyurgan bo'lib, bu 2023-yilga nisbatan 24,2% o'sishni ko'rsatadi [3]. Turizm sohasi orqali iqtisodiyotga 2,7 milliard AQSh dollari hajmida valyuta tushumlari kiritilgan [3]. Shuningdek, ekoturizm, sog'lomlashtirish turizmi va madaniy turizm kabi yangi yo'nalishlar faol rivojlanmoqda [4].

Mazkur tadqiqot O'zbekistonda turizm sohasining rivojlanish sur'atlari, mavjud imkoniyatlar va dolzarb muammolarni tahlil qilish hamda sohaga oid statistik ko'rsatkichlarga asoslanib ilmiy xulosa va tavsiyalar ishlab chiqishga qaratilgan. Tadqiqot IMRAD modeli asosida olib boriladi va akademik talablarga javob beradi.

Adabiyotlar tahlili. O'zbekistonning boy tarixiy-madaniy merosi, geografik joylashuvi va mehmondo'st xalqi uni xalqaro turizm uchun jozibador maskanga aylantiradi. So'nggi yillarda turizm sohasi bo'yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar ushbu sohaning rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillarni chuqur tahlil qilmoqda.

Arabov va boshqalar tomonidan olib borilgan tadqiqotda O'zbekistonda turizm infratuzilmasining rivojlanishi va uning turizm sohasiga ta'siri o'rganilgan [5]. Tadqiqotda transport, turar joy, diqqatga sazovor joylar va xizmatlar sifati kabi infratuzilma elementlarining rivojlanishi turizmning muvaffaqiyatiga bevosita ta'sir ko'rsatishi ta'kidlangan.

Kadirov va Karimov o'z tadqiqotlarida O'zbekistonda turizm sohasining rivojlanishiga to'sqinlik qilayotgan asosiy omillarni aniqlaganlar [6]. Ular orasida infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmaganligi, xizmat ko'rsatish sifati pastligi va marketing strategiyalarining yetishmasligi kabi muammolar mavjud.

Erkayeva tomonidan olib borilgan tadqiqotda O'zbekistonda tarixiy-madaniy turizmning rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar PEST tahlili asosida o'rganilgan. Ushbu tahlil siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va texnologik omillarni hisobga olib, tarixiy-madaniy turizmning rivojlanish istiqbollarini aniqlashga yordam beradi [7].

Murodova va Omonova o'z tadqiqotlarida O'zbekistonda turizm sohasining asosiy ko'rsatkichlarini tahlil qilganlar [8]. Ular 2018–2021 yillar oralig'ida turizm sohasida kuzatilgan o'sish va rivojlanish tendensiyalarini ko'rsatib, pandemiya davrida sohaning qanday o'zgarishlarga uchraganini tasvirlaydilar.

Yuqoridagi tadqiqotlar O'zbekistonda turizm sohasining rivojlanishi uchun infratuzilma, xizmat ko'rsatish sifati, marketing strategiyalari va tarixiy-madaniy merosning muhimligini ko'rsatmoqda. Shuningdek, pandemiya kabi global omillar ham sohaning rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatgan. Kelgusida ushbu omillarni hisobga olib, turizm sohasini yanada rivojlantirish strategiyalarini ishlab chiqish zarur.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotda O'zbekistonda turizm sohasining rivojlanish dinamikasi, muammolari va istiqbollari empirik va analitik usullar asosida o'rganildi. Tadqiqot metodologiyasi sifatida statistik tahlil, solishtirma tahlil va bibliografik tahlil usullari qo'llanildi.

Avvalo, O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi, Turizm va madaniy meros vazirligi hamda Jahon turizm tashkiloti (UNWTO) ma'lumotlari asosida 2018–2024 yillardagi asosiy ko'rsatkichlar – chet ellik sayyohlar soni, turizm xizmatlari hajmi, turizm infratuzilmasi obyektlari soni kabi indikatorlar yig'ildi va tahlil qilindi. Bu ma'lumotlar asosida o'sish sur'atlari, mavsumiy va yillik o'zgarish tendensiyalari aniqlangan.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot natijalari O'zbekistonda turizm sohasining so'nggi yillardagi rivojlanish sur'atlari va tarkibiy o'zgarishlarini aniq tasdiqladi. 2024-yil yakunlariga ko'ra, O'zbekistonga 8,6 million nafar xorijiy sayyoh tashrif buyurgan bo'lib, bu ko'rsatkich 2023-yilga nisbatan 24,1 foizga oshganini ko'rsatdi. COVID-19 pandemiyasidan so'ng turizm sohasi tez tiklangan va 2019-yil darajasiga yetgan. Bu holat hukumat tomonidan amalga oshirilgan viza tartib-taomillarini soddalashtirish, aviareyslar sonining oshirilishi va reklama kampaniyalarining kengaytirilishi natijasi sifatida izohlanadi.

Sayyohlarning kelib chiqish mamlakatlari strukturasi tahlil qilish shuni ko'rsatdiki, eng ko'p sayyohlar Tojikiston (1,6 mln), Qirg'iziston (1,5 mln) va Qozog'istondan (1,1 mln) kelgan [1]. Shuningdek, Yevropa davlatlari va Xitoydan tashrif buyuruvchilar soni ham ortib bormoqda, bu esa O'zbekistonning turizm bozori geografiasining kengayib borayotganidan dalolat beradi [3].

Turizm xizmatlari hajmi ham sezilarli darajada o'sgan. 2024-yilda mamlakat turizm xizmatlari eksportidan 2,7 milliard AQSh dollari daromad oldi, bu 2023-yilga nisbatan 22,7 foizga ko'pdir [3]. Quyidagi jadvalda 2020–2024 yillardagi asosiy ko'rsatkichlar taqqoslab ko'rsatilgan (1-jadval).

1-jadval.

O'zbekistonda turizm xizmatlari hajmi

Yil	Xorijiy sayyohlar soni (mln)	Turizm xizmatlari hajmi (mlrd USD)
2020	1,5	0,8
2021	2,2	1,2
2022	4,5	1,9
2023	6,9	2,2
2024	8,6	2,7

Manba: O'zbekiston Respublikasi Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi vazirligi huzuridagi Turizm qo'mitasi ma'lumotlari.

Jadval tahlilidan ko'rinadiki, pandemiya davridagi qisqarishdan so'ng turizm sektori 2022-yildan boshlab jadal o'sishni qayd etdi. 2022–2024 yillarda o'sish sur'ati o'rtacha 22% atrofida bo'lib, sohaning barqaror tiklanayotganini ko'rsatadi.

Turizm infratuzilmasi ham sezilarli rivojlandi. 2024-yil davomida 762 ta yangi turistik tashkilot (mehmonxonalar, hostellar, sayyohlik agentliklari) ro'yxatdan o'tkazildi. Bu esa xizmat ko'rsatish imkoniyatlarining kengayishiga va turistik taklifning diversifikatsiyasiga xizmat qildi. Xususan, zamonaviy mehmonxona komplekslari va “to'siqsiz turizm” infratuzilmasi loyihalari, nogironligi bo'lgan shaxslar uchun qulay sharoitlar yaratishda muhim rol o'ynadi.

Raqamli texnologiyalar joriy etilishi turizm xizmatlari ko'lamini kengaytirdi. Onlayn bron qilish platformalari, virtual gidlik ilovalari va raqamli to'lov tizimlari orqali xizmat ko'rsatish sifati oshdi. Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, raqamlashtirish sayyohlar sonining ko'payishiga va umumiy xizmatlar darajasining yaxshilanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda.

Grafik tahlil asosida xorijiy sayyohlar soni va turizm xizmatlari hajmi o'rtasida kuchli musbat korrelyatsiya aniqlangan (Pearson koeffitsienti $R = 0,87$), bu esa, xizmatlar eksportining o'sishi bevosita tashrif buyuruvchilar sonining ortishiga bog'liqligini ko'rsatadi.

Natijalar umumiy xulosa sifatida shuni ko'rsatdiki, O'zbekiston turizm sohasi pandemiyadan keyin tiklanish bosqichini muvaffaqiyatli o'tagan va endilikda barqaror o'sish tendensiyasini namoyon qilmoqda. Biroq, ayrim mintaqalarda infratuzilmaning notekis rivojlanishi va xizmat ko'rsatish sifati bilan bog'liq muammolar saqlanib qolmoqda.

Taklif va xulosalar. O'zbekiston turizm sohasi so'nggi yillarda sezilarli darajada rivojlanib, mamlakat iqtisodiyotining muhim tarmoqlaridan biriga aylandi. 2024-yil yakunlariga ko'ra,

mamlakatga 10,28 million nafar xorijiy sayyoh tashrif buyurdi, bu 2023-yilga nisbatan 55 foizga ko'pdir. Shuningdek, turizm xizmatlari eksporti 3,489 milliard AQSh dollarini tashkil etib, o'tgan yilga nisbatan 62 foizga oshdi.

Turizm infratuzilmasining rivojlanishi ham ijobiy natijalar berdi. 2024-yilda 627 ta yangi joylashtirish vositalari (mehmonxonalar, xostellar, oilaviy mehmon uylari) tashkil etildi, natijada joylashtirish vositalari umumiy soni 6 153 taga, o'rinlar soni esa 161,4 mingtaga yetdi. Shuningdek, 961 ta yangi turizm tashkiloti va turagentliklar ish boshladi, ularning umumiy soni 3 686 taga yetdi.

Davlat tomonidan turizm sohasini qo'llab-quvvatlash maqsadida 2024-yilda 483 milliard so'm ajratildi, bu mablag'lar infratuzilmani rivojlantirish, yangi loyihalarni amalga oshirish va mavjud muammolarni bartaraf etishga yo'naltirildi. Shuningdek, to'siqsiz turizm infratuzilmasini rivojlantirish bo'yicha chora-tadbirlar dasturi tasdiqlandi, bu nogironligi bo'lgan shaxslar uchun qulay sharoitlar yaratishga qaratilgan.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston turizm sohasi pandemiyadan keyin tez tiklanib, barqaror o'sish tendensiyasini namoyon qilmoqda. Biroq, ayrim hududlarda infratuzilmaning notekis rivojlanishi, xizmat ko'rsatish sifati va marketing strategiyalarining yetarli darajada takomillashmaganligi kabi muammolar mavjud bo'lib qolmoqda.

REFERENCES:

1. UNESCO. (2024). World Heritage List: Uzbekistan. Retrieved from <https://whc.unesco.org/en/statesparties/uz>
2. State Committee for Tourism of the Republic of Uzbekistan. (2024). Tourism Reforms and Development Report. Retrieved from <https://uzbektourism.uz>
3. Daryo.uz. (2025, February 3). O'zbekistonga 2024-yili qancha turist kelgani ochiqlandi. Retrieved from <https://daryo.uz/2025/02/03/ozbekistonga-2024-yili-qancha-turist-kelgani-ochiqlandi>
4. Uza.uz. (2025, January 25). O'zbek turizmi 2024 yil qanday yutuqlarga erishdi? Retrieved from <https://uza.uz/oz/posts/ozbek-turizmi-2024-yil-qanday-yutuqlarga-erishdi-673628>.
5. Arabov, N., Nasimov, D., Janzakov, B., et al. (2024). Shaping the Future of Uzbekistan's Tourism: An In-Depth Analysis of Infrastructure Influence and Strategic Planning. Journal of Eastern European and Central Asian Research, 11(1). <https://doi.org/10.15549/jecar.v11i1.1478>
6. Kadirov, A., & Karimov, D. M. (2023). Main Issues of the Development of the Tourism Industry in Uzbekistan. American Journal of Interdisciplinary Research and Development, 15, 71–75. <https://www.researchgate.net/publication/375116463>
7. Erkayeva, B. A. (2021). O'zbekistonda Tarixiy-Madaniy Turizmni Rivojlantirishning Ijtimoiy-Iqtisodiy Jihatlar. Iqtisodiyot va Innovatsion Texnologiyalar, 6, 426–429. http://iqtisodiyot.tsue.uz/sites/default/files/maqolalar/49_Erkayeva.pdf
8. Murodova, N., & Omonova, N. (2022). O'zbekistonda Turizm Sohasining Asosiy Ko'rsatkichlari. Yosh Olimlar Ilmiy-Amaliy Konferensiyasi. <https://in-academy.uz/index.php/yo/article/download/25198/16461/24193>

UO'K 33

TASHQI SAVDO SALOHIYATINI YUKSALTIRISH KO'RSATKICHLARIDAN FOYDALANISH

X.A. Allaberganov, mustaqil izlanuvchi, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada tashqi savdo salohiyatini yuksaltirishning zarurligi, mavjud imkoniyatlari va ko'rsatkichlaridan foydalanish masalalari yoritilgan.

Kalit so'zlar. Tashqi savdo, tashqi savdo salohiyati, ko'rsatkich, baholash, eksport.

Аннотация. В данной статье освещены необходимость повышения потенциала внешней торговли, вопросы использования существующих возможностей и показателей.

Ключевые слова. Внешняя торговля, внешнеторговый потенциал, показатель, оценка, экспорт.

Abstract. This article highlights the need to increase the potential of foreign trade, the issues of using existing opportunities and indicators.

Key words. Foreign trade, foreign trade potential, indicator, assessment, export.

Globalashuv sharoitida mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishda tashqi omillar va tashqi muhitni hisobga olish lozim. Bu borada tashqi iqtisodiy faoliyatni ta'minlashga e'tibor beriladi. Mamlakatning tashqi iqtisodiy faoliyatini amalga oshirish vositasi bo'lib tashqi savdo hisoblanadi.

Ushbu faoliyatning samarali bo'lishi bevosita tashqi iqtisodiy siyosatga bog'liqdir. Tashqi iqtisodiy xavfsizlikka nisbatan tahdidlarni o'z vaqtida aniqlash maqsadida uning darajasini belgilovchi tashqi savdo omillari dinamikasini kuzatish va baholash maqsadga muvofiq [1]. Shu orqali milliy iqtisodiyotning tashqi omillar ta'siridan mustaqilligini ta'minlash va shu asosda uning barqaror rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan. Tashqi iqtisodiy xavfsizlikni amalga oshirish vositasi tashqi savdo hisoblanadi [2]. Unga muvofiq, mamlakat tashqi savdo aylanmasi dinamikasi va tashqi savdo balansi ko'rsatkichlari tadqiq qilinadi. Bundan tashqari, amalga oshiriladigan savdo holati va umumiy yo'nalishi uzoq muddatda sinergik ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ularning holati makroiqtisodiy jihatdan turli bozorlar faoliyatiga ta'sir ko'rsatadi. Bu borada asosiy makroiqtisodiy bozorlar tarkibiga tovarlar, mehnat, pul, kapital bozorlari kiradi [3]. Ushbu bozorlar murakkab tizimga shaklida bir-biri bilan chambarchas bog'langan bo'ladi va asosiy maqsad eksport munosabatlarini shakllantirish e'tiborga olinadi. Eksport hajmini resurs va bilim iqtisodiyoti ta'minlashi mumkin [4]. Ammo, bu uzoq muddatda tubdan farq qiladi. Eksport va importning iqtisodiy faoliyat turlari bo'yicha tarkibi, eksport va importda ikkilamchi mahsulotlar ulushi hamda eksport va importdagi resurslar ulushi kabi ko'rsatkichlar alohida ajratiladi. Tashqi savdo ko'rsatkichlari mintaqaning tashqi bozor ishtirokchilari bilan xorijiy davlatlar bilan tovarlarni ayirboshlash hajmini tavsiflaydi [5]. Shu bois, muvozanat ularning birida o'zgarsa, barcha ko'rsatkichlar tarkibida o'zgarish sodir bo'ladi.

Darhaqiqat, tashqi savdo salohiyatini yuksaltirishga qaratilgan qator ko'rsatkichlardan foydalaniladi.

Mintaqa iqtisodiyoti uchun YaHM samaradorlik ko'rsatkichi ishlab chiqarish tarkibi va uning dinamikasini hisobga olmaydi, ishlab chiqarilgan mahsulotlar va ko'rsatilayotgan xizmatlar hajmi va sifatini emas, ularning qiymat ifodasini hisobga oladi hamda YaHM yakuniy mahsulot va xizmatlarni hisobga oladi hamda bitimlarning yakuniy hajmi, ularning miqdori, tezligi va iqtisodiy jarayonlar muhim sanaladi. Biroq, YaHM mintaqa rivojlanishining makroiqtisodiy ko'rsatkichi bo'lib, u mintaqa iqtisodiy faoliyatining umumiy natijasi sifatida ko'rib chiqiladi.

Mintaqaning iqtisodiy ahvoli ko'rsatkichlari tarkibiga mahsulot ishlab chiqarish, eksport va import ko'rsatkichlari kiradi. Ushbu ko'rsatkichlarga yetarlicha e'tibor berilmaydi va uni baholash tizimi miqdoriy ko'rsatkichlarga qaratadi. Shunday qilib, eng muhim ko'rsatkichlar kichik va o'rta korxonalar soni va ular tomonidan ishlab chiqarilgan mahsulotning solishtirma hajmi hisoblanadi. Ular orqali xo'jalik subyektlari sonidagi ulushi va ishlab chiqarilgan mahsulotning umumiy hajmidagi taqqoslanadi. Bozorning yirik ishtirokchisi bilan solishtirganda foyda olish, mahsulotning raqobatbardoshlik darajasi va ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga qaratilgan rag'batlantirish ko'rsatkichlari muhim o'rin tutadi. Keyingi ko'rsatkich korxonalarning soni bo'yicha turlari bo'yicha eksport tuzilmasi bilan bir qatorda eksportning sanoat tarmoqlari bo'yicha tarkibi hamda mahsulotni qayta ishlash darajasi bo'yicha muhim ahamiyatga ega.

Mintaqaning tashqi iqtisodiy holati ko'rsatkichlari tashqi savdo, investitsiyalar, narx va migratsiya kabi guruhlariga ajratiladi. Shu bilan birga, ikkita asosiy ko'rsatkich eksport va import hajmi bo'lib, ular asosida hosila ko'rsatkichlari yaratiladi. Asosiy olingan ko'rsatkichlar tarkibiga tashqi savdo aylanmasi hajmi, savdo balansi, eksport va import nisbati kiradi. Tashqi savdo aylanmasi eksport va import summasi, savdo balansi ularning farqi, nisbati esa mos ravishda foiz bilan ifodalanadi. Ushbu ko'rsatkichlar eksport va importga asoslangan bo'lsa-da, ularning har biri muhim ahamiyatga ega. Tashqi savdo ko'rsatkichlari tarkibiga eksport hajmi, import hajmi, tashqi savdo aylanmasi hajmi, savdo balansi hamda eksport va import nisbati kabi ko'rsatkichlar kiritiladi.

Investitsion ko'rsatkichlari mintaqa iqtisodiyotiga kiritilayotgan tashqi investitsiyalarning xorijliklarning ushbu hududda biznesni rivojlantirishga qiziqishini bildiradi. Biroq, ba'zi muammo yuzaga keladi. Bu esa xorijiy investitsiyalar ko'rsatkichlarining bir-biri bilan bog'liqligini aks ettiradi. To'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar pul mablag'lari qo'yilgan korxonani boshqarishda ishtirok etish va uning faoliyatida ishtirok etishdan daromad olish uchun mablag'larni moddiy ishlab chiqarish va sotishga qo'yish hisoblanadi. Ya'ni, to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar iqtisodiyotning ishlab chiqarish sektoriga ajratiladigan investitsiyalar bo'lib qaraladi.

Eksport-importda bo'lgani kabi nominal va nisbiy ko'rsatkichlar, xususan, to'g'ridan-to'g'ri va jami xorijiy investitsiyalar nisbati, shuningdek, xorijiy investitsiyalar hajmidagi ulushi muhim

ahamiyatga ega. Ushbu ko'rsatkichlarning birinchisi sanoat investitsiyalarining ularning umumiy hajmidagi ulushi sifatida ko'rib chiqiladi. Hudud iqtisodiyotiga xorijiy investitsiyalar ko'rsatkichlari bilan bir qatorda kapitalning chiqib ketishi ko'rsatkichlari ham mavjud. Bu borada eng muhim ko'rsatkich kapitalning mintaqadan kirib kelishi yoki chiqib ketishini aks ettiruvchi kapital hisobi balansidir.

Narxlar ko'rsatkichlari mamlakat mintaqasining markaziy bankiga ega bo'lmay, pul massasi hajmi, qayta moliyalash stavkalari bo'yicha milliy pul-kredit siyosatining oluvchisi bo'lib hisoblanadi. Ushbu holat valyuta siyosatida ham kuzatilmoqda. Chunki, aynan markaziy bank mamlakat valyuta zaxiralari hajmini nazorat qiladi. Shunga qaramay, har bir mintaqaning o'ziga xos xususiyati mavjud. Inflyatsiya darajasi va uning o'rtacha mamlakat inflyatsiyasi bilan farqi shular jumlasidandir. Bu ko'rsatkich mintaq va mamlakatda pulning qadrsizlanish darajasidagi bo'shliqni ko'rsatadi. Ushbu muammoni hal qilish uchun shu usul bilan o'lganadigan inflyatsiyani solishtirish kerak.

Mintaqaviy iqtisodiyot tarmog'ida inflyatsiyaning o'sishi ijobiy rag'bat bo'lishi mumkin. Chunki, bu tarmoq tomonidan ishlab chiqarilgan tovarlarga talabning ortishi bilan bog'liq va o'sib borayotgan bozor ko'rsatkichidir. Shu bois, ijobiy ko'rsatkich inflyatsiyaning umumiy past darajasi va alohida tarmoqlarda yuqori darajadagi inflyatsiya hisoblanadi. Inflyatsiya darajasi pulning xarid qobiliyatining real o'zgarishi, ya'ni o'ziga xos konvertatsiya variantini aks ettirgani uchun mintaqaning ichki valyuta kursi sifatida qaralishi mumkin.

Mehnat bozorida bandlik va ishsizlik ko'rsatkichlari aholining umumiy sonidan kelib chiqadi. Mehnat bozori ko'rsatkichlari bandlik ko'rsatkichlariga emas, aholi ko'rsatkichlariga asoslanadi. Bunda real ko'rsatkichlar va zaxiralar yoki o'zgarish ehtimoli ham hisobga olinadi. Ushbu ko'rsatkichlar mintaqaning tashqi iqtisodiy holatining ko'rsatkichlari bo'lganligi sababli unda umumiy ishchi kuchi hisobga olinadi. Biroq, migratsiya harakatlarini amalga oshirishda umumiy migratsiya ko'rsatkichlari va mintaqalararo migratsiya ko'rsatkichlarini hisobga olish kerak.

Umuman olganda, yuqoridagilarga asoslanib, ushbu ko'rsatkichlar turli guruhlar asosida mintaqaning tashqi savdo salohiyati ko'rsatkichlari sifatida tasniflanadi (1-jadval).

1-jadval.

Mintaqaning tashqi savdo salohiyati ko'rsatkichlari	
Ko'rsatkichlar guruhi	Ko'rsatkichlar mazmuni
Tuzilmalar	- eksport qiluvchi korxonalarining umumiy sonidagi kichik va o'rta korxonalar ulushi; - kichik va o'rta korxonalar hissasida eksportning ulushi; - tarmoqlar bo'yicha eksport va importning tarkibi; - ikkilamchi mahsulotlarni eksport va importdagi ulushi; - resurslarning eksport va importdagi ulushi
Tashqi savdo	- eksport hajmi; - import hajmi; - tashqi savdo aylanmasi hajmi; - savdo balansi; - eksport-import nisbati
Investitsiyalar (kapital harakati)	- aholi jon boshiga jami xorijiy investitsiyalar; - aholi jon boshiga to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar; - jami investitsiyalar hajmida xorijiy investitsiyalar ulushi; - asosiy kapitalga investitsiyalar umumiy hajmida xorijiy investitsiyalar ulushi; - to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarning umumiy xorijiy investitsiyalardagi ulushi; - kapital hisobidagi qoldiq
Narxi	- inflyatsiya darajasi; - oziq-ovqat mahsulotlari uchun inflyatsiya darajasi; - nooziq-ovqat tovarlari uchun inflyatsiya darajasi; - xizmat inflyatsiya darajasi; - mamlakat inflyatsiya darajasi va mintaqaviy nisbati
Migratsiya (mehnat bozori)	- migratsiya kuchayishi; - mintaqalararo migratsiyaning o'sishi

Manba: Muallif ishlanmasi

Ushbu 1-jadvalga asosan, struktura ko'rsatkichlari joriy dinamikada ko'rib chiqiladi. Aslida, eksport va importning vaqtga bog'liqligining funksional shakli emas, ma'lum bir vaqtda o'ziga xos

tuzilishga ega bo'ladi. Qolgan ko'rsatkichlar tashqi savdo qilish sharoitida bozor dinamikasining natijaviy ko'rsatkichlari sifatida ko'rib chiqiladi. Bunda ular mintaqaning tashqi savdosi ahvoli ko'rsatkichlari sifatida taqdim etiladi.

Xulosa shuki, tadqiq qilinadigan ko'rsatkichlar mintaqaning tashqi iqtisodiy holatini aks ettiradi. Bu esa asosiy makroiqtisodiy bozorlardagi muvozanat bilan bog'liq bo'lib, bu butun mintaqadagi iqtisodiy vaziyat haqida tasavvur beradi. Ushbu ko'rsatkichlar empirik va nazariy ma'noga ega bo'lib, ularni makroiqtisodiy muvozanat modellari orqali tashqi iqtisodiy vaziyat va asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlar o'rtasidagi munosabatlar orqali ko'rib chiqish mumkin bo'ladi. Natijada, tashqi iqtisodiy faoliyatning rivojlanish imkoniyatlari aniqlanib, shu orqali mamlakatning boshqa davlatlar bilan savdo-iqtisodiy aloqalarining holati va rivojlanishini tavsiflaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Блау С.Л. Оценка влияния внешней торговли на уровень внешнеэкономической безопасности страны. // *Журнал исследований по управлению, Том5, №6, 2019.*
2. Сауренко Т.Н., Анисимов В.Г., Анисимов Е.Г., Родионова Е.С. Модели торгового и платежного баланса в мирохозяйственных связях. Учебное пособие. - Санкт-Петербург, 2019. - 231 с.
3. Romer David. Advanced Macroeconomics. - McGraw-Hill, 2006.
4. Krugman P. How Did Economists Get It So Wrong? // New York Times, 2009.
5. Кравченко А.В. Индикаторы внешнеэкономического положения региона. // Проблемы. Поиск. Решения, 34 (265), 2012. - с. 23.

UO'K 338.48

MEHMONDO'STLIK INDUSTRIYASI RIVOJLANISHINING BOSQICHLARI VA UNING ZAMONAVIY YO'NALISHLARI

O.N.Allonazarov, v.b.dots., PhD, Ma'mun universiteti, Xiva
U.R.Matyakubov, prof., i.f.d., Ma'mun universiteti, Xiva

Annotatsiya. Ushbu maqolada mehmondo'stlik industriasini rivojlanish evolyutsiyasi, mehmonlarga ko'rsatiladigan xizmatlarning o'ziga xos xususiyatlari va boshqa omillarga bog'liq holda mehmonxonalarning turlari, mehmondo'stlik industriasining zamonaviy rivojlanish tendensiyalari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Mintaqa, mehmondo'stlik industriyasi, joylashtirish vositalari, turist, mehmonxona xizmatlari.

Аннотация. В статье рассматривается эволюция индустрии гостеприимства, типы гостиниц в зависимости от специфики услуг, предоставляемых гостям, и других факторов, а также современные тенденции развития индустрии гостеприимства.

Ключевые слова: Регион, индустрия гостеприимства, средства размещения, турист, гостиничные услуги.

Abstract. The article examines the evolution of the hospitality industry, types of hotels depending on the specifics of services provided to guests and other factors, as well as modern trends in the development of the hospitality industry.

Keywords: Region, hospitality industry, accommodation facilities, tourist, hotel services.

“Mehmondo'stlik” – bu mehmon va mezbон o'rtasidagi munosabatlar, mezbон esa mehmonni ma'lum darajada yaxshi niyat bilan qabul qiladi. “Mehmondo'stlik sanoati”- bu turar joy, oziq-ovqat va ichimliklar xizmati, tadbirlarni rejalashtirish, mavzuli parklar, sayyohat va turizmni o'z ichiga olgan xizmat ko'rsatish sohasidagi mehmonxonalar, sayyohlik agentliklari, restoronlar va barlarni o'z ichiga oladi. “Mehmonxona xizmatlari” – turistik mehmonxona korxonalari tomonidan mehmonlarga (sayyohlarga) xizmatlarni taklif qilish jarayoni hisoblanadi. Turistik mehmonxona xizmatlari o'z tarkibiga joylashtirish vositalari, ovqatlanish korxonalari sektori, savdo xizmatlari sektori, transport sektori hamda sport sektorlarini o'z ichiga oladi [1].

Mehmondo'stlik sanoati bozori – bu sohada faoliyat yurituvchi korxonalarning yig'indisiga aytiladi. Mehmonxona xizmatlari bozorini tadqiq qilish, korxonaning marketing faoliyati uchun muhim bo'lgan raqobatchilar, vositachilar va iste'molchilarni aniqlashda yordam beradi [2]. Mehmonxona xizmatlari bozori- aniq vaqtda va joyda mehmonxona mahsulotlari va xizmatlarini

oldi-sotdisini ta'minlaydigan talab va taklif birlashtiruvchi ijtimoiy-iqtisodiy hodisalar sifatida qarash mumkin[3].

Mehmonxona industriyasi bozorini tavsiflash uchun quyidagilarni inobatga olish lozim:

- oldi-sotdi jarayoning asosiy obyekti bo'lib xizmatlar tashkil qiladi;
- xizmatlar ishlab chiqaruvchilar va xaridorlar o'rtasida bo'g'inlar va tuzilmalarning vositachisi bo'lib, talab va taklif o'rtasidagi aloqalarni ta'minlaydi;
- mehmonxona xizmatlariga talab bir qator jihatlar bo'yicha farqlanadi (masalan, iste'molchilarning xarid qobiliyati, yoshi, motivlari);
- mehmonxona xizmatlariga taklif, joylashtirish vositalarining xilma xilligi, baho parametrlari hamda taqdim qilinayotgan xizmatlarning sifat darajalari bilan tavsiflanadi.

Mehmonxona xizmatlariga talab – bu mehmonxona xizmatlariga bo'lgan ehtiyojni pul bilan qoplangan qismi hisoblanadi. Bu talab yuqori elastiklik, yuqori darajadagi tabaqalashuv va yuqori o'rinbosarligi bilan ajralib turadi. Mehmonxona xizmatlari taklifi – bu mehmonxona biznesi korxonalari tomonidan bozorga taklif qilingan mehmonxona mahsulotlari va xizmatlarining umumiy yig'indisi hisoblanadi.

Mehmonxonalarni paydo bo'lish tarixi barcha turdagi sayyohatlar, bevosita insonlar tomonidan qilingan sayyohatlar bilan chambarchas bog'liq hisoblanadi. Doimiy istiqomat qilish joyidan uzoqda bo'lgan insonlar oziq-ovqat, boshpana va dam olish bilan ta'minlashga majbur bo'lishgan. Qadimgi Misr tarixida sayyohatchilarni joylashtirish bilan bog'liq jarayonlar batafsil ochib berilgan [4]. Ilk mehmonxonalar (karvonsaroylar), shuningdek, sayyohatchilarga xizmat ko'rsatish "kasbi" milloddan avvalgi ikki mingingchi yillarda qadimgi sharq sivilizatsiyasida paydo bo'lgan. Qadimgi Yunoniston, xususan, qadimgi Rim davridan buyon hovlilar, mehmonxonalar hamda pochta stansiyalari joylashtirish vositalarining dastlabki ko'rinishi bo'lib, ularning xizmatidan savdogarlar, ziyoratchilar, san'atkorlar hamda rassomlar foydalangan. Yillar davomida qadimiy mehmonxonalarni ko'rinishi o'zgarmadi. U asosan otlar uchun panjara va ikki qavatli binodan iborat bo'lib, uning birinchi qavatida taverna, ikkinchi qavatda yotoq xonalari joylashgan. Tadqiqot jarayonida mehmonxona industriyasini rivojlanish evolyutsiyasi 1-jadvalda o'z aksini topdi.

1-jadval

Mehmonxona industriyasi rivojlanishining tarixiy bosqichlari [5]

Davr	Joyi	Tavsifi
1	2	3
Erazamizdan oldingi II-I asrlar	Assiriya, Qadimgi Yunoniston, Krit	Sayyohatchilarni dam olishi va tunab qolishi uchun karvon saroylar paydo bo'lgan
Eramizdan oldingi I ming yillikgacha	Qadimiy Gretsiya	Uch xil ko'rinishdagi mehmonxonalar keng tarqalgan: xususi tunab qoladigan hovlilar; davlatga qarashli tunab qoladigan hovlilar; sayyohatchilar uchun kichik qovoqxonalar.
I-V asrlar Rim Imperiyasini qulashi	Rim imperiyasi qulashi davrida tashkil topgan davlatlar	Katta karvonsaroylar va qovoqxonalarni vayron bo'lishi
V-VIII asrlar	Yevropa	Monastirlarda mehmonxonalarni paydo bo'lishi
Uyg'onish davri	Yevropa	Yangi hunarmandchilikni o'sishi, savdoning rivojlanishi, karvonsaroylarni qurilishining rivojlanishi
XVIII-XIX asrlar	Yevropa	Yevropa mamlakatlari o'rtasida siyosiy va iqtisodiy aloqalarni o'sishi bilan mehmonxona xo'jaligini rivojlanishi
XIX- asr. Sanoat inqilobi davri.	Yevropa, Amerika	Sanoat revolyutsiyasidan so'ng ommaviy turizmni rivojlanishi

XVIII asrning oxiri, xususan, XIX asrda sanoat inqilobidan so'ng, paraxod va paravozlar, temir yo'llar, shuningdek, jamiyatda boy odamlar qatlamining paydo bo'lishi hamda ommaviy turizmni rivojlanishi mehmonxona xo'jaligida sezilarli o'zgarishlarni vujudga olib keldi. Yevropaning qishloq hududlaridan AQShga migrantlar oqimining o'sishi ancha vaqt o'tib, aksincha AQShdan ko'chib ketgan migrantlarni o'z qarindoshlarini ko'rish uchun Yevropaga kelishi, shuningdek, ishbilarmon kishilar, yangi savdo karvonlarning oqimi hamda aholining tez sur'atlarda o'sishi dunyo mehmonxona industriyasini sifat va son jihatdan o'sishi uchun katta imkoniyatlarni yaratdi. Yuksak

qobiliyat egalari hisoblangan insonlarning mehmonxona biznesi (Rossiyada savdogar Korzinkin I.I. va boshqalar, AQShda Konrad Xilton, Ernst Xenderso, Kemmon Uilson va boshq) ga qiziqishi natijasida, mehmonxonalar zamonaviy mazmun va xilma xillikka ega bo'ldi [6].

Urushdan keyingi o'n yillikda shakllangan avtomobilsozlik va aviatsiya industriyasi butun dunyoda mehmonxonalar biznesi yuqori sur'atlarda rivojlanishini belgilab berdi. Aynan shu davrda mehmonxonalar bazasi turistlarga, mehmonlarga, sayyohatchilarga, dam oluvchilarga joylashtirish, ovqatlantirish, ko'ngilochar xizmatlarini taklif qiluvchi industriyaga aylandi. Mehmonxonalar vaqtinchalik istiqomat qiladigan joylardan to'laonli servisni o'z ichiga olib, maqsadli iste'molchilar uchun mo'ljallangan turistik komplekslarga o'zgardi. Avtotrassalarda, temir yo'l vokzallarida, aeroportlardagi mehmonxonalar, yirik ma'muriy shaharlarda, savdo markazlarida ishbilarmonlar uchun mo'ljallangan mehmonxonalar, kurort mehmonxonalar va pansionatlar, kongress-otellar va kongress-markazlar, mehmonxonalar va kempinglar, mehmonxona-kazinolar, yoshlar mehmonxonalari, ovchilar va baliqchilar uylari bularning barchasi maqsadli qurilgan joylashtirish vositalari ro'yxatiga kiritish mumkin. Yuqorida qayd qilib o'tilgan mehmonxonalar shakllariga xizmat sifatini oshirish va servisni kengaytirish tendensiyalari xarakterli hisoblanadi.

Mamlakatimizda ham mehmonaxonalarni paydo bo'lishi tarixi ham uzoq vaqtlarga borib taqaladi. O'zbekiston qadimiy "Buyuk yo'l"ining asosiy savdo markazlaridan birida joylashganligi, savdo karvonlarini tunab qolishlari uchun yirik-yirik karvonsaroylarning mavjudligi, bugungi zamonaviy mehmonxonalarning tarixiy ildizlari 2-3 ming yillik tarixga ega ekanligidan dalolat beradi. Shuningdek, o'zbek olimlari tomonidan mehmonxona xo'jaligini rivojlantirish, oilaviy mehmon uylarini rivojlantirish bo'yicha tadbirkorlik faoliyatini takomillashtirish, mamlakatimiz sharoitida oilaviy mehmon uylarini tashkil etish tartiblari va talablari bayon etilgan, shuningdek bu sohada xorijda amalga oshirilayotgan ishlarni tahlil qilgan holda mamlakatimizda mehmon uylarini rivojlanish yo'nalishlarini belgilab olish yuzasidan qator taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan [7].

Dunyo mehmondo'stlik industriyasi fondi ikkita vaqtinchalik va doimiy yashashga mo'ljallangan mehmonxonalar guruhlariga ajratiladi. O'z navbatida ular qisqa vaqtlarda tunab qolishga mo'ljallangan tranzit mehmonxonalarga, xizmat va ish safarlarda bo'layotgan shaxslarga mo'ljallangan biznes mehmonxonalarga va dam olish uchun mo'ljallangan mehmonxonalarga ajratiladi [8]. Bu mehmonxonalarning barchasi uchun mijozlarni vaqtincha yashashi uchun majburiy talablar ishlab chiqilgan, joylashtirish, ovqatlantirish, maishiy xizmatlar uchun sharoitlar yaratilgan. Turistlarga xizmat ko'rsatishining o'ziga xos xususiyatlari va boshqa bir qancha omillarga bog'liq holda mehmonxonalar quyidagicha turlarga ajratiladi:

Apart-otel - kvartiralaridan iborat mehmonxona bo'lib, bahosi unda yashaydigan mehmonlarni soniga bog'liq emas. Bu kabi mehmonxonalarda mehmonlar o'z-o'ziga xizmat qilishadi, shuningdek, o'zlari uchun ovqat tayyorlaydilar. Shuning uchun ham mehmonxonalarda zarur inventarlari mavjud bo'lgan oshxonalar bo'lishi talab qilinadi.

Turistik baza – sayyohlarning faol dam olishlari uchun binolarni o'z ichiga olgan, faol harakatlanish vositalariga ega marshurtda joylashgan turistik majmua. Turistik bazalar odatda faol turizm hisoblangan tog'ga chiqish, chang'ida uchish, piyoda yurish kabi harakatda bo'lgan sayyohlarni qabul qiladi. Qoidaga muvofiq, turistik bazalar manzarali joylarda, daralarda joylashadi.

Biznes-otel – ishbilarmon tadbirkorlar uchun ixtisoslashtirilgan mehmonxona hisoblanadi. Birinchi biznes-otel 1908-yilda Buffaloda (AQSh) M.Statler tomonidan "BUFFALO STATLER" nomi bilan tashkil qilingan va ishbilarmon tadbirkorlarga bir qator qulay sharoitlar yaratgan. Jumladan, mavjud individual eshik qulflari, sanitariya-gigiyena uskunalari, har bir nomerda vanna bo'lishi hamda ertalabki bepul gazeta bilan ta'minlash sharoitlari mavjud bo'lgan. XX-asrda biznes-otellar yuqori sur'atlarda rivojlana boshlandi. 1927-yilda AQShda dunyodagi eng katta biznes-otel "STEFENS" qurilgan. Keyinchalik uning nomi "KONROD XILTON" ga o'zgartirilgan.

Botel - suv ustidagi kichik mehmonxona, mos ravishda jihozlangan kema sifatida foydalanish mumkin.

Kongress mehmonxona - kongress va ko'rgazmalarga tashrif buyurgan mehmonlar uchun ixtisoslashtirilgan mehmonxona hisoblanadi.

Kurort mehmonxona – dam olish va rekreatsiya maqsadlarida tashrif buyurgan turistlarga xizmat ko'rsatishga ixtisoslashgan mehmonxona hisoblanadi.

Dala hovli - xususiy shaxsga tegishli bo'lgan ikkinchi dam olish maskani va undan dam olish maqsadida foydalaniladi. Birinchi dala hovlilar ilk bora Rossiyada XIX asrning oxirlarida paydo bo'lgan. Dala hovlilardan asosan yoz davrida foydalaniladi va oilaviy dam olishga mo'ljallangan bo'ladi.

Kemping- avto-, moto-, veloturistlar uchun mo'ljallangan lager hisoblanib, odatda shahar tashqarisida joylashgan bo'ladi. Kempingda turistlarga tunash uchun palatkalar hamda individual ovqat tayyorlash uchun jihozlangan oshxonalar taklif qilinadi.

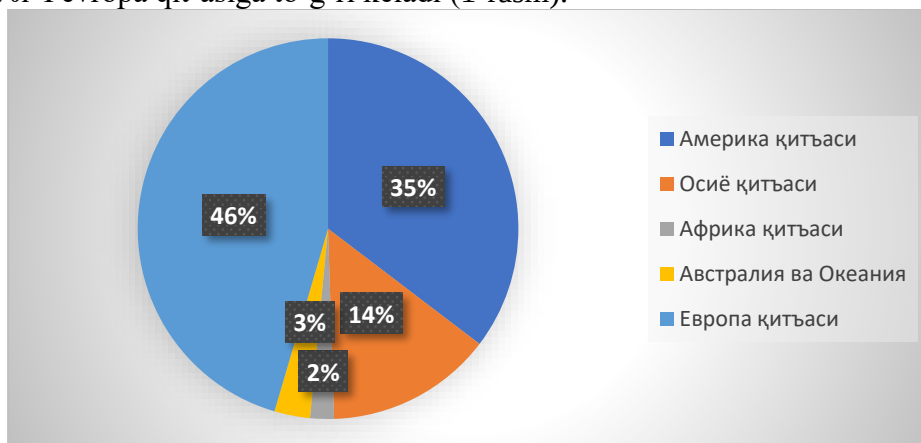
Motel - avtomobil yo'llariga yaqin joylashgan mehmonxona hisoblanadi. Yo'l bo'yida joylashgan mehmonlarning qulay nomerlardan tashqari avtoturistlarga xizmat ko'rsatuvchi avtoturargohlari ham mavjud bo'ladi. Motel- avtoturistlarning joylashtirish vositasi bo'lib, oilalilarga, guruh bo'lib sayohat qiluvchilarga mos keladi. Umuman, motellarning xizmatlar hajmi cheklangan bo'lib, narxlarni past baholarda taklif qiladilar. XX-asrning 50 yillarida AQShda avtomobilchilar uchun dunyodagi eng birinchi "HOLIDAY INN" moteli paydo bo'lgan. XXI-asrning boshlarida AQShda motellarning umumiy joylashtirish vositalaridagi o'rni 40% dan oshgan.

Rotel – bitta yoki ikki kishilik xonali vagonli ko'chma mehmonxona hisoblanib, unda uxlash xonalari, shuningdek, kiyim almashtirish xonalari, umumiy oshxona va hojatxona bo'ladi.

Flotel – suzuvchi mehmonxona, suvdagi katta otel, maxsus jihozlangan kema. Ba'zida "suvdagi kurort" deb ham nomlanadi. Qulay xonalardan tashqari, turistlarga bir qator faol xizmatlar taklif qilinadi. Jumladan, basseynlar, sport zallari, suv chang'isi, suv ostida suzish uchun yoritgichlar va boshqalar. Shuningdek, bunday mehmonxonalar kongress va konsertlar uchun zallar, kutubxonalar, vaqtinchalik ofislar va tezkor aloqa vositalari uchun binolar bilan jihozlanadi.

Bugungi kunda mehmonxonalarining ixtisoslashuvi, kichik va hashamatli mehmonxonalar hamda noodatiy joylarda takrorlanmas va mo'jizali mehmonxonalar sonining o'sish tendensiyasi saqlanib qolmoqda. Dunyoda mehmonxonalar zanjiri, assotsiatsiyalari soni ortib bormoqda [9]. Innovatsion texnologiyalardan foydalanib, ekologik jihatdan toza bo'lgan "yashil" va "smart" mehmonxonalar paydo bo'lmoqda. Shuningdek, bugungi kunda mehmonxonalar faoliyatiga axborot texnologiyalari (kompyuterli mehmonxona texnologiya tizimlari, joylarni bronlashtirish va tizimlashtirish tizimi) yuqori sur'atlarda integratsiyalashmoqda.

Bugungi butun dunyoda mehmondo'stlik industriyasi yuqori sur'atlar bilan rivojlanmoqda. Xususan, dunyo mehmonxonalar fondi bevosita mintaqalarda xalqaro turizmni rivojlanishi bilan chambarchas bog'liq hisoblanadi. BTT ma'lumotlariga muvofiq, butun dunyo mehmonxona fondining 46%i Yevropa qit'asiga to'g'ri keladi (1-rasm).

1-rasm. Dunyo bo'yicha mehmonxona fondlari tuzilmasi [10]

Xulosa qilib shularni alohida ta'kidlab o'tish lozimki, mehmonxona xizmatlari bozorining rivojlanish bosqichlari va zamonaviy tendensiyalarini chuqur tahlil qilish muhim zaruriyat hisobalanadi. Mehmonxona xizmatlari bozorini rivojlanishida iste'molchilarning xohish istaklaridan kelib chiqqan holda, joylashtirish vositalarini tasniflanishi zaruriyat ahamiyat kasb etadi. Mehmonxona xizmatlari bozorini rivojlantirishda bevosita joylashtirish vositalarining ixtisoslashuvi,

yangi biznes strategiyalarini samarali jalb qilish, innovatsion va axborot texnologiyalaridan unumli foydalanish, dunyo mehmonxona zanjirlari bilan bevosita faol ishlash mexanizmlarini shakllantirish hamda mehmonxona biznesining erkinlashuvi kabi zamonaviy tendensiyalar muhim o'rin egallaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Федсов В.Г. Культура гостиничного-туристического сервиса: учебное пособие / В.Г. Федсов. Ростов н/Д: Феникс, 2008. – 503 с.
2. Баумгартен Л. В. Маркетинг гостиничного предприятия: учебник для вузов / Л. В. Баумгартен. – Москва: Издательство Юрайт, 2021. – 338 с
3. Джанджугозова. Е.А. Маркетинг в индустрии гостеприимства.-М.: Издательский центр «Академия», 2005. – 224.
4. Тўхлиев И., Қудратов Ф., Пардаев М. Туризмни режалаштириш. Дарслик. Т.: “Иқтисод ва молия” 2008.- 262 б.;
5. Tadqiqotlar asosida muallif ishlanmasi.
6. Березовая Л.Г. История туризма и гостеприимства: учебник для академического бакалавриата. – М.: Юрайт, 2019. – 477 с.
7. Сайфутдинов Ш.С. Ўзбекистонда меҳмон уйлари ташкил этишда халқаро тажриба. “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. № 3, май-июн, 2019 йил.
8. Чудновский А.Д. Туризм и гостиничное хозяйство. Учебник / Под ред. Засл. работника высшей школы проф., д э н Чудновского А. Д. Изд. 2-е перераб. доп. М.ЮРКНИГА, – 2005. – 448 с.
9. Котлер Ф., Мейкенз Дж. Маркетинг. Гостеприимство. Туризм. – М.: Юнити, 2002 – 1063 с.; Джон Р. Уокер. – 4е изд. – Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2008. –735 с.
10. Butun dunyo turizm va sayyohat kengashi(WTTC) ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzildi.

UO'K:338.98.675

XALQARO MOLIYA TASHKILOTLARI, ULARNING MAQSADI VA VAZIFALARI

H.E. Azimova, katta o'qituvchi, Qarshi davlat texnika universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Ushbu maqolada xalqaro moliya tashkilotlari, ularning vujudga kelishi, maqsadi va vazifalari haqida bayon etilgan hamda statistik ma'lumotlar asosida tahlil qilingan. Xalqaro moliya tashkilotlarining jahon iqtisodiyoti barqarorligini ta'minlashdagi o'rni xususida ham yoritilgan bo'lib, Osiyo taraqqiyot banki misolida tahlil etilgan. Xalqaro moliya tashkilotlarining rivojlanayotgan a'zo mamlakatlarga ularning iqtisodiy rivojlanish rejalarini muvofiqlashtirish borasidagi ahamiyati, uning o'ziga xos xususiyatlari bo'yicha xulosalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: xalqaro moliya tashkilotlari, infratuzilma, moliya bozori, moliyaviy tashkilotlar, globallashtirish, moliyaviy munosabatlar, iqtisodiy rivojlanish, iqtisodiy hamkorlik

Аннотация. В данной статье дано описание созданию международных финансовых организации, их целей и задач, а также проведен анализ. на основе статистических данных. Освещена и проанализирована роль международных финансовых организаций в обеспечении стабильности мировой экономики на примере Азиатского банка развития. Сделаны выводы значения международных финансовых организаций для развивающихся стран-членов с точки зрения координации их планов экономического развития и ее особенностях.

Ключевые слова: международные финансовые организации, инфраструктура, финансовый рынок, финансовые организации, глобализация, финансовые отношения, экономическое развитие, экономическое сотрудничество.

Abstract. This article describes international financial organizations, their emergence, purpose and tasks, and analyzes them based on statistical data. The role of international financial organizations in ensuring the stability of the world economy is also covered, analyzed using the example of the Asian Development Bank. Also, the practical expression of financial relations between Uzbekistan and the Asian Development Bank is analyzed based on tables and diagrams. Conclusions are drawn on the importance of international financial organizations for developing member countries in coordinating their economic development plans, as well as their specific features.

Key words: international financial organizations, infrastructure, financial market, financial organizations, globalization, financial relations, economic development, economic cooperation

Kirish. Hozirgi vaqtda iqtisodiyotdagi muhim ustuvor masalalardan biri bu xalqaro moliya munosabatlarini rivojlantirish hisoblanadi. Yillar ko'rsatkichi bo'yicha rivojlantirish, yalpi ichki mahsulotlarni oshirish, kapital jalb qilish, investitsion jozibadorlikni oshirish natijasida iqtisodiyotning barqarorligini ta'minlashga erishilmoqda. Bu borada xalqaro moliyaviy resurslarni majmuini va uning harakatlanishini ifodalovchi xalqaro moliya tashkilotlari yetakchi o'rin egallaydi. Xalqaro moliya tashkilotlari ozida jahon iqtisodiyoti barqarorligini ta'minlash uchun moliya va valyuta-kredit munosabatlarini tartibga solish maqsadlarida davlatlararo kelishuv asosida tashkil etilgan xalqaro tashkilotlarni ifodalaydi. Xalqaro moliya tashkilotlari vujudga kelishining birinchi bosqichi birinchi va ikkinchi jahon urushlari orasidagi davrga to'g'ri keladi. Xalqaro moliya tashkilotlari vujudga kelishining ikkinchi bosqichi hamda ular faoliyatining kuchayish jarayoni ikkinchi jahon urushidan song mustamlakachilik tizimining parchalanishi va 1970 yillardagi iqtisodiy o'zgarishlar bilan bogliq bo'lib, 1980-yillarning boshlarida xalqaro moliya tashkilotlari faoliyatida uchinchi bosqichning boshlanganligi qayd etilgan. Ayni shu vaqtdan boshlab bu davrda jahon iqtisodiyotida globallashtirishning kuchayishi hamda integratsion jarayonlarning jadallashuvi yuzaga keldi.

Mamlakatimiz Prezidenti Sh. Mirziyoyevning: "... biz, avvalo, chetdan kredit va sarmoyalar olib kelish bo'yicha samarali tizim yaratishimiz, har bir kreditni aniq ishlatishni o'rganishimiz lozim. Bu masalani yetti o'lchab, bir marta kesadigan, oqibatini puxta o'ylab ish olib boradigan davr keldi" deb ta'kidlagani xalqaro moliya tashkilotlari tomonidan jalb etilayotgan mablag'larning iqtisodiy-ijtimoiy samaradorligini oshirishirishning barqaror tizimini ishlab chiqish dolzarb ekanligidan dalolat beradi.

Shuning uchun ham bugungi kunda O'zbekiston bilan ko'plab xalqaro moliya tashkilotlari o'rtasida iqtisodiy munosabatlar samarali yo'lga qo'yilgan bo'lib, kelgusida yanada kengaytirish nazarda tutilgan. O'zbekistonning xalqaro moliya tashkilotlari bilan aloqalari natijasida hududlarda infratuzilmaning yaxshilanishi, ijtimoiy va iqtisodiy sohalariga bir qator investitsiyalar jalb etilmoqda. Xorijiy investorlarni keng jalb etilishi orqali xalqaro bozorga chiqish, davlatning eksport salohiyatini oshirish, aholining ijtimoiy qo'llab quvvatlash, ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish infratuzilmasini yaxshilash uchun xalqaro moliya tashkilotlari bilan xalqaro aloqalarni mustahkamlash muhim o'rin egallaydi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Xalqaro moliya tashkilotlari ko'magida "Ipoteka-bank" ATIB, "O'zsanoatqurilishbank" ATB, "Asaka" ATB, AT "Aloqabank", "Qishloq qurilish bank" ATB va "Turonbank" ATBdagi davlat ulushlarini bosqichma-bosqich xususiylashtirish, bunda birinchi bosqichda ularni institutsional o'zgartirishni, ya'ni faoliyatini transformatsiya qilish, ikkinchi bosqichda esa davlat aksiyalari paketini sotilishi rejalashtirilgan.

O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki va Iqtisodiyot va Moliya vazirligi 2024-yildan kechiktirmay Xalqaro valyuta jamg'armasi va Jahon banki dasturi (FSAP) asosida moliyaviy sektor holatini baholashni o'tkazish choralari ko'rilishi ham nazarda tutilgan.

Strategiya bank tizimini rivojlantirishning maqsadlari, vazifalari va ustuvor sohalarini, 2020-2025-yillarda bank tizimini transformatsiya va isloh qilish yo'nalishlarini, xorijiy mamlakatlarning moliya sektorini transformatsiya qilish tajribasi asosida va moliyaviy sohadagi jahon tendensiyalarini hisobga olgan holda ehtimoliy yechimlarni izlash yo'llarini belgilaydi. 2025-yilga qadar banklar ustav kapitalining eng kam miqdorini 500 mlrd so'mgacha bosqichma-bosqich oshirish⁶ alqaro moliya tashkilotlari bilan keng qamrovli hamkorlik korporativ boshqaruv, biznes-strategiya va operatsiyalarga zamonaviy yechimlarni joriy etishga asoslanadi.

Xususan, tijorat banklarida strategik ahamiyatga molik huquqiy asoslarda, quyidagi masalalar o'rin olgan:

- bank va moliya tizimida yillik kreditlash hajmini 40 milliard dollarga yetkazish, bank omonatlari hajmini 4 barobarga oshirish [1];
- banklarni xususiylashtirish va davlat ixtiyorida 3-4 ta bankni saqlab qolish, bank bozoriga kamida 4 ta yirik nufuzli chet el banklarini jalb qilish;
- banklarga xalqaro tan olingan minimal standart va talablarni joriy qilish orqali me'yorlar va nazorat bazalarini takomillashtirish;

- kamida 3 ta tijorat banklarida islom moliyasi mezon va tartiblarini joriy etish, islom moliyasining qonuniy asoslarini shakllantirish.

Fikrlarimizning amaliy isboti sifatida shuni aytish mumkinki, O'zbekiston bir nechta xalqaro moliya tashkilotlariga a'zo va ularning grantlari va kreditlari asosida mamlakatda ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan bir qator investitsion loyihalar amalga oshirilmoqda. Darhaqiqat, Osiyo taraqqiyot banki xalqaro mintaqaviy bank bo'lib, bank faoliyatining asosiy maqsadi Osiyodagi rivojlanayotgan mamlakatlar iqtisodiy taraqqiyotiga va tashqi savdosiga ko'maklashish, texnik, moliyaviy va iqtisodiy yordam ko'rsatishdan iborat. O'zbekiston Respublikasi 1995 yildan boshlab Osiyo taraqqiyot bankiga a'zo bo'lib, bugungi kunga qadar jalb qilingan kreditlar orqali ustuvor sohalarda infratuzilmani yaxshilashda safarbar etilmoqda. Avvalombor, Osiyo taraqqiyot bankining asosiy faoliyat yo'nalishlari haqida fikr yuritamiz.

OTB faoliyatining asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat:

- investitsiya loyihalarini moliyalashda uzoq muddatli va imtiyozli shartlar bilan 40 yilgacha bo'lgan kreditlarni yiliga 1 % dan berish

- tijorat kreditlarini 3 yillik imtiyozli davr bilan 15 yilgacha berish

- rivojlanayotgan a'zo mamlakatlarga ularning iqtisodiy rivojlanish rejalarini muvofiqlashtirish, shuningdek, moliyalashga tayyorlash va loyihalarni hamda rivojlanish dasturini amalga oshirishga yordam berish, xalqaro moliyaviy institutlar, milliy davlat va xususiy tashkilotlar bilan investitsiyalarni birgalikda amalga oshirishga taalluqli masalalarda hamkorlik qilish nazarda tutilgan.

Osiyo Taraqqiyot Banki (OTB) hisoboti asosida O'zbekiston iqtisodiy ko'rsatkichlari

Ko'rsatkich	yillar	prognoz/qiymat	izohlar
YIM o'sish prognozi	2023	5%	-
YIM o'sish prognozi	2024	5%	-
Sanoat o'sishi	2023-2024	5.5%	-
Xizmatlar o'sishi	2023-2024	5.5%	Talab pasaygani sababli kamayishi kutilmoqda
Inflyatsiya prognozi	2023	11%	Markaziy bank prognozi: 8.5-9.5%
Inflyatsiya prognozi	2024	10%	Markaziy bank maqsadi: 5%
Xalqaro zaxiralari	2023-2024	37 mlrd dollargacha	-
Keng pul mablag'lari o'sishi	2023-2024	25%	-
Malakali ishchi kuchi zaruriyati	-	-	Yiliga 2% aholi o'sishi bilan ta'lim zarur

Yuqoridagi jadval ma'lumotlari asosida ta'kidlash mumkinki, yalpi ichki mahsulotning o'sish prognozi 2023-2024 yillarda 5 foizni tashkil etgan, sanoat o'sishi 2023-2024 yillarda 5,5 foizni tashkil etgan, 2023 yilda Inflyatsiya prognozi esa markaziy bank prognozi 8,5-9,5 foizni tashkil etilishi nazarda tutilgan bo'lsada, aslida 11 foizni tashkil etgan. Xususan, 2024 yilda esa markaziy bankning inflyatsiya prognozi 5 foizni tashkil etilishi nazarda tutgan bo'lsa, aslida 10 foizni tashkil etgan. Keng pul mablag'lari esa 2023-2024 yilda 25 foizni tashkil etgan.

Xulosa. Xulosa sifatida ta'kidlash lozimki, bugungi kunda jahon bozori kon'yukturasi keskin o'zgarib, globallashtirish sharoitida raqobat tobora kuchayib borayotgan milliy iqtisodiyotga yanada barqaror va jadal sur'atlar bilan rivojlanishni taqozo etmoqda. O'zbekiston va xalqaro moliya tashkilotlari o'rtasidagi moliyaviy munosabatlarni rivojlantirishda, iqtisodiy-moliyaviy rivojlanish omillaridan kelib chiqib, yuqorida ta'kidlanganidek, puxta o'ylangan, uzoqni ko'zlab, balki bir vaqtning o'zida ildam va qulay bo'lishi hamda hozirgi tez o'zgaruvchan, dunyoda yuzaga kelishini oldindan aytib bo'lmaydigan yangi muammo va tahlikalarga o'z vaqtida va munosib javob bera oladigan darajada bo'lishi kerak. O'z navbatida mamlakat bunday banklardan kreditlarni jalb qilishda O'zbekistonnig xalqaro moliya bozorida investitsion jozibadorligi ham ahamiyatlidir. Davlat tomonidan biznesga yo'l qo'yish va ularning rivojlanishini ta'minlash uchun jalb etuvchi siyosat yaratilishini ham taqozo etadi. Bu siyosat orqali xalqaro kompaniyalar O'zbekistonga kelib biznesni rivojlantirishga qodir bo'ladi. Shu sababli so'ngi yillarda investitsion loyihalarga ko'plab imtiyozlar yaratilmoqda. Yangilanayotgan O'zbekiston Respublikasida xalqaro moliya tashkilotlari bilan o'zaro

hamkorlik doirasidagi institutsional islohotlarda iqtisodiy siyosat jarayonining maqsad va vazifalarini kengaytirish va mexanizmlarini yanada takomillashtirishni taqozo etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-60-sonli «2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida» farmoni, 28.01.2022 y.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 11 sentyabrdagi “O'zbekiston-2030 Strategiyasi to'g'risida”gi Farmoni. PF-158-sonli
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 12 maydagi “2020-2025 yillarga mo'ljallangan O'zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to'g'risida”gi Farmoni.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Osiyo Taraqqiyot banki hamkorligida Toshkent shahri va Toshkent viloyatida Davlat xususiy sherikchilik asosida umumiy o'rta ta'lim maktablarini tashkil etish to'g'risida” gi Qarori 2023 yil 25 may PQ-163-sonli.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Osiyo taraqqiyot banki ishtirokida O'zbekiston Respublikasida shaharlarni kompleks rivojlantirish dasturi loyihasi amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risidagi 2023 yil 19 apreldagi PQ-124-sonli Qarori
6. Omonov A.A, Qoraliev T.M. “Pul va banklar” Darslik. T.: - “Iqtisod-Moliya”, 2019 y. - 461 b.

UO'K 339.137.2(075.8)

RAQOBAT MUHITIDA XIZMATLAR SIFATI VA ISTE'MOLCHI EHTIYOJLARI O'RTASIDAGI BOG'LIQLIK

Z.Sh.Barnayev, doktorant, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqolada xizmatlar sifati bilan iste'molchi ehtiyojlari o'rtasidagi bog'liqlik raqobat muhitida tahlil qilinadi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida xizmat ko'rsatish korxonalarining muvaffaqiyati, eng avvalo, mijozlarga taqdim etilayotgan xizmatlarning sifati va bog'liq. Maqolada xizmatlar sifati va iste'molchi ehtiyojlari o'zaro qanday uyg'unlashishi, bu omillar raqobatbardoshlikka qanday ta'sir qilishi va bu jarayonlarni boshqarishning samarali usullari yoritilgan. Shuningdek, real hayotdan misollar orqali xizmat ko'rsatish sohasida sifatni oshirish va iste'molchilar talabini qondirish mexanizmlari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: xizmatlar sifati, iste'molchi ehtiyojlari, raqobat muhiti, mijozga yo'naltirilganlik, xizmat ko'rsatish strategiyasi, mijoz sodiqligi.

Аннотация. В данной статье рассматривается взаимосвязь между качеством обслуживания и потребительскими потребностями в условиях конкурентной среды. В условиях рыночной экономики успех предприятий сферы услуг зависит прежде всего от качества предоставляемых клиентам услуг. В статье освещаются вопросы гармонизации качества обслуживания с потребностями клиентов, их влияние на конкурентоспособность, а также эффективные методы управления этими процессами. Кроме того, рассматриваются механизмы повышения качества и удовлетворения спроса потребителей на основе реальных примеров.

Ключевые слова: качество обслуживания, потребности потребителей, конкурентная среда, ориентация на клиента, стратегия обслуживания, лояльность клиентов.

Abstract. This article analyzes the relationship between service quality and consumer needs in a competitive environment. In a market economy, the success of service enterprises primarily depends on the quality of services provided to customers. The article discusses how service quality aligns with consumer needs, how these factors influence competitiveness, and the effective methods of managing these processes. It also examines mechanisms for improving quality and meeting consumer demand through real-life examples.

Keywords: service quality, consumer needs, competitive environment, customer orientation, service strategy, customer loyalty.

Bugungi tez o'zgarayotgan bozor iqtisodiyoti sharoitida xizmat ko'rsatish korxonalari raqobatbardosh bo'lishi uchun mijozlar ehtiyojini to'liq anglash va ularga sifatli xizmat ko'rsatish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Har bir korxona uchun raqobat shunchaki boshqa subyekt bilan kurash emas, balki iste'molchining ongida o'z o'rnini topish va uni saqlab qolishdir. Bu esa xizmat sifati va mijoz ehtiyojlari o'rtasidagi uzviy aloqani chuqur tushunishni talab etadi.

Xizmatlar sifati tushunchasi: Xizmatlar sifati – bu mijozning xizmatdan kutgan umidlari bilan real tajribasi o'rtasidagi farq orqali baholanadi. Agar xizmat real natijada kutganidan yuqori bo'lsa, mijoz qoniqadi. Sifat xizmatning tezligi, xodimlarning munosabati, qulaylik darajasi, xavfsizlik, shaffoflik kabi ko'plab jihatlar orqali namoyon bo'ladi.

Masalan, bank xizmatlarini olaylik. Mijoz o'zining so'roviga tezkor va xushmuomala javob olsa, xizmatni sifatli deb baholaydi. Aks holda, kutish va befarqlik mijozning noroziligiga sabab bo'ladi.

Iste'molchi ehtiyojlari va ularning o'zgaruvchan tabiati: Iste'molchi ehtiyojlari – bu insonning muayyan xizmat yoki mahsulotga bo'lgan talabidir. Bugungi raqamli davrda bu ehtiyojlar tez o'zgaradi: qulaylik, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish, individual yondashuv, ekologik tozalikka bo'lgan talab ortib bormoqda.

Misol: Restoranlar oldin ovqat sifati bilan ajralib turgan bo'lsa, hozir esa interaktiv menyu, onlayn buyurtma va gigiyena standartlariga qat'iy rioya qilish kabi omillar ham mijoz ehtiyojlariga aylanib ulgurgan.

Xizmat sifati va ehtiyojlar o'rtasidagi uzviy bog'liqlik: Xizmat sifati va iste'molchi ehtiyojlari bir-birini to'ldiruvchi elementlardir. Agar korxona mijoz ehtiyojini to'g'ri aniqlab, unga mos xizmatni taklif qilsa, xizmat sifati oshadi. Bunga quyidagi formulani qo'llash mumkin:

Yuqori sifatli xizmat + Ehtiyojga mos kelish = Mijoz qoniqishi + Sodiqlik → Raqobatbardoshlik

1. Yuqori sifatli xizmat (Service Quality):

Bu – xizmat ko'rsatishda aniqlik, tezlik, xodimlarning muloyimligi, gigiyena, qulaylik va boshqa omillarning mukammal darajada bo'lishi. Masalan:

- Restoranda ovqatni tez, toza va iltifot bilan taqdim etish.
- Onlayn xizmatda mijoz murojaatlariga darhol javob berish.

Natija: Yuqori sifatli xizmat mijozda ijobiy taassurot uyg'otadi va ishonch hosil qiladi.

2. Ehtiyojga mos kelish (Need Fit):

Xizmat faqat sifatli bo'lishi yetarli emas, u **mijoz ehtiyojiga to'liq mos** bo'lishi kerak. Ya'ni, xizmat **shaxsiylashtirilgan, moslashtirilgan** va **dolzarb** bo'lishi lozim.

Misol:

• Kofe do'koni turli dietik sut turlarini taklif qilsa (masalan, bodom yoki laktozasiz sut), bu ehtiyojga moslashish hisoblanadi.

Natija: Mijoz o'z ehtiyoji tushunilganini his qiladi → bu qoniqishga olib keladi.

3. Mijoz qoniqishi (Customer Satisfaction):

Sifat + ehtiyoj = mijoz xursand. Qoniqqan mijozlar xizmat haqida ijobiy fikr bildiradi, yana qaytib keladi, boshqalarga tavsiya qiladi.

Tadqiqotlarga ko'ra, mijozlarning 91% i yomon xizmat tufayli kompaniyani tark etadi, lekin yaxshi xizmat tufayli ular yana va yana qaytib keladi.

4. Mijoz sodiqligi (Customer Loyalty):

Qoniqqan mijoz uzoq muddatli mijozga aylanadi. U narxlarni emas, **tajribani** qadrlaydi. Bu kompaniya uchun barqaror daromad va ijobiy obro' degani.

Misol:

• Apple foydalanuvchilari yuqori narxga qaramay, brendga sodiq qolishadi, chunki ular sifat va ehtiyojiga mos keladigan xizmatni olishadi.

5. Raqobatbardoshlik (Competitiveness):

Qoniqqan va sodiq mijozlar soni oshgani sayin, kompaniyaning bozorga ta'siri ortadi. U boshqalardan ajralib turadi, narxni o'zi belgilay oladi, innovatsiyalarni tatbiq etish imkoniga ega bo'ladi.

Natija: Bozorda mustahkam o'rin, brend obro'si va uzoq muddatli barqarorlik.

Xulosa qilib aytganda:

Sifat + Moslik = Qoniqish + Sodiqlik → Raqobatbardoshlik

Bu formulani xizmat ko'rsatish korxonalari o'z strategik rejasining asosi sifatida qabul qilishlari lozim. Har bir bo'g'in o'zaro chambarchas bog'langan va birortasi yetishmasa, raqobatbardoshlikka erishish qiyinlashadi.

Misol: O'zbekistonning yirik mobil operatorlaridan biri o'zining abonentlariga 24/7 onlayn yordam, shaffof tariflar va shaxsiy kabinet orqali xizmat ko'rsatishni yo'lga qo'ygan. Bu xizmatlar mijoz ehtiyojini to'g'ri aniqlash asosida yaratilganligi sababli kompaniya bozorda o'z mavqegini mustahkamlab kelmoqda.

Raqobat muhitida sifatni boshqarish strategiyalari: Raqobat kuchaygan sari xizmat ko'rsatish korxonalari quyidagi strategiyalardan foydalanadi:

1. *Mijoz fikrini muntazam o'rganish* – so'rovnomalalar, onlayn baholash tizimlari orqali.
2. *Xodimlar malakasini oshirish* – xizmat sifatiga bevosita ta'sir etadi.
3. *Texnologik yangiliklarni joriy etish* – tezlik va qulaylikni oshiradi.
4. *Personalizatsiyalangan xizmatlar* – har bir mijozga individual yondashuv.

Amaliy misol jahon tajribasi asosida: Starbucks – mijoz ehtiyojiga mos xizmat sifatini orqali raqobatbardoshlik

Xizmatlar sifati va mijoz ehtiyojlari o'rtasidagi bog'liqlikning yorqin xalqaro namunasi sifatida Starbucks kompaniyasini ko'rish mumkin. AQShda asos solingan bu kompaniya butun dunyo bo'ylab minglab filiallarga ega va doimiy ravishda xizmatlar sifatini iste'molchi ehtiyojlariga moslashtirish orqali raqobatbardoshligini saqlab kelmoqda.

Starbucks tajribasidan o'rganiladigan jihatlar:

1. *Personalizatsiya (shaxsiylashtirish).* Starbucks har bir mijozning ismini ichimlik stakaniga yozib, xizmatga insoniylik va shaxsiy yondashuv bag'ishlaydi. Bu, oddiy ko'rinsa-da, mijozda o'ziga xos munosabat tuyg'usini uyg'otadi.
2. *Moslashuvchan menyu va variantlar.* Mijozlar har xil sut turlarini (masalan, soya, bodom, kokos suti), shakar darajasini, hajmni tanlay olishadi. Bu esa har xil ehtiyoj va didlarga xizmat ko'rsatishga imkon beradi.
3. *Raqamli texnologiyalar yordamida qulaylik:* Starbucks mobil ilovasi orqali buyurtma berish, to'lov qilish va sodiqlik ballarini yig'ish tizimi bilan xizmat sifati va qulayligini birlashtiradi. Bu, ayniqsa, band bo'lgan mijozlar uchun katta ahamiyatga ega.
4. *Xodimlar tayyorgarligi va mijozlarga e'tibor:* Starbucks doimiy ravishda baristalarni treninglardan o'tkazib, xizmat sifati va mijoz bilan muomala madaniyatini oshirib boradi.

Natija: Bu yondashuvlar orqali Starbucks nafaqat AQSh, balki Osiyo, Yevropa va boshqa mintaqalarda ham mijozlar ehtiyojini tushunib, ularga mos xizmat taklif qilgan. Kompaniya o'z brendini yuqori sifat va mijoz ehtiyojini ustuvor qo'yish tamoyili asosida qurdi. Bu esa uni jahon bozorida kuchli raqobatbardosh kompaniyaga aylantirdi.

Xizmat sifati va iste'molchi ehtiyojlari o'rtasidagi muvozanatni saqlashning muhim jihatlari

- **Barqarorlik** – xizmat sifati har doim yuqori darajada bo'lishi kerak.
- **Moslashuvchanlik** – ehtiyojlar o'zgarishiga tez javob bera olish.
- **Innovatsion yondashuv** – yangicha xizmat turlarini yaratish.

Xulosa: Xizmatlar sifati va iste'molchi ehtiyojlari o'rtasidagi bog'liqlik xizmat ko'rsatish korxonalarining raqobatbardoshligini belgilovchi asosiy omillardandir. Korxonalar mijozni tushunishga va ularning talablarini aniqlik bilan qondirishga harakat qilgan sayin, ularning bozordagi muvaffaqiyati oshadi. Shu sababli har bir xizmat ko'rsatuvchi tashkilot o'z xizmat sifatini doimiy nazorat qilish va ehtiyojlarni doimiy monitoring qilish orqali raqobatda oldinga chiqishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Kotler, P., & Keller, K. L. (2016). *Marketing Management* (15th ed.). Pearson Education.
2. Parasuraman, A., Zeithaml, V. A., & Berry, L. L. (1988). *SERVQUAL: A Multiple-Item Scale for Measuring Consumer Perceptions of Service Quality*. *Journal of Retailing*, 64(1), 12–40.
3. Grönroos, C. (2007). *Service Management and Marketing: Customer Management in Service Competition*. (3rd ed.). Wiley.
4. Rust, R. T., & Zahorik, A. J. (1993). *Customer Satisfaction, Customer Retention, and Market Share*. *Journal of Retailing*, 69(2), 193–215.

CHORVACHILIK SOHASIDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING ROLI VA AQLLI QISHLOQ XO'JALIGINI SHAKLLANTIRISHDA XORIJIY MAMLAKATLAR TAJRIBALARI

G.J. Beknazarova, PhD, Qoraqalpog davlat univesiteti, Nukus

Annotatsiya. Ushbu maqolada chorvachilikni rivojlantirish va muvaffaqiyatli faoliyat yuritishda axborot texnologiyalarining roli va aqlli qishloq xo'jaligini shakllantirishda xorijiy mamlakatlar tajribalari keltirilgan.

Kalit so'zlar: chorvachilik, aqlli qishloq xo'jaligi, axborot texnologiyalari, sensor texnologiyalar, ma'lumotlar banki, suniy intellekt.

Аннотация. В данной статье представлена роль информационных технологий в развитии животноводства и успешной деятельности, а также опыт зарубежных стран в формировании умного сельского хозяйства.

Ключевые слова: животноводство, умное сельское хозяйство, информационные технологии, сенсорные технологии, банк данных, искусственный интеллект.

Abstract. This article presents the role of information technologies in the development of animal husbandry and successful activity, and the experiences of foreign countries in the formation of smart agriculture.

Key words: animal husbandry, smart agriculture, information technologies, sensor technologies, data bank, artificial intelligence.

Qishloq xo'jaligi Qoraqalpog'iston iqtisodiyotida muhim o'rin egallaydi va iqtisodiy faol ishchi kuchining chorak qismidan ko'prog'ini band qiladi. Respublikada qishloq xo'jaligi keng hududli yerlarda faoliyat olib boradi. Qoraqalpog'iston hududi va qishloq xo'jaligi ko'p jihatdan qishloq xo'jaligining chorvachilik tarmog'iga mos keladi va bu sohada yirik salohiyat va tajribaga ega bo'lishi bu sohani keng rivojlantirishga imkon berdi. Qishloq xo'jaligining asosiy sohalaridan biri chorvachilik bo'lib, shu bilan birga iqtisodiyot uchun muhim hisoblanadi.

Chorvachilik sohasida aqlli qishloq xo'jaligini boshqarish yanada samarali, barqaror va usullardan foydalanishni anglatadi. Bu amaliyotlar dunyo bo'ylab ko'plab xorijiy mamlakatlar tomonidan qabul qilingan va amalga oshirilgan.

Jahonda chorvachilik, xususan aqlli chorvachilik konsepsiyasi borasida yetakchi mamlakatlar sirasiga quyidagi mamlakatlarni kiritish mumkin:

1. Gollandiya. Gollandiya qishloq xo'jaligi mahsulotlarini eksport qilish bo'yicha dunyodagi yetakchi mamlakatlardan biri sifatida tanilgan va aqlli qishloq xo'jaligini qo'llash bo'yicha yetakchi hisoblanadi. Ular sensor texnologiyalari va axborot texnologiyalari qurilmalaridan foydalangan holda monitoring tizimini ishlab chiqdilar. Ular, shuningdek, avtonom agrar sanoat texnikasi va aqlli tizimlar kabi texnologiyalarga sarmoya kiritmoqda.

2. AQSh. AQShda qishloq xo'jaligida aqlli qishloq xo'jaligini rivojlantirish yuzasidan ko'plab dasturlar mavjud. Qishloq xo'jaligi mahsuldorligini oshirish va resurslardan samaraliroq foydalanish uchun yirik ma'lumotlar bazasi tahlili va sun'iy intellektidan foydalaniladi.

3. Isroil. Isroil suv resurslari cheklangan mintaqada qishloq xo'jaligini yaxshilash uchun aqlli tizimlarga e'tibor qaratdi. Sensorlar va ma'lumotlar tahlillari ishlatiladi.

4. Germaniya. Germaniyada qishloq xo'jaligini raqamlashtirish va aqlli qishloq xo'jaligi sohasida muhim qadamlar qo'yildi. Fermer xo'jaliklari faoliyatini avtomatlashtirish va samaradorligini oshirish uchun ma'lumotlar tahlili va robot-fermerlik ilovalari qo'llaniladi.

Bu misollar aqlli qishloq xo'jaligini rivojlantirishning bir qismidir va boshqa ba'zi mamlakatlar qishloq xo'jaligida shu kabi agrotexnologiya va jarayonlardan foydalanishmoqda. Mazkur agrotexnologiyalar mahsuldorlikni oshirish, mavjud resurslardan samarali foydalanish va ekologik barqarorlik kabi ustunliklarni yuzaga keltiradi.

Gollandiya aqlli chorvachilik bo'yicha dunyoda yetakchi davlatlardan biri hisoblanadi. «Mamlakat 2021-yilda go'sht – 3,04 mln. tonna (jon boshiga – 173,53 kg/kishi), sut - 14,61 mln. tonna (jon boshiga – 834,66 kg/kishi, o'rtacha 6946 litr/bosh) ishlab chiqargan [1].

Gollandiya chorvachilik sohasidagi innovatsiyalari va aqlli qishloq xo'jaligi texnologiyalariga investitsiyalari bilan mashhur. Gollandiya chorvachiligi yutuqlarining asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

1. Raqamli qishloq xo'jaligi va sensor texnologiyalari. Sensor texnologiyalaridan Gollandiya qishloq xo'jaligida foydalanish hajmi yuqori. Maxsus va aqlli datchiklar o'simliklar salomatligi, tuproq unumdorligi, suv sathi va ob-havo kabi ma'lumotlarni doimiy ravishda nazorat va tahlil qiladi. Shunday qilib, fermerlar hayvonlar ehtiyojlariga qarab o'zlarining qishloq xo'jaligi yumushlarini optimallashtirishlari mumkin.

2. Robotlashgan ishlab chiqarish ilovalari. Gollandiyada avtonom qishloq xo'jaligi mashinalari va robotlari qishloq xo'jaligi jarayonlarini avtomatlashtirish va ularni inson kuchidan mustaqil ravishda ishlash uchun ishlatiladi. Bu mahsulдорlikni oshiradi va mehnat xarajatlarini kamaytiradi.

3. Intellektual suv ta'minoti tizimlari. Gollandiya cheklangan suv resurslariga ega mamlakatdir va shuning uchun aqlli sug'orish tizimlariga katta e'tibor beradi. Xo'jaliklarning suvga bo'lgan ehtiyoji doimiy ravishda datchiklar yordamida nazorat qilib borilib, suvdan samarali foydalanish ta'minlanadi.

4. Ma'lumotlar banki tahlili. Gollandiya qishloq xo'jaligi sohasida to'plangan katta ma'lumotlar miqdorini tahlil qilishga ixtisoslashgan. Katta ma'lumotlar tahlili fermerlarga ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish, kasalliklarning oldini olish va kelajakdagi ishlab chiqarishni prognoz qilish bo'yicha muhim ma'lumotlarni taqdim etadi.

Gollandiyada chorvachilik rivojlanishi sababi unda qishloq xo'jaligi yanada samaraliroq hisoblanadi va ekologik barqarorlik qo'llab-quvvatlanadi. Shu sababli, Gollandiya butun dunyoda aqlli qishloq xo'jaligining namunali yetakchi mamlakati sifatida tan olingan.

«Gollandiyada 4150 dan ortiq kompaniya agrosanoat majmuasining turli tarmoqlarida - fermer xo'jaligidan tortib to savdo peshxtasigacha ishlaydi. Darhaqiqat, dunyodagi eng yirik 12 ta qishloq oziq-ovqat kompaniyalari Gollandiyada Cargill, Heinz, Monsanto, Unilever, Mead Jonson, ConAgra, Mars va boshqa ko'plab yirik ishlab chiqarish yoki tadqiqot obyektlariga ega [2].

Shunday qilib, Yevropa qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat sanoatining markazi sifatida Gollandiyani tan olish mumkin. Uning sabablari quyidagicha:

«1. Gollandiya qishloq xo'jaligi mahsulotlarining yirik eksportchisi hisoblanadi. Gollandiya qishloq xo'jaligi mahsulotlari eksporti bo'yicha dunyoda ikkinchi o'rinda turadi. Mutlaq hisobda Gollandiya jahon qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat eksportining 7,5 foizini ishlab chiqaradi. Gollandiyaning qishloq xo'jaligi tarmog'i juda xilma-xil bo'lib, chorvachilik va o'simlikchilik sohalarining keng doirasini qamrab oladi, jumladan, qishloq xo'jaligi va sut chorvachiligi, cho'chqachilik va boshqalardan iborat. Gollandiya AQSh va Ispaniya bilan birgalikda jahonda yetakchi uchlik ishlab chiqaruvchilardan biridir.

Gollandiya qishloq xo'jaligi savdosining katta qismi qo'shni davlatlar (Germaniya, Belgiya, Fransiya va Buyuk Britaniya) bilan amalga oshiriladi. Germaniya ham import, ham eksport uchun eng muhim savdo sherigi hisoblanadi. Germaniyaga eksport asosan meva-sabzavot, manzarali o'simliklar, sut mahsulotlari, tuxum va go'shtdan iborat. Germaniyadan import qilinadigan mahsulotlarning aksariyati sut mahsulotlari, go'sht, don va donli mahsulotlarni o'z ichiga oladi. Sut mahsulotlari importi asosan oziq-ovqat va ichimliklar ishlab chiqarish uchun ingrediyentlar bo'lib xizmat qiluvchi xom sut, quruq va yog'siz sutdan iborat.

2. Gollandiya qishloq xo'jaligi sohasida innovatsiyalarni ishlab chiqish va joriy etish bo'yicha dunyoda yetakchi o'rinlardan birini egallaydi.

Gollandiya dunyodagi eng kuchli bilimga asoslangan iqtisodiyoti bo'yicha beshinchi o'rinda turadi. Innovatsiyalar mahsulдорlikni rag'batlantiradi va shuning uchun Gollandiyaning xalqaro raqobatbardoshligiga hissa qo'shadi. Innovatsiyalarning asosi ilmiy-tadqiqot ishlaridir. Shunday qilib, Wageningen universiteti tadqiqot yutuqlari bo'yicha dunyodagi 300 ta universitet orasida Milliy Tayvan reytingida birinchi o'rinda turadi. An'anaga ko'ra, tadqiqot va ishlanmalar yangi bilim va

texnologiyalar sohasidagi fundamental ilmiy va amaliy tadqiqotlarga qaratilgan. Gollandiya qishloq xo'jaligi sektori o'zining innovatsion tabiati bilan dunyoga mashhur» [3].

Qishloq xo'jaligiga oid izlanishlar Gollandiya qishloq xo'jaligini rivojlantirishning muhim kuchlaridan, sababi bilimlar fermerlar, amaliyotchilar hamda boshqa qishloq xo'jaligi tadbirkorlariga, jumladan qayta ishlovchilar va savdogarlarga berilishi ishlab chiqarish va sotish samaradorligiga ijobiy ta'sir o'tkazadi.

AQSh chorvachilik mahsulotlari yetishtirishda jahonda yetakchi davlatlardan biri hisoblanadi. Mamlakat 2021-yilda go'sht – 48,88 mln. tonna (jon boshiga – 145,04 kg/kishi), sut - 102,65 mln. tonna (jon boshiga – 304,62 kg/kishi, o'rtacha 10588 litr/bosh), ishlab chiqargan [1].

AQSh chorvachiligi 1940-yillarning ikkinchi yarmidan boshlab sut chorvachiligini intensivlashtirishning tez o'sishi bilan tavsiflanadigan AQSh tajribasi sabab katta qiziqish uyg'otadi [4]. Bu davr gibrid makkajo'xori ekishning gullab-yashnashi, mamlakat janubida sug'oriladigan dehqonchilik sharoitida soya va beda pichanlari yetishtirishning kengayishi, shuningdek, yaylov va dag'al ozuqadan foydalanish tashqari, don va oziq-ovqat sanoati chiqindilari ozuqa sanoatining jadal rivojlanishiga to'g'ri keldi. So'nggi 50 yil ichida AQShda sutchilik sanoati butun tizimini tubdan qayta qurishdan o'tdi.

Mamlakat chorvachilik mahsulotlarining eng yirik ishlab chiqaruvchisi bo'lib qolmoqda: u jahon sut ishlab chiqarishining qariyb 16 foizini, mol go'shtining 18 foizidan ko'prog'ini, cho'chqa go'shtining 10 foizini, broyler parrandasi go'shtining deyarli 20 foizini qamrab oladi. Jahon chorvachilik mahsulotlari savdosida AQShning ulushiga mol go'shtining - 13,3 foiz, cho'chqa go'shtining - 30,6% va parranda go'shtining – 28 foizi to'g'ri keladi [5].

«AQShda kichik oilaviy fermer xo'jaliklari barcha xo'jaliklarining 89 foizini tashkil etadi, 52 foiz ekin maydonlariga ega va 26 foiz qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtiradi. Yirik oilaviy fermer xo'jaliklari (mamlakat fermer xo'jaliklarining 3 foizdan kamrog'i) 18 foiz yerga egalik qiladi va mahsulotning 39 foizini qamrab oladi. Barcha turdagi oilaviy fermer xo'jaliklari asosiy ishlab chiqarish shakli bo'lib (barcha fermer xo'jaliklarining 98 foizi) qishloq xo'jaligi mahsulotlarining 87 foizini ishlab chiqaradi. Nodavlat xo'jaliklariga 6,5 foiz ekin maydonlari, 13 foiz qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtiriladi. Bu guruhdagi fermer xo'jaliklarining atigi 15 foizi yalpi pul daromadi 1 million dollar va undan ko'p bo'lib, nodavlat fermer xo'jaliklari olgan mahsulotning deyarli 90 foizini ishlab chiqaradi» [6].

Fermer xo'jaliklari hajmining yiriklashtirilishi fermer xo'jaliklarini tashkil etishdagi ko'plab o'zgarishlar, jumladan, xo'jaliklar ixtisoslashuvi ortishi, kontrakt va vertikal bog'liklarning rivojlanishi, ishlab chiqaruvchilar va xaridorlar o'rtasidagi aloqalarning yaxshilanishining muhim omilidir. Shu bilan birga, yirik sanoatlashgan fermer xo'jaliklari kichik fermer xo'jaliklarini agrobiznesdan «siqib chiqaradi». Chorvachilikda xo'jaliklar integratsiyasi jarayoni ketmoqda. Yirik xo'jaliklar o'zlari ozuqalar yetishtirishdan voz kechib (yoki qisman) va amalda faqat yuqori sifatli, ilmiy asoslangan ratsionlar orqali ajralib turadigan va chorva mahsuldorligini kafolatlaydigan sotib olingan ozuqalar orqali faoliyat yuritishmoqda.

Hozirgi zamon doimiy taraqqiyot davrida qishloq xo'jaligi ilm-fan yutuqlarini talab etuvchi tarmoqqa aylanib bormoqda. Agrosanoat majmuasi turli texnologik tuzilmalarni o'zida mujassam etgan va jahon tajribasi ko'rsatganidek, aynan ASM yangi texnologik inqilob natijalarini («sanoat 4.0» robototexnika texnologiyalari – inson mehnati aralashmaydigan tizim, buyumlar interneti va «Hamma buyumning interneti» butun ishlab chiqarish tizimini yagona ekotizimga birlashtiradi). Qiymat zanjiri - o'g'itlar, hayvonlar hamda o'simliklar turlarini yaratishdan tortib, inson mehnati xususiyatlarini izchil yaxshilaydigan funksional mahsulotlar ishlab chiqarishni o'z ichiga oladi. «Aqlli chorvachilik» konsepsiyasi vertikal integratsiyadagi xo'jaliklar imkoniyatlarini oshiradi va yangi fazoviy va biotexnologik izlanishlar rivojlanishiga olib keladi.

Hozirgi vaqtda qishloq xo'jaligini intensivlashtirishda ishlab chiqarish jarayonlarini raqamlashtirishga asoslangan texnologiyalardan foydalanish zarur bo'lib, ular mahsuldorlikni oshirish va mablag'larni tejash uchun zaxira sifatida foydalanilishi mumkin, ammo bu yondashuv davlat tomonidan tashqaridan sun'iy rag'batlantirishga yo'l qo'ymaydi. Xo'jalik subyekting tayyorligiga (kadrlar, texnik baza va boshqalar) ularni amalga oshirishga. «AQSh qishloq xo'jaligida

intensifikatsiya jarayonlarini rivojlantirish amaliyotida innovatsiyalar mahalliy resurslarga asoslangan bo'lsa, mahalliy yoki hududiy tarmoqqa ega bo'lsa hamda mintaqaviy iqtisodiyot va rejalashtirilgan maqsadlar bilan bog'langan bo'lsa, yanada muvaffaqiyatli bo'ladi» [7]. Innovatsion faoliyatni hududiy tamoyillarga asoslangan holda davlat, tadbirkorlik, fan va jamoatchilik ishtirokida siyosiy va tashkiliy jihatdan qo'llab-quvvatlash kognitiv, psixologik va tarmoqlararo to'siqlarni bartaraf etishga yordam beradi, hududiy innovatsion hamkorlikni yo'lga qo'yishga yordam beradi.

Isroil o'zining yuqori darajada rivojlangan chorvachiligiga ega mamlakat hisoblanadi. Mamlakat 2021-yilda go'sht – 0,83 mln. tonna (jon boshiga – 93,08 kg/kishi), sut - 1,57 mln. tonna (jon boshiga – 176,66 kg/kishi, o'rtacha 12 ming litr/bosh) ishlab chiqargan [1].

Isroilda tuxum ishlab chiqarish 2177,6 million dona, parranda go'shti - 628,2 ming tonna, mol go'shti - 89,3 ming tonna, qo'y go'shti - 11 ming tonna, baliq va dengiz mahsulotlari - 13,4 ming tonnani tashkil etdi. Isroilda chorvachilik asosan parrandachilik, qoramolchilik, qo'y-echkilikdan iborat.

Isroil qishloq xo'jaligi sohasidagi tadqiqotlar va texnologiyalar bo'yicha dunyoda yetakchi o'rinni egallaydi, bu esa mamlakat ekinlari miqdori va sifatining keskin oshishiga olib keldi.

Yuqoridagi xorij tajribalaridan kelib chiqqan holda, Qoraqalpog'iston Respublikasi chorvachiligida foydalanish mumkin bo'lgan quyidagilar taklif etildi:

- Paxta-g'alla monokulturasini bosqichma-bosqich kamaytirish orqali hudud uchun eng samarali ishlab chiqarishlar, xususan, chorvachilikni yanada rivojlantirish;
- xo'jaliklar hajmini yiriklashtirish orqali ularning yirik kapitallarni o'zlashtirish darajasini oshirish;
- chorvachilik xo'jaliklarida ilmiy yutuqlarini kiritilishini yanada jadallashtirish;
- qishloq xo'jaligi aqlli texnologiyalari va dasturiy ta'minotlaridan foydalanishni oshirish;
- ma'lumotlar yirik bankini yaratish, undan foydalanish huquqini erkinlashtirish va uning tahlil natijalarining hududga mos yutuqlar qismini joriy qilish;
- ilmiy tadqiqotlar olib borilishini, tadqiqotchilarning chorvachilik majmualarida o'zaro manfaatli tadqiqotlar olib borishini qo'llab-quvvatlash va moliyalashtirishni tashkil etish kerak deb hisoblaymiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. <https://ourworldindata.org/agricultural-production> - Our world in data sayti ma'lumotlari
2. Bruggeman, H, Danse, M., Engel, P.G.H., Van IJssel, W. (2012). Strengthening Multi-stakeholder Innovation for Food Security.
3. Muiderman K. Forming Dutch food security policy. – <http://www.thebrokeronline.eu/Articles/Forming-Dutch-food-security-policy>
4. Лищенко В. Ф. Состояние и перспективы развития продовольственной системы России (на примере молочной индустрии). – М.: Экономика, 2015. – 501 с
5. Prager D., Tulman S., Durst R. Economic Returns to Farming for U.S. Farm Households// ERS Economic Research Report. -№ 254. August 2018.
6. National Agricultural Statistics Service. United States Department of Agriculture [Electronic Resources]. – Mode of access: https://www.nass.usda.gov/Statistics_by_State/. – Date of access: 19.05.2023.
7. Ермаков, С. А. Обеспечение большими данными общего доступа как фактор интенсификации сельского хозяйства [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.publishing-vak.ru/file/archive-economy-2017-6b/3-ermakov.pdf>.

UDC 330.88

APPLICATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN ACCOUNTING

S.Z.Bobomuradova, PhD, Samarkand Institute of Economics and Service, Samarkand

Annotatsiya. Ushbu maqolada sun'iy intellektning (SI) buxgalteriya sohasida qo'llanilishining zamonaviy tendensiyalari ko'rib chiqiladi. Buxgalteriya hisobini avtomatlashtirishning asosiy yo'nalishlari, shuningdek, sun'iy intellektni joriy etishning afzalliklari va potentsial xatarlari tahlil qilinadi. SI ma'lumotlarni qayta ishlash, hisobot tayyorlash va moliyaviy tahlil jarayonlarini optimallashtirish orqali buxgalteriya ishining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, texnologiyaning joriy etilishi bilan bog'liq xavflar, xususan, kiberxavfsizlik muammolari va inson omili bilan bog'liq cheklovlar ham muhokama qilinadi. Tadqiqot natijalari sun'iy intellektidan

foydalangan holda buxgalteriya jarayonlarini modernizatsiya qilish imkoniyatlarini kengroq yoritishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, buxgalteriya hisobi, moliyaviy tahlil, avtomatlashtirish, raqamli transformatsiya, robotlashtirish, xatolarni minimallashtirish, kiberxavfsizlik, algoritmik tahlil, mehnat unumdorligi.

Аннотация. В данной статье рассматриваются современные тенденции использования искусственного интеллекта (ИИ) в бухгалтерской сфере. Анализируются основные направления автоматизации учетных процессов, а также преимущества и потенциальные риски внедрения ИИ. Искусственный интеллект способствует повышению эффективности бухгалтерской деятельности за счет оптимизации обработки данных, подготовки отчетности и финансового анализа. Наряду с этим обсуждаются риски, связанные с внедрением технологии, в частности проблемы кибербезопасности и ограничения, обусловленные человеческим фактором. Результаты исследования направлены на более широкое освещение возможностей модернизации бухгалтерского учета с использованием искусственного интеллекта.

Ключевые слова: искусственный интеллект, бухгалтерский учет, финансовый анализ, автоматизация, цифровая трансформация, роботизация, минимизация ошибок, кибербезопасность, алгоритмический анализ, производительность.

Abstract. This article explores modern trends in the application of artificial intelligence (AI) in the field of accounting. It analyzes the main directions of accounting process automation, as well as the advantages and potential risks of AI implementation. Artificial intelligence enhances the efficiency of accounting activities by optimizing data processing, financial reporting, and analysis. At the same time, the study discusses the risks associated with AI adoption, particularly cybersecurity issues and human-related limitations. The research results aim to provide a broader perspective on the opportunities for modernizing accounting practices using artificial intelligence.

Keywords: artificial intelligence, accounting, financial analysis, automation, digital transformation, robotics, error minimization, cybersecurity, algorithmic analysis, productivity.

Introduction. In the context of rapid digitalization and the accelerated development of IT technologies, the study of the integration of artificial intelligence (AI) into accounting processes is gaining particular importance. The use of artificial intelligence and robotic technologies enables the optimization of accounting operations, improves the accuracy of reporting, and mitigates risks. This, in turn, contributes to enhancing the efficiency of accounting activities in the era of digital transformation.

According to the Presidential Decree of the Republic of Uzbekistan No. PQ-358, dated October 14, 2024, the “**Strategy for the Development of Artificial Intelligence Technologies until 2030**” has been approved. This program is aimed at identifying and approving priority projects for AI implementation. This document outlines the key directions for creating and implementing innovative business models based on artificial intelligence technologies. “Artificial intelligence is a set of technological solutions that enable the imitation of human knowledge and skills (including independent learning and problem-solving) and allow for achieving results comparable to human intellectual performance in performing specific tasks”.

The relevance of the topic. The widespread adoption of digital technologies significantly influences the economy and the accounting profession, transforming traditional approaches and reshaping organizational structures of companies. Experts emphasize the high reliability of artificial intelligence in improving accounting processes. The accounting profession is successfully adapting to technological changes associated with AI integration. Specialists' willingness to engage in continuous learning and professional development reflects their desire to remain in demand in the changing environment. AI is not considered a technology that replaces human labor but rather an effective tool that expands accountants' capabilities, enhances their productivity, and contributes to business growth. This reinforces the critical role of accountants in financial management and strategic planning.

The implementation of artificial intelligence technologies allows for minimizing errors, improving data accuracy, and enhancing the overall efficiency of accounting systems. AI-powered software solutions help companies adapt to modern technological changes, strengthening their competitiveness. The purpose of this article is to analyze modern artificial intelligence and robotic technologies, assess their application in automating accounting processes, and evaluate the prospects for using software robots. These technologies enable systems, machines, and computers to perform tasks requiring intellectual approaches by simulating human cognitive processes.

Research methodology. In the course of the research, methods of a systematic approach, logical thinking, grouping, comparison, factor analysis, and selective observation were used.

Analyses and main results. Artificial intelligence has become an essential driver of digital transformation across various industries. Its rapid development is reshaping traditional business processes, including accounting and financial management.

Artificial intelligence is a technology aimed at creating systems capable of learning, analyzing data, and making decisions, simulating human thinking processes. AI integration into robotic systems allows them to adapt to changing conditions and perform complex tasks beyond rigidly programmed algorithms. Robotic technology plays a key role in the physical implementation of AI, making devices more intelligent and functional. In turn, AI expands the capabilities of robots, enabling them not only to execute commands but also to analyze situations, make decisions, and adapt to new conditions.

Thus, the *primary domains* of AI application in accounting include:

- Automated processing of primary documents: AI-based systems can automatically scan, recognize data from various documents (including invoices and contracts), and enter the information into accounting software.
- Financial data analysis and forecasting: AI enables businesses to analyze financial stability and predict future trends using statistical analysis and machine learning methods.
- Compliance monitoring: AI-powered programs automatically verify financial reports' compliance with international and local standards.
- Fraud detection and anomaly identification: AI can monitor large volumes of transactions in real time to detect fraudulent activities.
- Robotic consulting and client support: Chatbots and virtual assistants can respond to basic accounting inquiries, prepare documents, and provide automated accounting services.

AI significantly impacts accounting by providing more efficient and accurate tools for routine tasks. It performs repetitive processes such as calculations, analysis, and data comparison faster and with minimal errors. This allows accountants to focus on more complex analytical and strategic tasks that require human involvement. For example, AI can analyze financial statements to detect potential discrepancies or issues, assisting specialists in making well-informed decisions.

The implementation of artificial intelligence will enable organizations to save on accounting, reduce errors, become more transparent, and move out of the shadow economy. Virtual accountant robots are ready to replace many employees performing routine tasks.

AI algorithms not only accelerate reporting processes but also improve their reliability by reducing error probabilities and providing more accurate financial data.

Major *benefits* of Using AI in Accounting:

- Reduction in time spent on accounting operations: Automated systems complete numerous accounting tasks without human intervention, significantly speeding up processes.
- Minimization of errors through automated data verification: AI helps identify and correct input errors or miscalculations.
- Reduction in labor costs: By automating manual operations, companies can lower expenses related to accounting departments.
- Improvement in financial reporting quality: AI processes financial data in real-time, enabling accurate report preparation.

Discussion. AI should be seen as a tool for enhancing accountants' productivity rather than replacing them. It simplifies task execution, improves reporting quality, and minimizes errors. Thus, the integration of AI into accounting is not a threat to the profession but rather its natural evolution.

With the right approach, these technologies can significantly improve work processes, increase productivity, and create new opportunities for strategic management. Modern artificial intelligence technologies are actively being applied across various sectors of the economy, including accounting. AI-driven automation of accounting processes enhances calculation accuracy, reduces error risks, and optimizes labor costs. However, despite its clear advantages, AI implementation in accounting comes with specific risks, including:

- Data protection and cybersecurity requirements: AI systems process vast amounts of financial data, making cybersecurity a crucial concern.
- Potential algorithmic errors and their impact on reporting: Software flaws or incorrect data inputs may lead to inaccurate results.
- Dependence on technology and the risk of losing human oversight: Overreliance on AI could diminish human factors and creative analysis, resulting in excessive trust in automated systems.
- Ethical and legal considerations: Establishing regulations for AI-based systems and ensuring transparency is critical.

We have encapsulated the SWOT analysis of using artificial intelligence in accounting in the following table.

Table 1

SWOT Analysis of Using Artificial Intelligence in Accounting

Primary domains	Major Benefits	Specific risks
Automated processing of primary documents	Reduction in time spent on accounting operations	Data protection and cybersecurity requirements
Financial data analysis and forecasting	Minimization of errors through automated data verification	Potential algorithmic errors and their impact on reporting
Compliance monitoring	Reduction in labor costs	Dependence on technology and the risk of losing human oversight
Fraud detection and anomaly identification	Improvement in financial reporting quality	Ethical and legal considerations
Robotic consulting and client support		

Conclusion. Research indicates that regardless of its efficiency, artificial intelligence remains a complementary tool rather than a complete replacement for accountants. AI is evolving as a support mechanism for accounting processes, but it cannot entirely replace human professionals. Accountants' primary responsibilities include making complex decisions, providing expert advice, establishing trusted relationships with clients, and adapting to legislative and business environment changes. The emergence of virtual accountant-robots enables companies to automate daily processes and improve accounting efficiency. However, the full integration of AI into accounting requires close collaboration between technology and human expertise, where automation complements professional experience and intuitive judgment. Most importantly, AI should be perceived as a tool that facilitates accountants' work rather than replacing them entirely. The adoption of these technologies represents a significant achievement that contributes to the sustainable development of the accounting field in the Republic of Uzbekistan. However, along with its benefits, AI's potential risks should also be considered, and strategies should be developed to minimize them.

REFERENCES:

1. According to the Decree No. PQ-358 of the President of the Republic of Uzbekistan dated October 14, 2024, the "Strategy for the Development of Artificial Intelligence Technologies Until 2030" program.
2. Barr A., Cohen P.R., Feigenbaum E.A. The Handbook of Artificial Intelligence. 1st ed. Stanford University: HeurisTech Press. 1981. 397 p.
3. Медюха Е.В., Ковалева Е.А. "Использование искусственного интеллекта в бухгалтерском учете и аудите: новые возможности", Journal: Science and the World // Volume 2023 No. 4. <https://w-science.com/ru/nauka/article/72072/view>.
4. Ачилов С.С. "Применение искусственного интеллекта в области бухгалтерии и налогообложения", "Opportunities for sustainable economic growth and well-being of the population in the regions through strategic development of the service sector" (part II), стр.253, 2025.
5. Buchanan B.G., Headrick T.E. "Some speculation about artificial intelligence and legal reasoning"// Stanford Law Review. 1970. Vol. 23. No. 1.

KEYTERING AUTSORSING XIZMATLARINI RIVOJLANTIRISHNING ZAMONAVIY TRYENDI SIFATIDA

N. Ergasheva, dots., PhD, Qarshi davlat texnika universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Ushbu maqolada iqtisodiyot tarmoqlarida keytering outsorsing xizmatlarini tashkil etishning zamonaviy shakllari, dunyo keytering outsorsing xizmatlari bozori va uning geografiyasidagi asosiy tendensiyalar, korxona va tashkilotlarining ahamiyati, tarkibi va o'ziga xos xususiyatlari, barcha sohalarini ta'minlashning sifat jihatidan baholash mezonlari, keytering outsorsing xizmatlarini rivojlantirish yo'nalishlari, keyteringni tashkil etishda innovatsion yondashuvlar va raqamli texnologiyalardan foydalanish kabilar bu borada amalga oshirilayotgan ilmiy tadqiqotlarning ustuvor yo'nalishlari bo'yicha ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: keytering, outsorsing, austaffing, outsorser, maktabgacha ta'lim tashkiloti, mijoz, uchinchi tomon, integratsiya, outsorsing xizmat, baholash, narx, outsorsing narxi

Аннотация. В статье представлены научно обоснованные предложения и рекомендации по приоритетным направлениям научных исследований, проводимых в данной области, таким как современные формы организации услуг аутсорсинга общественного питания в отраслях экономики, основные тенденции мирового рынка услуг аутсорсинга общественного питания и его география, значение, структура и специфические особенности предприятий и организаций, критерии качественной оценки предоставления услуг всех отраслей, направления развития услуг аутсорсинга общественного питания, инновационные подходы к организации общественного питания и использование цифровых технологий.

Ключевые слова: общественное питание, аутсорсинг, аустаффинг, аутсорсер, дошкольная образовательная организация, клиент, третья сторона, интеграция, аутсорсинговая услуга, оценка, цена, цена аутсорсинга

Abstract. This article presents scientifically based proposals and recommendations on the priority areas of scientific research in this area, such as modern forms of organizing catering outsourcing services in economic sectors, the main trends in the global catering outsourcing services market and its geography, the importance, structure and specific characteristics of enterprises and organizations, criteria for qualitative assessment of the provision of all sectors, directions for the development of catering outsourcing services, innovative approaches to the organization of catering and the use of digital technologies.

Key words: catering, outsourcing, austaffing, outsourcer, preschool educational organization, client, third party, integration, outsourcing service, evaluation, price, outsourcing price

Kirish. Jahon iqtisodiy makonida outsorsing xizmat ko'rsatish bozori segmentlaridan biriga aylanmoqda. Iqtisodiyotga davlat aralashuvini minimallashtirishning asosiy yo'llaridan biri maktabgacha ta'lim tashkilotlarini outsorsing xizmat turi bilan ta'minlash hisoblanadi. "Jahon iqtisodiyotida kechayotgan globallashtirish, axborotlashuv tendensiyalari sharoitida davlat va nodavlat sektorining 50-60 foiz uzoq muddatli shartnomalari tashqi resurslarini jalb etishni nazarda tutuvchi outsorsing xizmatlari orqali amalga oshiriladi. Outsorsing xizmatlari rivojlanishi zahirida kompaniya va firmalarda bir guruh odamlar uchun ma'lum joyda, belgilangan vaqtda, kelishilgan xizmat ko'rsatish darajasida keyteringni tashkil etishi kerak bo'lib qoldi. Mijozlar uchun keytering xizmati nafaqat oziq-ovqatni kerakli vaqtda va joyda yetkazib berishdan iborat emas balki yuqori sifatli bayramlar uchun munosib taom, mehmonlarga g'amxo'rlik, tadbir uchun yuqori sifatli xizmat ko'rsatish, shuningdek, tashkilotchilar uchun xotirjam va munosib dam olishlariga aynan ushbu xizmat turi kerakligi aniqlandi.

Umumiy keytering turi sifatida ushbu yo'nalish XXVII asrning mashhur bosh ofitsianti Fransua Vatel umumiy keytering sohasida o'z hissasini qo'ydi. U ziyofatlar uyushtirdi va ochiq havoda bayramlar o'tkazishning innovatsion g'oyasini ilgari surdi. Fransua Vatel stol sozlamalari, idish-tovoqlarning joylashishi va taomlarni berish tartibi kabi tafsilotlarga katta e'tibor berdi. Rossiyada esa 2000-yillarning boshidan boshlab keytering xizmati rivojlana boshladi.

Rossiya amaliyotida umumiy keytering odatda jismoniy shaxslar va tashkilotlar tomonidan buyurtma qilingan umumiy keytering xizmatlarini tashkil etish sifatida qaralgan. Hozirda davlat sektori vazifa va majburiyatlarini keytering outsorsing xizmatlarini rivojlantirishning zamonaviy trendi sifatida tashkil etishning nisbatan qulay va samarali mexanizmlarini takomillashtirish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Jahonda milliy va xalqaro miqyosdagi samarali va raqobatbardosh iqtisodiy mexanizmlarni yo'lga qo'yishda ijtimoiy xizmatlarni keytering outsorsing xizmatlarini rivojlantirishning zamonaviy turlarini rivojlantirish yo'llari va istiqbollari yo'naltirilgan ilmiy-tadqiqot ishlari amalga oshirilmoqda. Iqtisodiyot tarmoqlarida keytering outsorsing xizmatlarini tashkil etishning zamonaviy shakllari, dunyo keytering outsorsing xizmatlari bozori va uning geografiasidagi asosiy tendensiyalar, korxona va tashkilotlarining ahamiyati, tarkibi va o'ziga xos xususiyatlari, barcha sohalarini ta'minlashning sifat jihatidan baholash mezonlari, keytering outsorsing xizmatlarini rivojlantirish yo'nalishlari, keyteringni tashkil etishda innovatsion yondashuvlar va raqamli texnologiyalardan foydalanish kabilar bu borada amalga oshirilayotgan ilmiy tadqiqotlarning ustuvor yo'nalishlaridan hisoblanadi.

Yangi O'zbekistonda taraqqiyotning hozirgi bosqichida ayrim iqtisodiyot tarmoqlarini to'liq xususiy sektorga o'tkazish orqali ularning sifati va samaradorligini oshirish, aholining ijtimoiy xizmatlarga bo'lgan ehtiyojlarini yanada to'laroq qondirish masalalariga alohida e'tibor qaratilmoqda. 2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida ham "...maktabgacha ta'lim tashkilotlari bilan qamrab olish samaradorligini yanada oshirish, DXSH asosida maktabgacha ta'lim tashkilotlarini keng joriy etish, iqtisodiyotda xususiy sektor ulushini oshirish"[1] ustuvor vazifalar etib belgilangan. Shuningdek, O'zbekistonda keytering outsorsing xizmatlarini rivojlantirishning zamonaviy trendi sifatida sog'lom ovqatlanishni tashkil etish, sog'liqni saqlash tizimida bemorlarni ovqatlantirish, kir yuvish, tibbiy buyumlarni zararsizlantirish, tibbiy tashxislar, global raqamli ekotizim, biznes jarayonlari outsorsingi sohasini jadal rivojlantirish o'ta dolzarb va muhim vazifalardan deb qaralmoqda. Ushbu yo'nalishdagi vazifalarni amalga oshirish keytering outsorsing xizmatlarini rivojlantirish asosida maktabgacha ta'lim tashkilotlarida sifatli xizmat ko'rsatishni ta'minlash yo'llarini o'rganishga qaratilgan ilmiy-tadqiqot ishlarining dolzarbligini belgilab beradi.

Shu munosabat bilan biz ushbu sohani o'rganishni, tashkilot va kompaniyalar rahbarlarining xato va kamchiliklarga yo'l qo'ymasliklari uchun keytering outsorsing xizmatlarini rivojlantirishning zamonaviy xizmatlaridan sifatli foydalanishni baholashning eng muhim nuqtalarini aniqlashni zarur deb hisoblaymiz. Bunda iqtisodiyot tarmoqlariga ushbu xizmat turidan amalda foydalanish imkonini beruvchi mantiqiy o'ziga xos harakatlar tizimi sifatida ko'rib chiqishni taklif qilmoqchimiz.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Keytering outsorsing xizmatlaridan foydalanish sifatini baholash muammosi va ularni amaliyotga joriy etishga bag'ishlangan ishlanmalar tahlili, shuningdek, keytering outsorsing xizmatlaridan foydalanish mexanizmi muammosini o'rganish xorijiy va mahalliy iqtisodchi olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Iqtisodiyot tarmoqlarida keytering outsorsing xizmatlarini rivojlantirishning zamonaviy tizimini takomillashtirish bo'yicha ko'plab tadqiqotlar olib borilmoqda. Xususan M.B.Kubayeva, SH.A.Buranova, A.V.Shin, G.A.Omanova va boshqalar maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy hamda ilmiy-metodik masalalari bo'yicha ilmiy-amaliy tadqiqotlar olib borgan. Iqtisodiyot tarmoqlarida keytering outsorsing xizmatlarini rivojlantirish darajasining oshishida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016 yil 29 dekabrda —2017-2021 yillarga maktabgacha ta'lim tashkilotlari tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risidagi Qarori [1] muhim ahamiyatga ega bo'ldi.

Iqtisodiyot tarmoqlarida keytering outsorsing xizmatlarini rivojlantirish xizmatidan foydalanish bo'yicha ko'pgina iqtisodchi olimlar tomonidan tadqiq qilinib kelmoqda. Ushbu olimlar Gilmiyarova M.R. [2], Fedorova YE.A. [3], Urazov B.K. [4] va boshqalar. Ushbu tadqiqot yo'nalishining o'ziga xos xususiyati shundaki, mavjud xorijiy va mahalliy ilmiy ishlarning aksariyati faqat outsorsing xizmatlari bozorining ayrim segmentlariga qaratilgan. Bu asosan outsorsingning ma'lum bir turidan foydalanish va u bilan bog'liq muammolarga tegishli tadqiqotlardir.

Keytering outsorsing xizmatlarini rivojlantirishning zamonaviy trendi sifatida olib borilayotgan nazariy tadqiqotlar va O'zbekiston Respublikasi tashkilotlari tomonidan to'plangan juda kam amaliy tajribaga qaramay, keytering outsorsing xizmatlaridan sifatli foydalanish mexanizmi rivojlanish yo'lida bormoqda. Ushbu masala bo'yicha ilmiy ishlarning juda kamligi iqtisodiyot tarmoqlarida keytering outsorsing xizmatlaridan foydalanish sifatini baholash faoliyatini ishlab chiqadigan chuqur va tizimli tadqiqotlar olib borishni taqozo etmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Keytering outsorsing xizmatlarini rivojlantirishning zamonaviy trendi sifatida xizmatlarni sifatini baholash xususiyatlarini asoslab berish, keytering outsorsing xizmatlaridan foydalanish mexanizmini ishlab chiqish va amaliyotga qo'llashning uslubiy ta'minotini yaxshilashga qaratilgan masalalar, mantiqiy fikrlash, qiyosiy tahlil, surovnomalar va iqtisodiy tahlil va tizimli tahlil bilan izohlanadi.

Tahlil va natijalar. Keytering so'zi (inglizcha katering - yetkazib bermoq, xizmat qilmoq so'zidan olingan) — umumiy keytering tarmog'i bo'lib, u yerdan tashqari xizmatlar ko'rsatishdan foydalanish. Bu sohada ishlovchi kompaniyalar oldindan tayyorlangan taomlarni yetkazib berish, dasturxon tuzish va tozalashni taklif qilish ma'nolarini anglatadi. Keytering - bu keyteringni tashkil etish, asbob-uskunalarini ijaraga olish va istalgan joyda biron bir tadbirda ofitsiant va oshpaz sifatida ishlash uchun keng qamrovli xizmatdir. Oddiy qilib aytganda, keytering - bu sizning mehmonlaringizni ovqatlantirishi mumkin bo'lgan ochiq xizmat turidir. Keyteringning asosiy turlari va yo'nalishlari sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin. Keyterinni bir martalik idishlarda yetkazib berishdan tortib, minglab odamlar uchun bino ichida va tashqarisida ziyofat va ziyofatlar tashkil qilishgacha bo'lgan umumiy Keytering turli shakl va shakllarda bo'ladi. Voqea joyi, xizmat ko'rsatish usuli, mijozning holati va boshqa bir qator xususiyatlar va shartlarga qarab xizmat ko'rsatishning bir nechta tasnifi mavjud.

Taqdim etilayotgan xizmatlar turiga qarab quyidagilar ajratiladi:

- tadbir yoki vaqtli keytering - bu tadbirlar uchun xizmatlar ko'rsatish. vaqtli keytering korporativ ziyofat, to'y bayrami, ko'rgazma yoki dilerlik konferentsiyasini o'tkazishda qo'llaniladi. Ushbu turdagi keytering muayyan hodisaga qaratilgan bir martalik xizmatlarni taqdim etishni o'z ichiga oladi.
- ofis yoki joylarda keytering ("shartnoma", "korporativ") - bu o'zining oziq-ovqat bo'linmalariga ega bo'lmagan va boshqa keytering korxonalaridan ancha uzoqda joylashgan turli korxona va tashkilotlar uchun uzoq muddatli shartnoma xizmati. Ushbu xizmat turi bayram tadbirini tashkil etish va unga xizmat ko'rsatishni o'z ichiga olmaydi, balki mijoz kompaniyasining barcha xodimlariga kunlik tushlik etkazib berishni anglatadi. Shartnomani imzolashda tomonlar menyu va mahsulotlarni etkazib berish muddatini kelishib olishadi.
- transportda keytering - bu havo, temir yo'l, dengiz va avtomobil transportida xodimlar va yo'lovchilarga tayyor ovqatlar bilan ta'minlash. Keytering mahsulotlarini jo'natish joyi va vaqtiga yetkazib berishni yoki butun marshrut bo'ylab mahsulotlarni yetkazib berishni o'z ichiga oladi.
- oziq-ovqat tarkibi transport kompaniyasi tomonidan belgilanadi. Oziq-ovqatlarni tayyorlash odatda transport kompaniyasi shartnoma tuzadigan uchinchi tomon Keytering tashkilotlari tomonidan amalga oshiriladi.
- oshpazlik taomlari (pazandachilik) - "ketish uchun" yoki mijozga yetkazib berish bilan taomlarni tayyorlash va sotish. Ushbu turdagi keytering, masalan, ommaviy tadbirlar - festivallar, sport musobaqalari va boshqalar paytida qadoqlangan sendvichlar, qandolat mahsulotlari, alkogolsiz ichimliklar sotishni o'z ichiga oladi.

Keytering outsorsing xizmatlarining zamonaviy brendi sifatida birinchi navbatda inson kapitaliga bog'liq bo'lib, keytering xizmatida xodim va xodimlarning ya'ni inson rolining ahamiyati judayam biqiyosdir. Shu sababli keyteringda autstaffing, mohiyatan, mijoz kompaniyasida ishlarni bajarish uchun autstaffing kompaniyasidan xodimni (xodimlarni) ijaraga olishdir.

Keytering jarayonida o'z ishlarini bajarish uchun ishchilarni yollagan tadbirkorlik subyektlari faoliyatining tartibi va shartlarini belgilaydi, bu autstaffing hisoblanadi.

Autstaffing kompaniyalari ishchilarni boshqa ish beruvchiga quyidagi shartlarga muvofiq ishlarni bajarish uchun yuborishi mumkin:

1. Xodimning ishidan foydalanish to'g'risida ish beruvchi bilan shartnoma tuzilishi kerak;
2. Ishga o'tkazilgan xodimning ish haqi eng kam miqdordan kam bo'lmasligi kerak yoki korxonada shu kabi ishlarni bajaruvchi xodimning ish haqidan kam bo'lmasligi kerak.
3. Ish va dam olish vaqti jamoa shartnomasi shartlarida va ish beruvchining ichki mehnat qoidalarida belgilangan shartlarda ta'minlanishi kerak.
4. Autstaffer bunday o'tkazilgan xodim uchun Pensiya jamg'armasiga yagona sug'urta badalini to'lashi shart.
5. Autstaffer xodim va ish bajarilayotgan ish beruvchi o'rtasida mehnat shartnomasini tuzishga to'sqinlik qilmaslikka majburdir.
6. Ish beruvchi korxonaning jamoa shartnomasida autstaffing imkoniyati nazarda tutilishi va boshlang'ich kasaba uyushma tashkilotining roziligi bo'lishi kerak.

Xulosa.

1. O'zbekiston iqtisodiyotida keytering outsorsing xizmatlaridan foydalanish mexanizmi outsorsing tashkilotlarini tanlash, shartnomalarni ishlab chiqish, ularni amalga oshirish va manfaatdor sheriklar o'rtasidagi munosabatlarni tiklash uchun mantiqiy harakatlar iqtisodiy mexanizm, nazorat (boshqaruv), xodimlarni boshqarish, mahsulot sifatini boshqarish o'zaro bog'liq bo'lgan tizim sifatida qurilgan.
2. Iqtisodiyot tarmoqlarida keytering outsorsing xizmatlarini rivojlantirishning zamonaviy trendi sifatida xizmatlarining samaradorligini baholash zarurati ilmiy asoslandi. Tadqiqotda outsorsing xizmatlari samaradorligini baholashning qiymat usuli tanlandi, bu ichki birlikni saqlash xarajatlari va outsorsing xarajatlarini solishtirish imkonini berdi.
3. Iqtisodiyot tarmoqlarida keytering outsorsing xizmatlarini rivojlantirishning zamonaviy trendi sifatida foydalanish samaradorligini baholash uchun har bir xizmat turi bo'yicha asosiy ko'rsatkichlardan (KPI) foydalanish taklif etildi, ular shartnomani bajarishdan oldin va keyin taqqoslanishi kerakligi asoslandi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016 yil 29 dekabrda —2017-2021 yillarga maktabgacha ta'lim tashkilotlari tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risidagi Qarori
2. Гилмиярова М.Р. Проблемы и перспективы развития бухгалтерского аутсорсинга // Вестник ВГУ. Серия: Экономика и управление, 2017. - № 2. - С. 76-80.
3. Федорова Е.А., Ермолов А.Б. Анализ современных тенденций в аутсорсинге бухгалтерского учета // Финансовая аналитика: проблемы и решения. - 2016. - № 27 - С. 4-14.
4. Urozo V.K. va boshqalar. Xizmat ko'rsatish sohasi korxonalarida buxgalteriya hisobi va auditning dolzarb masalalari. – T.: "Iqtisodiyot" nashriyoti, 2011. – 260 b.

UO'K 330

AYOLLAR TADBIRKORLIGINING SHARQONA XUSUSIYATLARI (IJTIMOIY-FALSAFIY TAHLIL)

M.S.G'aniyeva, o'qituvchi, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Mazkur maqolada ayollar tadbirkorligining Sharqona xususiyatlari ijtimoiy-falsafiy nuqtayi nazardan tahlil etilgan. Sharq jamiyatlarida ayollar iqtisodiy faoliyatining rivojlanishi, madaniy an'ana va qadriyatlar bilan uzviy bog'liqligi ko'rsatilgan. Tadqiqotda qadimgi Sharq madaniy merosi, gender tengligi masalalari va zamonaviy iqtisodiy tendensiyalar o'zaro uyg'unlikda o'rganilgan. Maqola natijasida ayollar tadbirkorligini rivojlantirishda an'anaviy va zamonaviy yondashuvlarni uyg'unlashtirishning dolzarbligi asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: Sharqona qadriyatlar, ayollar tadbirkorligi, ijtimoiy-falsafiy tahlil, gender tengligi, iqtisodiy faoliyat, madaniy meros, jamiyat taraqqiyoti.

Аннотация. В данной статье проанализированы восточные особенности женского предпринимательства с социально-философской точки зрения. Показано развитие женской хозяйственной деятельности в восточных обществах, ее неразрывная связь с культурными традициями и ценностями. В исследовании гармонично сочетались культурное наследие Древнего Востока, вопросы гендерного равенства и современные экономические тенденции.

В результате статьи обоснована актуальность сочетания традиционных и современных подходов в развитии женского предпринимательства.

Ключевые слова: *Восточные ценности, женское предпринимательство, социально-философский анализ, гендерное равенство, экономическая деятельность, культурное наследие, развитие общества.*

Abstract. *This article analyzes the Oriental features of women's entrepreneurship from a socio-philosophical point of view. It has been shown that women in Eastern societies are inextricably linked with the development of economic activity, cultural traditions and values. The study explores ancient Eastern cultural heritage, issues of gender equality, and contemporary economic trends in harmony. As a result of the article, the relevance of harmonizing traditional and modern approaches to the development of women's entrepreneurship is substantiated.*

Keywords: *Oriental values, women's entrepreneurship, socio-philosophical analysis, gender equality, economic activity, cultural heritage, development of society.*

Bugungi globallashuv jarayoni va iqtisodiy modernizatsiya davrida jamiyat hayotining barcha sohalarida ayollarning roli ortib bormoqda. Ayniqsa, Sharq davlatlarida qadimiy madaniy va ijtimoiy an'analar bilan uyg'unlashgan holda ayollar tadbirkorligining rivojlanishi dolzarb ilmiy muammoga aylanmoqda. Olib borilayotgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ayollar iqtisodiy faolligi nafaqat iqtisodiy ko'rsatkichlarni oshiradi, balki jamiyatda barqarorlik va ijtimoiy uyg'unlikni ham mustahkamlaydi. Jumladan, A.Minniti va C.Naude ta'kidlaganidek, *"ayollar tadbirkorligi jamiyatda ijtimoiy kapitalni rivojlantiruvchi va iqtisodiy farovonlikni ta'minlovchi muhim omildir"* [1. 281.].

Sharq jamiyatlari o'zining qadimiy an'analari, diniy va madaniy qadriyatlar bilan ajralib turadi. Bu qadriyatlar ayollarning tadbirkorlikdagi faoliyat shakllariga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Sharqda ayolning ijtimoiy hayotdagi o'rni ko'p hollarda oilaviy qadriyatlar, diniy me'yorlar va an'anaviy jinsiy ro'llar bilan belgilanadi. Shu bois, ayollar tadbirkorligi fenomenini ijtimoiy-falsafiy tahlil qilish, uni milliy va madaniy kontekstda o'rganish alohida ilmiy zaruratga aylangan. Bu haqda C.Brush va boshqalar quyidagicha izohlaydi: *"Ayollar tadbirkorligi madaniy va ijtimoiy muhit bilan bevosita bog'liq bo'lib, har bir mintaqada o'ziga xos rivojlanish dinamikasiga ega"* [2. 506].

Sharqona qadriyatlar va zamonaviy iqtisodiy ehtiyojlar o'rtasida uyg'unlik yaratish, ayollar tadbirkorligining o'ziga xos rivojlanish mexanizmlarini aniqlash va takomillashtirish zamon talabidir. Ayniqsa, O'zbekistonda 2019-2023 yillarga mo'ljallangan *"Ayollar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlash davlat dasturi"* doirasida olib borilayotgan islohotlar ham bu mavzuni ilmiy asosda o'rganishni taqozo etmoqda, jumladan: *"Xotin-qizlarning mehnat huquqlari kafolatlarini yanada kuchaytirish va tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlashga oid chora-tadbirlar to'g'risida"* [4.]. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarorini keltirishimiz mumkin. Ayollar tadbirkorligining Sharqona xususiyatlarini ijtimoiy-falsafiy tahlil qilish, qadimiy qadriyatlar va zamonaviy innovatsion rivojlanish o'rtasidagi o'zaro ta'sirni chuqur anglash, hamda ayollarni iqtisodiy va ijtimoiy faollikda qo'llab-quvvatlash strategiyalarini ishlab chiqish bugungi kunda nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham ega bo'lib qolmoqda.

Sharq tafakkuri kontekstida esa ayollar iqtisodiy faoliyatining an'anaviy qadriyatlar va diniy me'yorlar bilan bog'liq xususiyatlari haqida ilmiy tadqiqotlar mavjud, biroq bu sohadagi izlanishlar asosan iqtisodiy yoki sotsiologik yondashuv doirasida olib borilgan. Misol uchun, N.A.Altwajri tomonidan Saudiy Arabistonda *ayollar tadbirkorligi diniy va madaniy cheklovlar* doirasida o'rganilgan bo'lsa [6. 19.], A.Roomi va J.Parrott esa Pokistonda *ayollar tadbirkorligini oilaviy ijtimoiy struktura bilan bog'liq* holda tahlil qilganlar.

O'zbekistonda mustaqillikdan so'ng ayollar faolligini oshirish va tadbirkorlikdagi ishtirokini kengaytirishga qaratilgan tadqiqotlar ko'paydi. G.G'ulomova va M.Juraevalar kabi mahalliy tadqiqotchilar *ayollar tadbirkorligi rivojlanish tendensiyalari va davlat tomonidan ko'rsatilayotgan qo'llab-quvvatlov siyosatini* o'rganib chiqishgan. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Strategik va mintaqalararo tadqiqotlar instituti (SMTI) ham bu yo'nalishda tahliliy hisobotlar tayyorlamoqda. Biroq, aynan *ayollar tadbirkorligining Sharqona xususiyatlarini ijtimoiy-falsafiy nuqtayi nazardan* kompleks tahlil qilgan fundamental ilmiy tadqiqotlar hozircha kam sonli bo'lib

1. A. Minniti & W.A. Naudé. What Do We Know About The Patterns and Determinants of Female Entrepreneurship Across Countries? // The European Journal of Development Research, 2010, 22(3), - P. 277-293. // <https://doi.org/10.1057/ejdr.2010.17>
2. C.G.Brush, A. de Bruin & F.Welter. The Influence of National Culture and Institutional Environment on Female Entrepreneurship. Entrepreneurship Theory and Practice, 2009, 33(3), - P 505-522. // <https://doi.org/10.1111/j.1540-6520.2009.00307.x>
3. United Nations. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. United Nations Publications. 2015. // URL: <https://docviewer.yandex.uz/view/0/?page=1&>*
4. G.G‘ulomova & M.Juraeva. O‘zbekistonda ayollar tadbirkorligini rivojlantirishning ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlari. // O‘zbekiston Fanlar akademiyasi axborotlari. 2021. - B.133-140.

**ALOQA KORXONALARIDA XIZMAT KO'RSATISH SAMARADORLIGINI
OSHIRISHNING INNOVATSION YO'NALISHLARI**

S.Ibadullayev, katta o'qituvchi, Toshkent axborot texnologiyalari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Mazkur tadqiqotda aloqa korxonalarining xizmat ko'rsatish samaradorligini oshirishga yo'naltirilgan innovatsion yondashuvlar tahlil qilingan. Tadqiqot doirasida xizmatlar sifatini oshirish, mijozlar ehtiyojlarini qondirish va raqobatbardoshlikni ta'minlash uchun ilg'or texnologiyalar va menejment uslublari qo'llanilgan. Zamonaviy telekommunikatsiya infratuzilmasini rivojlantirish orqali xizmat ko'rsatish jarayonlarini optimallashtirish va foydalanuvchilarga qulay sharoit yaratish masalalari muhokama qilingan. Ishda nazariy va amaliy jihatlar uyg'unligi asosida tadqiqot natijalari yoritilib, tegishli xulosalar shakllantirilgan. Olingan natijalar aloqa korxonalari faoliyatini yanada takomillashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Aloqa korxonalari, innovatsiya, texnologiya, raqamli transformatsiya, sun'iy intellekt, avtomatlashtirish, iqtisodiy samaradorlik, raqobatbardoshlik.

Аннотация. В данном исследовании проанализированы инновационные подходы, направленные на повышение эффективности обслуживания в предприятиях связи. В рамках исследования применены передовые технологии и методы управления для повышения качества услуг, удовлетворения потребностей клиентов и обеспечения конкурентоспособности. Обсуждены вопросы оптимизации процессов обслуживания и создания комфортных условий для пользователей за счёт развития современной телекоммуникационной инфраструктуры. Результаты исследования представлены на основе сочетания теоретических и практических аспектов, сформулированы соответствующие выводы. Полученные результаты служат улучшению деятельности предприятий связи.

Ключевые слова: Предприятия связи, инновации, технологии, цифровая трансформация, искусственный интеллект, автоматизация, экономическая эффективность, конкурентоспособность.

Abstract. This study analyzes innovative approaches aimed at improving the efficiency of service delivery in communication enterprises. Within the scope of the research, advanced technologies and management methods have been applied to enhance service quality, meet customer needs, and ensure competitiveness. The issues of optimizing service processes and creating favorable conditions for users through the development of modern telecommunication infrastructure are discussed. The research presents the results based on the integration of theoretical and practical aspects, and relevant conclusions have been drawn. The obtained results serve to further improve the operations of communication enterprises.

Keywords: Communication enterprises, innovation, technology, digital transformation, artificial intelligence, automation, economic efficiency, competitiveness.

Kirish. Aloqa korxonalarida xizmat ko'rsatish samaradorligini oshirishda innovatsion texnologiyalar va samarali kadrlar siyosati muhim o'rin tutadi. Raqobatbardosh bozor sharoitida 5G, IoT, sun'iy intellekt va bulutli xizmatlar kabi ilg'or texnologiyalarni joriy etish, xizmatlar tezligi va sifatini oshirish imkonini beradi. Bu texnologiyalar mijozlar ehtiyojini tahlil qilish, avtomatlashtirilgan muloqot va muammolarni tezkor hal etishda katta rol o'ynaydi. Shuningdek, axborot xavfsizligini ta'minlash va tizimlarni modernizatsiya qilish orqali ishonchli xizmat ko'rsatish mumkin bo'ladi.

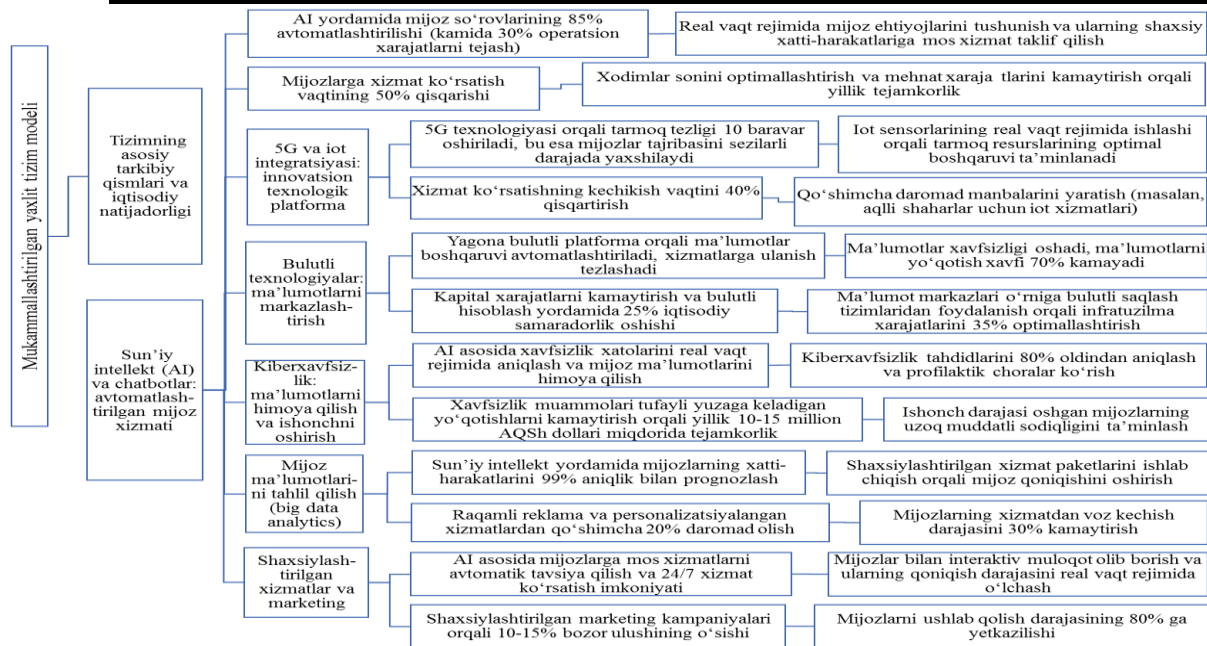
Kadrlar siyosati esa malakali mutaxassislarni jalb etish, ularni o'qitish va yangi texnologiyalar bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantirishga qaratiladi. Xodimlarni rag'batlantirish va motivatsiya tizimlarini joriy etish orqali ularning ishga bo'lgan ishtiyoqi oshadi. Demak, innovatsion texnologiyalar va zamonaviy kadrlar siyosati aloqa kompaniyalari uchun xizmat ko'rsatish samaradorligini oshiruvchi asosiy omillardir.

Adabiyotlar tahlili. Aloqa korxonalarida xizmat ko'rsatish samaradorligini oshirishda innovatsion texnologiyalarning o'rni yo'nalishida ilmiy izlanishlar olib borayotgan olimlar S.Sinita "Hozirgi zamon tadqiqotchilarining aksariyati IoT texnologiyasini axborot davri rivojlanishining keyingi bosqichi deb hisoblaydi. IoT texnologiyasi, o'z mohiyatiga ko'ra, axborot jamiyati uchun global infratuzilmani tashkil etadi va fizik hamda virtual narsalarni o'zaro bog'lash orqali interoperabel axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda turli xizmatlarni taqdim etadi. Ushbu texnologiyadan foydalanishning asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat: ommaviy axborot vositalari; atrof-muhit monitoringi; infratuzilma va energiya iste'molini boshqarish; ishlab chiqarish; tibbiyot va sog'liqni saqlash; transport va logistika; qurilish va maishiy avtomatlashtirish" degan xulosaga kelgan [1]. Varzaru A. A., Bocean C. G "AI kabi texnologiyalar bozor tendentsiyalari va iste'molchilarning afzalliklarini aniqlash uchun katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilishi mumkin, bu esa kompaniyalarga bozor talablariga yaxshiroq javob beradigan mahsulotlarni ishlab chiqish uchun qimmatli tushunchalar beradi"[2].

Tadqiqot usullari. Ushbu tadqiqotda aloqa korxonalarining xizmat ko'rsatish samaradorligini oshirishga doir innovatsion yo'nalishlar chuqur tahlil qilindi. Tadqiqotda asosan analitik yondashuv, empirik kuzatuv va innovatsion tizim modellari asosida integratsiyalashgan metodlardan foydalanildi. 5G, IoT, sun'iy intellekt va bulutli texnologiyalarni joriy qilish orqali xizmat ko'rsatish darajasiga ta'sir etuvchi omillar aniqlanib, ularning samaradorligi statistik ko'rsatkichlar orqali baholandi. Tadqiqot usullari Zvi Griliches va Joseph Schumpeterning innovatsion iqtisodiy yondashuvlari, John Creswell va Robert K. Yinning empirik tadqiqot metodlariga asoslanadi. Mazkur metodlar orqali nazariy va amaliy jihatlarining uyg'unligi ta'minlanib, xizmat sifati, xarajatlar va mijozlar qoniqish darajasini baholashda chuqur ilmiy yondashuv qo'llanildi.

Tahlil va natijalar. Aloqa korxonalarida xizmat ko'rsatish sifatini oshirish uchun zamonaviy texnologiyalar — 5G, IoT, sun'iy intellekt va bulutli servislarni joriy etish tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu texnologiyalar yordamida resurslardan samarali foydalanish, ma'lumot almashinuvini tezlashtirish va mijozlar ehtiyojlariga mos xizmatlarni tezda taqdim etish imkoniyati yaratiladi. Natijada nafaqat xizmat sifati, balki mijozlarning qoniqish darajasi ham ancha oshadi. 5G texnologiyasi juda yuqori tezlikda ma'lumot uzatish va minglab qurilmalarni bir vaqtning o'zida ulash imkonini beradi. Bu esa videokonferensiyalar, raqamli xizmatlar va masofaviy xizmat ko'rsatish imkoniyatlarini kengaytiradi. Shu sababli, bugungi kunda 5G'ni joriy qilish aloqa sohasida eng dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. O'zbekistonda aloqa xizmatlarini rivojlantirishdagi asosiy maqsad – odamlar uchun qulay, ishonchli va zamonaviy xizmatlarni yaratish orqali iqtisodiy rivojlanishga hissa qo'shishdir. Bu yo'lda brend obro'sini mustahkamlash, bozor raqobatiga bardosh berish va marketing strategiyalarini zamonaviy vositalar asosida takomillashtirish muhimdir. Ayniqsa, mijozlar bilan ochiq va ishonchli munosabat o'rnatish, ularning ehtiyojlarini to'g'ri tushunish orqali aynan ular kutgan xizmatlarni taqdim etish – xizmat ko'rsatish darajasini yangi bosqichga olib chiqadi (1-rasm).

Mazkur model aloqa korxonalarida operatsion jarayonlarni avtomatlashtirish, xizmat sifatini oshirish va tarmoq resurslaridan samarali foydalanish orqali iqtisodiy samaradorlikni yuksaltirishga xizmat qiladi. Sun'iy intellekt (AI) va chatbotlar yordamida mijoz so'rovlarining 85% avtomatlashtirilishi hisobiga operatsion xarajatlar 30% ga qisqaradi, xizmat ko'rsatish vaqti esa 50% ga tejaladi. Shu bilan birga, 5G texnologiyasi tarmoq infratuzilmasi samaradorligini 10 baravar oshirish imkonini beradi. Bu o'zgarishlar real vaqt rejimida mijoz ehtiyojlarini aniqlash va ularga moslashtirilgan xizmatlarni taklif etish imkoniyatlarini kengaytiradi. Raqamli texnologiyalar va AKT infratuzilmasining jadal rivoji zamonaviy iqtisodiy tizimlarning transformatsiyasini jadallashtirmoqda.

1-rasm. Aloqa korxonalarida samaradorlikni oshirish va mijozlar qoniqligini ta'minlashda, mijozlarga yo'naltirilgan xizmatlarni rivojlantirish asosida takomillashgan yaxlit tizimi
Manba: Muallif ishlanmasi

Sun'iy intellekt (SI) asosida mijozlarga xizmat ko'rsatish jarayonining avtomatlashtirilishi tashkilotlarga xodimlar sonini optimallashtirish orqali mehnat xarajatlarni kamaytirish imkonini beradi. Big data tahlili esa mijozlar xatti-harakatlarini chuqur o'rganib, shaxsiylashtirilgan xizmat ko'rsatish modelini yaratishda muhim rol o'ynaydi. SI yordamida xavfsizlik xatolarini real vaqt rejimida aniqlash kiberxavfsizlikni kuchaytiradi.

5G va IoT texnologiyalarining integratsiyasi xizmat ko'rsatish tizimlarining tezligi va ishonchliligini oshiradi. Jumladan, 5G orqali tarmoq tezligi 10 baravarga oshib, xizmat kechikishi 40% ga kamayadi. IoT qurilmalari esa resurslarni real vaqt rejimida samarali boshqarishga imkon yaratadi.

Bulutli texnologiyalar joriy etilishi natijasida ma'lumotlar boshqaruvi va xizmatlarga ulanish jarayonlari soddalashadi. Markazlashtirilgan bulut platformalari kapital xarajatlarni kamaytirib, iqtisodiy samaradorlikni 25% ga oshiradi, infratuzilma xarajatlari esa 35% ga optimallashtiriladi. AI asosidagi xavfsizlik tahlillari yillik 10–15 million AQSh dollarigacha yo'qotishlarning oldini olish imkonini beradi. Shaxsiylashtirilgan xizmatlar va AI asosidagi marketing yondashuvlari mijoz qoniqligini oshirib, sodiqlik darajasini 80% gacha yetkazish imkonini beradi. Avtomatlashtirilgan tavsiyalar orqali 24/7 xizmat ko'rsatish tizimi yo'lga qo'yilib, shaxsiylashtirilgan kampaniyalar natijasida bozor ulushi 10–15% ga ortishi kutilmoqda. Ushbu raqamli yechimlar mijoz tajribasini yaxshilash, xarajatlarni optimallashtirish va axborot xavfsizligini kuchaytirish orqali kompaniyalarning strategik ustuvorliklarini ta'minlaydi. Bulutli texnologiyalar va IoT asosidagi infratuzilma optimallashtiruvchi operatsion xarajatlarni kamaytirib, xizmatlar uzluksizligini ta'minlaydi. Katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilish orqali individuallashtirilgan xizmatlar joriy etilib, raqobatbardoshlik va mijoz sodiqligini oshirishga xizmat qiladi.

Mijozga yo'naltirilgan integratsiyalashgan tizimlar aloqa korxonalarining innovatsion rivojlanishini jadallashtiradi va xizmatlar sifatini xalqaro standartlarga moslashtirishga zamin yaratadi. (1-jadval). Aloqa xizmatlari sohasida raqamli transformatsiyaning kompleks integratsiyasi xizmat ko'rsatish samaradorligi va iqtisodiy natijadorlikni sezilarli oshiradi. Sun'iy intellekt va avtomatlashtirish texnologiyalari xizmat jarayonlarining kechikish vaqtini 50–70 ms dan 10–15 ms gacha kamaytirib, tezkorlikni ta'minlaydi. Yaxlit tizimni optimallashtirish esa texnologik ilg'orlik, iqtisodiy samaradorlik va xavfsizlik standartlari asosida xizmat ko'rsatishni takomillashtiradi.

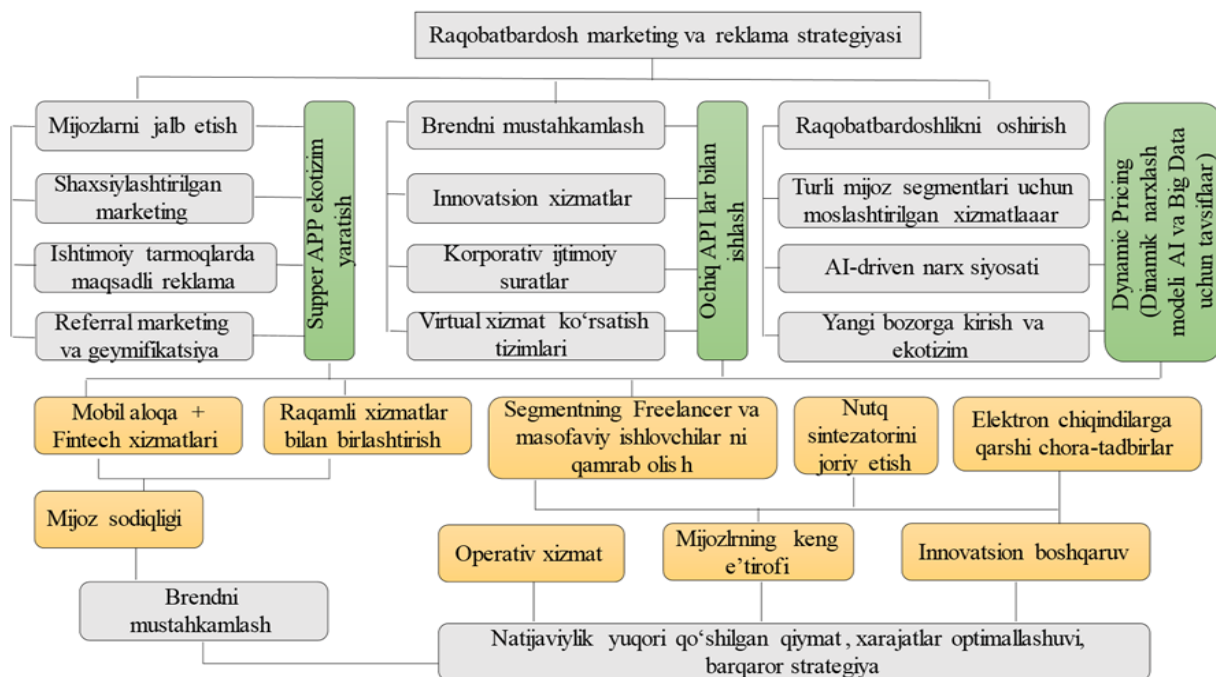
Aloqa korxonalarida yaxlit tizimning kutilayotgan natijalari

Ko'rsatkich	Hozirgi holat	Optimallashtirilgan tizim natijasi
Xizmat ko'rsatish tezligi	50-70 ms	10-15 ms
Xarajatlarni optimallashtirish	Yildan-yilga oshib boradi	Yillik 30% xarajatlarni kamaytirish
Mijozlarning sodiqligi	50-60%	80-85%
AI avtomatlashtirish samaradorligi	10-20%	85% gacha oshirilishi
Bozor ulushining o'sishi	2-3% yillik o'sish	10-15% yillik o'sish
IoT va 5G orqali xizmat sifati	Standart tarmoq tezligi	10x tezroq va ishonchli
Xavfsizlik tahdidlariga qarshi himoya	60% aniqlash imkoniyati	80-90% oldindan aniqlash
Shaxsiylashtirilgan xizmatlar ta'siri	Cheklangan segment	Mijozga individual yondashuv

Manba: Muallif ishlanmasi

Aloqa kompaniyalari uchun raqamli marketing strategiyalarining integratsiyalashgan yondashuvi — shaxsiylashtirilgan marketing, SEO, SMM, sun'iy intellektga asoslangan targeting tizimlari, IoT va 5G texnologiyalari — mijozlar bilan barqaror aloqani saqlash hamda ularning sodiqligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Shu bilan birga, texnologik innovatsiyalarni joriy etish va narx-sifat balansini optimallashtirish kompaniyaning raqobatbardoshligini ta'minlovchi strategik omillardandir.

2-rasmda telekommunikatsiya xizmatlari boshqaruvini ifodalovchi markaziy model orqali mijozlarni jalb qilish, brendni mustahkamlash va bozordagi ustunlikka erishishning asosiy yo'nalishlari tasvirlangan. Raqobatbardosh bozor sharoitida samarali marketing va reklama strategiyasini shakllantirish kompaniya muvaffaqiyatining asosiy omillaridan biridir. Raqamli transformatsiya mijozlarni jalb etish, ularning sodiqligini oshirish hamda brendni mustahkamlashda yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Ayniqsa, super ilovalar ekotizimini rivojlantirish orqali raqamli xizmatlarni integratsiyalash va kompleks xizmatlar ko'rsatish imkoniyati kengaymoqda.

2-rasm. Aloqa xizmatlarini ko'rsatuvchi korxonalarda mijozlarni jalb qilish, brendni mustahkamlash va bozorlarda raqobatbardoshlikni oshirishda marketing va reklama strategiyasi

Manba: Muallif ishlanmasi

Mijozlarni jalb etish strategiyasida shaxsiylashtirilgan marketing yondashuvi ustuvor ahamiyat kasb etadi. Sun'iy intellekt (AI) asosida ma'lumotlarni chuqur tahlil qilish mijoz xatti-harakatlarini bashorat qilishga va ular uchun moslashtirilgan takliflar tayyorlashga yordam beradi. Shu bilan birga, ijtimoiy tarmoqlarda maqsadli reklama kampaniyalari orqali auditoriya e'tiborini jalb qilish va ularning brendga bo'lgan ishonchini oshirish mumkin.

Referral marketing va geimifikatsiya tamoyillari orqali mijozlarni jalb qilish mexanizmlari sezilarli darajada takomillashtirilmoqda. Mijozlarning xizmatdan foydalanganlik darajasi va sodiqlik ko'rsatkichlari yuqori bo'lishi uchun rag'batlantirish tizimlaridan foydalanish strategik yondashuv

sifatida e'tiborga olinmoqda. Bunday metodlar kompaniyaga nafaqat yangi mijozlarni jalb qilish, balki mavjud mijozlarni ushlab qolishda ham samarali bo'ladi.

Super APP ekotizimini yaratish korxonalarga o'z xizmatlarini integratsiyalash orqali keng qamrovli ekotizim hosil qilish imkonini beradi. Mobil aloqa va Fintech xizmatlarining raqamli ekotizimga integratsiyalashuvi natijasida mijozlarning tranzaksiyalarni amalga oshirish jarayoni tezlashadi va ularga qulaylik yaratiladi. Natijada, mijoz sodiqligi ortib, brendning mustahkamlanishi kuzatiladi.

Xulosa va takliflar. Aloqa korxonalarida xizmat ko'rsatish samaradorligini oshirish zamonaviy raqamli texnologiyalar, xususan, 5G, IoT, sun'iy intellekt (AI), bulutli servislar va katta ma'lumotlar tahlilidan samarali foydalanishga bevosita bog'liqdir. Mazkur texnologiyalar orqali xizmatlarning avtomatlashtirilishi, mijoz ehtiyojlarining real vaqt rejimida aniqlanishi va individual yondashuvga asoslangan xizmatlar ko'rsatilishi aloqa kompaniyalarining raqobatbardoshligini oshiradi. Shuningdek, bulutli texnologiyalar va AI asosidagi xavfsizlik tizimlari infratuzilma xarajatlarini kamaytirish, xizmat ko'rsatish tezligini oshirish va mijozlarning sodiqligini mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANADILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Синица С.А. Инновации на рынке телекоммуникационных услуг // Вестник Евразийской науки, 2019 №2, <https://esj.today/PDF/01ECVN219.pdf> (доступ свободный). Загл. с экрана. Яз. рус., англ.
2. Värzaru A. A., Bocean C. G. Digital transformation and innovation: The influence of digital technologies on turnover from innovation activities and types of innovation // Systems. – 2024. – Т. 12. – №. 9. – С. 359.
3. Алгулиев Р.М., Махмудов Р. Интернет вещей // Информационное общество. – 2013. – № 3. – С. 42–48.
4. Городищева А.Н., Замятина Э.В. Интернет вещей и его место в информационном обществе // Социально-экономический и гуманитарный журнал Красноярского ГАУ. – 2015. – № 1. – С. 134–141.
5. Дейв Эванс. Интернет вещей. Как изменится вся наша жизнь на очередном витке развития Всемирной сети. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.cisco.com/c/dam/global/ru_ru/assets/executives/pdf/internet_of_things_iot_ibsg_0411final.pdf (дата обращения 24.01.2019).
6. Иванова А.В. Технологии виртуальной и дополненной реальности: возможности и препятствия применения // Стратегические решения и риск-менеджмент. – 2018. – № 3 (106). – С. 88–107.
7. Ли Чанвэй. Тенденции и стратегии развития телекоммуникаций. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.huawei.com/by/industryinsightsoutlook/perspectives/hw_147027 (дата обращения 25.01.2019).
8. Лочкарева Т.Г. Интернет вещей // Инновационная наука. – 2016. – № 12–2. – С. 83–84.
9. Пахомов Е.В. Технологическая основа умного города // Инженерный вестник Дона. – 2017. – № 3. – С. 1–10.
10. Пономарев А.А. Использование больших данных сотовыми операторами на примере построения маршрутов абонентов // Вестник НГУ. Серия: Информационные технологии. – 2017. – № 1. – Т. 15. – С. 70–78.

UO'K 336.6

AKSIYADORLIK JAMIYATLARIDA MOLIVAVIY REJALASHTIRISHNI TAKOMILLASHTIRISH YO'LLARI

G.T.Ibragimova, v/b dots., Fan va texnologiyalar universiteti, Toshkent
M.K.Sattorova, talaba, Fan va texnologiyalar universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada aksiyadorlik jamiyatlarida moliyaviy rejalashtirishni takomillashtirish masalalari ko'rib chiqiladi. Moliyaviy rejalashtirish jarayonining strategik va joriy reja uyg'unligi, investitsion qarorlar qabul qilish, naqd pul oqimi boshqaruvi, xatarlarni minimallashtirish va zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish kabi omillar mazkur jamiyatlarning barqaror rivojlanishida muhim o'rin tutishi ta'kidlanadi. Shuningdek, korporativ boshqaruv standartlariga rioya qilish, kadrlar salohiyatini oshirish va aksiyadorlar bilan ochiq muloqot yuritish alohida ahamiyat kasb etishi qayd etiladi. Maqolada jamiyatlarning bozor qiymatini oshirish va raqobatbardoshlikni mustahkamlash maqsadida moliyaviy rejalashtirish mexanizmini rivojlantirish yo'llari yoritiladi.

Kalit so'zlar: aksiyadorlik jamiyati, moliyaviy rejalashtirish, investitsiya qarorlari, naqd pul oqimi, xatarlarni boshqarish, korporativ boshqaruv, likvidlik, strategik reja

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы совершенствования финансового планирования в акционерных обществах. Подчеркивается важность

интеграции стратегического и оперативного планирования, принятия инвестиционных решений, управления денежными потоками, минимизации рисков и использования современных информационных технологий для обеспечения устойчивого развития компании. Особое внимание уделяется соблюдению стандартов корпоративного управления, повышению квалификации кадров и открытому взаимодействию с акционерами. Кроме того, автор обсуждает пути развития механизма финансового планирования с целью повышения рыночной стоимости и конкурентоспособности акционерных обществ.

Ключевые слова: акционерное общество, финансовое планирование, инвестиционные решения, денежный поток, управление рисками, корпоративное управление, ликвидность, стратегическое планирование

Abstract. This article examines the improvement of financial planning in joint-stock companies. It highlights the strategic and operational integration of financial planning, investment decision-making processes, cash flow management, risk minimization, and the application of modern information technologies as critical factors for stable corporate growth. The importance of adhering to corporate governance standards, enhancing human resources, and maintaining open communication with shareholders is also emphasized. Furthermore, the paper discusses strategies to enhance the financial planning mechanism to increase market value and competitiveness of joint-stock companies.

Keywords: joint-stock company, financial planning, investment decisions, cash flow, risk management, corporate governance, liquidity, strategic planning

Aksiyadorlik jamiyatlarida moliyaviy rejalashtirishni takomillashtirish, zamonaviy iqtisodiy munosabatlar sharoitida korxonalarning barqaror va samarali rivojlanishiga xizmat qiluvchi muhim yo'nalishlardan biri sanaladi. Bunday jamiyatlar aksiyadorlarning manfaatini himoya qilish, korxona kapitalidan oqilona foydalanish va strategik maqsadlarga erishish uchun moliyaviy resurslarni rejalashtirish jarayonini muntazam ravishda takomillashtirib borishi talab etiladi. Aksiyadorlik jamiyati huquqiy shaklda faoliyat yuritishi, uning moliyaviy siyosati, investitsiya qarorlari, dividend siyosati, likvidlilikni boshqarish jarayonlari ham chuqur o'ylangan rejalashtirishni zarur etadi. Moliyaviy rejalashtirish, odatda, korxona daromadlari, xarajatlari, investitsiyalari va mablag' manbalarini bashorat qilish, shu bilan birga, xatarlarni minimallashtirish, foydani maksimallashtirish va boshqa strategik vazifalar istiqbolini aniqlashga xizmat qiladi. Shu bois aksiyadorlik jamiyatlarida moliyaviy rejalashtirish mexanizmini zamon talablariga mos holda takomillashtirish doimiy e'tiborni talab qiladigan masaladir.

Birinchi navbatda, moliyaviy rejalashtirish jarayonida bozor kon'yunkturasi, iqtisodiy muhit, raqobatchilar faoliyati, makroiqtisodiy omillar, soliq siyosati va boshqa tashqi omillarni chuqur tahlil qilish zarur. Aksiyadorlik jamiyati o'z oldiga qo'ygan strategik maqsadlariga qarab, daromadlar va xarajatlar nisbati qay yo'sinda shakllanishi, qaysi yo'nalishlarda mablag' investitsiya qilinishi va moliya balansini saqlash uchun qanday taqsimot qilinishi to'g'risida aniq dastlabki reja tuzadi. Bunda eng muhimi, reja faqat qog'ozdagi rasmiy hujjat bo'lib qolmasligi, balki real iqtisodiy holatni inobatga olishi, zarur bo'lganda tezkor o'zgartirishlarni joriy eta olishi lozim. Shuning uchun ham rejalashtirish jarayonida scenariy yondashuvi, ya'ni turli iqtisodiy sharoitlar va bozor kutilmalariga ko'ra bir nechta alternativ reja modelini ishlab chiqish samarali yo'ldir. Masalan, "optimistik", "realistik" va "pesimistik" kabi variantlarda ko'rib chiqilgan rejalar korxonaga o'z strategik qarorlarini sharoitga mos holda tezkor yangilash imkonini beradi.

Aksiyadorlik jamiyatida rejalashtirishning yana bir muhim jihati – investitsiyaviy loyihalarni tanlash va baholashdir. Moliyaviy reja korxonaning o'rta va uzoq muddatli strategiyasiga asoslangan holda investitsiya portfelini shakllantirishni ko'zda tutadi. Aksiyadorlarning asosiy manfaatlaridan biri dividendlardan olinadigan daromad bo'lishi mumkin, ammo bu korxona uzoq muddatda kapitalarni ko'paytirish, yangi bozorlar topish, ishlab chiqarish quvvatini oshirish va innovatsion faoliyatni kuchaytirish vazifalariga ham e'tibor qaratmaydi degani emas. Shu bois, rejalashtirish jarayonida har bir yirik loyiha bo'yicha investitsiya kiritishdan kutiladigan rentabellik, xatar, qaytish va shunga o'xshash ko'rsatkichlar sinchiklab tahlil qilinadi. Davlatning investitsiya siyosati, soliq

imtiyozlari, chet ellik hamkorlar bilan aloqalar, kredit resurslarining mavjudligi kabi omillarni ham hisobga olish lozim. Moliyaviy rejalashtirish doirasida korxonaning aktivlari tarkibini optimallashtirish, qarz va o'z mablag'lari nisbatini aniqlash, potensial xatarlarni oldindan baholash kabi masalalar hal etiladi.

Keyingi muhim masala – naqd pul oqimi (cash flow) va likvidlikni boshqarish. Aksiyadorlik jamiyatida har kuni sodir bo'ladigan moliyaviy operatsiyalar, pullik to'lovlar, kredit mablag'larini qaytarish, xomashyo yoki xizmatchilar bilan hisob-kitoblar, tayyor mahsulotni sotishdan tushum va boshqa pul oqimlari aniq reja asosida yuritilishi kerak. Pul oqimi bilan bog'liq muammolar vujudga kelishi korxonada likvidlik yetishmasligiga, o'z navbatida, kredit to'lovlari yoki boshqa majburiyatlarning bajarilmasligiga, natijada ishonchning pasayishiga olib kelishi mumkin. Shu bois, naqd pul oqimini oldindan taxmin qilish, sezilarli oqim uzilishlari yuz berganda qanday choralar ko'rish kerakligini belgilab olish – aksiyadorlik jamiyatining moliyaviy barqarorligi garovi hisoblanadi. Moliyaviy rejalashtirishning muhim qismi sifatida pul oqimi rejalari mazkur korxona kelajagini aks ettiradi. Zero, har qanchalik katta foyda olish mo'ljallangan bo'lmasin, agar korxonaning joriy to'lov qobiliyati izdan chiqsa, uning uzoq muddatli istiqboli xatarga uchraydi.

Aksiyadorlik jamiyatlaridagi moliyaviy rejalashtirishda xatarlarni boshqarish ham muhim o'rin egallaydi. Qay darajadagi xatarlar qabul qilinishi mumkinligi, korxona xatar profilining qandayligi, bu xatarlarni minimallashtirish bo'yicha strategiyalar qanday bo'lishi – rejalashtirish jarayonida batafsil ishlab chiqiladi. Turli xatarlar mavjud: bozor xatari, valyuta xatari, foiz stavkalari xatari, siyosiy xatar, texnologik xatar va boshqalar. Korxona risklarni kamaytirish uchun derivativlar, xususan, forward, futures, opsion, svop kabi moliyaviy asboblardan ham foydalanishi mumkin. Lekin bu asboblarni qo'llash oldidan korxona mazkur operatsiyalardan kutiladigan foyda va xatar nisbatini puxta o'rganishi lozim. Xatarlarni boshqarish bo'yicha alohida dastur yoki siyosat ishlab chiqilishi, unda sug'urta, diversifikatsiya, zaxira mablag' to'plash, risklarni outsourcing qilish kabi taktika va chora-tadbirlar belgilanishi lozim. Moliyaviy rejalashtirish jarayonida korxonaning risk darajasi optimal darajada ushlab turilishi aksiyadorlar manfaatiga hamohang bo'ladi, zero haddan ziyod ehtiyotkorlik ham investitsion imkoniyatlarni boy berishga olib kelishi mumkin, juda yuqori xatar esa korxonaning to'lov qobiliyati va barqarorligiga salbiy ta'sir o'tkazishi ehtimoldan xoli emas.

Aksiyadorlik jamiyatlarida moliyaviy rejalashtirishni takomillashtirishda zamonaviy axborot texnologiyalaridan faol foydalanish muhimdir. Bugungi raqamli iqtisodiyot davrida korxonalar uzluksiz ravishda katta hajmdagi ma'lumotlar bilan ishlashga majbur bo'lmoqda. Moliyaviy ko'rsatkichlarni avtomatlashtirilgan dasturiy mahsulotlar orqali to'plash, ularni real vaqt rejimida tahlil qilish, xato va kamchiliklarni tezda aniqlab, tuzatish kiritish jarayonni tezlatadi va aniqroq prognozlar qilishga imkon beradi. Moliya dasturlari va platformalari korxonaning har bir bo'linmasidan tushayotgan ma'lumotlarni yagona ma'lumotlar bazasida jamlashi, hisob-kitob qilishni yengillashtirishi va turli kesimlarda tahlil qilish imkoniyatini yaratadi. Shuningdek, bulutli texnologiyalar va analytics dasturlaridan foydalanish, dastlabki sinov rejalarini modellashtirish, "what-if" tahlil uslublari orqali turli ssenariylarni solishtirish kabi amaliyotlar rejalashtirish sifatini oshiradi.

Yuqorida qayd etilganlarning barchasi aksiyadorlik jamiyatlarida moliyaviy rejalashtirishni takomillashtirishning asosiy yo'llarini ko'rsatadi. Birinchidan, strategik va joriy rejalashtirish o'rtasida izchillik, ya'ni uzun muddatli maqsadlar bilan har kunlik moliyaviy faoliyat o'rtasidagi bog'liqlikni mustahkamlash zarur. Ikkinchidan, turli ssenariylar asosida rejalashtirishni amaliyotga tatbiq etish, bu orqali bozor kutilmalaridagi salbiy o'zgarishlar oqibatlarini yumshatish lozim. Uchinchidan, naqd pul oqimi va likvidlikni barqaror boshqarish, qarzdorlikdarajasi va kapital strukturasini oqilona ushlab turish muhim. To'rtinchidan, xatarlarni boshqarish siyosati ishlab chiqilishi, unda sug'urta, derivativlar, zaxira jamg'armalar va diversifikatsiya kabi amaliyotlardan foydalanish nazarda tutilishi shart. Beshinchidan, axborot texnologiyalari va korxona resurslarini rejalashtirish tizimlari (ERP-sistemalar) to'liq joriy etilishi, ulardan foydalangan holda real vaqt rejimida moliyaviy ko'rsatkichlar monitoringi amalga oshirilishi zarur. Oltinchidan, kadrlar salohiyatini rivojlantirish, malakali mutaxassislar jalb etish hamda ularni yangicha tajriba va bilimlar bilan muntazam boyitish kerak. Nihoyat, yettinchi yo'l sifatida korporativ boshqaruv prinsiplari va

xalqaro standartlarga rioya qilish, xorijiy tajribani o'rganish hamda aksiyadorlar bilan ochiq muloqot olib borish kabilar ishlab chiqilishi zarur. Ushbu yo'nalishlar, bir tomondan, aksiyadorlar manfaatlarini himoya qiladi, ikkinchi tomondan, korxonaning bozor qiymatini oshiradi, barqaror va sog'lom o'sish tempini ta'minlaydi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, aksiyadorlik jamiyatlarida moliyaviy rejalashtirishni takomillashtirish – bu uzluksiz rivojlanish, ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar va globallashtirish jarayonlariga moslashishning muhim sharti. Aniq maqsad va strategik istiqbollarga tayanib ishlab chiqilgan, ilmiy asosli, bozor talablari va tashqi muhitda yuz beradigan o'zgarishlarga mos rejalashtirish jamiyatga kapital oqimini barqarorlashtirish, rentabellikni oshirish, xatarlarni boshqarish hamda aksiyadorlarning ishonchini mustahkamlash imkonini beradi. Har bir aksiyadorlik jamiyati o'z xususiyatlari, faoliyat sohasi, raqobat muhiti, resurs bazasi va boshqa omillarga ko'ra moliyaviy siyosatini shakllantiradi, ammo umumiy amaliyot sifatida strategik rejalashtirish, pul oqimi boshqaruvi, investitsiya loyihalari bahosi, xatarlarni minimallashtirish, zamonaviy axborot dasturlaridan foydalangan holda monitoring qilish va korporativ boshqaruv qoidalariga tayanish kabilar birdek ahamiyat kasb etadi. Kelajakda aksiyadorlik jamiyatlari global iqtisodiyotga yanada chuqur integratsiyalashgan holda, raqobatbardosh innovatsiyalar, barqaror moliyaviy natijalar va yuqori darajadagi korporativ ijtimoiy javobgarlik bilan ajralib turishi kutiladi. Bu esa o'z navbatida, moliyaviy rejalashtirish sohasida izlanishlar, takomillashtirish va samarali boshqaruv tamoyillarini qo'llashni yanada muhim qiladi. (So'zlar taxminiy hisobi: 1300+)

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Brealey R. A., Myers S. C., Allen F. Principles of Corporate Finance. — 12th ed. — New York: McGraw-Hill Education, 2017. — 1008 p.
2. Ross S. A., Westerfield R. W., Jaffe J. Corporate Finance. — 11th ed. — New York: McGraw-Hill Education, 2018. — 976 p.
3. Модильяни Ф., Миллер М. Стоимость капитала, финансовое рычаг и теория инвестиций. // Финансовый менеджмент. — 2001. — № 3. — С. 81–96.

UDC 348;631

THE ECONOMIC IMPORTANCE OF CREATING TOURIST INFRASTRUCTURE IN RURAL AREAS

Sh.N.Irisboyev, PhD student, Namangan State University Faculty Economics, Namangan

Annotatsiya. Ushbu maqolada tanlangan hududlarda qishloq turizmining rivojlanishi va muammolarini o'rganadi. Qishloq turizmi mahalliy daromad va ish bilan bandlikni oshiradi, lekin atrof-muhitga zarar va yomon infratuzilma haqida tashvish uyg'otadi. Biznes egalari yaxshiroq raqamli vositalarni izlaydilar va mahalliy hukumatlar siyosat va moliyalashtirishdagi kamchiliklarni ta'kidlaydilar. Ko'pgina hududlarda sanitariya-gigiyena, internet va transport kabi muammolar kuzatilgan. Tadqiqot barqaror rejalashtirish, tabiatni muhofaza qilish va turizmni rivojlantirishda jamoatchilikni ko'proq jalb qilishni talab qiladi.

Kalit so'zlar: Qishloq turizmi, barqaror rivojlanish, mahalliy iqtisodiyot, jamoatchilik ishtiroki, atrof-muhitga ta'siri, turizm infratuzilmasi, raqamli marketing, turizm siyosati, manfaatdor tomonlarning ishtiroki, qishloq hayotini ta'minlash, turizmni rejalashtirish, iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish.

Аннотация. В этой статье рассматриваются развитие и проблемы сельского туризма в отдельных регионах. В нем делается вывод, что сельский туризм повышает местные доходы и занятость, но вызывает опасения по поводу ущерба окружающей среде и плохой инфраструктуры. Владельцы бизнеса ищут лучшие цифровые инструменты, а местные органы власти указывают на пробелы в политике и финансировании. Во многих районах наблюдаются такие проблемы, как неадекватная санитария, доступ в Интернет и транспорт. Исследование призывает к устойчивому планированию, сохранению и более активному участию сообщества в развитии туризма.

Ключевые слова: сельский туризм, устойчивое развитие, местная экономика, участие сообщества, воздействие на окружающую среду, туристическая инфраструктура, цифровой

маркетинг, политика в сфере туризма, взаимодействие с заинтересованными сторонами, сельские средства к существованию, планирование туризма, экономическая диверсификация.

Abstract. *This article examines the development and challenges of rural tourism in selected regions. It finds that rural tourism boosts local income and employment but raises concerns about environmental damage and poor infrastructure. Business owners seek better digital tools, and local governments highlight gaps in policy and funding. Issues like inadequate sanitation, internet access, and transportation were observed in many areas. The study calls for sustainable planning, conservation, and more community involvement in tourism development.*

Key words: *Rural tourism, sustainable development, local economy, community involvement, environmental impact, tourism infrastructure, digital marketing, tourism policy, stakeholder engagement, rural livelihoods, tourism planning, economic diversification.*

Introduction. Rural tourism has emerged as a significant segment of the global tourism industry, offering tourists an opportunity to experience local cultures, nature, and rural life that contrast with the often fast-paced and commercialized environments of urban centers. Rural tourism has not only become a source of income for many rural communities, but it also plays a critical role in preserving cultural heritage, promoting environmental conservation, and boosting local economies. In recent years, rural tourism has gained increasing attention due to its potential to support sustainable development, create employment opportunities, and reduce rural depopulation [1].

Despite these benefits, the rapid development of rural tourism has raised concerns about its long-term impacts. One major issue is the balance between economic growth and environmental sustainability. While tourism can generate much-needed revenue in rural areas, it can also contribute to the degradation of local ecosystems, cultural erosion, and an over-reliance on a single economic sector. Furthermore, rural communities often lack the infrastructure and resources needed to cope with the challenges brought about by tourism growth, such as seasonality, overcrowding, and the strain on local services and infrastructure. These issues underscore the need for effective management strategies that can mitigate the negative impacts of tourism while maximizing its positive contributions to rural development [2].

The research question guiding this study is How can rural tourism be developed sustainably, ensuring the long-term preservation of local culture and the environment, while also benefiting local economies? This study aims to explore the dynamics of rural tourism, focusing on its economic, social, and environmental impacts. By analyzing existing case studies and reviewing literature on rural tourism development, this research will provide recommendations for stakeholders, including policymakers, local communities, and tourism operators, on how to manage rural tourism in a balanced and sustainable way. A number of studies have already explored various aspects of rural tourism, including its economic impact on local communities, its role in preserving cultural traditions, and the environmental challenges associated with tourism development [3]. However, there is a need for more comprehensive research that brings together these diverse perspectives and provides actionable strategies for rural tourism management. This study seeks to fill this gap by offering a detailed analysis of rural tourism's benefits and challenges, and by proposing solutions for promoting sustainable development in rural tourism.

Methods

This study adopted a mixed-methods research design, combining both quantitative and qualitative approaches to gain a comprehensive understanding of the development and challenges of rural tourism. The rationale behind using mixed methods was to ensure both measurable data and in-depth perspectives from stakeholders in rural communities. This approach allowed for the triangulation of results, improving the validity and reliability of the findings [4].

Study Area and Sampling

The research was conducted across three rural regions known for their tourism activities, each located in a different administrative zone. These areas were selected based on their level of tourism development, community participation, and geographic diversity. A stratified purposive sampling technique was used to select participants. The sample included 150 local residents, 30 tourism

business owners, and 15 local government officials. This ensured a balanced representation of different perspectives relevant to rural tourism development.

Data Collection Methods

Quantitative data were collected through structured questionnaires distributed to local residents and tourism business operators. The questionnaires focused on perceptions of tourism's economic, environmental, and socio-cultural impacts, as well as community involvement in tourism planning. The responses were collected over a 4-week period, both through in-person visits and an online form for respondents with internet access. In parallel, semi-structured interviews were conducted with local officials and key stakeholders. These interviews aimed to uncover deeper insights into rural tourism policies, planning practices, and the challenges faced in implementing sustainable tourism strategies. All interviews were audio-recorded with permission and later transcribed for analysis.

Data Analysis

Quantitative data from the questionnaires were analyzed using SPSS (Statistical Package for the Social Sciences). Descriptive statistics were used to summarize demographic data and general trends, while inferential statistics (e.g., chi-square tests, correlation analysis) were applied to explore relationships between tourism development variables and perceived impacts [5].

Qualitative data from interviews were analyzed using thematic analysis, which involved coding the transcripts and identifying recurring themes. A coding framework was developed inductively, allowing themes to emerge naturally from the data. The analysis was supported by NVivo software, which facilitated the organization and retrieval of coded segments.

To enhance the credibility of the research, data triangulation was used—comparing findings from questionnaires, interviews, and observational notes taken during field visits. This helped ensure consistency and depth in the interpretation of the data [6].

In conclusion, the combination of survey data, in-depth interviews, and analytical triangulation provided a robust framework for understanding both the measurable and contextual dimensions of rural tourism development. The chosen methods were designed to capture not only the immediate outcomes of tourism but also the underlying factors influencing its sustainability and community impact.

Results

The study collected data from **195 respondents**, including **150 rural residents**, **30 local tourism business operators**, and **15 municipal officials**, across three rural destinations. Data were gathered using structured surveys and semi-structured interviews, along with direct field observations.

Demographic Profile of Respondents

Among the 150 surveyed rural residents:

1. **54% were female** and **46% male**.
2. The **age distribution** was: 18-30 (22%), 31-50 (49%), 51 and above (29%).
3. **Occupations** included agriculture (35%), tourism-related work (28%), and other (37%).

Perception of Tourism's Economic and Social Impact

Respondents were asked to evaluate tourism's impact on their communities. The results are summarized in Table 1.

Table 1

Residents' Perception of Rural Tourism Impacts (n = 150)

No	Impact Area	Positive (%)	Negative (%)	Neutral (%)
1	Income Generation	78%	9%	13%
2	Job Opportunities	72%	11%	17%
3	Community Pride	64%	15%	21%
4	Cultural Preservation	46%	31%	23%
5	Environmental Impact	33%	52%	15%

Overall, **78% of residents** recognized tourism as a contributor to local income, and **72%** agreed it increased job opportunities. However, **52% believed tourism negatively impacted the environment**, indicating concerns over resource usage and waste [7].

Tourism Business Operators' Insights

From the 30 surveyed tourism operators:

1. **83% reported profit growth** over the past 3 years.
2. **67% cited lack of skilled labor** as a barrier to growth.
3. **71% expressed the need for digital marketing support.**
4. **90% said local infrastructure (roads, sanitation, Wi-Fi) is inadequate** for sustained growth [8].

These percentages highlight both the commercial potential and logistical challenges faced by rural tourism businesses.

Local Government Perspectives

Among the 15 local officials:

1. **80% confirmed increased tourism revenue** in their regions.
2. **60% reported difficulties in aligning tourism with sustainability goals.**
3. **73% indicated that community involvement in tourism planning is low.**
4. **87% stressed the need for targeted policy support and funding** [9].

Infrastructure and Accessibility Observations

Direct field observations found:

1. **Only 45% of the surveyed rural sites** had public restrooms in tourist areas.
2. **Internet access** was available in **58% of the communities.**
3. **Road access to major attractions** was rated “adequate” or better in just **42% of cases.**
4. **Waste management systems** were either absent or insufficient in **60% of locations.**

These results suggest significant room for infrastructure development to support sustainable tourism expansion.

Discussion

The findings of this study indicate that rural tourism can generate substantial economic benefits for local communities, particularly through increased income, employment opportunities, and enhanced community pride. The high percentage of residents (78%) who acknowledged income generation, as well as business owners (83%) reporting profit growth, underscores the role of tourism as a viable economic alternative in rural areas [10]. These outcomes support prior research that positions tourism as a catalyst for rural development by revitalizing local economies and reducing dependency on traditional agriculture-based livelihoods.

However, the results also revealed significant challenges, particularly in terms of environmental sustainability and infrastructure. More than half (52%) of respondents identified tourism as having a negative environmental impact, while direct observations confirmed inadequate waste management and limited public services in over 60% of surveyed sites. These findings highlight the need for better environmental planning and the integration of sustainable practices in rural tourism development [11].

The lack of adequate infrastructure, including poor internet connectivity and road access, was cited by both tourism operators and local officials. These deficits not only hinder the visitor experience but also limit the ability of local businesses to market themselves effectively or scale their operations. This aligns with previous studies that emphasize infrastructure as a foundational element of rural tourism success [12]. Moreover, the limited involvement of local communities in tourism planning, as reported by 73% of officials, raises concerns about inclusivity and long-term community support for tourism initiatives.

Despite these challenges, the data suggest strong local support for tourism as a development tool, with a willingness among residents and businesses to engage more actively if given adequate resources and training. This suggests an opportunity for targeted interventions such as community-based tourism models, digital capacity-building programs, and sustainable destination management plans.

Limitations

While the study provides valuable insights, it has several limitations. First, it focuses on three specific rural destinations, which may limit the generalizability of the findings. Second, the reliance

on self-reported data from surveys and interviews introduces the possibility of response bias. Third, the study did not include tourists' perspectives, which could provide a more holistic understanding of rural tourism dynamics.

Suggestions for Future Research

Future research should expand the geographical scope of the study to include a broader range of rural settings, including those in different cultural and economic contexts. Longitudinal studies could also provide deeper insight into the long-term effects of tourism development on rural communities. Additionally, future studies should incorporate tourists' feedback and explore the role of technology, such as mobile applications and digital platforms, in promoting and managing rural tourism more sustainably.

In conclusion, while rural tourism holds significant promise as a strategy for rural development, its success depends on addressing key infrastructural, environmental, and governance challenges. A coordinated approach involving community participation, policy support, and sustainable planning is essential to ensure that tourism benefits are both inclusive and long-lasting.

REFERENCES:

1. Zhang, H., & Zhang, J. (2015). Rural tourism development and its effects on local economies in rural China. *Tourism Economics* 21(3), 385-406.
2. Lane, B. (2009). Rural tourism and the development of tourism in rural areas. *Tourism Management* 30(6), 675-685.
3. Tosun, C. (2001). Challenges of sustainable tourism development in the developing world: The case of Turkey. *Tourism Management*, 22(3), 221-227.
4. Creswell, J. W., & Plano Clark, V. L. (2017). *Designing and Conducting Mixed Methods Research* (3rd ed.). SAGE Publications.
5. Pallant, J. (2020). *SPSS Survival Manual: A Step by Step Guide to Data Analysis using IBM SPSS* (7th ed.). Open University Press.
6. Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101.
7. Liu, A., & Wall, G. (2006). Planning tourism employment: A developing country perspective. *Tourism Management*, 27(1), 159-170.
8. George, R. (2007). *Managing tourism in South Africa*. Oxford University Press Southern Africa.
9. Saarinen, J. (2007). Contradictions of rural tourism initiatives in rural development contexts: Finnish rural tourism strategy case study. *Current Issues in Tourism*, 10(1), 96-105.
10. Mitchell, J., & Ashley, C. (2010). *Tourism and Poverty Reduction: Pathways to Prosperity*. Earthscan.
11. Weaver, D. B. (2006). *Sustainable Tourism: Theory and Practice*. Routledge.
12. Lane, B., & Kastenholz, E. (2015). Rural tourism: the evolution of practice and research approaches—towards a new generation concept? *Journal of Sustainable Tourism* 23(8-9), 1133–1156.

UDC 338.48.368.9

SMART TOURISM AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN UZBEKISTAN: A SYSTEMATIC ANALYSIS

M.B. Jumamuratova, Master's student, "Silk Road" International University of Tourism and Cultural Heritage, Samarkand

Annotatsiya. Ushbu maqola yaqin orada chop etilgan maqola va ilmiy ishlarni ko'rib chiqish orqali turizmga barqaror rivojlanishga yordam beradigan aqlli turizm texnologiyalarini (masalan, sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar va mobil ilovalar) o'rganadi. U "innovatsiya"ni "barqarorlik" bilan uyg'unlashtirishning mumkin bo'lgan foydalari va muammolariga e'tibor qaratadi va kelajakda yanada aqlli, yashil va inklyuziv turizm evolyutsiyasiga hissa qo'shishga umid qiladi.

Kalit so'zlar: Smart turizm, barqaror rivojlanish, raqamli innovatsiyalar, aqlli yo'nalishlar, tizimli ko'rib chiqish.

Аннотация. В этой статье посредством систематического обзора недавно опубликованных статей рассматриваются технологии интеллектуального туризма (такие как ИИ(искусственный интеллект), большие данные и мобильные приложения), которые могут способствовать устойчивому развитию туризма. В ней обращается внимание на потенциальные преимущества и проблемы объединения «инноваций» с «устойчивостью» и

выражается надежда на то, что она внесет вклад в развитие более интеллектуального, более экологичного и более инклюзивного туризма в будущем.

Ключевые слова: умный туризм, устойчивое развитие, цифровые инновации, умные направления, систематический обзор.

Abstract. Through a systematic review of recently published articles, this paper examines smart tourism technologies (such as AI, big data, and mobile applications) that can assist sustainable development in tourism. It draws attention to the potential benefits and challenges of combining 'innovation' with 'sustainability', and hopes to contribute to the evolution of smarter, greener and more inclusive tourism in the future.

Key words: Smart tourism, sustainable development, digital innovation, smart destinations, systematic review.

Introruction. Today, tourism is shifting beyond traditional tourism and becoming smarter, more connected, and more responsible. Destinations around the world are adopting new technologies to attract tourists and also to protect cultural heritage, are using resources wisely, and to create a sustainable future (Gretzel et al., 2015; Sigala, 2018). This shift is particularly relevant for countries such as Uzbekistan because there are interesting synergies to explore between rich history and rapid digitalization.

Uzbekistan has taken many bold steps in tourism development, particularly with the emergence of digital services. The introduction of e-visas, online booking systems, virtual tours of museums, and QR-coded culture spots in cities such as Samarkand and Bukhara, to name a few, have risen to the forefront of creating smart technology enabling tourism (UNWTO, 2022; State Committee of Tourism of Uzbekistan, 2023). National strategies such as "Digital Uzbekistan - 2030" is the first step towards a collaboration with the government focused on building a digital transformation and accumulating innovation (Ministry for Development of Information Technologies and Communications, 2020).

As the country seeks to digitalize its tourism infrastructure, it raises important concerns about how smart tourism can enable sustainable development in action. Sustainability is more than technology-centric innovation; it is more about planning for environmental stewardship, economic equity, and cultural sustainability (Bramwell & Lane, 2011). For the developing country of Uzbekistan, balancing these priorities alongside smart technology has both promise and risks (Sharipov et al., 2021).

This article offers that balance. Utilizing a systematic review of academic literature, the study provides evidence of how smart tourism can be aligned with the broader aims of sustainable development—in this case, with a particular focus on Uzbekistan and contextually similar countries or regions. Throughout the article, we will review patterns focused on technology and examples of case studies to provide insights into the work of tourism policymakers, tourism professionals, and scholars shaping the next longer period of tourism development where tourism is both smart and sustainable.

Methods. The objective of this research is to apply a systematic literature review (SLR) to investigate the contribution of smart tourism to sustainable development contexts, notably in Uzbekistan. This systematic literature review was chosen for its capacity to graphically collect and synthesize a wide range of academic findings and practical experiences, offering greater sensitivity to both global progress and local conditionality in tourism development (Snyder, 2019).

The extensive and varied literature reviewed consists of academic journal articles, strategic reports, government documentation, and case studies across the literature period from 2015 to 2024. The literature selection process explicitly demanded a direct relationship between smart technologies, notably digital infrastructure, artificial intelligence, mobile applications, and big data, as related to the principles of environmental, economic, and social sustainability. Sources were acquired using as a starting point online databases including Scopus, Google Scholar, ScienceDirect, and local prospects including Ziyonet and publications from the Uzbek State Committee for Tourism. Sources

returned during each database search with search terms including "smart tourism", "digital tourism in Uzbekistan", "sustainable tourism", "ICT in tourism", and "smart destination".

Following a process of relevance and quality screening in the selection process, a total of 58 sources were selected as directly related to smart tourism and sustainable development. Within those sources, over ten were written by scholars from Uzbekistan contributing unique insights specifically to developments at a national level. As a representative example, Rakhimov (2021) considers the increased use of information and communication technologies (ICTs) within Uzbekistan's tourism sector; Karimova and Usmanov (2022) consider the impacts of digitalization on the country's sustainable development trajectory; and Ergashev (2023) investigates the introduction of smart tourism initiatives as pilot projects in heritage cities such as Samarkand and Bukhara. Content analysis (Krippendorff, 2018) has been used to a) obtain recurring themes and b) obtain structural patterns for the recycling of these emerging themes. A number of key themes emerged in the literature based on four dimensions.

1. The introduction of smart technologies – including those referred to in the paper, QR coded historical guides, AR/VR experiences, AI based customer service and smart maps.

2. The impacts on sustainability – particularly in regards to resource efficiencies, local employment via digital platforms, and communities being actively engaged in digital ecosystems.

3. The policy and strategic context in Uzbekistan – including, for example, Digital Uzbekistan - 2030 program and the smart city pilots conducted in Samarkand and Tashkent.

4. Barriers and enabling factors – including issues such as digital infrastructure pinch points, a skills gap in tourism management, and most receptive to opportunities, integrated policy frameworks.

For example, the Smart City project in Samarkand included such enhancements as digital information kiosks, multi-lingual virtual tours and AI based suggestions for routes for visitors, while still ensuring that these projects served to culturally preserve values for the enhancement of quality of tourism (Ergashev, 2023). In Bukhara, locally owned entrepreneurs have introduced mobile apps to book eco-friendly accommodation, and guided walking tours of historic sites to help enhance the quality of tourism. All the while, public-private initiatives have supported the success of these types of initiatives financially (Karimova & Usmanov, 2022).

The authors of this paper stress the review of relevant contextual literature in their study findings. The findings uncover multiple types of contributions to learning about smart tourism practices in the purpose of enriching sustainable development.

All of these findings were grounded in the UNWTO Smart Destination Framework (UNWTO, 2019), and further, the UN Sustainable Development Goals (SDGs) (UN, 2015), regarding largely Goal 8 - Decent Work and Economic Growth; Goal 9 - Industry, Innovation and Infrastructure; and Goal 11 - Sustainable Cities and Communities. Finally, Uzbekistan's own national reports as well as national statistics were cited as well particularly the Tourism Annual Report of (State Committee for Tourism, 2023) as an adjunct to confirming the academic literature to the local real-time data sourced.

Therefore, the selected methodology used by the authors, researchers were able to identify how smart tourism practices can be (possibly) contributing to sustainable development practices in Uzbekistan or not. Also, the methodology affordance allows the study to yield possible gaps in practice, identify opportunities and innovations in sustainable development that informed holistic strategies for tourism policy-makers and stakeholders.

The results of this research suggest that smart tourism in Uzbekistan is beginning to develop as a potential avenue for sustainable development even though its potential is still constrained by uneven implementation and infrastructure differences. Several projects, especially in Samarkand, Bukhara, and Tashkent demonstrate ways that innovations led by digital technology can enhance tourists' experience while also creating a more efficient and sustainable tourism effort in Uzbekistan. One example is the development of QR code-based guides, smart navigation, and mobile app-based multi-languages, which are making the cultural heritage sites easier to find while also reducing the need for printed materials and materials that consume other resources (Ergashev, 2023).

These smart tourism-related tools are giving tourism authorities a greater understanding of tourist behavior through real-time data collection that supports strategic planning and infrastructure

development. However, given that most of these efforts have been led by urban centers and popular historical sites, many rural areas and tourist destinations despite having the potential do not offer reliable internet access similarly have inadequate digital literacy programs to support tourist experiences. Accordingly, this urban-rural gap, continues to limit the total national impact of smart tourism practices in Uzbekistan.

At the economic level, digital platforms are providing local entrepreneurs new opportunities. Guesthouse owners, craftspeople, and tour operators are increasingly looking to online booking tools and mobile payment systems to engage with tourists directly, rather than through intermediaries. By eliminating the need for intermediaries, these tools support inclusive economic growth in heritage cities such as Khiva and Bukhara (Rakhimov, 2021). Furthermore, institutions of higher education, such as Silk Road International University of Tourism, are beginning to develop training programs to educate young professionals in digital tourism services, thereby establishing, and growing human capital and labor force opportunities in the tourism sector.

Environmental sustainability is recognized as an objective, however it appears less advanced in practice. Some environmentally friendly accommodations in tourism areas have begun using advanced energy management systems to reduce water and electricity use, but as suggested, these remain individual or isolated cases, and have not been implemented in a comprehensive national green program or strategy (State Committee for Tourism, 2023). Some solutions do exist using virtual tourism resources, such as online exhibitions, and 360-degree visitation experiences of ancient cities, and these have seen some adoption, particularly during the COVID-19 pandemic as experience without a footprint. This moves the cultural engagement component of tourism, without the burden of travelling physically, allowing for cultural engagement and exploration whilst reducing environmental impact of fragile heritage sites (UNWTO, 2019).

In terms of policy, digital integration is formally operationalized in the national plan for tourism development. It is a core focus of the national "Digital Uzbekistan – 2030" strategy, and in the tourism development program 2022–2026, which maintains a focus on digital integration of smart tourism services in all domain dimensions of tourism to support the competitiveness and sustainability of tourism. However, in terms of policy, the practice is generally under coordinated between government agencies of planning, regional governments, private business, and local communities. As a result, there is currently a number of trusted smart tourism pilots in one region, which are not truly coordinated as good/practices and are not consistently utilized, adapted, or implemented in other geographic areas. Social sustainability is also problematic, whilst staff have been trained for local guides and some other tourism workers to some level of adaptation of various digital tools there is limited direct engagement in the wider community or stakeholder community engagement or supported decision making in tourism decision planning. Many communities in rural/ minority populated areas will face issues such as low digital literacy, an absence of economic resources and language and positive diversity barriers that risk broadening inequality that the promoted/ dexterity programs attempt to if rvonsvnaa accounting for the wider integrated policies once the smart tourism strategy is considered. In summary, the success of smart tourism in Uzbekistan is encouraging, in terms of impacts to infrastructure development and digital service provision there has been reasonable growth and progress for sustainable development, however actual formal support of sustainability, support in all dimensions of tourism from communities and wider cultural engagement budgets, stakeholders and involvement will increased. In reduction of some of the regional gaps, inclusion of communities and the incorporation of sustainable development and connection to all dimensions of tourism services is the only way to achieving impact. The results of this study paint a clear, yet complex picture: smart tourism in Uzbekistan is making strides, but it still has a long road ahead to truly support sustainable development. What we see happening across the country is both encouraging and cautionary. Cities like Samarkand and Bukhara are becoming digital showcases—with smart guides, QR-coded heritage sites, and mobile applications enriching the visitor experience. These examples demonstrate how technology can help tourism become more efficient, more personalized, and less resource-intensive.

But these success stories only tell part of the story. The benefits of smart tourism are not reaching everyone equally. Outside the main tourist cities, many regions still struggle with basic internet access, let alone the infrastructure needed for smart technologies. Places like Karakalpakstan or the mountainous areas of Surkhandarya have incredible tourism potential, but without digital connectivity and support, they risk being left behind. This uneven development creates a digital divide that may unintentionally widen the gap between urban and rural communities.

At the same time, there's something exciting happening economically. More and more local entrepreneurs—especially young people and women—are finding opportunities through digital platforms. Whether it's listing a guesthouse online, promoting handmade crafts through social media, or offering virtual cooking classes, people are finding new ways to earn a livelihood from tourism. This grassroots-level creativity is one of the most hopeful signs for the future. But for many others, especially in remote areas, these opportunities remain out of reach due to low digital literacy or lack of access to training.

On the environmental side, Uzbekistan has started to explore how smart tourism can reduce the pressure on its fragile heritage sites and natural environments. Virtual tours and digital ticketing are good first steps, but these efforts need to go further. Imagine if all hotels used smart energy systems, or if tourists received real-time updates about crowd levels and eco-friendly alternatives during their trips. These are the kinds of innovations that are possible—and already happening in other countries—but still rare in Uzbekistan.

One of the bigger challenges seems to be coordination. Right now, there are great ideas and projects being developed, but they often happen in isolation. Different ministries, regional tourism boards, and private companies sometimes operate without a shared vision or common goals. For smart tourism to truly support sustainability, all of these actors need to work together—sharing data, aligning strategies, and including the voices of local communities in decision-making.

Speaking of community voices, this is perhaps the area that needs the most attention. Technology can do amazing things, but if the people who live and work in tourist areas don't feel involved or empowered, then the changes won't last. Local people are more than service providers—they are custodians of culture, tradition, and nature. Without their active participation, sustainable tourism becomes just another top-down policy with limited local ownership.

Still, there's a sense of optimism. Uzbekistan is a young country with a vibrant history and an eagerness to modernize. The government's digitalization efforts and investments in tourism show commitment. The key now is to make sure those efforts don't just serve short-term growth, but actually contribute to long-term well-being—for people, for communities, and for the environment. With the right mix of innovation, inclusion, and intention, smart tourism can be more than a trend—it can be a transformative force for sustainable development in Uzbekistan. When we consider the current context and emerging futures of smart tourism in Uzbekistan, emerging futures of smart tourism in Uzbekistan the impact of technology is significant, it is not the answer, however, it can be an effective tool for engagement with a clear purpose and shared values. This study has identified that digital innovations have the ability to enhance the visitor experience, create economic opportunities and reduce environmental impacts, if all thoughtfully conceived and implemented. These benefits will not surface automatically; they depend upon the careful planning process surrounding smart tourism, who smart tourism engages and what future it can purpose or signify.

Uzbekistan has already commenced important activities. For example, in cities such as, Samarkand and Bukhara, they are already using mobile apps, smart signage and online booking systems to enhance engaged experiences of visitors to cultural attractions. These are not merely technological advances; they indicate changing experience and management approaches to tourism. While this has been demonstrated, we must focus our attention on these opportunities in contexts that have sufficient levels of resourcing; in rural areas for example, where there are equally significant traditions and landscapes, the lack of digital capacity and supporting infrastructure is potentially inhibitive.

There is legitimate potential for smart tourism to connect not fracture regions and communities, however, it can only do so if we move beyond mere convenience and create a platform for inclusion.

On the basis of this approach; we prioritise investments in education and training of existing small business owners, artisans and rural entrepreneurs so they can participate and benefit too and use tourism to share their stories and engage with tourists. This means a level of recognition of the values and the lived relationships communities have to tourism planning and the consequent projects/environments.

Environmental sustainability is often mentioned, but requires stronger inclusion in our ongoing identification of smart tourism. Smart-pedagogical experience refers to enhancing virtual experiences, yet ensuring that the capturing of that virtual experience is effectively managed through data-driven processes, including smart building technologies. Yet these solutions are only as effective as the scale of uptake and the pathway through policy exists. Historic cities in Uzbekistan are treasures; treasures not only compromised of the corporeal architecture, but of the stories offered in and as heritage. The great dance around preserving what has been for future generations is the balancing act between access and preservation, and smart tourism tools can assist that balancing act to happen if leveraged in the spirit of engagement.

What is perhaps the most optimistic element, as mentioned previously militarisation of a benevolent tourism experience, is the opportunity for Uzbekistan to show us how to innovate. National strategies such as “Digital Uzbekistan-2030” and increased interest from local educational institutions confirm the momentum exists to build on the surface of potential. The emerging question, is it conceived of as not just serving of the tourist system or improving statistics, but of benefiting community, the treasures of culture and environmental stewardship?

Ultimately, smart tourism should be bigger than digital or other technology; it should reflect on experience more than technology components; it should reflect on making travel more meaningful for both the visitor and host. Smart tourism should also sensitise us to a consumer experience that is dependent upon the recognise that there are also new places, and possibilities of new ways of being, interacting and growing sustainably. One incredible opportunity facing Uzbekistan is to not just lead every aspect of smart tourism through innovation, but to lead with intention.

REFERENCES:

1. Bramwell, B., & Lane, B. (2011). Critical research on the governance of tourism and sustainability. *Journal of Sustainable Tourism*, 19(4–5), 411–421. <https://doi.org/10.1080/09669582.2011.580586>
2. Ergashev, M. (2023). Smart tourism initiatives in Uzbekistan: A focus on Samarkand and Bukhara. *Journal of Central Asian Tourism Studies*, 3(1), 45–59.
3. Gretzel, U., Sigala, M., Xiang, Z., & Koo, C. (2015). Smart tourism: Foundations and developments. *Electronic Markets*, 25(3), 179–188. <https://doi.org/10.1007/s12525-015-0196-8>
4. Karimova, N., & Usmanov, D. (2022). Digitalization and sustainable development: Uzbekistan's path forward. *Tourism and Development Review*, 2(2), 85–99.
5. Krippendorff, K. (2018). *Content analysis: An introduction to its methodology* (4th ed.). SAGE Publications.
6. Ministry for Development of Information Technologies and Communications. (2020). *Digital Uzbekistan – 2030: National digital transformation strategy*. Government of Uzbekistan.
7. Rakhimov, A. (2021). ICT and tourism: New pathways for development in Uzbekistan. *Uzbek Journal of Information Society*, 7(2), 33–47.
8. Sharipov, F., Saidova, M., & Nabiev, A. (2021). Barriers to digital tourism transformation in Central Asia. *Asian Journal of Tourism and Innovation*, 5(1), 12–24.
9. Sigala, M. (2018). Implementing social media strategies in heritage tourism. *Journal of Heritage Tourism*, 13(2), 93–103. <https://doi.org/10.1080/1743873X.2017.1300920>
10. Snyder, H. (2019). Literature review as a research methodology: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 104, 333–339. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2019.07.039>
11. State Committee for Tourism of the Republic of Uzbekistan. (2023). *Annual tourism report*. <https://uzbektourism.uz/>
12. UN. (2015). *Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development*. United Nations. <https://sdgs.un.org/2030agenda>
13. UNWTO. (2019). *Smart destinations: A guide for cities going smart*. World Tourism Organization. <https://www.unwto.org/>
14. UNWTO. (2022). *Tourism in the digital age: Global and regional insights*. World Tourism Organization. <https://www.unwto.org/>

RAQOBATBARDOSHLIK MARKETING STRATEGIYASINING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

O.S.Jumanov, katta o'qituvchi, Fan va texnologiyalar universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqobatbardoshlik marketing strategiyasining ilmiy-nazariy asoslari ko'rib chiqiladi. Differensiatsiya, pozitsiyalash, raqamli texnologiyalardan foydalanish va mijozlar bilan samarali aloqa o'rnatish orqali korxonalar bozorda ustunlikka erishishi mumkin. Muallif marketing nazariyasidagi zamonaviy yondashuvlarning ahamiyatini ta'kidlab, uzoq muddatli raqobatbardoshlikni saqlab qolish uchun ilmiy asoslangan strategiya ishlab chiqish lozimligini qayd etadi.

Kalit so'zlar: raqobatbardoshlik, marketing strategiyasi, differensiatsiya, pozitsiyalash, raqamli texnologiyalar, mijozlar bilan aloqa

Аннотация. В статье анализируются научно-теоретические основы конкурентоспособной маркетинговой стратегии. Через дифференциацию, позиционирование, использование цифровых технологий и эффективную работу с клиентами компании могут достигать лидерства на рынке. Автор подчеркивает важность современных подходов в маркетинговой теории и указывает на необходимость научно обоснованной стратегии для долгосрочного сохранения конкурентных преимуществ.

Ключевые слова: конкурентоспособность, маркетинговая стратегия, дифференциация, позиционирование, цифровые технологии, взаимодействие с клиентами

Abstract. This article examines the scientific and theoretical foundations of a competitive marketing strategy. By leveraging differentiation, positioning, digital technologies, and effective customer engagement, companies can achieve market leadership. The author emphasizes the significance of modern marketing theory and the need for a scientifically grounded approach to sustain long-term competitive advantages.

Keywords: competitiveness, marketing strategy, differentiation, positioning, digital technologies, customer engagement

Raqobatbardoshlik marketing strategiyasining ilmiy-nazariy asoslari zamonaviy iqtisodiyotda yo'naltiruvchi dastur sifatida e'tirof etiladi, chunki bozorda shiddat bilan o'zgarib borayotgan raqobat shart-sharoitlari korxonalardan faqat texnologik emas, balki marketing yo'nalishida ham uzluksiz innovatsiyalarni joriy qilishni talab qiladi. Marketing strategiyasi uzoq muddatda korxonaning raqobatbardoshlik ustunliklarini saqlab qolish va rivojlantirish uchun asosiy vosita hisoblanadi, zero u talabalar ehtiyojlari, mavjud imkoniyatlar va bozor sharoiti bilan bog'liq murakkab jarayonlar oralig'ida optimal qarorlar chiqarish mezonini shakllantiradi. Shu bois korxona uchun maqsadli segmentlarni aniqlash, maqsadli bozorda o'z mavqeini belgilash va iste'molchilar ongida qulay imij paydo qilish jarayonida ilmiy-nazariy yondashuv talab etiladi, bu yondashuv esa differensiatsiya, pozitsionlash va qadriyat yaratish kabi marketing kategoriyalari bilan chambarchas bog'liqdir.

Zamonaviy marketing nazariyasida raqobatbardoshlikni ta'minlash maqsadida quriladigan strategiyalar turli yondashuvlardan foydalanadi. Masalan, pozitsiyalash nazariyasi bo'yicha korxona bozorda o'z raqobatchilaridan ajralib turuvchi ma'lum bir xislat, qiymat yoki xizmat turini afzal deb biluvchi mo'ljallangan iste'molchi guruhini aniqlaydi va ana shu guruh ehtiyojlariga eng ko'p mos tushadigan mahsulot yoki xizmat taklif etadi. Bunda korxonaning pozitsiyalash strategiyasi uning brendi yoki imiji bilan uzviy bog'liq bo'ladi, zero iste'molchi ongida korxona haqida tasavvur shakllanishi avvalambor qanday qilib unga ko'rsatilayotgan qiymatlar bilan o'zini bog'lashini anglatadi. Aynan shu jarayon raqobatbardoshlikni shakllantiradi, chunki bozorda matonatli mavqega ega bo'lmagan korxona raqobatchilar oldida ancha ojiz bo'lib qoladi, iste'molchilar ko'z o'ngida esa bir-biriga o'xshash ko'plab takliflar orasida qadriyatni yaqqol ko'rsata olmaydigan tashkilot sifatida qabul qilinadi. Demak, pozitsiyalash modeli raqobat ustunliklarini ta'sis etishda muhim nazariy poydevor vazifasini o'taydi, zero u orqali kompaniya o'z strategik maqsadlari va bozorda erishishi mumkin bo'lgan ustuvorliklar o'rtasida uzviy bog'liqlik yaratadi.

Shu bilan birga, raqobatbardoshlikni ta'minlashda differentsiatsiya nazariyasi ham katta ahamiyatga ega. Differentsiatsiya bozorda mavjud tovar yoki xizmatlardan muayyan jihatlari bilan ajralib turuvchi yangi qiymat taklif etishni ko'zda tutadi. Bugungi tezkor bozor sharoitida arzon narx bilan raqobat qilish ko'pincha samarasiz bo'lib qoldi, chunki texnologik taraqqiyot massaviy ishlab chiqarishni yengillashtirdi va bozorni to'yintirish jarayoni tezlashdi. Shu sababli, iste'molchilar faqat narx muvozanati bilan cheklanmay, tovar yoki xizmatning noyob jihatlari, qulayliklarini, personallashtirilgan yechimlarini, yangi emotsional hissiyot beruvchi xususiyatlarini ham hisobga olishadi. Differentsiatsiya strategiyasi ilmiy-nazariy jihatdan bozorda yaratiluvchi ustunliklarning manbasini aniqlash, bu ustunliklarni keng miqyosda ommalashtirish, brend qiymatini oshirish va iste'molchilarda sadoqatli munosabat shakllantirish orqali raqobatbardoshlikka erishadi. Bu yerda ilmiy-nazariy prinsiplar sifatida xaridorlar raftori psixologiyasi, bozor segmentatsiyasi, marketing kommunikatsiyalari usullari kabi talablar asosida ish ko'rilishi muhimdir.

Raqobatbardoshlik marketing strategiyasining ilmiy-nazariy asoslari texnologiyalar taraqqiyoti va raqamli transformatsiya jarayonlari bilan yanada mustahkam uyg'unlikka kirdi. Raqamli dunyoda iste'molchilar haqida ma'lumot to'plash, bozor kon'yunkturasini monitoring qilish, surkunli trendlarni aniqlash kabi vazifalar osonlashib, korxonalar o'z takliflarini maqsadli mijozlarga tezda yetkazishi uchun keng imkoniyatlar paydo bo'ldi. Shu bilan birga, raqamli muhitda raqobatchilar ham yanada ko'payib, bozorda differentsiatsiya qilish mexanizmini topish o'ta muhim ahamiyat kasb etmoqda. Marketing strategiyasida raqamli kanallardan foydalanishni ilmiy-nazariy jihatdan asoslash, bozorda berilayotgan axborot oqimlarini tahlil qilish, mijoz bilan uzluksiz munosabat mexanizmini yaratish kabi yo'nalishlar korxonaning raqobatbardoshlik imkoniyatlarini keskin oshiradi. Shuning uchun zamonaviy marketing nazariyasida raqobat barqarorligini ta'minlash uchun oflayn va onlayn muhitni birgalikda qamrab olgan marketing miksi joriy etilishi kerak. Bu protsessta iste'molchilar bilan individual aloqa, xizmat ko'rsatish sifati, mijoz qoniqishi tahlili hamda mijozni uzoq muddatli hamkorlikka jalb etish strategiyalari ko'zda tutiladi.

Raqobatbardoshlik marketing strategiyasining ilmiy-nazariy asoslariga ko'ra, brend boshqaruvi ham virtual fazoda, ham an'anaviy bozorda eng muhim ustuvorliklardan biri bo'ladi. Brend kompaniyaning mavqei, qadriyatlar, funksiyalari va emotsional jihatlarni birlashtiruvchi asosiy tushuncha sifatida sof tijorat maqsadlarini mijoz kutayotgan unsurlar bilan birlashtiradi. Brendni shakllantirishda maqsadli yondoshuv asosida iste'molchilar tuyg'ulariga, ular tanlayotgan tarziga, o'zligini ifoda qilish ehtiyojlariga mos tarzda marketing usullari ishlab chiqiladi. Natijada raqobatda brend qiymati juda ham muhim ahamiyat kasb etib, bozorda qabul qilinayotgan qarorlar jarayonida iste'molchilarning his-tuyg'ulari va ta'sirchanlik elementlari hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Iste'molchi brend bilan jonli munosabatga kirishi, o'z tajribasi orqali u bag'rida qanday hislar uyg'onayotganini anglashuvi marketing strategiyasida uzluksiz e'tiborda bo'lishi lozim. Ilmiy-nazariy jihatdan bunday modellar kognitiv psixologiya, iste'molchilar raftori dinamikasi va bozor signallari nazariyalari bilan chambarchas bog'liqdir.

Shuningdek, raqobatbardoshlikka erishishda hamkorlik va kollaboratsiya ham ilmiy-nazariy jihatdan muhim yondoshuv sifatida namoyon bo'ladi. Kompaniya u yoki bu bozorda yakka holda harakat qilish o'rniga, ta'minotchilari, distribyutorlari yoki hatto raqobatchilari bilan hamkorlik orqali kompleks qiymat zanjirini tashkil etishi, bu orqali xaridorlar uchun qo'shimcha qulayliklar yaratishi mumkin. Masalan, bir necha turdagi mahsulotlar yoki xizmatlar bir brend ostida birlashtirilishi orqali iste'molchiga kengroq tanlov taqdim etiladi yoki xizmat ko'rsatish to'plamlari yaxlit modelda taklif etilib, raqobatda ko'proq ustunlikka erishiladi. Marketing nazariyasida bu ko'proq strategik ittifoqlar, birgalikda markirovkalash (co-branding), franchayzing va boshqa tizimlar orqali ko'rinadi. Ushbu yondoshuv uzoq muddatda nafaqat bozor hissasini oshiradi, balki iste'molchilar ongida kompaniya o'ziga xos xizmat ko'rsatish tarzi va doimiy qadriyatlar bilan bog'liqligi haqida chuqur tasavvur uyg'otadi.

Ilmiy-nazariy jihatdan raqobatbardoshlik marketing strategiyalarida mijozlar bilan aloqani yaxshilash hamda saqlab qolish muammosi ham o'ta muhim. Chunki norasmiy muloqot platformalarining taraqqiyoti, ijtimoiy tarmoqlar hamda ommaviy axborot vositalarining interaktivligini oshirish mijozlar ta'sir doirasini keskin kengaytirdi. Iste'molchilar endilikda

o'zlarining xarid qilish jarayoni, brend tanlashi, ta'mirlash yoki xizmat ko'rsatishdagi haqiqiy tajribasi, shuningdek, o'z muhokamalari bilan atrofdagilarga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Marketing nazariyasida bunday jarayon virussimon marketing, elektron og'zaki reklama (eWOM) yoki «sarafan radio» deb ataluvchi mexanizmlar bilan ko'rib chiqiladi. Raqobatbardosh kompaniyalar iste'molchi fikrini tezda o'rganadi, salbiy munosabatni minimallashtirish choralarini ko'radi va mijozni har tomonlama qo'llab-quvvatlaydi. Shu bois kanallar xilma-xilligi marketing strategiyasining bir qismi sifatida joriy qilinishi zarur, chunki ko'p kanalli (omni-channel) yondashuv iste'molchilar bilan bir necha nuqtalarda aloqada bo'lish imkoniyatini beradi, bu esa mijozlar tajribasining yaxlitligini ta'minlaydi.

Shu tarzida raqobatbardoshlik marketing strategiyasining ilmiy-nazariy asoslari bozorda amalga oshadigan jarayonlarni chuqur anglash, iste'molchilar odatlari va raftori dinamikasini kompleks o'rganish, raqamli texnologiyalar inqilobining imkoniyatlarini to'g'ri baholash hamda aniq konkurent ustunliklarga erishgan holda uzoq muddatli maqsadlarni amalga oshirishni ta'minlaydi. Bunday strategiya muttasil differentsiatsiya, afzalliklarning barqarorligi, mijoz sadoqati va muntazam innovatsiyalarga asoslanadi, bu esa korxonaning bozorda mustaxkam pozitsiyaga ega bo'lishini kafolatlaydi. Zero, ilmiy-nazariy jihatdan puxta asoslangan marketing strategiyasi raqobat kuchaygan sharoitda korxonaga moslashuvchan bo'lish, sohadagi tendensiyalarni o'z vaqtida aniqlash va mijozlar ehtiyojini to'g'ri kutuvchi marketing miksini ishlab chiqish uchun yo'l ochadi. Natijada korxona nainki o'zining sotuv hajmi yoki bozor ulushini oshiradi, balki bozorda barqaror imij shakllantiradi, mijozlar ishonchini mustahkamlaydi va yorqin kelajakka yo'l oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Kotler F., Keller K.L. Marketing management: 15-nashr / F. Kotler, K.L. Keller; [tarj. Sh. Xoliqov]. – T.: Iqtisod-Moliya, 2021. – 712 b.
2. Porter M. Konkurentsion strategiya: sanoat va raqobatchilarni tahlil qilish usullari / M. Porter; [tarj. O. Nazarov]. – T.: «Yangi asr avlodi», 2020. – 384 b.
3. Muminov B.X. Raqobatbardoshlikni oshirishda marketing yondashuvlari / B.X. Muminov. – T.: Fan va taraqqiyot, 2019. – 256 b.
4. Xodiev N.X., Axmedova M.X. Marketing nazariyasi va amaliyoti / N.X. Xodiev, M.X. Axmedova. – T.: Iqtisodiyot, 2018. – 304 b.
5. Doyle P. Value-Based Marketing: Marketing Strategies for Corporate Growth and Shareholder Value / P. Doyle; [tarj. I. Usmonov]. – T.: Ekspress Media, 2021. – 272 b.

UO'K 379.8

MEHMONXONA BIZNESIDA XIZMAT KO'RSATISH SIFATINI OSHIRISH STRATEGIYASINI SHAKLLANTIRISH YO'LLARI

D.Sh.Mardonova, tayanch doktorant, “Ipak yo‘li” xalqaro Turizm va madaniy meros universiteti, Samarqand

Annotatsiya. Maqolada turistik xizmatlar sifati, ularni baholash mezonlari hamda xalqaro va mahalliy standartlarga asoslangan xizmat ko'rsatish tahlil qilinadi. Raqamli texnologiyalarning rivojlanishi turizm sub'yektlarining xarajatlarini kamaytirishiga sabab bo'layotgani ta'kidlanadi. Turistik xizmat sifati fundamental, kutilgan va orzu qilingan sifatlardan orqali baholanadi. ISO standartlari asosida xizmat sifati oshirishda yirik va kichik sub'yektlar uchun mavjud imkoniyatlar solishtirilgan. Mehmonxona xodimlarining malakasi va xizmat ko'rsatish sifati o'rtasidagi bog'liqlik PLS-SEM modeli yordamida tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari xizmat sifati va marketing faoliyatining mehmonxona iqtisodiy samaradorligiga kuchli ta'sirini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: turistik xizmat sifati, raqamli texnologiyalar, ISO standartlari, mehmonxona infratuzilmasi, PLS-SEM modeli, marketing faoliyati.

Аннотация. В статье рассматривается качество туристических услуг, критерии их оценки, а также анализируются особенности обслуживания на основе международных и национальных стандартов. Подчеркивается, что развитие цифровых технологий позволяет субъектам туризма значительно сократить издержки. Качество туристических услуг оценивается через фундаментальный, ожидаемый и желаемый уровни обслуживания. Сравниваются возможности повышения качества услуг на основе стандартов ISO как для

крупных, так и для малых субъектов. Взаимосвязь между квалификацией персонала и качеством обслуживания в гостиницах проанализирована с помощью модели PLS-SEM. Результаты исследования показывают значительное влияние качества услуг и маркетинговой деятельности на экономическую эффективность гостиниц.

Ключевые слова: качество туристических услуг, цифровые технологии, стандарты ISO, гостиничная инфраструктура, модель PLS-SEM, маркетинговая деятельность.

Abstract. The article analyzes the quality of tourist services, their evaluation criteria, and service provision based on international and local standards. It is noted that the development of digital technologies allows tourism entities to significantly reduce costs. The quality of tourist services is assessed through fundamental, expected, and desired service levels. Opportunities for both large and small entities to improve service quality based on ISO standards are compared. The correlation between staff qualifications and service quality in hotels is analyzed using the PLS-SEM model. The research results show a strong influence of service quality and marketing activities on the economic efficiency of hotels.

Keywords: quality of tourist services, digital technologies, ISO standards, hotel infrastructure, PLS-SEM model, marketing activities.

Zamonaviy sharoitda turizm sanoati global iqtisodiyotning eng tez rivojlanayotgan tarmoqlaridan biriga aylangan bo'lib, uning raqobatbardoshligi ko'p jihatdan ko'rsatilayotgan xizmatlar sifati bilan belgilanadi. Turistlarning ehtiyoj va talablarining doimiy o'zgarib borishi, raqamli texnologiyalarning turizm sohasiga jadal kirib kelishi xizmat ko'rsatish standartlariga yangicha yondashuvlarni talab qilmoqda. Ayniqsa, mehmonxona xo'jaligi tizimida xizmat sifati turistlarning umumiy taassurotini shakllantiruvchi asosiy omillardan biri sifatida e'tirof etiladi.

Raqamli texnologiyalarning rivojlanishi turizm subyektlariga fakslarni jo'natish va xalqaro telefon so'zlashuvlariga sarflanadigan xarajatlar hisobidan kattagina mablag'larni iqtisod qilishga imkoniyat beradi. Rossiyalik iqtisodchi olimlar T.Perova va G.Yevtuxovalarning fikricha, turistlarga xizmat ko'rsatish sifatini uchta elementga ajratish mumkin:

- 1) asosiy (fundamental) sifat - turistik xizmatning o'ziga xos xususiyat-larini namoyon etishi;
- 2) kutilgan sifat - turistik xizmat ko'rsatuvchilar tomonidan taklif etilgan tur xizmatlarning texnik va funksional xarakteristikalar;
- 3) orzu qilingan sifat - mijozlar orzusiga monand rejalashtirilmagan sifatli turistik xizmat turlari.

S.Gronroos xizmat ko'rsatish sifatiga texnik, funksional va imidj jihatlar bilan bog'liq xizmatlar sifati ta'sir etishini ta'kidlab, ulardan texnik va funksional sifatni standartlash imkoni bor deb hisoblaydi.

Rossiyalik iqtisodchi Ye.N.Ilinaning fikricha, turistik xizmat sifati deganda "turistlarning dam olishda va sayyohatda paydo bo'ladigan ehtiyojlarini qondiruvchi xizmatlar va tadbirlar yig'indisi" tushuniladi. Moskvadagi 502 ta turagentlarda u tomonidan o'tkazilgan so'rovnoma natijalarining ko'rsatishicha, xizmat sifatiga eng ko'p ta'sir qiluvchi omillar bu:

- 1) turagentlar ishining aniqligi va bajarilish tezligi hamda 2) turagentlarning uzoq vaqt davomida faoliyat olib borishi ekanligi aniqlangan.

Innovatsiyaga asoslangan turistik xizmat turlaridan foydalanishning quyidagi asosiy konseptual yo'nalishlarini alohida ta'kidlash lozim:

1. Turizmni raqobatbardosh yuqori sifatli xizmat ko'rsatish standart-lari asosida rivojlantirish. Shu bois, 2018 yil 1 yanvardan boshlab O'zbekiston Respublikasi Turizmni rivojlantirish Davlat qo'mitasi qoshidagi Turistik xizmatlarni sertifikatsiyalash markazi tomonidan mehmonxonalar faoliyati bo'yicha davlat standartlari qabul qilindi va turistik sub'ekt-larning ISO 9001, 14001, 50001 standartlari bo'yicha ishlashi belgilandi.

O'zbekistonda turistik sub'ektlarda yuqori sifatli xizmat ko'r-satishni tashkil etish uchun ularni standartlashtirish bo'yicha 2018 yilda 11 ta davlat standarti qabul qilindi. Lekin, standartlashtirishda asosiy muammolardan biri shuki, kichik turistik sub'ektlar ushbu standartlarni qabul qilishda

moliyaviy mablag'larning yetarli emasligi sababli qiyinchilikka duch keladi. Vaholanki, O'zbekistonda turistik sub'ektlarning asosiy qismini kichik sub'ektlar tashkil etadi. Shu sababli, ISO standartlaridan faqat turistik sub'ekt xodimlariga tegishli qismi ajratib olindi, chunki ushbu standartlarni amaliyotda nazorat qilish va joriy etish har qanday turistik sub'ekt uchun qiyinchilik tug'dirmaydi. Ushbu taklif kichik turistik subyektlar standartlari asosida respublikamizda turizm jozibadorligi va samaradorligini oshirishga, eng muhimi turizm sub'ektlari xodimlari uchun tavsiya etilayotgan me'yorlar yuqori sifatli turistik xizmat ko'rsatish ko'lamini kengaytirishga keng imkoniyatlar yaratadi.

Mehmonxona xodimlarini uch guruhga bo'lib o'rganish tavsiya qilinadi:

- yuqori bo'g'in - ma'muriyat, retseptshen (ro'yxatxona);
- o'rta bo'g'in-mehmonlar bilan ishlaydigan xodimlar (shveysar, porte, farrosh, offitsiant va boshqalar);

- qo'yi bo'g'in - yordamchi xodimlar (muhandis, texnik, ombor ishchilari va boshqalar).

Umuman olganda, mehmonxonalarda xizmat ko'rsatish sifati mijozlar kutilmalariga bog'liq hisoblanadi. Turistlarning mehmonxonadagi xizmatlardan kutilmalari va real holatda turistlarning xizmat sifatini anglashi har xil bo'lishi mumkin.

Turistlarning xizmatdan kutilmalari va real ko'rsatilgan xizmatdan taasuroti o'rtasidagi farq xizmatning sifat darajasini belgilab beradi. 1-rasmda xizmatdan kutilma va real taasurot o'rtasida nisbatlar keltirilgan.

1-rasm. Turistlarning xizmat sifatidan kutilmasi va real ko'rsatilgan xizmatdan taasurot o'rtasidagi farq

PLS-SEM (qisman eng kichik kvadratlar strukturali tenglamalar modeli)- bu sifat o'zgaruvchilar bilan marshrutlash modellarida murakkab sabab-oqibat munosabatlarini baholash imkonini beruvchi struktura tenglamalarni modellashtirish usuli hisoblanadi [1]. Kovariatsiyaga asoslangan struktura tenglamalarni modellashtirish (CB-SEM) dan foydalangan empirik tadqiqotlar mehmondo'stlik va turizm sohasida keng tarqalgan. Biroq, so'nggi yillarda ijtimoiy fanlar uchun qisman kvadratlar PLS-SEM tobora ommalashib bormoqda. Buning sababi, u normal bo'lmagan ma'lumotlar taqsimotini, kichik hajmli namunalarni, ko'plab ko'rsatkichlar va reflektiv hamda formatif o'lgan ma'lumotlarni o'z ichiga olgan murakkab modellarni tahlil qilish imkoniyatiga ega ekanligidir [2].

Xulosa va takliflar. Tadqiqotda qo'llanilgan PLS-SEM modeli orqali aniqlanishicha, marketing faoliyati va xizmat sifati ko'rsatkichlari mehmonxonaning iqtisodiy samaradorligiga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, xodimlar malakasi, xizmat ko'rsatish tezligi va infratuzilmaning qulaylik darajasi eng muhim omillar sifatida namoyon bo'ldi.

Shu asosda quyidagi takliflarni ilgari suramiz:

Mehmonxona xodimlarining malakasini oshirish bo'yicha tizimli o'quv kurslarini joriy etish va mijozlar bilan ishlash madaniyatini doimiy ravishda takomillashtirish zarur. **ISO standartlarini (9001, 14001, 50001) joriy etish** bo'yicha kichik turistik sub'yektlarga subsidiya, imtiyoz va maslahat yordami ko'rsatish orqali ularning raqobatbardoshligini oshirish mumkin.

Xizmat sifati monitoringi va baholash tizimini yo'lga qo'yish zarur. Bunda turistlar fikrlarini yig'ish, ularni tahlil qilish va javob qaytarish bo'yicha raqamli platformalar keng joriy etilishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ali, F., Kim, W.G. and Ryu, K. (2016), "The effect of physical environment on passenger delight and satisfaction: Moderating effect of national identity", *Tourism Management*, Vol. 57, pp. 213–224.
2. Grönroos, C. (1984). A service quality model and its marketing implications. *European Journal of Marketing*, 8(4), 36–44.
3. Hair, J.F.; Hult, G.T.M.; Ringle, C.M.; Sarstedt, M. (2017). *A Primer on Partial Least Squares Structural Equation Modeling (PLS-SEM)* (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage. ISBN 9781483377445.
4. Hair, J.F., Ringle, C.M. and Sarstedt, M. (2011), "PLS-SEM: Indeed a silver bullet", *Journal of Marketing Theory and Practice*, Vol. 19 No. 2, pp. 139–152.
5. Jöreskog, K.G. and Wold, H. (1982), "The ML and PLS techniques for modeling with latent variables: Historical and comparative aspects", in Jöreskog, K.G. and Wold, H. (Eds), *Systems under Indirect Observation: Part I*, North-Holland, Amsterdam, pp. 263–270.
6. Richter, N.F., Sinkovics, R.R., Ringle, C.M. and Schlägel, C. (2016a), "A critical look at the use of SEM in international business research", *International Marketing Review*, Vol. 33 No. 3, pp. 376–404.
7. UNWTO tourism report 2017, p. 39.
8. WTO Guide for Local Authorities on Developing Sustainable Tourism (WTO, 2003).
9. <https://www.iso.org/iso-9001-quality-management.html>

UO'K 338.48

NOODATIY MEHMONXONALAR MAZMUNI, MOHIYATI VA IQTISODIYOT UCHUN FOYDASI

S.E. Norqobilova, magistrant, Qarshi davlat universiteti, Qarshi

Annotasiya. Ushbu maqolada noodatiy mehmonxonalar tushunchasi, ularning iqtisodiyotdagi o'rni va rivojlanish istiqbollari tahlil qilinadi. Xorijiy mamlakatlardagi ilg'or tajribalar o'rganilib, O'zbekiston sharoitida noodatiy mehmonxonalar konsepsiyasini joriy etish imkoniyatlari muhokama qilinadi. Mehmonxona sohasidagi innovatsiyalar, noodatiy xizmatlar va ekologik jihatlar asosida mehmonxona biznesini diversifikatsiya qilishning iqtisodiy samaradorligi yoritiladi. Ushbu maqolada noodatiy mehmonxonalar tushunchasi, ularning iqtisodiyotdagi o'rni va rivojlanish istiqbollari tahlil qilinadi. Xorijiy mamlakatlardagi ilg'or tajribalar o'rganilib, O'zbekiston sharoitida noodatiy mehmonxonalar konsepsiyasini joriy etish imkoniyatlari muhokama qilinadi. Mehmonxona sohasidagi innovatsiyalar, noodatiy xizmatlar va ekologik jihatlar asosida mehmonxona biznesini diversifikatsiya qilishning iqtisodiy samaradorligi yoritiladi.

Kalit so'zlar: noodatiy mehmonxonalar, turizm, dizayn, ekologiya, mehmonxona biznesi, innovatsiya, iqtisodiy samaradorlik.

Аннотация. В данной статье проводится анализ политики необычных, экономических изменений. Внедрение лучших практик зарубежных стран и разработанных Узбекистаном. Реставрация отелей – это экономическое освещение инноваций, необычной и экологически обоснованной диверсификации бизнеса. Анализ роли и перспектив законодательства в докладе этих обычных решений. Внедрение лучших практик зарубежных стран и разработанных Узбекистаном. Реставрация отелей – это экономическое освещение инноваций, необычной и экологически обоснованной диверсификации бизнеса.

Ключевые слова: необычные отели, туризм, дизайн, экология, гостиничный бизнес, инновации, экономическая эффективность.

Abstract. This article analyzes the concept of unusual hotels, their role in the economy and development prospects. Best practices in foreign countries are studied, and the possibilities of introducing the concept of unusual hotels in the conditions of Uzbekistan are discussed. Economic efficiency of diversification of the hotel business based on innovations, unusual services and environmental aspects in the hotel industry will be highlighted. This article analyzes the concept of unusual hotels, their place in the economy and development prospects. Best practices in foreign countries are studied, and the possibilities of introducing the concept of unusual hotels in the conditions of Uzbekistan are discussed. Economic efficiency of diversification of the hotel business based on innovations, unusual services and environmental aspects in the hotel industry will be highlighted.

Key words: *unusual hotels, tourism, design, ecology, hotel business, innovation, economic efficiency*

Kirish. Jahon turizm sanoati doimiy o'zgarish va innovatsion yondashuvlar talab qiladigan sohalaridan biri hisoblanadi. Sayyohlarning talab va istaklari o'zgarib borayotganligi sababli, mehmonxona sanoati yangi va kreativ yondashuvlarni talab qiladi. Shu nuqtai nazardan, noodatiy mehmonxonalar konsepsiyasi nafaqat estetik va xizmat ko'rsatish jihatidan, balki iqtisodiy jihatdan ham dolzarb hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tomonidan turizm sohasini rivojlantirish bo'yicha bir qator hujjatlar qabul qilingan bo'lib, ular orasida "O'zbekiston Respublikasida turizm infratuzilmasini rivojlantirish strategiyasi" alohida o'rin tutadi. Bu strategiya doirasida mamlakatda mehmonxona sanoatini diversifikatsiya qilish va innovatsion loyihalarni amalga oshirish muhim vazifalardan biri sifatida belgilangan. Ushbu maqolada noodatiy mehmonxonalar mohiyati, ularning iqtisodiy samaradorligi va O'zbekiston sharoitida rivojlantirish istiqbollari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi.

Mavzuga doir adabiyotlar sharhi. Turizm sohasi bo'yicha tadqiqotchilar tomonidan olib borilgan izlanishlar shuni ko'rsatadiki, noodatiy mehmonxonalar nafaqat innovatsion yechim, balki turizm sanoatining yangi bo'g'ini sifatida qaralishi mumkin. Masalan, S. Dobsonning *Unusual Hotels of the World* kitobida noodatiy mehmonxonalar turlari va ularning iqtisodiy samaradorligi keng yoritilgan. Bundan tashqari, Tuxliyev I.S.ning "Turizm nazariyasi va amaliyoti" asarida turizmni rivojlantirishning iqtisodiy jihatlari va innovatsion yondashuvlari tahlil qilingan.

Asosiy qism. Noodatiy mehmonxonalar haqidagi qisqa tushunchalarimizni kengaytiradigan bo'lsak, bunga misol mehmonxonalarda qo'llaniladigan marketing strategiyalari, xizmat ko'rsatish, turlari, jihozlarni, joylashtirish tartibi, kun davomida xizmat ko'rsatish rejalari, ushbu xizmatlarni o'zgartirib, odamlarga qiziqish uygotadigan qilib yarata olsak, oddiy mehmonxonalarni noodatiy mehmonxonalarga aylantira olamiz.

Noodatiy mehmonxonalar - Noodatiy mehmonxonalar dizayni, xizmat ko'rsatish usullari yoki joylashuvi jihatidan an'anaviy mehmonxonalardan tubdan farq qiluvchi turistik obyektlardir. Ular quyidagi turlarga bo'linadi:

Noodatiy dizayn - Noodatiy dizaynga to'xtaladigan bo'lsak, jahon amaliyotida foydalanilayotgan mehmonxonalarni olib, izohimiz tushunarli bo'lishi uchun foydalanishimiz mumkin. Misol qilib oladigan bo'lsak, Walled Off Hotel (Falastin-Isroil) – mashhur ko'cha rassomi Benksi tomonidan yaratilgan, san'at galereyasi va mehmonxona kombinatsiyasidir. Ushbu mehmonxonada robotlar barcha xizmatlarni amalga oshiradi. Yana bir misol, Icehotel (Shvetsiya) – har yili qayta quriladigan, to'liq muzdan yasalgan mehmonxona.

Noodatiy xizmatlar - Mehmonxonalarda odatiy turar joy tajribasidan tashqari, kutilmagan va unitilmas tassurotlar taqdim etuvchi xizmatlardir. Texnologiya va innovatsiyalarga asoslangan mehmonxona xizmatlar shular jumlasidandir.

Misol uchun, Henn na Hotel (Yaponiya) – butunlay robotlashtirilgan mehmonxona, unda odam xodimlar deyarli ishlamaydi.

Noodatiy muhit – Tabiat qo'ynida, jumladan, cho'l, tog', o'rmon va ko'kalamzor hududlarda tashkil etiladigan mehmonxonalar ekologik barqarorlik tamoyillariga asoslangan holda quriladi. Bunday mehmonxonalar odatda eko-mehmonxonalar yoki daraxt uylar (treehouses) shaklida bo'lib, ular sayyohlarga tabiat bilan uyg'un holda dam olish imkoniyatini yaratadi.

Noodatiy mehmonxonalar haqida asosiy tushunchaga ega bo'lganimizdan so'ng, ularning iqtisodiy samaradorligi va qaysi noodatiy xizmatlarni joriy etish mumkinligi masalasi dolzarb bo'lib qoladi. Mehmonxona sanoati turizm industriyasining asosiy tarmoqlaridan biri bo'lib, kun-u tun faoliyat yurituvchi yagona xizmat ko'rsatish sektori hisoblanadi. Tunab qoluvchilar – sayyohlar, ishbilarmonlar yoki sarguzasht izlovchilar – mehmonxona muhitidan foydalangan holda turistik tajribani boyitadi. Shu sababli, noodatiy mehmonxonalar nafaqat estetik va texnologik jihatdan innovatsion yondashuvlarni o'z ichiga oladi, balki iqtisodiy jihatdan ham samarali bo'lishi kerak.

O'zbekiston misolida mehmonxona sanoati tahlil qilinadigan bo'lsa, sohada yetarli raqobat mavjudligi kuzatiladi. Biroq zamonaviy texnologiyalar asrida mehmonxonalardan faqatgina turar joy sifatida foydalanish ularga nisbatan talabni pasaytirishi va raqobatda orqada qolishiga sabab bo'lishi mumkin. Shu bois, mehmonxonalarning innovatsion yondashuvlarga asoslanishi hamda noodatiy xizmatlarni taklif qilishi ularning bozordagi mavqeini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Ushbu yo'nalishda quyidagi taklifni ilgari surish mumkin: mehmonxonada mijozlarning yashash davomida o'zini tutish madaniyati va ekologik mas'uliyati asosida dinamik narxlash tizimini joriy etish. Ya'ni, mehmonlarning tartibli, toza va shovqinsiz muhitni saqlashga qo'shgan hissasi ularga turar joy narxining pasayishi yoki qo'shimcha bonuslar shaklida qaytarilishi mumkin. Bunday tizim quyidagi iqtisodiy va psixologik omillarga asoslanadi:

1. Mehmonxona xizmatlarining differensial baholanishi – mijozlarning xatti-harakatlari va ekologik mas'uliyati asosida dinamik narxlash mexanizmini yaratish.

2. Tartib va qulay muhitni ta'minlash – shovqin darajasini pasaytirish, umumiy maydonlarning tozaligini saqlash hamda tinch va osoyishta dam olish sharoitlarini yaratish.

3. Rag'batlantiruvchi tizimlarni joriy etish – mehmonlarga xatti-harakatlariga qarab turli imtiyozlarni taqdim etish, masalan:

Xonadagi minimal shovqin va ortiqcha harakatlar uchun mehmonxona to'lovidan chegirmalar (masalan, 10%).

Bepul qo'shimcha xizmatlar, masalan, kechki ovqat yoki SPA markaziga tashrif.

Bu yondashuv mehmonxonalarning noodatiy konsepsiyasini shakllantirishga yordam beradi va sayyohlarga faqat turar joy emas, balki yangi va qiziqarli tajriba taqdim etadi. Natijada, mehmonxonalarda turistik oqimni oshirib, o'z brend qiymatini mustahkamlashi va raqobatda ustunlikka ega bo'lishi mumkin. O'zbekiston sharoitida bunday tizimni joriy etish mamlakat mehmonxona biznesini xalqaro tajribaga yaqinlashtirishga hamda turizm sanoatining innovatsion rivojlanishiga xizmat qiladi.

Noodatiy mehmonxonalarning iqtisodiy samaradorligi. Noodatiy mehmonxonalarda an'anaviy mehmonxonalarga nisbatan yuqori daromad keltirishi mumkin, chunki ular sayyohlarga eksklyuziv tajriba taqdim etadi. Ushbu mehmonxonalarda quyidagi jihatlarga bo'yicha iqtisodiy samaradorlikka erishadi:

Brend imidjini oshirish – O'ziga xos dizayn va xizmatlar mehmonxonaning brend qiymatini oshiradi va global miqyosda sayyohlar e'tiborini tortadi.

Mehmonxona raqobatbardoshligini kuchaytirish – O'ziga xos va innovatsion mehmonxona formatlari an'anaviy mehmonxonalardan ajralib turib, bozor talabiga moslashishga yordam beradi.

Yuqori daromadlilik – Noodatiy mehmonxonalarda odatiy mehmonxonalarga nisbatan yuqori narxlarda xizmat ko'rsatish imkoniyatiga ega bo'lib, bu ularning daromadini oshiradi.

Turizm oqimini ko'paytirish – Unutilmas tajribalarni taqdim etish orqali noodatiy mehmonxonalarda ko'proq sayyohlarni jalb qiladi va turistik oqimni oshiradi.

Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, noodatiy mehmonxonalarda ko'pincha kichik investitsiyalar bilan yuqori daromad olish imkoniyatini beradi. Masalan, Skandinaviya mamlakatlarida ekologik mehmonxonalarda biznesi tez rivojlanmoqda, chunki ular ekoturizmga qiziquvchi sayyohlar uchun jozibador hisoblanadi.

Xulosa va takliflar. Umuman olganda, O'zbekiston hududida turistik resurslar boshqa mamlakatlarga nisbatan cheklangan bo'lishiga qaramay, turizm sohasida innovatsion yondashuvlar va qo'shimcha turistik resurslarni yaratish orqali mamlakatning turizm salohiyatini oshirish mumkin. Shuningdek, global bozordagi raqobat sharoitida faqat tabiiy resurslarga tayanish yetarli emas, balki turizm infratuzilmasini rivojlantirish va zamonaviy tendensiyalarga moslashish zarur.

Hozirgi kunda barcha sohalarida faqat raqobatbardosh korxonalar, tashkilotlar va muassasalar samarali faoliyat yuritib, barqaror iqtisodiy natijalarga erishmoqda. Mehmonxona biznesi bundan mustasno emas. O'zbekistonda mehmonxonalarda soni ortib borayotgan bo'lsada, ularning aksariyati o'xshash xizmatlarni taklif qilmoqda. Shu sababli, mehmonxona sohasida innovatsion yondashuvlarni joriy etish, yangi xizmat turlarini ishlab chiqish va noodatiy mehmonxona konsepsiyalarini rivojlantirish dolzarb masala hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, mehmonxona sohasida ishlovchilar uchun chuqur izlanishlar va ilmiy asoslangan strategiyalar ishlab chiqish zarur. Noodatiy mehmonxonalar kontseptsiyasini O'zbekistonda joriy etish orqali mehmonxona biznesining jozibadorligini oshirish va xorijiy investitsiyalarni jalb qilish mumkin. Ushbu maqolada keltirilgan takliflar amaliyotda qo'llanilishi natijasida mehmonxona sektorining raqobatbardoshligi oshib, turistik oqimning ortishiga xizmat qiladi.

Asosiy tavsiyalar:

1. O'zbekiston sharoitida noodatiy mehmonxonalarni rivojlantirish uchun xususiy sektorni jalb etish va davlat tomonidan imtiyozli kreditlar taqdim etish lozim.

2. Ekologik va tarixiy obidalardan foydalanib, noodatiy mehmonxonalar qurish sayyohlar uchun yangi turistik mahsulotlar yaratishga imkon beradi.

3. Texnologik innovatsiyalarni qo'llash, jumladan, robotlashtirilgan xizmatlar va sun'iy intellekt asosida xizmat ko'rsatish tizimlarini joriy etish orqali mehmonxonalar jozibadorligini oshirish mumkin.

4. Barqaror turizm tamoyillariga amal qilgan holda, noodatiy mehmonxonalar energetik samaradorlik va ekologik toza xizmatlarni targ'ib qilishi lozim.

O'zbekistonda noodatiy mehmonxonalar kontseptsiyasini joriy etish turizm sohasining innovatsion rivojlanishiga xizmat qilib, xorijiy va mahalliy investorlar uchun keng imkoniyatlar yaratadi.

Shu bois, mazkur mavzuni yoritish va tahlil qilishdan asosiy maqsad – mehmonxona biznesining innovatsion rivojlanish yo'nalishlarini belgilash hamda investorlar uchun istiqbolli loyihalarni ilgari surishdir. Umid qilamizki, ushbu takliflar amaliyotga tatbiq etilib, O'zbekiston mehmonxona sanoatining barqaror rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Tuxliyev I.S. "Turizm nazariyasi va amaliyoti". Toshkent, 2010.
2. Asadov Sh. "International Multi-disciplinary Journal of Applied Technology", Samarqand, 2020.
3. Tuxliyev I.S. "Turizm rejalashtirish". Toshkent, 2018.
4. www.uzbektourism.uz
5. www.edu.uz
6. www.ziyonet.uz
7. Dobson S. "Unusual Hotels of the World". London, 2015.

UDC 338.48.368.9

REGIONAL TOURISM DEMAND IN UZBEKISTAN: THE IMPACT OF INNOVATION AND TECHNOLOGY ADOPTION

A.Odilov, Head of Tourism Department, Silk Road International University of Tourism and Cultural heritage, Samarkand

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot texnologiya va innovatsiyalarning 2015-yildan 2023-yilgacha O'zbekistonning turli hududlarida turizmga bo'lgan talab ta'sirini o'rganadi. Tadqiqot beshta muhim innovatsiya mexanizmini baholaydi: raqamli innovatsiyalarni o'zlashtirish, aqlli infratuzilma, klaster ishtiroki, moliyaviy innovatsiyalar va davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash, panel ma'lumotlar to'plami va qat'iy ta'sirlar regressiya modelidan foydalangan holda o'rganadi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, barcha o'zgaruvchilar mintaqaviy turizmga en ko'p raqamli va infratuzilmaviy innovatsiyalar eng ko'p ta'sir ko'rsatadi. Natijalar ko'p o'lchovli innovatsion usullarning o'tish davridagi mamlakatlarda turistlar samaradorligini qanday yaxshilashi, shu sababli O'zbekistonda turizmni barqaror va texnologiyaga asoslangan rivojlantirish uchun siyosat yo'nalishini ta'minlashi mumkinligi haqidagi dalillarga asoslangan tahlilni taqdim etadi.

Kalit so'zlar: Turizmga bo'lgan talab, raqamli innovatsiyalar, aqlli infratuzilma, O'zbekiston, mintaqaviy rivojlanish, davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash, panel ma'lumotlar tahlili, o'tish iqtisodiyoti.

Аннотация. В этом исследовании изучается влияние технологий и инноваций на спрос на туризм в различных регионах Узбекистана с 2015 по 2023 год. В исследовании оцениваются пять важных механизмов инноваций: внедрение цифровых инноваций, интеллектуальная

инфраструктура, участие в кластерах, доступ к финансовым инновациям и государственная поддержка с использованием панельного набора данных и регрессионной модели с фиксированными эффектами. Результаты показывают, что все переменные оказывают существенное и благоприятное влияние на региональный туристический спрос; цифровые и инфраструктурные инновации оказывают наибольшее влияние. Результаты представляют собой основанный на фактических данных анализ того, как многомерные инновационные методы могут улучшить туристические показатели в странах с переходной экономикой, тем самым обеспечивая политическое направление для устойчивого и технологически обусловленного развития туризма в Узбекистане.

Ключевые слова: Туристический спрос, цифровые инновации, интеллектуальная инфраструктура, Узбекистан, региональное развитие, государственная поддержка, анализ панельных данных, переходная экономика.

Abstract. This study examines the influence of technology and innovation on the demand for tourism in the various regions of Uzbekistan from 2015 to 2023. The study assesses five important innovation mechanisms: digital innovation adoption, smart infrastructure, cluster participation, financial innovation access, and government support, using a panel dataset and fixed-effects regression model. Results demonstrate that all variables have a major and beneficial impact on regional tourist demand; digital and infrastructural innovation have the most effect. The results present evidence-based analysis of how multidimensional innovation methods could improve tourist performance in transition economies, therefore providing policy direction for sustainable and technology-driven tourism development in Uzbekistan.

Keywords: Tourism demand, digital innovation, smart infrastructure, Uzbekistan, regional development, government support, panel data analysis, transition economy.

Particularly in those undergoing digital revolution and structural changes, tourism has become a crucial industry for economic diversification and regional growth in many developing countries. Tourism is quite important for national development in Uzbekistan since it helps create jobs, generate foreign exchange, and promote cultural diplomacy. A government-led modernisation campaign since 2016—including liberalised visa rules, better infrastructure, and business incentives—has greatly boosted international visitor numbers. But in a competitive worldwide environment, maintaining and speeding up this expansion depends more and more on the country's capacity to include innovation and technology throughout its tourism ecosystem.

Many studies conducted worldwide have shown that technological developments—including digital booking systems, mobile applications, smart infrastructure, and big data analytics—greatly affect travel demand by enhancing information access, service efficiency, and customer experience (Gretzel et al., 2015; Buhalis & Amaranggana, 2015). Furthermore, location attractiveness and flexibility are improved by institutional innovation, financial accessibility, and involvement in cooperative tourism clusters. For transition countries like Uzbekistan, where structural limits remain, the use of innovation is both a chance and a need to update tourism products and drive regional demand.

Though Uzbekistan has made significant progress in adopting ICT-based solutions in tourism and developing national innovation plans—e.g., the "Digital Uzbekistan - 2030" initiative—empirical studies assessing the influence of these technologies on tourist demand remain scant. Existing studies usually emphasise policy-level overviews or case-based stories without providing quantitative proof of how innovation mechanisms influence regional tourism results. Given Uzbekistan's regional variety, infrastructure differences, and different degrees of digital maturity among regions, this discrepancy is particularly noticeable.

This study intends to fill this research vacuum by empirically investigating the connection between innovation mechanisms and regional tourism demand in Uzbekistan. The study uses a fixed-effects regression model to assess the impact of five dimensions of innovation—digital technology adoption, smart tourism infrastructure, participation in innovation clusters, financial access to innovation, and government support mechanisms—using a balanced panel dataset spanning 14

regions from 2015 to 2023. The model also accounts for unobserved fixed variables and regional macroeconomic conditions.

This paper adds to the body of work on tourist development in transition economies by combining theoretical knowledge from innovation diffusion theory with empirical modelling methods. It provides practical ideas for regional development agencies, policymakers, and tourism stakeholders in creating evidence-based innovation policies meant to improve destination competitiveness, regional equity, and sustainable development.

Globally, travel demand is being shaped increasingly by innovation and technology. Digital tools, including online booking systems, mobile apps, and virtual reality experiences, have changed how travellers plan and interact with places (Gretzel et al., 2015). Increased visitor arrivals and expenditure have been connected to smart tourism, which is defined by the use of information and communication technologies (ICTS) to improve service efficiency and tourist satisfaction (Buhalis & Amaranggana, 2015).

Research indicates that places using creative technologies often see an increase in tourist interest. For example, higher visitor flows in some nations have been linked to the use of smart city projects and digital marketing techniques (Li et al., 2017). These results highlight the need for technological progress in drawing and keeping visitors in the cutthroat worldwide travel industry.

Regarding Uzbekistan, the government has acknowledged the power of digital innovation to increase travel. Projects like the "Digital Uzbekistan - 2030" initiative seek to modernise the tourism industry by using ICTS (Ministry of Tourism and Cultural Heritage, 2022). Steps towards improving the digital tourism infrastructure of Uzbekistan are the creation of the "Uzbekistan Travel" portal and the incorporation of e-visa systems. These inventions' influence has been investigated in empirical research. Rakhmonova (2025) used several linear regression models to evaluate how digital marketing and technology influenced foreign visitor arrivals to Uzbekistan. The study revealed that digital marketing spending, social media activity, and destination exposure have a major impact on visitor flows. Yusubova (2025) also drew attention to the use of smart tourism technologies in Uzbekistan, pointing out changes in service delivery and visitor experiences.

Apart from digital tools, financial innovation and infrastructure growth are key factors shaping tourist demand. Modern transportation, lodging options, and tourism sites all help to improve a place (UNWTO, 2019). Efforts to enhance tourism infrastructure in Uzbekistan have included the building of high-speed rail systems and the renovation of historical sites. Funding these projects has been greatly aided by financial innovations, including public-private partnerships and the creation of tourism bonds. These systems not only offer the required money but also share financial risks, hence promoting major investments in the tourism industry (World Bank, 2020). The connection between financial innovation and infrastructure development thereby produces a favourable climate for more tourist demand.

Comprising annual observations across all 14 administrative areas of Uzbekistan, this study uses a panel dataset spanning 2015 to 2023. Publicly accessible secondary data from the State Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan, the Ministry of Tourism and Cultural Heritage, World Bank databases, and regional e-governance portals were used to build the dataset. At the regional level, these sources offer consistent and verifiable data on macroeconomic controls, digital infrastructure, innovation measures, and tourism statistics. The primary independent variables indicate five elements of innovation and technology adoption hypothesised to affect tourism demand:

A composite indicator made up of the number of tourism businesses with websites, online booking platforms, digital marketing involvement (social media, online reviews), and presence on worldwide distribution networks (GDS). Annual ICT development reports, business registers, and regional e-tourism databases provided the data compilation. This variable measures how much digital change is happening in tourism service delivery (Gretzel et al., 2015).

STI: Smart tourism infrastructure An index gauging digital information centres, smart transport systems (e.g., digital ticketing, tourist guidance apps), and access to high-speed internet. From 0 to

10, this metric reflects more advanced smart infrastructure; higher values indicate more established smart infrastructure (Buhalis & Amaraggana, 2015).

Cluster Involvement (CP): A dummy variable equal to 1 if a region participates in a formal tourist or innovation cluster acknowledged by the Ministry of Economy or the Ministry of Tourism; 0 otherwise. According to the World Bank (2020), cluster-based approaches support regional innovation and knowledge transfer.

Where relevant, all variables were standardised and multicollinearity examined. To lower skewness and enhance linearity in the estimates, log-transformed tourism demand and revenue variables were used. The balanced panel of the dataset allows for both cross-sectional and temporal variation required to assess the dynamic effect of innovation on Uzbekistan's tourism demand. While adding a novel, multi-dimensional evaluation of the impact of innovation on regional tourist performance in a transition economy, this structured data approach guarantees compatibility with prior studies (e.g., Rakhmonova, 2025; Yusubova, 2025).

Grounded in the theoretical perspective of the Innovation Diffusion Theory (Rogers, 2003) and the Tourism Area Life Cycle (TALC) model (Butler, 1980), this paper argues that policy innovation and technological adoption can influence the speed and direction of tourism development. Within this context, areas that embrace smart infrastructure, digital technologies, and supportive institutional settings are more likely to draw visitors, enhance service quality, and generate regional tourism demand.

Conceptualised as a multidimensional phenomenon, innovation includes technological competence, infrastructure preparation, financial accessibility, and institutional involvement. These factors together influence how well areas can distinguish themselves, react to world tourism trends, and control rising tourist numbers.

To evaluate the impact of innovation and technology on tourism demand, a **panel data regression model** is employed. The empirical specification is as follows:

$$\log(TD_{it}) = \alpha + \beta_1 DIA_{it} + \beta_2 STI_{it} + \beta_3 CP_{it} + \beta_4 FAI_{it} + \beta_5 GSM_{it} + \gamma X_{it} + \delta_i + \mu_t + \varepsilon_{it}$$

Where:

The dependent variable is Tourism Demand (TD), which is calculated as the natural logarithm of the total number of inbound visitor arrivals by region per year. This log transformation lets one read values as elasticities and normalises the data. The key explanatory variables reflect several aspects of innovation and technology uptake. Digital innovation adoption (DIA) is the degree to which tourism companies in a certain area utilise digital resources such as social media platforms, online booking systems, and websites. Including high-speed internet, e-navigation, and digital ticketing systems, Smart Tourism Infrastructure (STI) gauges the availability and sophistication of digital infrastructure and smart services. A binary variable, cluster participation (CP), denotes whether a region belongs to an officially acknowledged tourism or innovation cluster.

Given the possible relationship between unobserved region-specific elements and explanatory variables, Fixed Effects (FE) panel regression is used to estimate the model. To offset possible heteroskedasticity and serial correlation, strong standard errors are used.

Alternative specifications using Random Effects (RE) and System GMM estimators were tested to guarantee robustness. Hausman tests verified the superiority of the fixed effects estimator. Log-transformed dependent variables serve to correct skewness in tourism indicators and allow direct interpretation of elasticities from the coefficients.

All variables fell within acceptable criteria (<5) when multicollinearity diagnostics (VIF) were run. All innovation-related factors were standardised to enable coefficient comparison. When required, missing data were filled using linear interpolation methods, hence preserving the integrity of the balanced panel.

The regression findings in Table 1 provide strong proof that variables connected to innovation and technology notably affect travel demand in many areas of Uzbekistan. All five main independent variables, Digital Innovation Adoption (DIA), Smart Tourism Infrastructure (STI), Cluster Participation (CP), Financial Access to Innovation (FAI), and Government Support Mechanisms

(GSM), show positive and statistically significant coefficients, therefore supporting the main hypothesis of the research.

Table 1

Panel data estimation result				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	p-Value
Digital Innovation Adoption (DIA)	0.215	0.031	6.94	0.005
Smart Tourism Infrastructure (STI)	0.184	0.029	6.34	0.002
Cluster Participation (CP)	0.133	0.027	4.93	0.003
Financial Access to Innovation (FAI)	0.192	0.03	6.4	0.001
Government Support Mechanisms (GSM)	0.167	0.028	5.96	0.002
GDP per capita	0.145	0.025	5.8	0.003
Population size	0.078	0.019	4.11	0.001
Exchange rate index	-0.096	0.022	-4.36	0.001
Constant	1.862	0.452	4.12	0.001

Source: estimated in STATA

The strongest predictor of tourist demand turned out to be Digital Innovation Adoption ($\beta = 0.215$, $p < 0.001$). This outcome verifies that areas with more digital tool use, such as online booking systems, smartphone applications, and destination websites, draw more foreign visitors. The significant extent of this impact corresponds to worldwide studies stressing the fundamental importance of digitalisation in raising visibility, boosting user experience, and reducing information barriers for travellers (Gretzel et al., 2015).

Likewise, Smart Tourism Infrastructure ($\beta = 0.184$, $p < 0.001$) exhibited a strong favourable effect, hence stressing the need for infrastructural preparedness. This implies that areas spending on digital information services, e-ticketing systems, and high-speed internet are better suited to handle tech-savvy visitors and fulfil contemporary service standards. These findings support earlier research stressing the link between smart city characteristics and increasing tourist arrivals (Buhalis & Amaranggana, 2015).

Using a panel dataset covering 2015–2023, this paper looked at how innovation and technology shaped regional tourism demand in Uzbekistan. Using a fixed-effects regression model, the study found that government support systems, financial access to innovation, cluster participation, smart infrastructure, and digital innovation adoption all had a positive and statistically significant effect on tourism demand. These results confirm the theory that in transition economies, the appeal, accessibility, and competitiveness of tourism sites are much improved by innovation in its several manifestations. The data indicates that areas actively investing in integrated policy frameworks, public-private innovation finance, and digital infrastructure are likely to draw more foreign visitors and produce more tourism income. The results point to various policy paths that could help to maximise the possibilities of growth in tourism driven by innovation. Uzbekistan should first give digital capacity building across all areas top priority, including increasing high-speed internet access, supporting e-tourism platforms, and enabling SME' use of digital marketing and booking tools. Second, regional development strategies and donor collaborations could guide scaling investments in smart tourist infrastructure, such as digital visitor information systems, automated transportation, and smart signs.

The government should, third, improve innovative financing systems, including tourism innovation grants, concessional loans, and innovation clusters with favourable tax treatment. These instruments would assist companies in modernising services and technologies. Fourth, promoting more interregional cooperation by means of tourism and innovation clusters can enhance information transfer, promote specialisation, and minimise infrastructure duplication.

Institutional assistance has to be coordinated across tourist, ICT, and finance ministries so that innovation incentives are available, regionally focused, and performance-monitored. A National Observatory on Tourism Innovation could assist in assessing development, spot regional differences, and offer data for evidence-based policy.

These policies taken together can enable Uzbekistan to keep good momentum in its tourist boom, draw more spending foreign visitors, and foster balanced regional economic development by means of innovation.

REFERENCES:

1. Buhalis, D., & Amaranggana, A. (2015). Smart tourism destinations are enhancing the tourism experience through the personalisation of services. In *Information and Communication Technologies in Tourism 2015* (pp. 377–389). Springer.
2. Gretzel, U., Sigala, M., Xiang, Z., & Koo, C. (2015). Smart tourism: Foundations and developments. *Electronic Markets*, 25(3), 179–188.
3. Li, Y., Hu, C., Huang, C., & Duan, L. (2017). The concept of smart tourism in the context of tourism information services. *Tourism Management*, 58, 293–300.
4. Ministry of Tourism and Cultural Heritage. (2022). *Digital Uzbekistan – 2030 Strategy*. Tashkent: Government of Uzbekistan.
5. Rakhmonova, N. (2025). The role of digital marketing and technology on international tourist arrivals to Uzbekistan. *Frontiers of Global Science*, 3(1), 12–15.
6. UNWTO. (2019). *Tourism and Transport: Towards a Green New Deal*. Madrid: World Tourism Organisation.
7. World Bank. (2020). *Financing Sustainable Tourism Development*. Washington, DC: World Bank.
8. Yusubova, M. I. (2025). Smart tourism and smart technologies in Uzbekistan: A comparative analysis with global trends. *Web of Journals*, 3(4), 82–90.

UO'K 33

MONTANA IQTISODIYOTINING TARMOQLARARO TAHLILI VA STRATEGIK RIVOJLANISH USTUVOR YO'NALISHLARI

I.O.Olimjonov, magistrant, University of business and science Toshkent filiali, Toshkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada Montana iqtisodiyotining asosiy tarmoqlarining o'zaro aloqalari va o'zgarishlar tahlil qilinadi. Tarmoqlararo o'zaro bog'liqlik, ishlab chiqarish zanjirlarining samaradorligi, va iqtisodiy o'sishning asosiy manbalarini aniqlashga qaratilgan tahlil amalga oshirilgan. Shuningdek, maqolada Montana iqtisodiyotining strategik rivojlanish istiqbollari, iqtisodiy diversifikatsiya, innovatsion yondashuvlar, va yashil texnologiyalarni qo'llash orqali yangi o'sish manbalarini izlash kabi masalalar o'rganilgan.

Kalit so'zlar: Montana, iqtisodiyot, tarmoqlararo aloqalar, strategik rivojlanish, iqtisodiy diversifikatsiya, innovatsiyalar, yashil texnologiyalar, o'sish istiqbollari, iqtisodiy samaradorlik.

Аннотация. В данной статье анализируются взаимосвязи и изменения в основных отраслях экономики Монтаны. Осуществлен анализ межотраслевых взаимосвязей, эффективности производственных цепочек и основных источников экономического роста. Кроме того, в статье исследуются перспективы стратегического развития экономики Монтаны, экономическая диверсификация, инновационные подходы и использование зеленых технологий для поиска новых источников роста.

Ключевые слова: Монтана, экономика, межотраслевые связи, стратегическое развитие, экономическая диверсификация, инновации, зеленые технологии, перспективы роста, экономическая эффективность.

Abstract. This article analyzes the interconnections and changes in the main sectors of Montana's economy. The analysis focuses on intersectoral linkages, the efficiency of production chains, and identifying the key sources of economic growth. Furthermore, the article examines the strategic development prospects of Montana's economy, economic diversification, innovative approaches, and the application of green technologies to explore new growth sources.

Keywords: Montana, economy, intersectoral relations, strategic development, economic diversification, innovations, green technologies, growth prospects, economic efficiency.

Kirish. Montana – Qo'shma Shtatlardagi eng katta, lekin aholi zichligi eng past bo'lgan shtatlardan biridir. Uning iqtisodiyoti asosan tabiiy resurslar, qishloq xo'jaligi va turizmga tayanadi. Biroq, oxirgi yillarda sanoat, xususan, texnologik va ishlab chiqarish tarmoqlari, shuningdek, xizmat ko'rsatish sektori ham o'sishda davom etmoqda. Montana iqtisodiyoti, shu bilan birga, o'zining unikal geografik joylashuvi va tabiiy resurslaridan foydalangan holda, diversifikatsiya va strategik rivojlanish imkoniyatlarini qo'lga kiritmoqda.

Iqtisodiyotning samarali rivojlanishi uchun tarmoqlararo aloqalarni chuqur tahlil qilish zarur, chunki turli tarmoqlarning o'zaro bog'liqligi va integratsiyasi iqtisodiy samaradorlikni oshirishga

imkon beradi. Misol uchun, qishloq xo'jaligi va tabiiy resurslar sanoati o'rtasidagi o'zaro aloqalar, ishlab chiqarish zanjirlarining yanada samarali ishlashini ta'minlaydi [1.9]. Shuningdek, Montana iqtisodiyotining kelajakdagi rivojlanishi, innovatsion yondashuvlar, yangi texnologiyalar va yashil iqtisodiyot tamoyillarini qo'llash orqali kuchayishi mumkin.

Maqolada, shuningdek, Montana iqtisodiyotining asosiy tarmoqlari va ularning o'zaro aloqalarini tahlil qilish orqali, strategik rivojlanish uchun ustuvor yo'nalishlar aniqlanadi. Montana iqtisodiyotining kelajakdagi rivojlanishi uchun bu tarmoqlar o'rtasida innovatsiyalarni joriy etish, qishloq xo'jaligi va sanoatni diversifikatsiya qilish, ekologik barqarorlikni ta'minlash kabi masalalar muhim ahamiyatga ega [2.12]. Shunday qilib, mazkur maqolada, Montana iqtisodiyotining tarmoqlararo aloqalari va strategik rivojlanish yo'nalishlari tahlil qilinadi. Shuningdek, ularning o'zaro ta'siri va iqtisodiy samaradorlikni oshirishdagi o'rni ko'rsatib o'tiladi.

Adabiyotlar tahlili. Montana iqtisodiyotini tarmoqlararo bog'liqlik nuqtai nazaridan tahlil qilishda, bir nechta ilmiy va amaliy tadqiqotlar mavjud bo'lib, ular iqtisodiyotning asosiy tarmoqlari o'rtasidagi aloqalarni va o'zaro ta'sirlarni o'rganishga qaratilgan. Ushbu adabiyotlar, shuningdek, Montana uchun strategik rivojlanish yo'nalishlarini aniqlashda muhim ahamiyatga ega.

O'Connor "Montana's Economic Future: A Path to Diversification" nomli tadqiqotida Montana iqtisodiyotining tabiiy resurslarga, xususan, energetika, qazib olish va qishloq xo'jaligiga tayanishi haqida batafsil tahlil beradi [2.17]. Tadqiqotda, tabiiy resurslardan foydalanishning iqtisodiy o'sishga ta'siri va ularni diversifikatsiya qilish orqali iqtisodiyotning barqarorligini oshirish zarurligi ta'kidlanadi. Bu ishlarda, tarmoqlararo aloqalar va resurslar o'rtasidagi samarali integratsiya muhim ahamiyat kasb etadi.

Montana iqtisodiyoti uchun diversifikatsiya va yangi sanoat tarmoqlarini rivojlantirish masalasi haqida Montana Department of Commerce tomonidan tayyorlangan "Economic Development Report"da batafsil ma'lumotlar keltirilgan [1.23]. Ushbu hisobotda, iqtisodiy diversifikatsiyaning muvaffaqiyatli strategiyalari, yangi sanoat tarmoqlarini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari va mavjud imkoniyatlar tahlil qilingan. Montana iqtisodiyotining ekologik barqarorligi va yashil texnologiyalarga asoslangan rivojlanish istiqbollari ko'rsatilgan.

Montana iqtisodiyoti uchun innovatsion yondashuvlar ham muhim ahamiyatga ega. Jahon amaliyotiga asoslanib, innovatsiyalarni sanoat tarmoqlariga joriy etish va texnologik rivojlanishni qo'llab-quvvatlash orqali iqtisodiy o'sish sur'atlarini oshirish mumkin. Shuningdek, National Bureau of Economic Research tomonidan olib borilgan "The Impact of Natural Resources on Regional Development" nomli tadqiqotda, tabiiy resurslar va innovatsiyalarni birlashtirishning o'sish va barqaror rivojlanishdagi o'rni haqida so'z boradi [3.19]. Tadqiqot, Montana kabi resurslarga boy hududlarda texnologiyalarni rivojlantirish va ulardan samarali foydalanish orqali iqtisodiy o'sishni ta'minlashga qaratilgan yondashuvlarni taklif etadi.

Montana iqtisodiyotidagi tarmoqlararo aloqalar va ishlab chiqarish zanjirlarini integratsiya qilish masalasi ham muhim ahamiyatga ega. Tarmoqlar o'rtasidagi samarali hamkorlik, iqtisodiy samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi. Masalan, iqtisodiy va ekologik tarmoqlarning integratsiyasi orqali energiya samaradorligini oshirish va chiqindilarni kamaytirish imkoniyatlari mavjud. Bunday tarmoqlararo aloqalar, ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirishga va yangi texnologiyalarni kiritishga yordam beradi. O'Connor o'zining tadqiqotida, bu kabi integratsion strategiyalarni amalga oshirishning Montana iqtisodiyotida raqobatbardoshlikni oshirishga qaratilgan muhim omil ekanligini ta'kidlaydi. Montana iqtisodiyotida yashil texnologiyalarni qo'llash va ekologik barqarorlikni ta'minlash masalalari ham ko'plab tadqiqotlarda yoritilgan. Montana Department of Commerce hisobotida, ekologik barqaror rivojlanishning Montana iqtisodiyotidagi o'rni va yashil texnologiyalarni rivojlantirish uchun kerakli strategiyalar muhokama qilinadi. Innovatsiyalar va yangi texnologiyalar, o'z navbatida, resurslarni tejash, energiya samaradorligini oshirish va ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

Yuqoridagi adabiyotlar tahlili, Montana iqtisodiyotining rivojlanishida tabiiy resurslardan samarali foydalanish, iqtisodiy diversifikatsiya, innovatsiyalarni joriy etish va yashil texnologiyalarni rivojlantirish kabi masalalarning muhimligini ko'rsatmoqda. Shuningdek, tarmoqlararo aloqalar va ishlab chiqarish zanjirlarini integratsiya qilishning iqtisodiy samaradorlikni oshirishda muhim rol

o'ynashini ta'kidlaydi. Bu tahlillar asosida, Montana iqtisodiyotini barqaror rivojlantirish uchun innovatsion, ekologik va iqtisodiy strategiyalarni qo'llash zarurligi aniq ko'rsatilmoqda.

Tadqiqot metodlari. Mazkur tadqiqotda Montana iqtisodiyotining tarmoqlararo aloqalarini tahlil qilish va strategik rivojlanish yo'nalishlarini aniqlash uchun bir qator sifatli va miqdoriy metodlar qo'llanildi. Tadqiqot metodologiyasi ikki asosiy yondashuvni o'z ichiga oladi: tarmoqlararo aloqalarni tahlil qilish va strategik rivojlanish uchun ustuvor yo'nalishlarni belgilash. Tarmoqlararo aloqalarni tahlil qilishda tarmoqlararo tahlil va ishlab chiqarish zanjirlarini o'rganish metodlari qo'llanildi. Bu metod yordamida Montana iqtisodiyotidagi asosiy tarmoqlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik va integratsiya darajasi aniqlanadi. Miqdoriy tahlil uchun iqtisodiy ko'rsatkichlar, masalan, ish bilan ta'minlanish darajasi, ish o'rinlarining o'sishi, ishlab chiqarish hajmi va eksport hajmi kabi ma'lumotlar yig'ildi va ularning o'zgarishi tahlil qilindi. Statistik usullar yordamida, iqtisodiy o'sish va rivojlanish jarayonlarini modellash va tahlil qilish amalga oshirildi.

Natijalar. Mazkur tadqiqotda, Montana iqtisodiyotining tarmoqlararo aloqalarini tahlil qilish va strategik rivojlanish istiqbollari bo'yicha bir qator muhim natijalarga erishildi.

Birinchidan, tarmoqlararo tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, Montana iqtisodiyotida tabiiy resurslar, qishloq xo'jaligi va sanoat tarmoqlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik yuqori darajada. Ishlab chiqarish zanjirlarining samarali ishlashini ta'minlashda vertikal va gorizontal integratsiya muhim o'rin tutadi. Masalan, qishloq xo'jaligi mahsulotlari sanoatiga yetkazib berish tizimi va tabiat resurslari tarmog'ining ishlab chiqarish jarayonlariga ta'siri, tarmoqlar o'rtasida yuqori samarali aloqalar mavjudligini ko'rsatadi. Shuningdek, tarmoqlar o'rtasidagi integratsiyaning kuchaytirilishi, iqtisodiy o'sishning barqarorligini oshiradi va Montana iqtisodiyotining samaradorligini ta'minlaydi.

Ikkinchidan, SWOT tahlili natijalari, Montana iqtisodiyotining diversifikatsiya qilish zarurligini ko'rsatdi. Tabiiy resurslar va qishloq xo'jaligi tarmoqlaridan tashqari, yangi texnologiyalar va innovatsiyalarni rivojlantirish, Montana iqtisodiyoti uchun samarali rivojlanish yo'nalishlarini ta'minlashga yordam beradi [4.23]. Innovatsion sohalarida, masalan, yashil texnologiyalarni rivojlantirish orqali Montana iqtisodiyoti yangi sanoat tarmoqlariga egasi bo'lishi mumkin. Porterning beshta kuchi tahlili yordamida, Montana iqtisodiyotining raqobatbardoshligi ham yuqori darajada ekanligi aniqlangan. Bu raqobatni kuchaytirish uchun sanoat tarmoqlari o'rtasidagi hamkorlik va integratsiya strategiyalarini amalga oshirish zarur.

Uchinchidan, innovatsiyalar va texnologiyalarni joriy etishning Montana iqtisodiyotiga kiritilishi, iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlashda muhim rol o'ynaydi. Montana iqtisodiyotidagi yirik sanoat tarmoqlarida texnologiyalarning rivojlanishi va ekologik barqarorlikka asoslangan yangi usullarni joriy etish, ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi. Natijalarga ko'ra, texnologiyalarga sarmoya kiritish va yangi texnologiyalarni sanoatga joriy etish orqali, Montana iqtisodiyoti barqaror o'sishga erishishi mumkin.

To'rtinchidan, Montana iqtisodiyotida ekologik barqarorlikni ta'minlash va yashil texnologiyalarni rivojlantirish, iqtisodiy o'sish uchun muhim omil sifatida belgilandi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, ekologik barqarorlikka asoslangan iqtisodiy strategiyalarni amalga oshirish, resurslarni tejash, chiqindilarni kamaytirish va yangi yashil texnologiyalarni ishlab chiqishga yordam beradi. Yashil texnologiyalarni qo'llash orqali, Montana iqtisodiyotining raqobatbardoshlik darajasi va barqarorligi oshishi mumkin [5.26].

Beshinchidan, Montana iqtisodiyotidagi tarmoqlararo aloqalarni kuchaytirish, yangi ish o'rinlari yaratishga va iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlashga xizmat qiladi. Tarmoqlar o'rtasida samarali kooperatsiya va integratsiya orqali, ishlov beruvchi sanoat, qishloq xo'jaligi va xizmat ko'rsatish sektori o'rtasidagi o'zaro aloqalar mustahkamlanadi. Bu esa, iqtisodiy o'sish va yangi ish o'rinlarining yaratilishiga yordam beradi.

Tadqiqot natijalari, Montana iqtisodiyotining tarmoqlararo aloqalarini kuchaytirish va uning strategik rivojlanish yo'nalishlarini aniqlash uchun samarali metodlarni qo'llash zarurligini ko'rsatdi. Innovatsiyalarni joriy etish, ekologik barqarorlikka asoslangan strategiyalarni amalga oshirish, va iqtisodiy diversifikatsiya orqali Montana iqtisodiyoti o'sishning barqaror yo'nalishiga erishishi mumkin.

Muhokama. Montana iqtisodiyotining tarmoqlararo aloqalari va strategik rivojlanish yo'nalishlarini tahlil qilish natijalari, bir qator muhim masalalarni ko'rsatmoqda. Ushbu tadqiqotda olingan natijalar iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladigan strategik yondashuvlarni shakllantirishga yordam beradi. Biroq, tadqiqotning ayrim cheklovlari va kelajakdagi istiqbollarni hisobga olish zarur.

Tadqiqotda aniqlanganidek, Montana iqtisodiyotida tarmoqlararo aloqalarni kuchaytirish va integratsiya qilish iqtisodiy samaradorlikni oshirishga olib keladi. Biroq, tarmoqlar o'rtasidagi aloqalarni rivojlantirishda, ayniqsa kichik va yirik korxonalar o'rtasidagi farqlarni hisobga olish muhimdir. Yirik korxonalar ko'pincha resurslarga boy va iqtisodiy imkoniyatlarga ega bo'lib, kichik korxonalar bilan samarali hamkorlikni amalga oshirishda qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin. Shuning uchun, tarmoqlararo aloqalar va integratsiya jarayonini tartibga solish uchun davlat siyosati va muvofiqlashtiruvchi institutlar yordamida keng qamrovli yondashuvlar talab etiladi.

Montana iqtisodiyotida innovatsion texnologiyalarni joriy etish va yashil texnologiyalarni rivojlantirish uchun katta imkoniyatlar mavjud. Biroq, texnologiyalarga sarmoya kiritish, ayniqsa kichik va o'rta korxonalar uchun qiyin bo'lishi mumkin. Bu borada davlat yordamida texnologiyalarni rivojlantirishga oid strategiyalarni amalga oshirish zarur. Yashil texnologiyalar va ekologik barqarorlikka asoslangan rivojlanish tarmoqlararo aloqalarni yaxshilash orqali iqtisodiy o'sish va ekologik muvozanatni ta'minlashi mumkin. Shunga qaramay, bu jarayonda qarama-qarshiliklar va o'zgarishlarga tayyor bo'lish zarur.

Montana iqtisodiyotining ekologik barqarorligini ta'minlash, ayniqsa, tabiiy resurslarga bog'liqligi yuqori bo'lgan tarmoqlar uchun muhim masala bo'lib qolmoqda. Yashil texnologiyalarni rivojlantirish, resurslarni tejash va chiqindilarni kamaytirish, iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga yordam berishi mumkin. Biroq, yashil texnologiyalarni joriy etish va ularga sarmoya kiritish ham bir qator qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin. Innovatsion texnologiyalarni ishlab chiqish va qo'llashda davlat va xususiy sektorga oid kooperatsiya va qo'llab-quvvatlash siyosatlari talab etiladi. Bu jarayonda resurslarni samarali taqsimlash va investitsion muhitni yaxshilash zarur bo'ladi.

Tarmoqlararo aloqalar va integratsiyaning kuchaytirilishi yangi ish o'rinlarining yaratishiga olib kelishi mumkin. Bu, ayniqsa, texnologiyalarga asoslangan sanoat tarmoqlarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Biroq, ish o'rinlari yaratish jarayonida texnologik o'zgarishlar va avtomatizatsiya ta'sirini hisobga olish zarur. Bu o'zgarishlar ba'zi tarmoqlarda ishchi kuchining kamayishiga olib kelishi mumkin, shuning uchun ishchilarni qayta tayyorlash va yangi malakalar bilan ta'minlash kerak bo'ladi.

Xulosa. Tadqiqot natijalariga asoslanib, Montana iqtisodiyotining barqaror rivojlanishiga erishish uchun tarmoqlararo aloqalarni kuchaytirish, innovatsiyalarni joriy etish va ekologik barqarorlikni ta'minlash zarur. Yangi tarmoqlarni rivojlantirish va texnologiyalarga sarmoya kiritish orqali iqtisodiy diversifikatsiya va barqaror o'sish ta'minlanadi. Shu bilan birga, bu jarayonda ko'plab muammolar va qiyinchiliklar mavjud, shu bois, davlat siyosati va xususiy sektor hamkorligida samarali strategiyalarni ishlab chiqish kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Montana Department of Commerce. Economic Development Report, 2020. – Helena, MT: Montana Department of Commerce, 2020.
2. O'Connor, M. Montana's Economic Future: A Path to Diversification. – Helena, MT: Montana State University, 2019.
3. National Bureau of Economic Research. "The Impact of Natural Resources on Regional Development". NBER Working Paper No. 25889, 2019.
4. Barro, R. J. "Economic Growth in the United States." Journal of Economic Perspectives, 33(1), 3-22. 2019.
5. Sachs, J. D., & Warner, A. M. "The Curse of Natural Resources." European Economic Review, 45(4), 827-838. 2018.

ISLOMIY BANK XIZMATLARINING MAMLAKAT IQTISODIYOTIDAGI ROLI VA ULARNING KENGAYISH IMKONIYATLARI

A.Dj.Pulatova, o'qituvchi, International School of Finance Technology and Science Institute, Tashkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada islomiy bank xizmatlarining mamlakat iqtisodiyotidagi o'rni, ularning asosiy tamoyillari va iqtisodiy jarayonlarga ta'siri chuqur tahlil qilingan. Islomiy moliyalashtirish tizimi odatiy bank tizimidan farqli o'laroq, foyiz (riba) tizimidan voz kechadi va sheriklik asosida ishlaydi. Bu esa uni nafaqat shariatga muvofiq, balki iqtisodiy barqarorlik va ijtimoiy tenglikka xizmat qiluvchi tizim sifatida namoyon etadi.

Kalit so'zlar: Islomiy bank, foyizsiz moliyalashtirish, shariat tamoyillari, iqtisodiy barqarorlik, moliyaviy inklyuzivlik, islom moliyasi, sheriklik asosida kreditlash, tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash, halollik, risklarni bo'lishish.

Аннотация. В данной статье подробно рассматривается роль исламских банковских услуг в экономике страны, их основные принципы и влияние на финансовые процессы. Исламская банковская система, отличающаяся от традиционной тем, что исключает практику начисления процентов (риба), основывается на принципах партнёрства, прозрачности и справедливости. Это делает её не только соответствующей шариату, но и эффективным инструментом для устойчивого экономического развития и социальной справедливости.

Ключевые слова: Исламский банк, беспроцентное финансирование, принципы шариата, экономическая стабильность, финансовая инклюзия, исламские финансы, кредитование на основе партнёрства, поддержка предпринимательства, честность, распределение рисков.

Annotation. This article explores the role of Islamic banking services in the national economy, examining their fundamental principles and impact on financial processes. Unlike conventional banking, Islamic finance prohibits interest (riba) and operates on partnership-based models such as mudarabah, musharakah, and ijarah. This makes the system not only compliant with Shariah principles but also conducive to economic stability and social equity.

Keywords: Islamic banking, interest-free financing, Shariah principles, economic stability, financial inclusion, Islamic finance, partnership-based lending, entrepreneurship support, transparency, risk sharing.

Kirish. Jahon moliyaviy tizimida yuz berayotgan o'zgarishlar, moliyaviy inqirozlar va iqtisodiy barqarorlikka bo'lgan ehtiyoj, muqobil moliyaviy tizimlarga bo'lgan talabni oshirmoqda. Ayniqsa, so'nggi yillarda xalqaro moliyaviy muassasalar va investorlar islomiy moliya tamoyillariga asoslangan bank xizmatlariga tobora katta e'tibor qaratmoqda. Islomiy bank tizimi an'anaviy bank tizimidan tubdan farq qiladi — u riba (foyiz), g'arar (noaniqlik) va maisir (qamarchilik) kabi shariatda man etilgan elementlardan xoli bo'lishi bilan ajralib turadi. Uning asosiy tamoyillari adolat, o'zaro manfaatdorlik, xavfni bo'lishish va real iqtisodiyot bilan bevosita bog'liqlikdan iboratdir.

Islomiy bank xizmatlari nafaqat musulmon aholi ehtiyojlarini qondiradi, balki iqtisodiyotni foyizsiz moliyalashtirish, ijtimoiy tenglik va halollik asosida rivojlantirishga xizmat qiluvchi barqaror moliyaviy mexanizm sifatida e'tirof etilmoqda. Hozirgi vaqtda ushbu tizim Yaqin Sharq, Janubi-Sharqiy Osiyo, Shimoliy Afrika va ayrim G'arb mamlakatlarida faol rivojlanib, dunyo moliyaviy tizimining ajralmas qismiga aylanmoqda. Islomiy moliyalashtirish tizimi orqali kichik va o'rta biznes subyektlari uchun yangi moliyaviy imkoniyatlar ochilmoqda, yirik infratuzilma loyihalari ham aynan shu mexanizm asosida amalga oshirilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining islomiy moliyaviy xizmatlarni mamlakatimizda joriy etish, xorijiy islomiy moliyaviy institutlar bilan hamkorlikni kengaytirish bo'yicha qator farmon va qarorlari mazkur yo'nalishda tub islohotlar boshlanganidan dalolat beradi. Ayni paytda mamlakatimizda islomiy bank xizmatlarini sinov tariqasida joriy etishga oid loyihalar bosqichma-bosqich yo'lga qo'yilmoqda. Bu esa, bir tomondan, aholining shariat talablariga muvofiq moliyaviy

xizmatlarga bo'lgan ehtiyojini qondirsa, ikkinchi tomondan, iqtisodiyotga qo'shimcha sarmoyalar jalb etilishiga xizmat qilmoqda.

Shu munosabat bilan, mazkur maqolada islomiy bank xizmatlarining nazariy asoslari, xalqaro tajriba, O'zbekistondagi joriy holat va uni kengaytirish imkoniyatlari chuqur o'rganiladi. Bundan tashqari, mamlakatimizda islomiy bank tizimini rivojlantirishga doir taklif va tavsiyalar ilgari suriladi. Ushbu masalaning ilmiy jihatdan o'rganilishi islomiy moliyalashtirishning mamlakat iqtisodiyotiga qo'shadigan hissasini tahlil qilishda muhim o'rin tutadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. So'nggi o'n yilliklarda islomiy bank xizmatlari va islomiy moliyalashtirish tizimiga oid ilmiy adabiyotlar sezilarli darajada boyidi. Mazkur yo'nalishda olib borilgan tadqiqotlar, asosan, islomiy moliyaning nazariy asoslari, xalqaro tajriba, iqtisodiy samaradorligi hamda amaliy qo'llanilishiga doir jihatlarni qamrab oladi.

Jahon miqyosida taniqli iqtisodchi olimlar — Muhammad Umer Chapra, Mahmud El-Gamal va Habib Ahmed islomiy moliya tizimining asosiy tamoyillarini chuqur tahlil qilib, muhim ilmiy xulosalarni ilgari surishgan. Jumladan, Chapra (2000) o'z tadqiqotlarida islomiy moliyaning ijtimoiy adolatni ta'minlashdagi o'rni hamda ushbu tizimning an'anaviy moliyaviy tizimlarga nisbatan ustunliklarini asoslab bergan. Uning fikricha, islomiy moliyaviy xizmatlar bozor iqtisodiyotining ijtimoiy yo'naltirilgan muqobil modelini taklif etadi.

Mahmud El-Gamal (2006) esa islomiy moliyalashtirishning zamonaviy moliyaviy instrumentlar bilan uyg'unlashuvi masalalariga e'tibor qaratib, mavjud muammolar va ularning yechimlarini ko'rsatgan. Unga ko'ra, islomiy bank xizmatlarining samaradorligi, eng avvalo, ularning shariat tamoyillariga sodiqligi va real iqtisodiyot bilan integratsiyalashuv darajasiga bog'liq.

Shuningdek, Sami al-Suwailem tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda riskni bo'lishish tamoyiliga asoslangan moliyalashtirish mexanizmlarining iqtisodiy inqirozlarga nisbatan ancha chidamli ekani ta'kidlanadi. Ushbu yondashuv, ayniqsa, kichik biznes va startaplar uchun barqaror moliyaviy muhit yaratishda muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekistonda islomiy moliya sohasi bo'yicha ilmiy tadqiqotlar endigina shakllanib borayotgan bo'lsa-da, so'nggi yillarda bir qator mahalliy mualliflar — A. Jo'raev, Z. Karimova, B. Mahmudov kabilar tomonidan islomiy bank xizmatlarini joriy etish imkoniyatlari, huquqiy va institutsional asoslari tahlil qilinmoqda. Jumladan, Jo'raev (2022) o'z tadqiqotida O'zbekistonda islomiy moliya institutlarini tashkil etish uchun qulay bozor sharoitlari mavjudligini qayd etgan hamda bu yo'ldagi normativ-huquqiy to'siqlarga e'tibor qaratgan.

Bundan tashqari, BMT, Islom taraqqiyot banki (IDB), Islomiy moliyaviy xizmatlar kengashi (IFSB) kabi xalqaro tashkilotlarning hisobotlarida ham islomiy bank xizmatlarining makroiqtisodiy ko'rsatkichlarga ijobiy ta'siri e'tirof etilgan. Xususan, IDB'ning 2021-yilgi hisobotida islomiy moliya bozori hajmi yildan-yilga ortib borayotgani, u nafaqat musulmonlar, balki boshqa din vakillari tomonidan ham afzal ko'rilayotgani alohida ta'kidlangan.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, mavjud adabiyotlar tahlili islomiy bank xizmatlarini faqatgina diniy tamoyillarga asoslangan muqobil moliyaviy model sifatida emas, balki iqtisodiy barqarorlik va ijtimoiy taraqqiyotga xizmat qiluvchi samarali mexanizm sifatida ham qaralayotganini ko'rsatadi. Shu bois, O'zbekistonda ushbu tizimni ilmiy asoslangan holda joriy etish, ilg'or xalqaro tajribani chuqur o'rganish va milliy sharoitlarga moslashtirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda islomiy bank xizmatlari va moliyalashtirish tizimining nazariy asoslari, xalqaro tajriba hamda O'zbekistonda uni joriy etish istiqbollari o'rganildi.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot davomida amalga oshirilgan tahlillar islomiy bank xizmatlari va moliyalashtirish tizimining iqtisodiy barqarorlik, ijtimoiy adolat hamda investitsion jozibadorlikka bo'lgan ta'sirini ochib berdi.

1-Jadval

Islomiy bank xizmatlari: afzalliklari, kamchiliklari, O'zbekistondagi holat va xalqaro tajriba haqida

Tahlil yo'nalishi	Afzalliklari	Kamchiliklari	O'zbekistondagi holat	Xalqaro tajriba
Islomiy moliya tizimining asosiy tamoyillari	Ijtimoiy adolat, foizsiz moliyaviy xizmatlar, risklarni bo'lishish	Integratsiyalashgan bozorlar bilan kam uyg'unlik, xususiy sektorning	Islomiy moliya tizimiga oid normativ-huquqiy bazaning	IDB, IFSB hisobotlari, islomiy banklarning barqarorligi va

		cheklangan imkoniyatlari	shakllanishi davom etmoqda	iqtisodiy inqirozlarga chidamliligi
Moliyaviy barqarorlik va ijtimoiy taraqqiyot	Iqtisodiy inqirozlar va moliyaviy tarmoqlardagi nomutanosibliklarni kamaytirish	Risklarni kamaytirish uchun ko'proq me'yoriy nazorat va huquqiy mexanizm zarur	O'zbekistonda islomiy moliya institutlarini rivojlantirishga qaratilgan sharoitlar mavjud	Xalqaro islomiy moliya tizimlari iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi
O'zbekistonda islomiy bank xizmatlari	O'zbekiston bozorida islomiy banklar uchun qulay sharoitlar mavjud	Normativ-huquqiy to'siqlar, maxsus qonunlar va mexanizmlarni ishlab chiqish zarur	O'zbekistonda islomiy moliya tizimi uchun bozor mavjud, lekin normativ-huquqiy baza zaif	Xalqaro tashkilotlar yordamida islomiy banklarning rivojlanishi muvaffaqiyatli amalga oshirilgan
Investitsiyalar va iqtisodiy o'sish	Ijtimoiy mas'uliyatli investitsiyalarni rag'batlantirish, kichik biznesni qo'llab-quvvatlash	Mavjud instrumentlar va innovatsion yechimlarning cheklanganligi	O'zbekistonda kichik biznes va startaplarni qo'llab-quvvatlash uchun islomiy moliya tizimi imkoniyatlar yaratadi	Xalqaro islomiy moliya tizimi investitsiyalarga ijtimoiy mas'uliyatni kiritishga imkon beradi

Ushbu jadval islomiy bank xizmatlarining afzalliklari, kamchiliklari, O'zbekiston sharoitidagi holat va xalqaro tajriba asosida turli tahlil yo'nalishlarini o'z ichiga oladi. Jadval, asosan, islomiy moliya tizimining iqtisodiy va ijtimoiy barqarorlikka qanday ta'sir ko'rsatishini, uning O'zbekistondagi rivojlanishini va xalqaro tajriba bilan taqqoslanishini ko'rsatadi.

Islomiy moliya tizimi foizsiz, shariatga asoslangan va ijtimoiy adolatni ta'minlaydigan tizim sifatida ajralib turadi. Bu tizimda riskni bo'lishish, foyda va zararni teng taqsimlash prinsipi asosida faoliyat yuritiladi, bu esa iqtisodiy inqirozlarni kamaytirish va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

Islomiy moliya tizimi global bozor bilan to'liq integratsiyalashmagan. Ba'zi moliyaviy instrumentlar va texnologiyalar an'anaviy moliya tizimlariga nisbatan kamroq rivojlangan.

O'zbekistonda islomiy banklar va moliya tizimini rivojlantirish uchun normativ-huquqiy bazalar shakllanmoqda. Biroq, qonunlar va tartiblar hali to'liq ishlab chiqilmagan, bu esa tizimning joriy etilishiga ba'zi cheklovlar kiritadi.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekistonda islomiy moliya tizimi rivojlanishi va chuqur ilmiy asoslangan holda joriy etilishi uchun xalqaro tajriba va milliy sharoitga moslashtirishni ta'minlash zarur. Buning uchun qonunlar va institutsional asoslarni yaxshilash, moliyaviy texnologiyalarni joriy etish va kichik biznesni qo'llab-quvvatlash bo'yicha tizimli chora-tadbirlar ko'rish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Chapra, M. U. (2000). *Islamic Finance: The Economic and Social Implications*. Cambridge: Islamic Economics Research Institute.
2. El-Gamal, M. A. (2006). *Islamic Finance: Law, Economics, and Practice*. Cambridge University Press.
3. Ahmed, H. (2011). *Islamic Banking and Finance: Theory and Practice*. Edward Elgar Publishing.
4. Suwailem, S. (2011). *The Role of Risk-Sharing in Islamic Finance*. International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management, 4(3), 228–244.
5. Jo'raev, A. (2022). *O'zbekistonda Islomiy Moliyaviy Xizmatlarni Joriy Etishning Huquqiy Asoslari*. Tashkent: O'zbekiston Milliy Universiteti Noshirlik.
6. Karimova, Z., & Mahmudov, B. (2021). *Islomiy Bank Xizmatlarini O'zbekiston Sharoitida Joriy Etish: Tadqiqot va Tahlil*. Tashkent: O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi.

UO'K 331.108.45

HODIMLARNING IJTIMOY BARQARORLIGINI TA'MINLASHDA RAQAMLI YECHIMLAR

A.Dj.Pulatova, o'qituvchi, International School of Finance Technology and Science, Tashkent

Annotatsiya. Har bir korxona va tashkilotning iqtisodiy ko'rsatkichlari va mehnat samarasi yuqori bo'lishida hodimlarning ijtimoiy barqarorligi muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda

hodimlarning ijtimoiy barqarorligini oshirishda turli innavatsion yechimlar, jumladan raqamli yechimlardan foydalanilmoqda.

Kalit so'zlar: ichki biznes, bozor, xalqaro trening, malaka oshirish, raqamli kompetensiya

Аннотация. Социальная стабильность работников важна для экономических показателей и эффективности труда каждого предприятия и организации. Сегодня для повышения социальной стабильности сотрудников используются различные инновационные решения, в том числе цифровые.

Ключевые слова: отечественный бизнес, рынок, международное обучение, повышение квалификации, цифровая компетентность.

Abstract. The social stability of employees is important for the economic indicators and labor efficiency of every enterprise and organization. Today, various innovative solutions, including digital solutions, are used to improve the social stability of employees.

Key words: domestic business, market, international training, professional development, digital competence

Raqamli inqilob kichik va katta biznesni ham qamrab oldi. Texnologik yutuqga erishish kompaniyalar iqtisodiyotning kelajagini kafolatlaydi. Bulutli texnologiyalardagi yutuq ishlanmalar, sun'iy intellekti yaratish, boshqalarda hududlar yangi segmentlarning yaratilishiga olib keladi.

Raqamli yechimlar - jarayonlarni optimallashtirish va ish faoliyatini yaxshilash uchun raqamli qurilmalar va tarmoqlardan foydalanishga asoslangan texnologiyalar va innovatsiyalar majmuasidir.

Biznesdan sog'liqni saqlash, ta'limdan ilm-fangacha raqamli texnologiyalarni joriy etish kundalik hayotning ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Bozor va mavjud biznes modellarini to'liq o'zgarishiga olib keladi. So'nggi yillarda raqamlashtirishning yangi muammolari an'anaviy o'zgarishlarni ham talab qildi bu inson resurslarini boshqarish modellari bilan yangi texnologiyalarni ishlab chiqish, inson resurslarining ma'lumotlar bilan o'zaro ta'siri natijasida o'zgardi. Raqamli texnologiyalar mutlaqo hamma uchun o'ziga xos imkoniyatlarni berdi. Bunga misol xodimlarni boshqarish sohalar, ishga qabul qilish va ish bilan ta'minlash, o'qitish va rivojlantirish, baholash, ishni tashkil etish, motivatsiya va mehnatga yarasha rag'batlantirish.

Raqamli texnologiyalardan foydalanishning afzalliklari orasida xodimlarni boshqarish texnologiyalari bo'lishi mumkin va ular quidagicha:

- muntazam harakatlarni avtomatlashtirish;
- jarayonlarni optimallashtirish va avtomatlashtirish yangi xodimlarni qidirish;
- ulkan tahlil tezligini oshirish orqali ma'lumotlar miqdori ko'paytirish;
- samarali qayta aloqa;
- mehnat unumdorligining o'sishi.

Hodimlarning ijtimoiy barqarorligini ta'minlashda raqamli yechimlar bir qator foydali imkoniyatlar yaratadi. Quyida ba'zi asosiy yo'nalishlar keltirilgan:

1. Masofaviy ish: Raqamli platformalar masofaviy ishlashni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa ish va hayot muvozanatini yaxshilaydi va stress darajasini pasaytiradi.

2. Ta'lim va malaka oshirish: Onlayn ta'lim resurslari va kurslari hodimlarga yangi ko'nikmalarni o'rganishga va professional rivojlanishga yordam beradi.

3. Sog'liqni saqlash va farovonlik: Raqamli sog'liqni saqlash yechimlari, masalan, onlayn maslahatlar va sog'liq monitoringi, hodimlarning salomatligini qo'llab-quvvatlaydi.

4. Ijtimoiy aloqalar va hamkorlik: Raqamli kommunikatsiya vositalari, masalan, messendjerlar va ijtimoiy tarmoqlar, hodimlar o'rtasida muloqot va hamkorlikni kuchaytiradi.

5. Feedback va baholash tizimlari: Raqamli platformalar hodimlar fikrlarini tez va samarali yig'ish imkonini beradi, bu esa tashkilotning ijtimoiy muhitini yaxshilaydi.

6. Ijtimoiy mas'uliyat loyihalari: Raqamli yechimlar orqali ijtimoiy mas'uliyat loyihalarini boshqarish va rivojlantirish osonlashadi, bu hodimlarning motivatsiyasini oshiradi.

Shunday qilib, raqamli transformatsiya (DT) raqamli biznesga o'tish jarayoni bo'lib, unda biznes-jarayonlarini yuritish usullari, shuningdek, korxona rahbarlarining tafakkuri o'zgarmoqda maksimal iqtisodiy samarani olish uchun eng yangi axborot texnologiyalaridan foydalanish. Raqamli

transformatsiya kontseptsiyasi nisbatan yaqinda kiritilganligi sababli, tahlil qilish va tahlil qilish muhimdir kompaniyalar tomonidan ulardan foydalanishga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash.

1-jadval

Raqamli transformatsiyani aniqlashga yondashuvlar

Mezonlar	Umumiy tariff
1, Ko'zlangan zaruriy natijalar	Bu biznesni amalga oshirish usulini o'zgartirish jarayoni bo'lib, unda alohida top-menejerlar iqtisodiy samarani oshirish uchun eng yangi axborot texnologiyalaridan foydalanadilar, bu esa biznesning o'sishiga olib keladi.
2. Fikrning o'zgarishi	Bu raqamli biznesga o'tish jarayoni bo'lib, unda biznes jarayonlari amalga oshiriladi, shuningdek, biznes rahbarlarining maksimal iqtisodiy samaraga erishishga asoslangan fikrlashlari.

Ijtimoiy ish sohasi raqamli vositalarni samarali joriy etishda boshqa sohalarga nisbatan sustroq bo'lib kelmoqda. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, muammo yangi raqamli xizmatlarni ixtiro qilishda emas, balki ularni amaliyotga tatbiq etishdadir. Masalan, ijtimoiy xodimlar va maslahatchilar hamshiralarga qaraganda yangi texnologiyalarni o'zlashtirishga kamroq moyillik ko'rsatishlari mumkin. Shu bois, ijtimoiy ish va ijtimoiy fanlar ta'limida farovonlik texnologiyasi masalalarini ko'rib chiqish muhim ahamiyat kasb etadi. Adabiyotlarni qisqacha tahlil qilish natijasida uvhta yangi yo'nalish aniqlandi:

- To'siqlar
- Raqamli kompetensiya
- O'zgarish va o'zgarishlarni boshqarish zarurati

Raqamli texnologiya va yechimlarni joriy qilishdagi muammolarni hal qilish bosqichidagi asosiy vazifalar muloqot o'rnatish, o'tmishni tahlil qilish, bugungi vaziyatni kontekstga solish va kelajakni tasavvur etishdan iborat. Rahbarlar turli xil to'siqlar haqida chuqurroq tushunchaga ega bo'lsalar, raqamli vositalarni joriy etishda yuzaga keladigan muammolarni yanada samaraliroq hal qilishlari va tashkilot ehtiyojlariga ko'proq mos keladigan yechimlarni topishlariga imkon yaratiladi. O'zgarish jarayonlarida motivatsiyani saqlab qolish g'oyat muhim bo'lib, buning eng samarali usullaridan biri xodimlarni faol ishtirok etishga jalb qilishdir.

Raqamlashtirish ko'proq moslashuvchanlikni ta'minlaydigan bandlikning noan'anaviy shakllarini osonlashtirmoqda. Dunyo bo'ylab AKT asosidagi mobil ish va raqamli texnologiyalar yordamida o'zini o'zi band qilish kabi yangi bandlik shakllari ommalashmoqda. Bandlikning noan'anaviy shakllari yoki nostandart bandlik deganda "to'liq vaqtli, muddatsiz ish doirasidan tashqarida bo'lgan hamda Ish bilan bandlikning noan'anaviy shakllari yoki nostandart bandlik, bo'ysunish va ikki tomonlama bandlik munosabatlariga asoslanmagan" mehnat shakllari nazarda tutiladi. Va subordinatsiya va ikki tomonlama bandlik munosabatlari" kabilar ham shakillanmoqda.

Hodimlarning ijtimoiy barqarorligini ta'minlash — bu ishchi kuchining o'zaro munosabatlari, mehnat sharoitlari va ijtimoiy himoya tizimlarining barqarorligini ta'minlash jarayonidir. Bu jarayonda bir qancha muhim omillar mavjud:

1. Mehnat sharoitlari: Xavfsiz va sog'lom ish joylari yaratish, to'g'ri ish vaqti va dam olish kunlarini belgilash.
2. Ijtimoiy himoya: Ishchilarga pensiya, sog'liqni saqlash va boshqa ijtimoiy xizmatlarni taqdim etish.
3. O'zaro munosabatlar: Ishchilarning bir-biriga nisbatan hurmat va hamjihatlikni saqlashi, jamoaviy ruhni kuchaytirish.
4. Ta'lim va malaka oshirish: Ishchilarning kasbiy ko'nikmalarini rivojlantirish va yangilash, bu orqali ularning ish joyidagi ahamiyatini oshirish.
5. Kommunikatsiya: Ochiq va samimiy muloqot tizimini rivojlantirish, ishchilarning fikrlarini tinglash va qabul qilish.

Bu omillarni hisobga olish orqali tashkilotlar ijtimoiy barqarorlikni ta'minlab, ishchilarni qo'llab-quvvatlash va ularning motivatsiyasini oshirish imkoniyatiga ega bo'lishadi.

Barqaror ish muhitini yaratish bugungi kunda mehnat samaradorligiga katta ta'sir ko'rsatmoqda. Bunga asosiy misollarda biri, ish muhitida bosimni yuzaga kelishi, o'zaro ishchilar orasida bir biriga hurmat va yaxshi munosabatlarning shakillanmaganligi yohud bunday muhitni yaratib berilmaganligi.

Ishchilar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni yaxshilashda bir qator raqamli yechimlardan foydalanish mumkin:

1. Ichki kommunikatsiya platformalari: Slack, Microsoft Teams yoki Zoom kabi vositalar ishchilar o'rtasida tezkor muloqotni ta'minlaydi va jamoaviy ishni yengillashtiradi.
2. Ijtimoiy tarmoqlar: Tashkilot ichidagi ijtimoiy tarmoq platformalari (masalan, Yammer) ishchilar o'rtasida axborot almashish va muhokamalarni qo'llab-quvvatlaydi.
3. Tashkilotlararo forumlar: Forumlar yoki onlayn muhokama guruhlar ishchilarni o'z fikrlarini bildirishi va bir-biridan o'rganishi uchun imkoniyat yaratadi.
4. Onlayn trening va seminarlar: Webinarlar va malaka oshirish kurslari ishchilar o'rtasida bilim almashish va ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi.
5. Feedback va so'rovlar: Onlayn so'rovnomalar va feedback tizimlari ishchilarning fikrlarini to'plash va muammolarni aniqlash uchun foydali.
6. Ish joyi boshqaruv tizimlari: Asana yoki Trello kabi loyihalarni boshqarish vositalari jamoaviy ishni tartibga solishga yordam beradi.

O'zbekistonda hodimlarning ijtimoiy barqarorligini ta'minlash maqsadida bir qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda, bularga: Mehnat qonunchiligini takomillashtirish, Ijtimoiy himoya dasturlari, Malaka oshirish va ta'lim dasturlari, Ish joylarini yaratish, Ishchilarning o'zaro munosabatlarini rivojlantirish, Xalqaro hamkorlik kabilarni misol qilib keltirishimiz mumkin.

Bu chora-tadbirlar hodimlarning ijtimoiy barqarorligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega bo'lib, ularning ish joyidagi qoniqishini va farovonligini oshirishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@ed_emp/documents/publication/wcms_854353.pdf
2. <https://www.linkedin.com/pulse/digital-transformation-social-work-organizations>
3. <https://cyberleninka.ru/article/n/ispolzovanie-tsifrovyyh-tehnologiy-v-upravlenii-personalom>
4. "The Digital HR Leader's Guide to Transforming Employee Experience" (2020) by A. H. K. Morgan
5. Digitalization and Employment A Review, Lorraine Charles, Shuting Xia and Adam P. Coutts

UO'K 338

YASHIL IQTISODIYOTNI INNOVATION BOSHQARISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

A.Dj.Pulatova, o'qituvchi, International School of Finance Technology and Science Institute, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada yashil iqtisodiyot tushunchasi, uning ilmiy-nazariy asoslari va innovatsion boshqaruv usullari yoritiladi. Yashil iqtisodiyotni rivojlantirish strategiyalari, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish, ekologik soliq tizimi va ekologik siyosatni takomillashtirish kabi masalalar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: yashil iqtisodiyot, innovatsion boshqaruv, ekologik barqarorlik, qayta tiklanuvchi energiya, ekologik soliq.

Аннотация. В данной статье рассматривается концепция зеленой экономики, ее научно-теоретические основы и инновационные методы управления. Анализируются стратегии развития зеленой экономики, использование возобновляемых источников энергии, система экологического налогообложения и совершенствование экологической политики.

Ключевые слова: зеленая экономика, инновационное управление, экологическая устойчивость, возобновляемые источники энергии, экологический налог.

Abstract. This article explores the concept of the green economy, its scientific-theoretical foundations, and innovative management methods. It analyzes strategies for developing the green economy, the use of renewable energy sources, the ecological tax system, and improvements in environmental policies.

Keywords: green economy, innovative management, ecological sustainability, renewable energy, ecological tax.

Kirish. Hozirgi kunda dunyo iqtisodiyoti tezkor sur'atlar bilan rivojlanayotgan globallashuv va ekologik muammolar sharoitida barqaror taraqqiyot yo'nalishlarini izlashni taqozo etmoqda. Shu jumladan, yashil iqtisodiyot konsepsiyasi iqtisodiy taraqqiyot va ekologik barqarorlikni uyg'unlashtirishga qaratilgan bo'lib, resurslardan samarali foydalanish, ekologik jihatdan toza texnologiyalarni tatbiq etish va uglerod izini kamaytirish tamoyillariga asoslanadi. Yashil iqtisodiyotni innovatsion boshqarish esa ushbu tamoyillarni hayotga tadbiq etishda asosiy omil sifatida namoyon bo'lmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Yashil iqtisodiyot va uning zamonaviy boshqaruv usullari so'nggi yillarda ilmiy va amaliy izlanishlarning muhim tarmoqlaridan biriga aylangan. Jahon miqyosida ekologik muammolar va iqlim o'zgarishi sharoitida barqaror taraqqiyot tamoyillarini qo'llashga e'tibor tobora ortib bormoqda. Shu boisdan, yashil iqtisodiyot konsepsiyasini puxta o'rganish va uni samarali boshqarish bo'yicha nazariy hamda amaliy tadqiqotlar dolzarbligini yo'qotmay kelmoqda.

Yashil iqtisodiyot atamasi dastlab Birlashgan Millatlar Tashkilotining Atrof-muhit va taraqqiyot bo'yicha anjumanida (1992-yil, Rio-de-Janeyro) ilgari surilgan bo'lib, keyinchalik turli xalqaro muassasalar, jumladan, Jahon banki, Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD) hamda BMTning Atrof-muhit dasturi (UNEP) tomonidan keng targ'ib etilgan.[13] Yashil iqtisodiyotning asosiy yo'nalishlari barqaror taraqqiyotga asoslanib, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, ekologik toza texnologiyalarni tatbiq etish hamda atrof-muhitga zarar yetkazmaydigan ishlab chiqarish va iste'mol modelini shakllantirishga qaratilgan (Pearce, Markandya, Barbier, 1989).[7]

Innovatsion boshqaruv yondashuvlari yashil iqtisodiyotni rivojlantirishda asosiy o'rin tutadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yashil iqtisodiyotni samarali boshqarish uchun quyidagi zamonaviy yondashuvlar muhim ahamiyat kasb etadi:

- **Ekologik innovatsiyalar** – ekologik toza texnologiyalarni ishlab chiqish va joriy etish (Rennings, 2000).[8]

- **Raqamli texnologiyalar** – IoT, sun'iy intellekt va katta hajmdagi ma'lumotlar yordamida resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish (Weng & Wang, 2021).[9]

- **Dasturiy va strategik boshqaruv usullari** – yashil iqtisodiyotga o'tish jarayonlarini tizimli rejalashtirish (Porter & Linde, 1995).[10]

Dunyoning yetakchi mamlakatlari, xususan, Yevropa Ittifoqi davlatlari, AQSh, Yaponiya va Janubiy Koreya yashil iqtisodiyotga o'tish strategiyasini faol ilgari surmoqda. Masalan, Yevropa Ittifoqining "Yashil kelishuv" (Green Deal) dasturi uglerod neytralligiga erishish va ekologik texnologiyalarni rivojlantirishga yo'naltirilgan. Xitoy va Hindiston esa qayta tiklanuvchi energiya manbalariga katta miqdorda mablag' ajratib, yashil iqtisodiyotni keng targ'ib etmoqda (Zhang & Zhao, 2020).[11]

Yashil iqtisodiyotni innovatsion boshqarishning ilmiy-nazariy asoslari turli manbalarda keng yoritilgan bo'lib, global tendensiyalar shuni ko'rsatmoqdaki, yashil iqtisodiyotga o'tish nafaqat ekologik barqarorlik, balki iqtisodiy samaradorlikni ham oshirishga xizmat qiladi. Zamonaviy boshqaruv yondashuvlarini tatbiq etish yashil iqtisodiyotning asosiy maqsadlariga erishishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Shu sababli, bu yo'nalishda olib borilayotgan ilmiy izlanishlar o'z dolzarbligini saqlab qolmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur maqolada yashil iqtisodiyotning zamonaviy boshqaruv mexanizmlarini ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilish maqsad qilingan bo'lib, quyidagi metodologik yondashuvlar va uslublar qo'llanildi:

Nazariy tadqiqot – yashil iqtisodiyotning mazmun-mohiyati, uning innovatsion boshqaruv mexanizmlari va barqaror taraqqiyotdagi o'rni bo'yicha ilg'or ilmiy manbalar, xalqaro tajriba hamda mavjud nazariy kontsepsiyalar asosida o'rganildi.

Taqqoslash usuli – turli davlatlarda yashil iqtisodiyotni boshqarish tajribasi o'rganilib, ularning samaradorligi va zamonaviy yondashuvlari qiyoslandi. Bu orqali O'zbekiston sharoitiga mos keluvchi optimal boshqaruv modellarini ishlab chiqishga e'tibor qaratildi.

Empirik izlanish – yashil iqtisodiyotga oid statistik ma'lumotlar va iqtisodiy ko'rsatkichlar asosida tahlillar olib borildi. Jumladan, so'nggi yillardagi yashil texnologiyalar, ekologik investitsiyalar va qayta tiklanuvchi energiya manbalarining iqtisodiyotga ta'siri baholandi.

Modellashtirish va istiqbolni belgilash – yashil iqtisodiyotni innovatsion boshqarish bo'yicha istiqbolli strategiyalarni shakllantirish uchun matematik modellashtirish va prognozlash usullari qo'llanildi.

Tadqiqot natijalari yashil iqtisodiyotni samarali boshqarish usullarini ishlab chiqishda hamda ularning zamonaviy yondashuvlar asosida qo'llanilishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Tahlil va natijalar. Yashil iqtisodiyot kontseptsiyasi ilg'or boshqaruv tamoyillari asosida shakllantirilishi barqaror taraqqiyot strategiyalarining ajralmas qismi sanaladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, yashil iqtisodiyotni taraqqiy ettirishda quyidagi asosiy omillar hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi:

Yashil iqtisodiyotni rivojlantirishning muhim yo'nalishlaridan biri zamonaviy texnologiyalarni amaliyotga tatbiq etishdir. Tadqiqot natijalari shuni tasdiqlaydiki, qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish, resurslarni tejash va chiqindisiz ishlab chiqarish tizimlari ekologik ta'sirni pasaytirish va iqtisodiy unumdorlikni oshirishga xizmat qiladi. Jumladan, quyosh va shamol energiyasidan foydalanish ortishi natijasida an'anaviy energiya manbalariga bo'lgan ehtiyoj kamaymoqda.

Davlat tomonidan ekologik texnologiyalarni qo'llab-quvvatlash va ularni iqtisodiyotga integratsiya qilish bo'yicha ko'rilayotgan chora-tadbirlar yashil iqtisodiyotni rivojlantirishga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, ekologik toza texnologiyalarga investitsiyalar hajmining ortishi yashil biznesning jadal rivojlanishiga turtki bo'lmoqda. Bundan tashqari, soliq yengilliklari, ekologik innovatsiyalarni moliyaviy qo'llab-quvvatlash maqsadida ajratilgan grant va subsidiyalar korxonalarni ushbu sohada faoliyat yuritishga undamoqda.

Yashil iqtisodiyotda ilg'or boshqaruvning samarali jihatlariidan biri bu resurslarni tejash va ulardan maqsadli foydalanish tizimlarini joriy etishdir. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, chiqindilarni qayta ishlash va ikkilamchi xomashyo manbalaridan foydalanish natijasida ishlab chiqarish unumdorligi oshmoqda. Masalan, suv resurslaridan samarali foydalanish texnologiyalarini keng joriy etish orqali suv tanqisligi muammosini hal etish imkoniyatlari kengaymoqda.

Tahlil jarayonidan ko'rish mumkinki, yashil iqtisodiyotni innovatsion boshqarishning natijadorligini oshirish uchun davlat va xususiy sektor o'rtasida mustahkam hamkorlik muhim ahamiyat kasb etadi. Ijtimoiy mas'uliyat tamoyillarini qo'llash va barqaror rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqish natijasida iqtisodiy o'sish ekologik muvozanatni buzmaganda amalga oshirilishi mumkin.

Yashil iqtisodiyotni ilg'or boshqarish natijador iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy natijalarga erishish uchun muhim strategik yo'nalish sanaladi. Yuqorida sanab o'tilgan omillarni keng qamrovli tahlil qilish va ularni amaliyotga tatbiq etish orqali barqaror rivojlanish jarayonini jadallashtirish mumkin.

Xulosa va takliflar. Yashil iqtisodiyot tamoyillarini ilg'or boshqarish hozirgi kunda barqaror taraqqiyotning ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ekologik muvozanatni saqlash, resurslardan samarali foydalanish va iqtisodiy taraqqiyotni uyg'unlashtirish orqali mamlakatlarning raqobatdoshligi oshishi mumkin. Yashil iqtisodiyot kontseptsiyasini muvaffaqiyatli tatbiq etish uchun ilg'or texnologiyalarni joriy qilish, ilmiy tadqiqotlarga asoslangan strategiyalarni shakllantirish va institutsional islohotlarni chuqurlashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Alimov R.X. Barqaror rivojlanishda hududiy resurslardan samarali foydalanish. – Toshkent: Fan, 2023. – 256 b.
2. Karimov Sh.R. Innovatsion boshqaruv usullari va ularni tadbiq etish. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2022. – 198 b.
3. Axmedov D.A. Islomiy bank xizmatlarining rivojlanish strategiyalari. // Iqtisodiyot va moliya jurnali. – 2024. – №3. – B. 45-56.
4. Porter M. Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. – New York: Free Press, 1985. – 557 p.

5. World Bank. Sustainable Development Report 2023. [Elektron resurs]. – Rejim kirish: www.worldbank.org/sustainable-development
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 12 martdagi "Transport sohasini rivojlantirish strategiyasi" qarori. – [Elektron resurs]. – Rejim kirish: www.lex.uz
7. Pearce, D., Markandya, A., & Barbier, E. B. (1989). *Blueprint for a Green Economy*. Earthscan Publications.
8. Rennings, K. (2000). Redefining innovation – eco-innovation research and the contribution from ecological economics. *Ecological Economics*, 32(2), 319-332.
9. Weng, M., & Wang, X. (2021). Digitalization and green development: How AI and big data improve resource efficiency. *Journal of Environmental Management*, 287, 112291.
10. Porter, M. E., & van der Linde, C. (1995). Toward a new conception of the environment-competitiveness relationship. *Journal of Economic Perspectives*, 9(4), 97-118.
11. Zhang, L., & Zhao, X. (2020). Renewable energy investment in China and India: Driving forces and policy directions. *Energy Policy*, 145, 111727.
12. European Commission (2019). *The European Green Deal*. Retrieved from <https://ec.europa.eu>.
13. World Bank (2023). *Sustainable Economic Growth and Climate Change Policies*. World Bank Group.
14. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmoni (2021). "Yashil iqtisodiyotga o'tish strategiyasi to'g'risida".
15. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi (2023). *O'zbekiston iqtisodiyotining barqaror rivojlanishi bo'yicha hisobotlar*.

UO'K 330.43:338.27(470+571)

YAIM O'SISHIGA EKSPORT HAJMINING TA'SIRINI EKONOMETRIK MODELLASHTIRISH

Raximov Z.T., dots., PhD, Urganch davlat univesiteti, Urganch

Raximov T.J., dots., PhD, Urganch davlat univesiteti, Urganch

Annotasiya. Maqolada O'zbekiston Respublikasi Yalpi ichki mahsuloti va export hajmi o'rtasidagi o'zaro munosabatlar ekonometrik modellar asosida tahlil qilingan. Shuningdek, tahlilni amalga oshirish bosqichlari MS Excel dasturi yordamida olingan natijalar batafsil yoritib o'tilgan hamda xulosa va takliflar berilgan.

Kalit so'zlar: YAIM, export, chiziqli regressiya, eng kichik kvadratlar usuli, ekonometrik model, prognoz.

Аннотация. В статье анализируется взаимосвязь ВВП Республики Узбекистан и объема экспорта на основе эконометрических моделей. Также приведены этапы анализа, полученные результаты с использованием программы MS Excel, выводы и предложения.

Ключевые слова: ВВП, экспорт, линейная регрессия, метод наименьших квадратов, эконометрическая модель, прогноз.

Abstract. In the paper analyzes the relationship between the GDP of the Republic of Uzbekistan and the volume of exports based on econometric models. Also, the stages of the analysis, the results obtained using the MS Excel program, and conclusions and suggestions are given.

Key words: GDP, export, linear regression, least squares method, econometric model, forecast.

Kirish. Jahonda tashqi iqtisodiy aloqalarni rivojlantirish mamlakatlarning iqtisodiy taraqqiy qildirish omili bo'lib hisoblanadi. Bu borada uning muhim unsuri sifatida eksport ko'rsatkichi qo'llaniladi. Bu esa kompleks chora-tadbirlar, ushbu maqsadlarda mavjud resurs va ishlab chiqarish salohiyatidan maksimal darajada foydalanish o'z navbatida sohani moliyaviy-iqtisodiy qo'llab-quvvatlash imkonini beradi. Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida raqobatbardoshlikni ta'minlashda eksport salohiyatidan samarali foydalanishga alohida e'tibor qaratilgan. Ya'ni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qabul qilingan "2022-2026-yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son Farmonida 28-maqсад qilib respublikaning eksport salohiyatini oshirish orqali 2026-yilda respublika eksport hajmlarini 30 milliard AQSh dollariga yetkazish belgilangan [1]. Mazkur vazifalarni amalga oshirish orqali eksport salohiyatini oshirish respublikamizdagi ustuvor yo'nalishlardan biri bo'lib qolmoqda.

Chiziqli modellashtirish statistik va ilmiy tadqiqotlarda keng qo'llaniladigan usullardan biri bo'lib, u turli jarayonlar o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlashga yordam beradi. Eng kichik kvadratlar

usuli (EKK Usuli, Ordinary Least Squares Method) esa bu bog'liqlikni eng optimal tarzda aniqlash va modelning parametrlarini baholashda foydalaniladi.

Microsoft Excel regressiyon tenglamani aniqlash uchun eng kuchli vositalardan biridir. MS Excelda TREND, LINEST, va Data Analysis ToolPak funksiyalaridan foydalanish orqali yoki mantiqiy va matematik formulalardan foydalanib chiziqli regressiya modelini tuzish va parametrlarni baholash mumkin.

Ushbu tadqiqotda Ozbekiston Respublikasining 2010-2023-yillar mobaynida YaIM va eksport hajmi orasidagi bog'liqlik MS Excel dasturi yordamida tahlil qilinib, chiziqli model tuzish maqsad qilib olingan.

2. Adabiyotlar sharhi va nazariy-uslubiy asoslar.

2.1. Chiziqli regressiya umumiy ko'rinishi quyidagicha: [1],[2],[3]

$$y = b_0 + b_1x + \varepsilon$$

Bu yerda:

- y – bog'liq o'zgaruvchi (natijaviy omil),
- x – bog'liq bo'lmagan o'zgaruvchi (ta'sir qiluvchi omil),
- b_0 – intercept (chiziqning y o'qi bilan kesishish nuqtasi),
- b_1 – regressiya koeffitsienti yoki chiziqning qiyaligi (x ning y ga ta'siri),
- ε – xatolik.

Eng kichik kvadratlar usuli bu koeffitsiyentlarni kvadratik xatolikni minimallashtirish orqali topadi:

$$\sum (y_i - \hat{y}_i)^2 \rightarrow \min$$

Bu usul bilan biz ma'lumotlarga eng mos keluvchi to'g'ri chiziqni topamiz. (3.2.)

2.2. Determinatsiya koeffitsienti R^2 modelning sifatini baholash uchun ishlatiladi: [1],[2],[3]

Bu ko'rsatkich model natijalarining tushuntirish darajasini bildiradi va quyidagi formula bilan hisoblanadi:

$$R^2 = 1 - \frac{\sum (y_i - \hat{y}_i)^2}{\sum (y_i - \bar{y})^2}$$

2.3. T – statistika esa b koeffitsiyentning 0 dan farqliligini tekshiradi va quyidagi formula bilan hisoblanadi:

$$t = B/SE$$

Bu yerda:

t – t -statistika

B – b -koeffitsient

SE – Standart xato

2.4. F – statistika esa B koeffitsiyentning 0 dan farqliligini tekshiradi va quyidagi formula bilan hisoblanadi [1],[2],[3]

F -statistika regressiya modeli sifatini baholash va o'zgaruvchilarning modelga sezilarli ta'sirini aniqlash uchun ishlatiladi. U quyidagi formula orqali hisoblanadi:

$$F = \frac{SSR/k}{RSS/(n - k - 1)}$$

Bu yerda:

- SSR – Regression Sum of Squares (Tushuntirilgan kvadratlar yig'indisi).
- RSS – Residual Sum of Squares (Qoldiq kvadratlar yig'indisi).
- k – Mustaqil o'zgaruvchilar soni (modeldagi regressiya koeffitsiyentlari soni).
- n – Kuzatishlar (ma'lumotlar) soni.
- $n - k - 1$ – Qoldiq darajalari (degrees of freedom).

2.5. Chiziqli model Standart xatosi quyidagi formula bilan hisoblanadi: [1],[2],[3]

$$SE = \sqrt{\frac{RSS}{n - k - 1}}$$

Xulosa qilib aytganda tenglama sifatini tekshirish uchun quyidagilar bajarilishi kerak:

- R^2 qiymati model qanchalik yaxshi ekanini ko'rsatadi. Agar $R^2 \rightarrow 1$, demak model yaxshi mos tushadi.
- P-qiymatlar (t test va F test uchun) regressiya koeffitsiyentlarining statistik ahamiyatini baholashga yordam beradi. Agar $p < 0.05$, demak o'zgaruvchi sezilarli ta'sirga ega.
- SE qanchalik kichik bo'lsa, regressiya modeli haqiqiy ma'lumotlarga shunchalik yaxshi mos keladi. [1],[2],[3]
- Xatoliklarni baholash modelning bashorat qilish qobiliyatini ko'rsatadi.

3. MS Excelda amaliy qo'llash – eksportning YaIM osishiga qanchalik ta'sir qilishi natijalari va tuzilgan chiziqli model tahlili.

3.1. Ma'lumotlarni kiritish va grafik chizish

Excel jadvaliga Statistika Agentligidan olingan 2010-2023-yillarda O'zbekiston Respublikasi YaIM va eksport hajmi o'zgarishi miqdorlarini kiritamiz ya'ni x va y ustunlarini ko'rsatkichlar bilan to'ldiramiz (1-jadval).

1-jadval

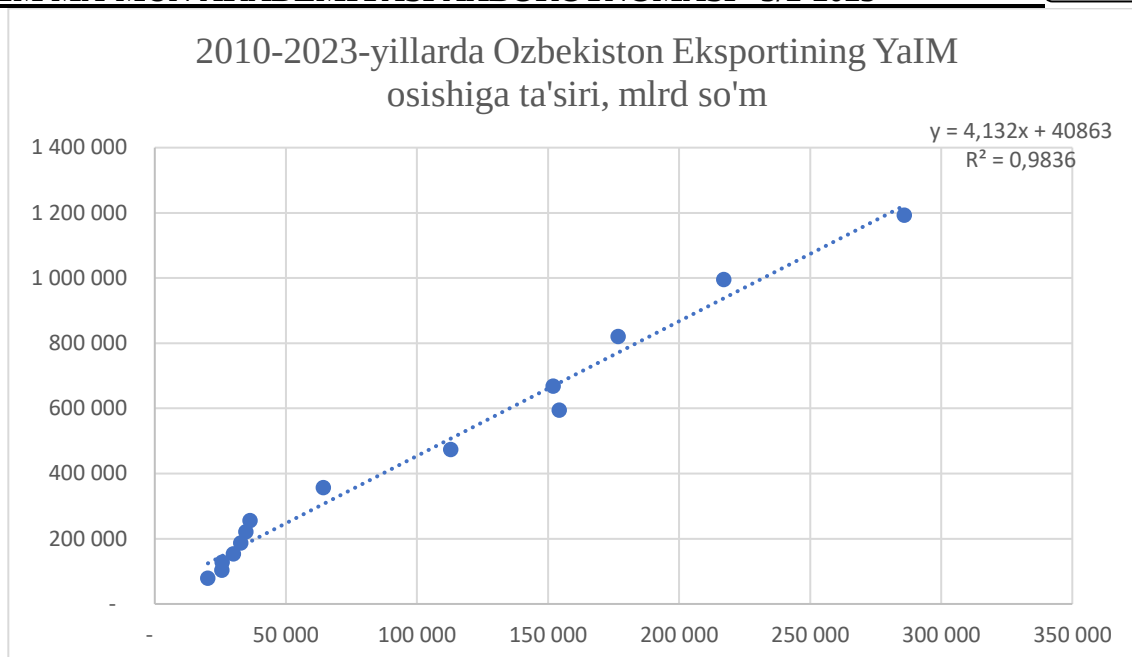
2010-2023-yillarda O'zbekiston Respublikasi Eksportining YaIM hajmi o'zgarishiga ta'siri, (mlrd. so'm)

Yil	Export, mlrd so'm	YaIM, mlrd so'm
2010	20,251	78,937
2011	25,641	103,233
2012	25,690	127,590
2013	30,035	153,311
2014	32,808	186,830
2015	34,720	221,351
2016	36,344	255,422
2017	64,275	356,454
2018	112,891	473,653
2019	154,317	594,660
2020	151,944	668,038
2021	176,792	820,537
2022	217,058	995,573
2023	285,998	1,192,163

Manba: O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi (stat.uz)

Kiritgan ma'lumotlarni visual ko'rish uchun nuqtali diagramma (Scatter Plot) chizamiz, buning uchun esa MS Excelda quyidagi amallarni bajaramiz:

- Insert → Scatter Plot
- Add Trendline funksiyasini tanlaymiz va regressiya chizig'ini o'rnatib olamiz.
- Display Equation on Chart funksiyasi orqali formulani diagrammada ko'rsatamiz.

1-grafik. 2010-2023-yillarda O'zbekiston eksportining YaIM osishiga ta'siri, mlrd. so'm

Manba: Muallif ishlanmasi

Gragikdagi formuladan ko'rishimiz mumkinki bizning chiziqli tenglamamiz quyidagi ko'rinishga ega bo'ldi:

$$y = 40,863 + 4.132 * x$$

$$R^2 = 0.98$$

Determinatsiya koeffitsiyentimiz 0.98 (1-grafik) bo'lgani uchun model sifatli deyishimiz mumkin.

3.2. LINEST Funksiyasi yordamida B koeffitsientni hisoblash

Excelning LINEST funksiyasi chiziqli regressiya koeffitsiyentlari va tenglama sifatini baholovchi ko'rsatkichlarni hisoblash uchun ishlatiladi:

=LINEST (y_ma'lumotlar, x_ma'lumotlar, TRUE, TRUE)

Bu funksiya b koeffitsientlarni hisoblaydi. (Eski versiyadagi Excellarda CTRL + SHIFT + ENTER tugmalarini birgalikda bosish kerak.)

2-jadval

Linest formulasi yordamida chiziqli regressiya koeffitsiyentlari va tenglama sifatini baholash ko'rsatkichlari

B1 / B0	4.132	40,862.53
SE B0 / SE B1	0.15	19,763.80
R^2 / SQRT(RSS/n-k)	0.98	47,844.71
F / DF	718.62	12.00
ESS / RSS	1,644,995,305,856	27,469,398,298

Manba: Muallif ishlanmasi

Bu yerda:

- b_0 – intercept (chiziqning y o'qi bilan kesishish nuqtasi),
- b_1 – regressiya koeffitsienti yoki chiziqning qiyaligi (x ning y ga ta'siri),
- R^2 – determinatsiya koeffitsiyenti,
- F – Fisher statistikasi,
- ESS – Regressiyaning tushuntirilgan qismi kvadratlar yig'indisi (Explained Sum of

Squares),

- RSS – Regressiyaning tushuntirilmagan qismi kvadratlar yig'indisi (Residual Sum of

Squares)

3.3. Data Analysis ToolPak yordamida regressiya tenglamasini tuzish (3-jadval)

1. Data → Data Analysis → Regression.
2. Y va X diapazonlarini tanlaymiz.
3. Output Options orqali natijalarni chiqaramiz.
4. R^2 , F-statistika, P-qiymatlar yordamida model sifatini baholaymiz.

Data Analysis – Regression opsiyasi yordamida chiziqli regressiya koeffitsiyentlari va tenglama sifatini baholash ko'rsatkichlarini hisoblash

Regression Statistics	
Multiple R	0.99
R Square	0.98
Adjusted R Square	0.98
Standard Error	478
Error Observations	14.0
ns	0

ANOVA					
	df	SS	MS	F	Significance F
Regression	1.00	164499530	164499530	71	0.00
		5856.43	5856.43	8.62	
Residual	12.0	274693982	228911652		
	0	98.12	4.84		
	13.0	167246470			
Total	0	4154.55			

	Coefficients	Standard Error	t Stat	P-value	Lower 95%	Upper 95%
Intercept	40862.53	19763.80	2.07	0.06	-2199.09	83924.14
Export, so'm	4.13	0.15	26.81	0.00	3.80	4.47

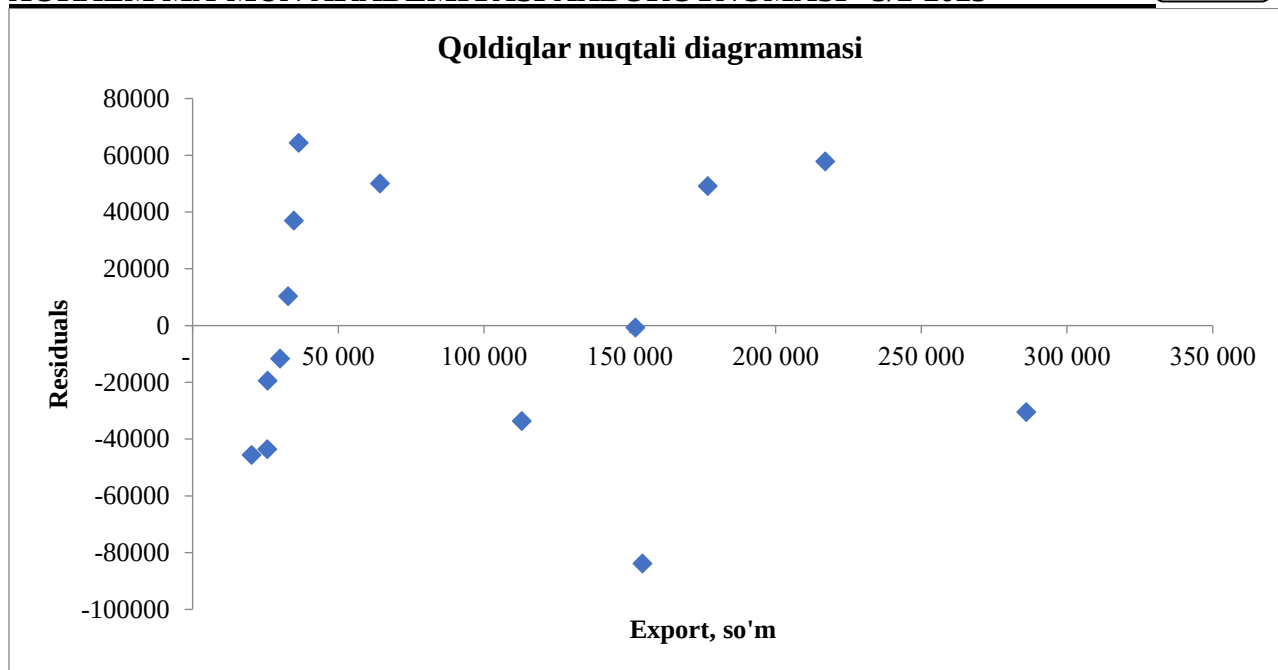
Manba: Muallif ishlanmasi

4-Jadval.

Hisoblangan YaIM va real YaIM orasidagi farq (residual - qoldiqlar)

Observation	Predicted YaIM, mlrd so'm	Residuals
1	124540.2253	-45603.62528
2	146811.5467	-43578.94666
3	147011.3709	-19421.17086
4	164964.1	-11652.80003
5	176422.7854	10406.71464
6	184325.9515	37024.94846
7	191035.9141	64385.98588
8	306444.368	50009.43197
9	507324.1032	-33671.30324
10	678494.4481	-83834.84807
11	668688.1051	-650.1051028
12	771360.1169	49176.48311
13	937734.8907	57838.20929
14	1222591.474	-30428.97412

Manba: Muallif ishlanmasi

2-grafik. Chiziqli modelda qoldiqlar nuqtali diagrammasi

Manba: Muallif ishlanmasi

Determinatsiya koeffitsiyenti 0.98, F test qiymati yaxshi, t test boyicha ikkala B koeffitsiyentimiz ham -1.96 va 1.96 oraliqda emasligi (3-jadval) uchun yaxshi natija va baholangan YaIM va real YaIM orasidagi farq qoldiqlarimiz o'zaro funktsional bog' bilan bog'lanmagan (2-Grafik) demak qoldiqlar orasida avtokorelyatsiya yoq deyishimiz mumkin va model sifatining yaxshi ekanligini aytishimiz mumkin.

4. Xulosa va Tavsiyalar. 2010-2023-yillar oralig'ida O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotida eksport hajmining o'sishi va uning YaIM (Yalpi ichki mahsulot) dinamikasiga ta'siri sezilarli darajada bo'lgan.

Kelajakda eksport hajmini oshirish uchun quyidagilar taklif qilinishi mumkin:

- Eksport tarkibini diversifikatsiya qilish;
- Eksport bozorlari geografiyasini kengaytirish;
- Sanoatni qo'llab-quvvatlash va texnologiyalarni rivojlantirish;
- Infratuzilma va logistika tizimini takomillashtirish;
- Kadrlar tayyorlash.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Gauss, C.F. (1809). *Theoria Motus Corporum Coelestium in Sectionibus Conicis Solem Ambientium*. Hamburg Perthes et Besser. (177-186 betlar)
2. Montgomery, D. C., Peck, E. A., & Vining, G. G. (2021). *Introduction to Linear Regression Analysis*. Wiley. (12-bet, 62-65 betlar)
3. Gujarati, D. N., & Porter, D. C. (2009). *Basic Econometrics*. McGraw-Hill. (44-60 betlar)

UO'K 33

MINTAQANI BARQAROR RIVOJLANTIRISH MODELLARIDA INNOVATSION - INVESTETSION FUNKSIYALARNI SHAKILLANTIRISH ASOSLARI

S.S.Saidov, tadqiqotchi, Urganch Davlat Universiteti, Urganch

Annotatsiya. Maqolada mintaqani barqaror rivojlantirish modellarida innovatsion-investetsion funksiyalarni shakllantirish asoslari tahlil qilingan. Hikman va Solou modellari solishtirib, mintaqaviy iqtisodiy tizimlar uchun innovatsion investitsiyalar prognoz modeli taklif qilingan.

Kalit so'zlar: mintaq, barqaror rivojlanish, innovatsiya, investitsiya, iqtisodiy model, prognoz.

Аннотация. В статье проанализирована роль инновационно-инвестиционных функций в моделях устойчивого развития региона. Сравниваются модели Хикмана и Солоу,

предлагается модель прогнозирования инновационных инвестиций для региональных экономических систем.

Ключевые слова: регион, устойчивое развитие, инновация, инвестиция, экономическая модель, прогноз.

Abstract. The article analyzes the role of innovation-investment functions in regional sustainable development models. Hickman and Solow models are compared, and a forecasting model of innovative investments for regional economic systems is proposed.

Keywords: region, sustainable development, innovation, investment, economic model, forecast.

Innovatsion investitsion funksiyalar investitsiyalarga bo'lgan talabning deskriptiv modelini ifodalaydi va ularni boshqa omillar bilan, masalan, YAIM o'sish sur'atlari, foyda massasi va normasi, asosiy kapital hajmi, innovatsiyalar va modernizatsiya darajasi bilan bog'laydi (korrelyatsiya qiladi). Ushbu model mustaqil tarzda yoki model tizimlarida qo'llaniladi. Ushbu funksiyalarning asosiy vazifasi – mamlakat iqtisodiyotining yoki alohida sohalar va hududlarning istalgan o'sishiga muvofiq innovatsion investitsiyalarga bo'lgan ehtiyojni tahlil qilish yoki bashorat qilishdir. Bunda investitsiyalar muvozanati hisobga olinadi va bu jarayonni tartibga solishga imkon beradigan parametrlar qiymati aniqlanadi[1].

Innovatsion investitsion funksiyalarning turli shakllari mavjud bo'lib, ular bir-biridan mustaqil o'zgaruvchilar (faktorlar) to'plami, shuningdek, muayyan iqtisodiy sharoitlarga bog'liq bo'lgan innovatsion investitsiyalarning harakati xususiyatlari bilan farqlanadi.

Ularning kelajakda amalga oshish ehtimoli hisob-kitoblarni prognozlash uchun modelning qanchalik mos kelishini belgilaydi. Masalan, iste'mol talabi keskin ortgan hollarda investitsiyalar tezlashtiruvchi printsipga muvofiq tarzda o'zgaradi. Biroq, iqtisodiy barqarorlik yoki past kon'yunktura investitsiyalar hajmiga ta'sir qiluvchi eng muhim omilga aylanishi mumkin — bu holatda foyda o'sishi bo'yicha kutilmalar ustuvor ahamiyat kasb etadi.

Oddiy innovatsion investitsion funksiya quyidagi ko'rinishga ega:

$$1 = a + b * \left[\frac{Y - H}{P} \right] - c * R$$

Bu yerda:

I — xususiy investitsiyalar; Y — tadbirkorlik daromadi; H — soliq va boshqa davlat to'lovlari; P — narxlar deflyatori; R — kunlik kotirovkalarga asoslangan o'rtacha foiz stavkasi; a, b, c — regressiya parametrlari.

Shu kabi funksiya, masalan, Yaponiyaning o'rta muddatli reja doirasidagi Fonometrik modeli tarkibiy qismi sifatida qo'llaniladi.

Ba'zi innovatsion investitsion funksiyalar normativ elementlarni ham o'z ichiga oladi. Bunday modellardan biri AQSh olimi B. Hikmen tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, u investitsiyalarga bo'lgan kelajakdagi talabni prognozlashga qaratilgan. Ushbu modelga ko'ra, prognoz davrining boshida investitsiyalarga bo'lgan talab kapital taklifi bilan muvozanatlashgan bo'ladi, shundan so'ng esa u o'sishni boshlaydi. Chunki mahsulotga bo'lgan ehtiyoj ortib borar ekan, narxlar (shu jumladan foiz stavkalari) ham o'zgaradi. Shu bilan birga, bu jarayonning to'yinish darajasi monoton va barqaror bo'ladi:

$$K_t = \alpha_1 * \left(\frac{K}{K_{t-1}} \right)^{\alpha_2} + (P_t^*)^{\alpha_3} * \exp(\alpha_4 * t)$$

Bu yerda:

K — asosiy ishlab chiqarish fondlariga bo'lgan talab hajmi; K — mavjud fondlar hajmi; b — yildan yilga kapitalga va uning zaxirasiga bo'lgan talab o'rtasidagi farq qisqarishini ifodalovchi mustaqil normativ element ($0 \leq b \leq 1$); Y^* — ishlab chiqarishning kutilayotgan hajmi; P^* — narxlarning kutilayotgan darajasi; $\alpha_1, \dots, \alpha_n$ — K^* ning Y^* va P^* ga, shuningdek innovatsion jarayonlarga bog'liqlik darajasini ifodalovchi korrelyatsion parametrlar. Innovatsion jarayonning investitsiyaviy talabga ta'siri investitsion funksiyaning o'ng tomonida joylashgan ko'paytuvchi orqali

ifodalanadi. Bu funksiya shuni ko'rsatadiki, narxlar va yalpi ichki mahsulot (YaIM) barqaror bo'lgan sharoitda ham yuqori sifatli kapital jalb etilishi evaziga iqtisodiy o'sishga erishish mumkin[2].

Ushbu model asosida amalga oshirilgan hisob-kitoblar makroiqtisodiy prognozlar berishda ishonchli bo'lishi mumkin, biroq bu faqat o'rta muddatli istiqbol uchun va sezilarli texnologik siljishlar mavjud bo'lmagan taqdirda amal qiladi. Bunday cheklovlar asosiy kapital agregatsiyalangan holda ifodalangan boshqa investitsion funksiyalar uchun ham xosdir. Bu holda asosiy kapitalni shakllantiruvchi investitsiyalar asinxron bo'lib, ular turli darajadagi innovatsion obyektlarga yo'naltiriladi va ularning samaradorligi bir xilda emas. Natijada prognozning ishonchliligi prognoz davri uzaygan sari pasayadi. Bunday kamchiliklardan xalos bo'lish uchun investitsiyaviy talab dinamikasini aks ettiruvchi modeldan foydalanish tavsiya etiladi. Bu model boshqa ko'rsatkichlar bilan bir qatorda, nomutanosib kapitalga ega ishlab chiqarish funksiyalarini ham o'z ichiga oladi. Mazkur yondashuv quyidagi jihatlar bo'yicha tahliliy xulosalar chiqarish imkonini beradi:

- jihozlarning xizmat muddati asosida kapital yig'ilishini normalari;
- investitsiyalar samaradorligi va foiz stavkalari o'rtasidagi bog'liqlik;
- mehnat va kapital o'rtasidagi o'zaro almashtirishni hisobga olish.

Hikman modeli 1960–70-yillarda AQShda sarmoyaviy qarorlarni qabul qilishda, milliy byudjetni rejalashtirishda va iqtisodiy prognozlar tuzishda faol qo'llanildi. U Kongress Budjet Idorasi (CBO) va boshqa tahliliy markazlar faoliyatida asosiy vositalardan biri bo'lgan.

B. Hikmanning ishlari keyinchalik boshqa makroiqtisodiy modellar (masalan, Jorgenson modeli) yaratilishiga zamin yaratdi. Ayniqsa, investitsion qarorlarni qabul qilishda normativ va real omillarni birgalikda hisobga olish g'oyasi iqtisodiy modellashtirish sohasida yangilik bo'ldi.

Amerikalik olim Bert G. Hikman tomonidan ishlab chiqilgan model investitsiyalarga bo'lgan kelajakdagi talabni prognozlashga yo'naltirilgan. Ushbu model dastlab 1965-yilda "Investment Demand and U.S. Economic Growth" (Investitsiya talabi va AQSh iqtisodiy o'sishi) nomli ilmiy ishida taqdim etilgan. Modelning asosiy maqsadi – iqtisodiyotda investitsiya faolligini aniqlovchi omillarni tizimli o'rganish va investitsion ehtiyojlarni ilmiy asosda bashorat qilishdir.

Hikman modeli o'z mohiyatiga ko'ra, dinamik va makroiqtisodiy xarakterga ega bo'lib, unda turli omillar – yalpi ichki mahsulot (YIM), foiz stavkalari, amortizatsiya darajasi, soliqqa oid sharoitlar, iqtisodiy siyosat va sarmoyadorlarning kutilmalari asosiy determinantlar sifatida ko'riladi. Ushbu omillar o'zaro bog'langan bo'lib, ular investitsiyalar hajmiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Masalan, YIMning o'sishi ishlab chiqarish quvvatiga bo'lgan ehtiyojni oshiradi va bu esa kapital qo'yilmalarni kuchaytiradi. Shu bilan birga, foiz stavkalari past bo'lsa, tadbirkorlar kredit olib investitsiyalashga moyil bo'lishadi.

Model quyidagi formulaga asoslanadi:

$$I = f(Y, r, \delta, T, \pi e).$$

Bu yerda I – investitsiyalar hajmi;

Y – ishlab chiqarish hajmi yoki YIM;

r – real foiz stavkasi;

δ – amortizatsiya darajasi;

T – soliqqa oid siyosat;

πe – sarmoyaning kutilayotgan foydasi.

Model shuningdek, normativ omillarni ham hisobga oladi, ya'ni hukumat siyosati, soliq imtiyozlari va boshqa tartibga soluvchi choralar orqali investitsion muhit shakllanishini ko'rsatadi.

Hikman modeli ayniqsa AQSh iqtisodiyoti sharoitida qo'llanilgan bo'lib, investitsiyalarning iqtisodiy o'sishga qanday ta'sir qilishini empirik ma'lumotlar asosida tahlil qilishda yordam bergan. Bu model asosida hukumatlar investitsiya siyosatini shakllantirish, iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash va ish o'rinlari yaratishga qaratilgan strategiyalar ishlab chiqqan.

Hikman quyidagi omillarni investitsiyalarga bo'lgan talabni shakllantiruvchi asosiy kuchlar deb hisoblaydi(1-jadval).

Biroq model ba'zi tanqidlarga ham uchragan. Jumladan, u mikroiktisodiy jihatlarni, ya'ni individual firmalar xatti-harakatini chuqur o'rganmaydi. Shuningdek, modelda aks etgan normativ elementlar va iqtisodiy sharoitlar doimiy o'zgaruvchan bo'lgani sababli uni boshqa mamlakatlarga

to'g'ridan-to'g'ri tatbiq qilish qiyin. Shunga qaramay, Hikman modeli bugungi kunda ham iqtisodiy prognozlash, investitsion faoliyatni rejalashtirish va iqtisodiy siyosatni tahlil qilishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

1-jadval

Mintaqada investitsiyalarga bo'lgan talabni shakllantiruvchi asosiy kuchlar

Omil nomi	Izoh
Yalpi ichki mahsulot (YIM)	YIM o'sishi investitsiyalarning ortishiga sabab bo'ladi.
Amortizatsiya darajasi	Eskirgan kapital o'rnini bosuvchi investitsiyalar zarurati.
Foiz stavkalari	Kredit narxining pasayishi investitsiyalarga turtki beradi.
Soliq siyosati	Soliq imtiyozlari investitsion faollikni kuchaytiradi.
Kutilayotgan rentabellik	Sarmoyaning kutilayotgan daromadlilik asosiy qaror omilidir.
Iqtisodiy siyosat	Hukumatning iqtisodiy yondashuvi (rag'batlantiruvchi yoki cheklovchi).

Manba muallif ishlanmasi

Bert G. Hikman modeli investitsion talabni prognozlashga qaratilgan bo'lib, u kapital zaxiralari, ishlab chiqarish hajmi, foyda normasi va foiz stavkasi kabi omillar asosida tuzilgan. Quyida modelning matematik formulasi keltiriladi:

Hikman modelining asosiy matematik formulasi:

$$I_t = \alpha(K_t^* - K_{t-1}) + \beta\Delta Y_t - \gamma r_t + \varepsilon_t$$

Bunda;

I_t - t -momentdagi real investitsiya miqdori; K_t^* - t -momentda kerakli (optimal) kapital zaxirasi; K_{t-1}^* - o'tgan davrdagi mavjud kapital zaxirasi; ΔY_t - ishlab chiqarish hajmidagi o'sish ($\Delta Y = Y_t - Y_{t-1}$); r_t - real foiz stavkasi (kredit qiymati); α, β, γ - model parametrlarining elastiklik koeffitsiyentlari; ε_t - tasodifiy xatolik (nomalum tashqi omillar).

Formulaning mazmuni:

$K_t^* - K_{t-1}$ - sarmoyadorlar kapitalni optimal miqdorga yetkazish uchun qancha investitsiya kiritishi kerakligini bildiradi.

ΔY_t - iqtisodiyotdagi o'sish investitsiya talabini rag'batlantiradi.

r_t - foiz stavkasi oshsa, investitsiya kamayadi, chunki kredit olish qimmatlashadi.

ε_t - inflyatsiya, siyosiy vaziyat, soliqlar o'zgarishi kabi noaniq omillarni aks ettiradi.

Hikman modeli o mashhur Solou (1956) va Harrod-Domar modellaridan farqli o'laroq, investitsiya talabining mikro va makro darajadagi determinantlarini empirik tahlil qilishga e'tibor qaratdi. U o'z modelida real ishlab chiqarish, foiz stavkalari, soliqqa oid siyosat, amortizatsiya normasi va sarmoyadorlarning kutilmalarini integratsiyaladi.

Masalan, amerikalik iqtisodchi R. Solou modeli asosida foydalanilgan ishlab chiqarish funksiyalari mahsulotni, ya'ni innovatsion investitsiyalar amalga oshirilgan vaqt mezoniga ko'ra tafsilotli tarzda ifodalangan. Ushbu investitsiyalar orqali shakllantirilgan kapital esa mahsulotni ishlab chiqarishda qo'llaniladi[3]:

$$\begin{aligned}
 Q(t) &= \int Q_v(t) * dv. \\
 Q_v(t) &= F(v, t) * [L_v(t)]^\alpha * [K_v(t)]^{1-\alpha}. \\
 F(v, t) &= B * \exp(\lambda * v + \pi * t). \\
 K_v(t) &= I(v) + \exp[\delta * (v - 1)]. \\
 K_v(0) &= I(v)
 \end{aligned}$$

Bu yerda:

v — kapital qo'yilmalarining yili (lahzasi); $I(v)$ — v lahzasidagi investitsiyalar hajmi; t — mahsulot ishlab chiqarilgan yil; $Q_v(t)$ — t yildagi ishlab chiqarilgan mahsulot hajmi, v lahzasida investitsiya qilingan innovatsion kapital yordamida; $L_v(t)$ — v yilda tayyorlangan, t yilda ishlab chiqarishga jalb qilingan mehnat resurslari hajmi; $K_v(t)$ — v yilda investitsiya qilingan asosiy fondlar hajmi, t yilda ishlab chiqarishda foydalanilgan; $F(v, t)$ — innovatsion jarayonning «neytral samaradorligi» o'lehoivi, v lahzasida erishilgan samaradorlik darajasi; λ — kapital samaradorligi o'sish sur'ati, modomiki bu ko'rsatkich innovatsion jarayonning moddiylashgan natijasi bo'lsa; π — kapital samaradorligi o'sishi (innovatsion jarayonning amalga oshmagan qismi natijasi), ya'ni texnologiyalardagi o'zgarishlar faqat vaqt omili bilan belgilanadi; δ — kapitalning jismoniy eskirishi o'rtacha sur'ati; B va α — regressiya parametrlari.

Ushbu modeldan foydalangan holda, agar farqlanuvchi (chegaraviy) mehnat mahsuldorligi v ga bog'liq emas deb faraz qilinsa, quyidagi ifodani ajratib olish mumkin:

$$\frac{\gamma}{1 - \alpha}$$

bu yerda γ kapitalning innovatsion investitsiyalar notekisligi tufayli eskirishini ifodalaydi, δ esa vaqt o'tishi bilan bog'liq kapitalning jismoniy eskirishini bildiradi.

Innovatsion investitsiya funksiyasining parametrlari eng kichik kvadratlar usuli yoki boshqa statistik usullar yordamida aniqlanadi va statistik jihatdan asoslangan bo'ladi.

Natijada innovatsion investitsion funksiyalar asosida mintaqaviy iqtisodiy tizimlar uchun innovatsion investitsiyalar hajmini prognozlashga xizmat qiluvchi iqtisodiy modellar shakllantiriladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Musurmonov I., Ibragimov R. "Hududiy iqtisodiyot: nazariya va amaliyot", Toshkent: Iqtisodiyot, 2020.
2. Hickman, B.G. Demand forecasting models for investment planning. – Amsterdam: North-Holland Publishing Company, 1965. – 320 p.
3. Solow, R.M. A Contribution to the Theory of Economic Growth // The Quarterly Journal of Economics. – 1956. – Vol. 70, No.1. – P. 65–94.

UO'K 331.108

MEHMONXONA XIZMATLARIDA KADRLAR SALOHİYATIDAN SAMARALI FOYDALANISHNING USLUBIY ASOSLARI

N.I.Shermamatova, tayanch doktorant, "Ipak yo'li" Turizm va madaniy meros xalqaro universiteti, Samarqand

Annotatsiya. Ushbu maqolada mehmonxona korxonalari faoliyati samaradorligini oshirishga asoslanga yondashuv doirasida raqobatbardoshligini oshirish va barqarorligini ta'minlash professional kadrlar salohiyatiga bog'liqligi, mehmonxona xizmatlariga talabning kutarilishi natijasida, mehmonxona xizmatlari sifatini oshirish maqsadida turli xil samarali strategiyalar ishlab chiqish, Shuningdek, xorijiy va mahalliy iqtisodchi olimlarning nazariy qarashlari o'rganilib, kadrlar salohiyatinmaqsad va vazifalari ko'rib chiqildi. Shuningdek, kadrlar salohiyatini rivojlantirishda e'tiborga olish zarur bo'lgan tamoyillari keltirilgan.

Kalit so'zlar: mehmonxona korxonalari, salohiyat, kadrlar, kadrlar salohiyati, inson resurslari, xodimlarning mehnat salohiyati, strategik rejalashtirish.

Аннотация. В данной статье рассматривается зависимость профессиональных кадров от конкурентоспособности и устойчивости гостиничных предприятий в рамках системного подхода к повышению эффективности их деятельности, разработка различных эффективных стратегий повышения качества гостиничных услуг в результате возросшего спроса на гостиничные услуги, изучены теоретические взгляды зарубежных и отечественных экономистов, рассмотрены цели и задачи кадрового обеспечения. Кроме того, представлены принципы, которые необходимо учитывать при развитии человеческих ресурсов.

Ключевые слова: гостиничные предприятия, мощност, персонал, кадровый потенциал, человеческие ресурсы, трудовой потенциал работников, стратегическое планирование.

Abstract. This article examines the dependence of the competitiveness and sustainability of hotel enterprises on the potential of professional personnel within the framework of a fundamental approach to increasing the efficiency of their activities, the development of various effective strategies to improve the quality of hotel services as a result of the increase in demand for hotel services, and the theoretical views of foreign and domestic economists were studied, and the goals and objectives of human resources were considered. In addition, the principles that should be taken into account in the development of human resources are presented.

Keywords: hotel enterprises, potential, personnel, human resources, human resources, employee labor potential, strategic planning.

Kirish. Zamonaviy sharoitda inson resurslarini rivojlantirish va ulardan foydalanish strategiyasini shakllantirish mintaqaning strategik salohiyatini ro'yobga chiqarish, uning iqtisodiyoti va ijtimoiy sohasi o'sishini ta'minlash nuqtai nazaridan dolzarb hisoblanadi. Binobarin, kadrlar

salohiyatini rivojlantirish va ulardan foydalanish strategiyasini shakllantirish mintaqani ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish strategiyasiga muvofiq amalga oshirilishi, hududning tabiiy, geografik, demografik, iqtisodiy va milliy madaniy xususiyatlarini hisobga olgan holda amalga oshirilishi, murakkablik, uzluksizlik, moslashuvchanlik, ilg'or rivojlanish, ilmiy xususiyat va boshqalar tamoyillariga rioya etilishini ta'minlashi zarur.

Mintaqaviy darajada kadrlar resurslarini rivojlantirish va ulardan foydalanish strategiyasini ishlab chiqish fan va amaliyotda nisbatan yangi va ancha murakkab vazifa bo'lib, uni hal qilishning yangi uslubiy yondashuvlarini ishlab chiqishni taqozo etadi. Bugungi kunda mintaqaviy darajada inson resurslarini strategik boshqarish tizimini shakllantirishda umume'tirof etilgan uslubiy yondashuvlarning yo'qligi, bizning fikrimizcha, umuman mintaqaviy kadrlar siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirish, xususan, inson resurslarini ishlab chiqish va ulardan foydalanish bilan bog'liq bir qator muammolarning paydo bo'lishiga olib keladi.

Ushbu muammolar orasida quyidagilarni ta'kidlash mumkin:

- hal qilinishi kerak bo'lgan vazifalarning muhim haqiqiy hajmi va strategik xususiyatini hisobga olgan holda, hududiy iqtisodiyotda inson resurslarini strategik boshqarishning o'rni va rolini yetarli darajada tushunmaslik;
- kadrlar salohiyatining sifat va miqdoriy xarakteristikalarini bilan hududning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi o'rtasidagi bog'liqlikdan yetarlicha xabardor emasligi;
- kasb-hunar ta'limi tizimida kadrlar tayyorlash tuzilmasi hudud iqtisodiyoti talablariga mos kelmasligi, uning istiqboldagi emas, balki faqat joriy ehtiyojlariga yo'naltirilganligi;
- kadrlar salohiyatiga iqtisodiy, ijtimoiy, tabiiy va boshqa omillar ta'sirining noaniqligi kadrlarga bo'lgan ehtiyojni prognozlash qilish va ularning salohiyatini strategik rivojlantirishni murakkablashtiradi;
- kadrlar siyosatini amalga oshirish, shu jumladan byudjet resurslari taqchilligi sharoitida kadrlar salohiyatini rivojlantirish chora-tadbirlarini muqobil moliyalashtirishning samarali mexanizmlari mavjud emasligi;
- strategik istiqbolda inson resurslarini rivojlantirishga bo'lgan ehtiyojni aniqlash uchun uslubiy asosning yo'qligi.

Hududning iqtisodiy o'sish sur'atlarini ta'minlashda inson resurslarining rolini anglagan holda, hududda kadrlar bilan ishlash sohasida kompleks va tizimli chora-tadbirlar ishlab chiqish, kadrlar salohiyatini shakllantirish va rivojlantirishning maqsad va vazifalarini ustuvor va strategik ahamiyatga ega deb e'tirof etish sharti bilan bu muammolarni hal qilish mumkin.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Inson resurslarini ishlab chiqish va ulardan samarali foydalanish strategiyasini shakllantirishning uslubiy asoslarini ochib berish dastlab "strategiya", "konseptsiya", "strategik rejalashtirish" va "strategik menejment" kabi tushunchalarning mohiyati, mazmuni va o'zaro bog'liqligini tahlil qilish talab qiladi, bu esa "strategik boshqaruv" tushunchasining ta'rifini shakllantirishga imkon beradi.

O.Shonessyning "Firmani tashkiliy boshqarish tamoyillari" asarida strategiyaga quyidagi ta'rif berilgan: "strategiya - bu maqsadlarga erishishni maksimal darajada oshirish uchun resurslardan qanday foydalanish kerakligi haqidagi keng tushunchadir. Maqsad va strategiya o'rtasidagi farq shundaki, birinchisi davlatni bildirsa, ikkinchisi esa unga erishish jarayonidir"[1]

A.Chandler maqsadlarni strategiyaning ajralmas qismi deb hisoblaydi: "strategiya – korxonaning asosiy uzoq muddatli maqsadlarini belgilash, harakat yo'nalishi va ushbu maqsadlarga erishish uchun zarur bo'lgan resurslarni taqsimlashdir"[1]. Strategiyaning ta'rifi iqtisodiy samaradorlik talabi bilan to'ldiriladi, strategik alternativ xavfning maqbul darajasini hisobga olgan holda korporatsiyaning imkoniyatlari va resurslarini taqqoslash orqali aniqlanadi.

I.Ansoff strategiyani tashkilot faoliyatida rahbarlik qiluvchi qarorlar qabul qilish qoidalari majmui sifatida belgilaydi. Uning konseptsiyasiga ko'ra, kompaniyaning umumiy strategiyasi bozorlarni, o'sish yo'nalishlarini, raqobatdosh ustunliklarni va kutilayotgan sinergiyalarni ko'rsatadigan resurslardan qanday foydalanish kerakligini belgilaydi.[2]

Strategiyani “strategik maqsadlarning ustuvor yo‘nalishlari, resurslari va strategik maqsadlarga erishish uchun qadamlar ketma-ketligini belgilaydigan bosh harakatlar rejasi” sifatida ham ko‘rib chiqish mumkin.[3]

Muayyan rivojlanish strategiyasini ishlab chiqishda rivojlanishni ilmiy asoslash, strategiyani shakllantirishning keyingi bosqichlarini belgilab beradigan fundamental g‘oyani, rivojlanish rejasini aniqlash zarurati tug‘iladi. Bular. strategiya tushunchasi har qanday hodisalarning talqinini, nuqtai nazarini, ularni yoritish bo‘yicha yetakchi g‘oyani tushunishning ma‘lum bir usuli sifatida “konsepsiya” tushunchasi bilan chambarchas bog‘liqdir; yetakchi konsepsiya, turli xil faoliyat turlarining konstruktiv prinsipi.[4] Ushbu tushunchalar bir-birini to‘ldiruvchi va o‘zaro bog‘liq holda birgalikda ishlatilishi kerak.

Boshqaruv qarorlarini qabul qilishda strategik yondashuvning asosiy komponenti strategik rejalashtirishdir.

I.Ansoffning fikricha, strategik rejalashtirish – “faoliyatning tashqi sharoitlariga qarab kompaniyaning kelajakdagi mavqeini aniqlash jarayoni”.[2]

Strategik rejalashtirish “odamlarning amaliy faoliyatining alohida turi - strategik qarorlarni (prognozlar, loyihalar, dasturlar va rejalar shaklida) ishlab chiqishdan iborat bo‘lib, tegishli boshqaruv obyektlarining xatti-harakatlari uchun shunday maqsadlar va strategiyalarni ilgari surishni ta‘minlaydi, ularning amalga oshirilishi uzoq muddatli istiqbolda o‘zgaruvchan atrof-muhit sharoitlariga tez moslashishni ta‘minlaydi”.[5]

Bizning fikrimizcha, mehmonxona xizmatlarida kadrlar salohiyatini rivojlantirishning strategik va taktik vazifalarini alohida ta‘kidlash maqsadga muvofiq. Kadrlar salohiyatini rivojlantirishning strategik vazifalari korxonaning iqtisodiy rivojlantirish strategiyasini amalga oshirish muvaffaqiyatining asosiy omili sifatida kadrlar salohiyatini rivojlantirish, inson resurslarining moslashuvchan qobiliyatlarini oshirish va innovatsion sifatlarini rivojlantirishdan iborat.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotning ilmiy-nazariy asosini turizm sohasini, jumladan, mehmonxona xizmatlarida kadrlar salohiyatidan samarali foydalanishga oid ilmiy izlanishlar tashkil etadi. Tadqiqot jarayonida dialektik, abstrakt-mantiqiy tahlil, qiyosiy tahlil va tizimli yondashuv kabi usullardan foydalanilgan.

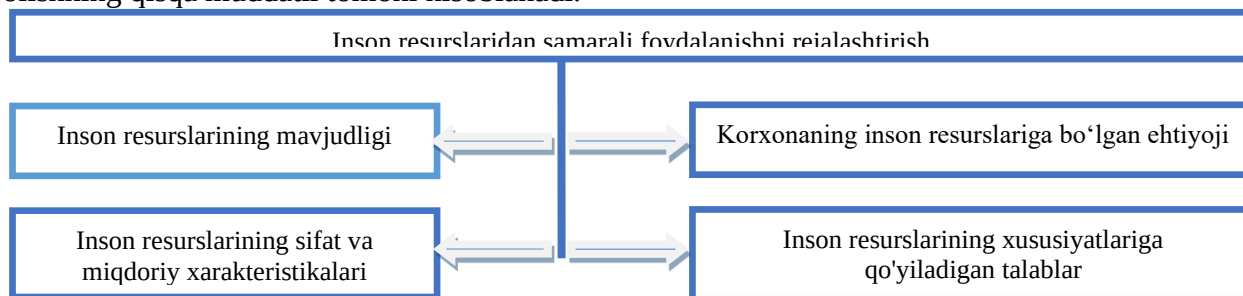
Tahlil va natijalar. Kadrlar salohiyatini rivojlantirishning taktik vazifalari kasbiy bilim va ko‘nikmalarni oshirishga, korxona va tashkilotlarda iqtisodiy munosabatlarning o‘zgarishi munosabati bilan kadrlar salohiyatini rivojlantirishga qaratilishi kerak.

Inson resurslarini rivojlantirish quyidagi shartlarni talab qiladi:

- inson resurslarini baholash, ya‘ni inson resurslarining qobiliyatlari va imkoniyatlarini aniqlash;

- korxonani ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning strategik maqsad va vazifalarini oydinlashtirish;

- korxonada kadrlar salohiyatini rivojlantirish maqsadlarini belgilash. Inson resurslaridan samarali foydalanish korxona iqtisodiyotidagi ish joylarida inson resurslarining bilim, ko‘nikma va malakalaridan foydalanishni o‘z ichiga oladi. Shu bilan birga, inson resurslaridan foydalanishni rejalashtirishda ikkita jihatni ham ajratish mumkin: qisqa muddatli va uzoq muddatli (1-rasm). Iqtisodiyot tarmoqlaridagi ish o‘rinlariga qo‘yiladigan talablar va inson resurslariga ega bo‘lgan bilim va ko‘nikmalar darajasini taqqoslash orqali inson resurslaridan samarali foydalanishni tartibga solishning qisqa muddatli tomoni hisoblanadi.

1-rasm. Inson resurslaridan samarali foydalanishni rejalashtirish tizimi

Manba: Muallif tadqiqotlari asosida ishlab chiqilgan.

Ushbu taqqoslash natijasida viloyat iqtisodiyot tarmoqlarida kadrlar resurslarining ish o'rinlariga kasbiy muvofiqlik darajasi aniqlanadi. Inson resurslaridan samarali foydalanishning strategik jihati inson resurslarini rivojlantirish va hududning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish istiqbollari bilan chambarchas bog'liqlikni o'z ichiga oladi.

Inson resurslarini strategik boshqarishda shuni hisobga olish kerakki, hududning kadrlar salohiyati qanchalik yuqori bo'lsa, mintaqaviy darajada murakkab ijtimoiy-iqtisodiy vazifalarni amalga oshirish imkoniyatlari shunchalik katta bo'ladi. Biroq, bu inson resurslarini boshqarishning asosiy vazifasi uni maksimal darajada kengaytirish ekanligini ko'rsatmasligi kerak. Bu muayyan ishlab chiqarish sharoitlari uchun kadrlar salohiyati juda yuqori bo'lgan va uning ehtiyojlarini qondira olmaydigan vaziyat bir necha sabablarga ko'ra istalmaganligi bilan izohlanadi. Birinchidan, ma'lum moliyaviy resurslar bunday kadrlar salohiyatini kasbiy tayyorlashga sarflanadi. Ikkinchidan, bu kadrlar salohiyatidan to'liq foydalanilmaydi, uni tayyorlashga sarflangan mablag'lar o'zini oqlamaydi. Uchinchidan, inson resurslaridan to'liq foydalanmaslik mehnat bozorida keskinlikning kuchayishiga olib kelishi mumkin.

1. Kadrlar salohiyatini oshirish va ulardan samarali foydalanishning hududiy jihatlarini aks ettiruvchi tamoyillar (KSHT)

1.1. Mintaqaviy xususiyatlarni hisobga olgan holda	1.2. Hudud va korxona manfaatlarining birligi
1.3. Hudud va korxona manfaatlarining tengligi	1.4. Mintaqaviy va korxona darajasida boshqaruvning birligi

2. Kadrlar salohiyatini rivojlantirish va ulardan samarali foydalanish mexanizmini ishlab chiqish hamda amalga oshirish samaradorligini oshirish tamoyillari

2.1. Mexanizmni ishlab chiqish va uni amalga oshirishda turli tashkilot va muassasalarning o'zaro hamkorligi	2.2. Tizimlashtirish	2.3. Strategik qarorlarni ishlab chiqishning o'zgaruvchanligi
2.4. Kadrlar salohiyatidan samarali foydalanishning zamonaviy yondashuvlarini shakllantirishda davlat ishtirokining ustuvorligi		
2.5. Ochiqlik	2.6. Ijtimoiy yo'nalish	2.7. Iqtisodiy maqsadga muvofiqligi

3. Kadrlar salohiyatini rivojlantirish jarayoniga qo'yiladigan talablarni belgilovchi tamoyillar

3.1. Kadrlar malakasini oshirishning uzluksizligi	3.2. Kadrlar malakasini oshirishning murakkabligi
3.3. Kadrlar salohiyatini rivojlantirishning zamonaviy yo'nalishlari	

4. Kadrlar salohiyatidan foydalanish jarayoniga qo'yiladigan talablarni aks ettiruvchi tamoyillar

4.1. Kadrlar salohiyatidan samarali foydalanish	4.2. Kadrlar salohiyatidan foydalanishda izchillik
---	--

2-rasm. Mehmonxona xizmatlarida kadrlar salohiyatidan samarali foydalanish tamoyillari tizimi

Manba: Muallif tadqiqotlari asosida ishlab chiqilgan.

Bularning barchasi vaziyatni doimiy nazorat qilib borish, tanlangan kadrlar siyosatini to'g'rilash, hududni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning joriy va istiqboldagi vazifalariga muvofiq kadrlar salohiyatiga tizimli boshqaruv ta'sirini o'tkazish orqali yuzaga kelishi mumkin bo'lgan salbiy holatlarning oldini olishni taqozo etadi.

Mintaqaviy miqyosda kadrlar resurslarini rivojlantirish va ulardan samarali foydalanish strategiyasi zamonaviy talablarga javob berishi uchun, bizning fikrimizcha, to'rt guruhga birlashtirilishi mumkin bo'lgan ma'lum tamoyillar tizimini ishlab chiqish kerak (2-rasm).

Xulosa. Inson resurslarini rivojlantirish va ulardan samarali foydalanishni boshqarishning mintaqaviy darajasida hal qilinadigan asosiy masalalar quyidagilardan iborat:

- mintaqaning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda kasb-hunar ta'limi dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirish;
- ta'lim standartlarining hududiy tarkibiy qismlarini, mintaqaning hozirgi iqtisodiy va ijtimoiy sharoitlariga mos ravishda ishlab chiqish;
- kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlashni ta'minlaydigan hududiy ta'lim muassasalarini litsenziyalash;
- kadrlar tayyorlashni viloyat byudjeti hisobidan moliyalashtirishni tashkil etish, shuningdek, hududiy soliq imtiyozlarini belgilash, kadrlar tayyorlash bo'yicha maxsus hududiy va mahalliy jamg'armalarni shakllantirish;
- ta'lim muassasalari bilan birgalikda raqobatbardosh kadrlar salohiyatining kasbiy malaka modelini ishlab chiqish va boshqalar;

hududda mehnat resurslaridan oqilona foydalanish uchun qulay zarur shart-sharoitlar yaratish.

Shuningdek, mehmonxona xizmatlarida kadrlar salohiyatidan samarali foydalanishni jadal sur'atlarda va barqaror rivojlantirish uchun turizm sohasida bir nechta ishlarni amalga oshirish muhim deb topdik. Bular quyidagilardan iborat: davlatning ishtiroki yanada muhim va faol bo'lishi, inson resurslarini rivojlantirish va ulardan foydalanish strategiyasi iqtisodiy jihatdan asoslangan bo'lishi kerak, ya'ni, real moliyaviy resurslardan maqsadli foydalanishni ta'minlash, chunki inson resurslarini shakllantirish ma'lum xarajatlar bilan bog'liq va ko'plab hududlarda mavjud iqtisodiy vaziyat moliyaviy resurslarning yetishmasligi bilan tavsiflanadi. Nazarimizda, yuqorida keltirilgan taklif va tavsiyalar asosida kelajakda turizm sohasini shuningdek, mehmonxona korxonalarida kadrlar salohiyatini rivojlantirishda ko'zlagan maqsadlarga erishish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. О.Шоннеси Принципы организации управления фирмой. – М.: Прогресс, 1979..
2. Ансофф И. Стратегическое управление. / Пер. с англ.; Пауч. ред. Л.И. Евенков. - М.: Экономика, 1989. - 416 с.
3. Стратегия социально-экономического развития региона / Под ред. Л.М. Шодоевой. Барнаул: Из-во Алт. Ун-та, 2002. - 202 с.
4. Шодоева Л.М. Стратегическое планирование — Барнаул: Из-во Алт. Унив-та, 2000. - 124 с.
5. Уткин Э.А. Стратегическое планирование - М.: ИНФРА-М, 1998. - 387с.

UO'K:338.98.675

TIJORAT BANKLARINING KREDIT SIYOSATI, KREDITLASH JARAYONI VA UNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Z.O. Shoqulova, talaba, Qarshi davlat texnika universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Ushbu maqolada tijorat banklari kredit siyosati va uning asosiy maqsadi, kredit siyosati bankning kredit qo'yilmalari hajmining ko'paytirilishiga, kredit portfelining yaxshilanishiga ijobiy ta'sir etuvchi kredit siyosatining o'ziga xos jihatlari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: kredit qo'yilma, kredit siyosat, likvidlilik, kredit riski, kredit ta'minoti, bank majburiyatlari, kreditlash hajmi, kredit liniyasi, kredit tamoyillari

Аннотация. В данной статье описана кредитная политика коммерческих банков и ее основная цель, конкретные аспекты кредитной политики, которые положительно влияют на увеличение объема кредитных вложений банка и улучшение кредитного портфеля

Ключевые слова: кредитные вложения, кредитная политика, кредитный риск, ликвидность, банковские обязательства, кредитный объем, кредитная линия, кредитные принципы.

Abstract. In this article, the credit policy of commercial banks and its main goal, the credit policy, which has a positive effect on the increase in the volume of credit investments of the bank and the improvement of the credit portfolio, is the characteristic of the credit policy aspects are described.

Key words: credit investment, credit policy, liquidity, credit risk, credit provision, bank obligations, credit volume, credit line, credit principles.

Kirish: Tijorat banklarining iqtisodiyotdagi o'rni va ahamiyatini belgilovshi muhim omillardan biri-kredit siyosati hisoblanadi. Yaxshi ishlab shiqilgan kredit siyosati kredit riskini boshqarishda va uni kamaytirishga imkon beradi, shuningdek bank siyosiy, iqtisodiy tashkiliy va boshqa jihatarini hisobga olgan holda o'z kredit siyosatini shakllantirishi maqsadga muvofiqdir. Tijorat bankining kredit siyosatini asosiy maqsadi quyidagilardan iborat: riski yuqori bo'lgan operatsiyalarni samarali diversifikatsiyasini, kredit oqimlarining o'sishini ta'minlash, o'rta va uzoq muddatli kredit qo'yilmalar hajmining ko'paytirilishini va uning takomillashini ta'minlashga qaratilgan bo'ladi. Kredit siyosati bankning o'ziga xos "kredit manbai"ni yaratadi va u bank faoliyatida muammolar yuzaga kelganda, shuningdek kredit vakolatlari va majburiyatlari o'zgarganda bankning huquqlarini saqlab qolish uchun muhim hisoblanadi. Yaxshi ishlab chiqilgan kredit siyosati natijasida bank umumiy kreditlash faoliyatining rivojlanishi va kreditlarning samarali ishlatilishi uchun zamin yaratadi.

Tijorat banklari yuritayotgan kredit siyosatida bank tomonidan berilgan kreditlar toifasi va turlarini aniqlash va belgilashlari muhim ahamiyatga egadir. Bunda, kreditlash sohalari bo'yicha tijorat faoliyati, sanoat, qishloq xo'jaligi, kapital qo'yilganlarini moliyalashtirish va boshqa tarmoqlarga kredit berish yoki kreditlashning boshqa usulini qo'llashni belgilab olishi mumkin. Shuningdek, kredit siyosati kreditlarning barcha toifalari bo'yicha "to'lovsizlik" tushunchasining aniq ifodalanishi, foizlarni oshirmaslik mezonlari, bank boshqaruvi va Kengashini tegishli hisobotlariga nisbatan talablarni o'z ichiga olishi maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Ta'kidlash lozimki, bank tizimida keyingi besh yillikda bank-moliya tizimini isloh qilish va rivojlantirishning to'rtta ustuvor yo'nalishlari belgilanganligi samarali ahamiyat kasb etmoqda. Bank tizimining samaradorligi, moliyaviy barqarorligi, bank xizmatlari ommabopligini oshirish hamda bank tizimida davlat ulushini qisqartirishni o'z ishiga olgan strategiyada belgilangan shora-tadbirlarning amalga oshirilishi bank sektoridagi muhim ustuvor vazifalarni yo'lga qo'ymoqda [1].

Darhaqiqat, bank tizimida islohotlarni jadallashtirish, bank xizmatlari bozori hajmini oshirish va bu sohada raqobatni rivojlantirish, bank va moliya tizimida yillik kreditlash hajmini 40 milliard dollarga yetkazish, bank omonatlari hajmini 4 barobarga oshirish nazarda tutilgan [2].

Tijorat banklarida muammoli kreditlarning oldini olish choralari amalga oshirilishiga qaramasdan, hududlardagi muammoli kreditlarning undirilishi samaradorligi past bo'lib, ularning umumiy kredit portfelidagi ulushi 2022-yilda 3,6 foizni va 2023-yilda 3,5 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2024-yilda o'tgan yilgi darajada saqlanib qolingan. 2023 yil yakuni bo'yicha tijorat banklar tomonidan aktivlar bo'yicha 13,1 trln so'mlik qo'shimcha zaxiralar yaratilgan hamda muammoli kreditlarni zaxiralar bilan qoplash darajasi 4 foizga oshib, 2024-yilning 1-yanvar holatiga 85 foizga yetgan.

Tahlil va natijalar. Bugungi kunda samarali ishlab chiqilgan kredit siyosati orqali tijorat banklarining kredit portfelining yomonlashuvining oldi olinmoqda hamda mijozlarga ajratilgan kreditlar hajmi ortib bormoqda. 2025 yilda bank sektoridagi hukumat ulushini 40 foizgacha kamaytirish rejalashtirilgan. Bugungi kunda banklarning kredit portfelining dollarlashuv darajasi 50 foiz, majburiyatlar 57 foiz darajasida bo'lib, bu milliy valyuta kursining sezilarli darajada qadrsizlanishi bilan bank sektorining valyuta riski va zaifligining oshishiga olib keladi. Dollarlashuv darajasini pasaytirish maqsadida Iqtisodiyot va moliya vazirligi huzurida xorijiy valyutadagi kreditlarni milliy valyutaga konvertatsiya qilish bo'yisha maxsus xedj-fond tashkil etilmoqda. Bundan tashqari, yuzaga kelishi mumkin bo'lgan ichki va tashqi risklarni hisobga olgan holda

xorijdan soʻmdagi uzoq muddatli resurslarni jalb etish, shuningdek, xorijiy valyutadagi resurslarni jalb qilishda “ehtiyotkorlik siyosati”ni yuritish koʻzda tutilgan. Keltirilgan maʼlumotlarni quyidagi jadval tahlili asosida koʻrib chiqamiz.

1-jadval

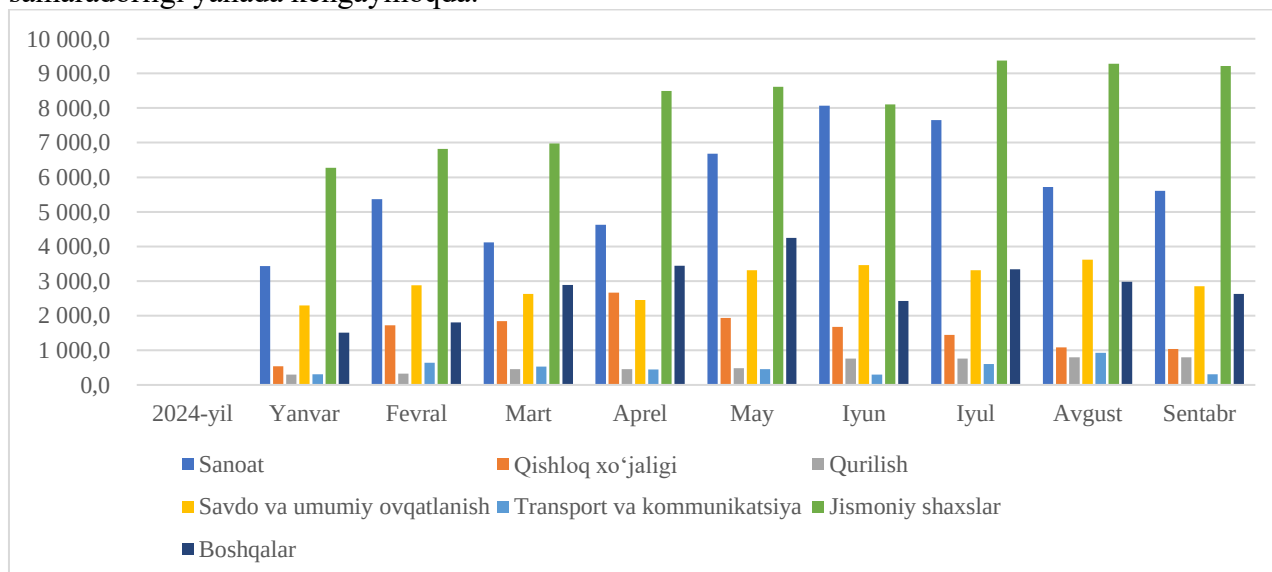
Tijorat banklari tomonidan ajratilgan kreditlar (tarmoqlar boʻyicha) mlrd soʻm

Yil	Jami	Shundan:						
		Sanoat	Qishloq xoʻjaligi	Qurilish	Savdo va umumiy ovqatlanish	Transport va kommunikatsiya	Jismoniy shaxslar	Boshqalar
2020	127 207,5	41 603,0	18 772,2	4 939,5	18 262,1	4 366,4	28 466,6	10 797,8
2021	166 673,5	51 335,6	21 133,2	6 745,4	26 849,6	6 309,6	40 520,9	13 779,3
2022	203 126,6	60 198,7	15 963,9	7 828,5	30 303,7	7 217,8	65 288,5	16 325,5
2023	251 401,5	66 913,9	14 602,5	6 826,8	30 511,1	9 594,3	100 234,8	22 718,1
2024	200 088,5	51 283,2	13 950,3	5 117,3	26 809,7	4 515,9	73 141,0	25 271,1

Yuqoridagi 1-jadval maʼlumotlaridan koʻrish mumkinki, tijorat banklari tomonidan ajratilgan kreditlar 2020-2024 yillar kesimida sanoat, qishloq xoʻjaligi, qurilish, savdo va umumiy ovqatlanish, transport va kommunikatsiya, jismoniy shaxslarga ajratilgan kreditlar hajmi yildan-yilga oshib borganligini koʻrishimiz mumkin. Tijorat banklari tomonidan ajratilgan kreditlar jami 2020-yil 127 207,5 mlrd soʻmni, 2021-yilda 166 673,5 mlrd soʻmni, 2022-yilda 203 126,6 mlrd soʻmni, 2023-yilda 251 401,5 mlrd soʻmni, 2024-yil 200 088,5 mlrd soʻmni tashkil etgan. Birgina 2023 yilda sanoatda tijorat banklari tomonidan ajratilgan kreditlar 66913,9 mlrd soʻmni tashkil etgan va 2020 yilga nisbatan 25310,9 mlrd som koʻp kreditlar ajratilgan va natijada ishlab chiqarishni uzviyligini taʼminlashga moliyaviy koʻmak bergan.

Quyidagi diagrammada aks etgan maʼlumotlarga asosan, 2024 yilda tijorat banklari tomonidan ajratilgan kreditlar tarmoqlar kesimida yanvar va sentabr oylari oraligʻida jami 200 088,5 mlrd soʻmni tashkil etgan. Shundan sanoat tarmogʻiga yanvar oyida 3 433,3 mlrd soʻm, sentabr oyiga kelib 5 611,5 mlrd soʻm ajratilgan. Qishloq xoʻjaligi tarmogʻiga yanvar oyida 538,6 mlrd soʻm, sentabr oyida 1 034,3 mlrd soʻm ajratilgan. Qurilish tarmogʻiga yanvar oyida 295,0 mlrd soʻm, fevral oyida 325,9 mlrd soʻm, mart oyida 451,4 mlrd soʻm, Savdo va umumiy ovqatlanish tarmogʻiga yanvar oyida 2 299,1 mlrd soʻm, sentabr oyida 2 847,0 mlrd soʻm ajratilgan. Transport va kommunikatsiya tarmogʻiga yanvar oyida 310,4 mlrd soʻm, fevral oyida 641,6 mlrd soʻm, mart oyida 531,2 mlrd soʻm, jismoniy shaxslarga ajratilgan kredit miqdori yanvar oyida 6 268,9 mlrd soʻm, sentabr oyida 9 212,5 mlrd soʻmni tashkil etgan.

Mazkur statistik maʼlumotlarga asoslanib aytish mumkinki, tijorat banklari tomonidan sanoat, qishloq xoʻjaligi, savdo va umumiy ovqatlanish, qurilish, transport va kommunikatsiya, jismoniy shaxslarga ajratilgan kreditlar natijasida soha va tarmoqlardagi ishlab chiqarish surʼatlari samaradorligi yanada kengaymoqda.

2024 yilda tijorat banklari tomonidan ajratilgan kreditlar tarmoqlar kesimida (mlrd soʻm)

Xulosa va takliflar. Tijorat banklar tomonidan mijozlarga qulayliklar yaratish, sifatli bank xizmatlarini ko'rsatish orqali mijozlarning bankka bo'lgan ishonchini oshirish muhimdir. Bankning kredit siyosati orqali kreditlash jarayonida yuzaga kelushi mumkin bo'lgan xatarlarni boshqarishda bank rahbariyati tomonidan qabul qilinadigan choralar va uslublarni belgilovchi hamda bank rahbariyati va xodimlari kreditlar portfelini samarali boshqarishga doir ko'rsatmalar bilan ta'minlovchi hujjatdir.

Darhaqiqat, tijorat banklari aktivlarining 70-80 foizini kreditlar tashkil etib, ularning asosiy daromad manbai ham aynan, kreditdan keladigan foizlar hisoblanadi. Shunday ekan, har bir tijorat banki maqsadga muvofiq kredit siyosatini ishlab chiqishi va unga amal qilishi natijasida bank barqarorligi ta'minlanadi.

Davlat iqtisodiy siyosatining tarkibiy qismi pul-kredit siyosati bo'lib, uni Markaziy bank tomonidan amalga oshiradi. Kredit siyosati orqali muomaladagi ortiqcha pul massasi qisqartiriladi yoki ko'paytiriladi, inflyasiyaning pasaytirish chora-tadbirlari ko'riladi.

Umuman olganda, tijorat banklarining kredit siyosatida quyidagilar muhim hisoblanadi:

birinchidan: bank sektorida puxta va mukammal ishlab chiqilgan kredit siyosatini qo'llash orqali tijorat banklarining kredit portfelini yaxshilanishiga erishish;

ikkinchidan: kredit ta'minotining ommaborligini yo'lga qo'yishni oshirish natijasida kredit riskini kamaytirish choralarini yanada oshirish;

ushinchidan: bank tizimiga xalqaro amaliy tajribaga ega bo'lgan menejerlarni ko'proq jalb etish;

to'rtinchidan: kredit portfeli va tavakkalchiliklarni boshqarish sifatini yaxshilash orqali kreditlash hajmlari o'sishining mo'tadil darajasini ta'minlash;

beshinchidan: banklarning kapitaliga qo'shimsha ichki va tashqi investitsiyalarni jalb etishni yanada kengaytirish.

Muxtasar qilib aytganimizda, kreditlashni faqat bozor shartlari asosida amalga oshirish, banklarning davlat resurslariga qaramligini pasaytirish, banklarda xizmat ko'rsatishni modernizatsiyalash, samarali infratuzilma yaratish va banklar faoliyatini avtomatlashtirish orqali bank tizimining samaradorligini oshirish yanada takomillashadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining RF-60-sonli «2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida»gi Farmoni, 28.01.2022 y.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 11 sentyabrda «O'zbekiston-2030 Strategiyasi to'g'risida»gi Farmoni. RF-158-sonli

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 12 maydagi «2020-2025 yillarga mo'ljallangan O'zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to'g'risida»gi Farmoni.

4. Omonov A.A., Qoraliyev T.M. «Pul va banklar» Darslik. T.: «Iqtisod-Moliya», 2019 y. - 461 b.

UO'K 339.5

JAHONDAGI ENG YIRIK ELEKTR JIHOZLARI ISHLAB CHIQARUVCHI

OBYEKTLAR

X.J.Sultanova, tadqiqotchi, dots., Toshkent axborot texnologiyalari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot dunyodagi yetakchi elektrotexnika mahsulotlari ishlab chiqaruvchilari (ABB, Legrand, Siemens, GE va boshqalar) haqida ma'lumot beradi. Shuningdek, Rossiya mikroelektronika bozorining o'sish sur'atlari, istiqbollari, mahalliy ishlab chiqaruvchilar ulushi va davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanayotgan import o'rnini bosish strategiyasi yoritilgan.

Kalit so'zlar: Elektr jihozlari, ishlab chiqaruvchi kompaniyalar, mikroelektronika, Rossiya bozori, sanoat, import o'rnini bosish, raqamlashtirish, sensorlar, integrallashgan sxemalar.

Аннотация. Данное исследование представляет ведущих мировых производителей электрооборудования (ABB, Legrand, Siemens, GE и др.) и анализирует динамику развития рынка микроэлектроники в России. Освещены меры государственной поддержки, стратегия импортозамещения и локализация производства.

Ключевые слова: электрооборудование, производственные компании, микроэлектроника, рынок России, промышленность, импортозамещение, цифровизация, датчики, интегральные схемы.

Abstract. This research provides an overview of the world's leading electrical equipment manufacturers (ABB, Legrand, Siemens, GE, etc.) and examines the rapid growth and mid-term forecast of Russia's microelectronics market. It highlights government-supported strategies such as import substitution and local production.

Keywords: Electrical equipment, manufacturing companies, microelectronics, Russian market, industrial growth, import substitution, digitalization, sensors, integrated circuits.

Bugungi kunda jahondagi eng yirik elektr jihozlari ishlab chiqaruvchi obyektlar quyidagilar sanaladi:

1. ABB (Shveytsariya). ABB Shveytsariyaning Syurix shahrida joylashgan avtomatlashtirish, elektrlashtirish, harakat va robototexnika kompaniyasidir. Kompaniyaning operatsion daromadi 5% ga, operatsion EBITA marjasi esa 18% ga o'sishi kerak. ABB mahsulotlari orasida sanoat robotlari, akkumulyatorlarni zaryadlash qurilmalari, elektr transport vositalarini zaryadlash qurilmalari va aqlli qurilish yechimlari mavjud.

Eng yaxshi elektrotexnika mahsulotlari:

1. avtomatik kalitlar, kontaktorlar va startorlar;
2. modulli o'lchash asboblari, panellar va taqsimlagichlar;
3. PSG (ketma-ket taqsimlovchi qurilma) va SPD (kuchlanishdan himoya qiluvchi qurilma).

2. Legrand (Fransiya). Legrand 90 dan ortiq mamlakatlarda faoliyat yuritadi va uning mahsulotlari 180 mamlakatda taqdim etilgan. Kompaniyada 38 000 dan ortiq kishi ishlaydi va 2021 yilda 7 milliard yevro daromad oldi. Legrand o'zining yillik aylanmasining 5 foizini uylar, ofislar, shifoxonalar, maktablar va hokazolar uchun elektrotexnika mahsulotlarini yaratish bo'yicha tadqiqotlarga sarflaydi.

Eng yaxshi elektrotexnika mahsulotlari:

1. o'chirgichlar va dimmerlar
2. datchiklar va taymerlar
3. SPD (kuchlanishdan himoya qiluvchi qurilma) qurilmalari va uzatma kabellari
4. dvigatellar uchun nazorat qurilmalari va xavfsizlik o'chirgichlari

LETOP (Xitoy). LETOP elektr jihozlari ishlab chiqaruvchilari orasida etakchi hisoblanadi. Ular yuqori sifatli quyosh kombi qutilari va tegishli komponentlarni loyihalash, ishlab chiqish va ishlab chiqarishga ixtisoslashgan. Dunyodagi eng yirik fotovoltaik sanoat zonasida joylashgan va yuqori oqimdan quyi oqimgacha to'liq ta'minot zanjiriga ega. Ular sizga BOM narxini va tez ishlab chiqarishni optimallashtirishga yordam beradi. Bir martalik yechim, o'rtacha sanoat ko'rsatkichidan 40% samaraliroq hisoblanadi. Eng yaxshi elektrotexnika mahsulotlari:

1. Quyosh panelining kombinatsiyalangan bloki;
2. 600 Vattli doimiy tokka ega kombinatsiyalangan quyosh paneli;
3. 1000 Vattli doimiy tokka ega kombinatsiyalangan quyosh paneli;
4. 1500 Vattli doimiy tokka ega kombinatsiyalangan quyosh paneli;
5. PV blokining kombinatsiyalangan komponentlari;
6. doimiy tokka ega avtomatik o'chirgich;
7. doimiy tokning kuchlanishidan himoya qilish qurilmasi (1+2-toifa va 2-toifa);
8. doimiy tokning himoya saqlagichi;
9. doimiy tok izolyatorining o'tkazgichi;

Quyosh qurilmalari uchun ehtiyot qismlari:

kombinatsiyalangan quti korpusi, quyosh paneli ulagichi, quyosh kabeli, kabel kirgichi.

Boshqaruvning elektr qurilmasi:

modulli kontaktorlar, vaqt o'zgartirgichlar, quvvat rölesi (umumiy, qadamli, taymer, impulsli).

4. Schneider Electric (Fransiya). Fransiyaning Schneider Electric transmilliy kompaniyasi kompaniyasi dunyoning 120 dan ortiq mamlakatlarida taqdim etilgan va 135 000 xodimga ega. 2023

yilda kompaniyaning umumiy savdosi 10 milliard yevroni tashkil qiladi. Bu turar-joy, sanoat va savdo ob'ektlari uchun energiyadan foydalanish samaradorligi va ishonchliligini oshirishga ixtisoslashgan elektr jihozlarining to'rtinchi yirik yetkazib beruvchisidir.

Eng yaxshi elektrotexnika mahsulotlari:

1. avtomatik o'chirgichlar, ulagichlar va nazorat qurilmalari
2. rele va differensial o'chirgichlar
3. harakat detektorlari va o'rta kuchlanishli o'chirish moslamalari

5. GENERAL ELECTRIC COMPANY (AQSh). Kompaniya elektr mahsulotlari, xususan, hukumat birodarliklari, aerokosmik va yashash joylarini qamrab olgan turli birodarliklar uchun elektr tizimlari bilan shug'ullanadi. 2023 yil holatiga ko'ra, kompaniyaning umumiy daromadi 32 milliard dollarni tashkil etdi, shundan 70 foizi xizmatlar segmentidan olingan. Innovatsion elektrotexnika mahsulotlarini ishlab chiqarish qobiliyatiga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Eng yaxshi elektrotexnika mahsulotlari:

- ichki va tashqi yuk markazlari;
- avtomatik o'chirgichlar, kuchlanishni chegaralovchilar va xavfsizlik o'chirgichlari;
- AFCI va GFCI (GFCI'lar yerdagi nosozliklarni aniqlaydi va odamlarni zarba va elektr shikastlanishidan himoya qilish uchun mo'ljallangan. AFCI mulkni himoya qilish va yong'inlarning oldini olish uchun yoyli nosozliklarini aniqlaydi).

6. Hitachi Group (Yaponiya). Hitachi transmilliy kompaniya bo'lib, mahsulot samaradorligiga ixtisoslashgan elektr jihozlarini, jumladan transformatorlar, energiya tizimlari va sanoat uskunalarini ishlab chiqarish bilan shug'ullanadi. Kompaniyaning so'nggi moliyaviy yildagi yillik daromadi raqamlashtirish va sanoatlashtirish jarayonini moliyalashtirish uchun 9,73 trillion yevroni tashkil etdi.

Eng yaxshi elektrotexnika mahsulotlari:

1. yuqori kuchlanishli elektr uzatish moslamalari va energiya saqlash qurilmalari;
2. kondensatorlar va filtrlar;
3. avtomatik o'chirgichlar va motorli ulagichlar.

7. Samsung korporatsiyasi (Janubiy Koreya). Samsung bu sohada xotira texnologiyasi va elektr yechimlarini ishlab chiqaruvchi yetakchi hisoblanadi. Kompaniya yarimo'tkazgichlar, o'rni va o'chirgichlar kabi turli xil elektron mahsulotlar ishlab chiqaradi. Samsungning 2024 yilning uchinchi choragidagi operatsion daromadi elektrotexnika mahsulotlari ishlab chiqaruvchisi hisobiga 67,4 trillion Koreya voniga yetishi kutilmoqda. Eng yaxshi elektrotexnika mahsulotlari:

avtomatik o'chirgichlar, taqsimlash qurilmalari, ulagichlar va dvigatelni boshqarish

8. Siemens AG (Germaniya). Siemens, elektr tarmoqlari va quvvat taqsimoti elektr yechimlari ixtiro qilinadigan asosiy sohalaridir. Kompaniyaning Xcelerator to'plami elektr qurilmalari va sanoat jarayonlarini yaxshilash uchun raqamli egizakni yaratishga qaratilgan. Haqiqiy savdo hajmini prognoz qilganda, 2024-moliya yilida kompaniyaning daromadi 3 foizga o'sish bilan 75,9 milliard yevroni tashkil etishi ma'lum bo'ldi. Eng yaxshi elektrotexnika mahsulotlari:

- avtomatik o'chirgichlar va rele;
- transformatorlar;
- taqsimlash qurilmalari va quvvat kontaktorlari;
- datchiklar, hisoblagichlar va taymerlar.

10. Panasonic Xoldinglar Korporatsiya (Yaponiya). Panasonic Holdings akkumulyator, energiya saqlash yechimlari va sanoat segmentlarida ishlaydi. Kompaniyaning daromadiga kelsak, u 2023-moliyaviy yilda 80 milliard dollardan ortiqni tashkil etdi va keyingi moliyaviy yil uchun 3,4 trillion yenga baholanmoqda. Shunday qilib, kompaniya 2050 yilga kelib nol darajadagi chiqindilarga erishishni maqsad qilgan. Eng yaxshi elektrotexnika mahsulotlari:

- simlar, kabellar va taqsimlash qurilmalari;
- himoya uskunalar;
- o'chirgichlar va rozetkalar.

10. Robert Bosch GmbH (Germaniya). Bosch avtomobilsozlik, elektrotexnika va boshqa ko'plab sohalarda ixtisoslashgan texnologiyalar va xizmatlar bo'yicha yetakchi hamkor hisoblanadi. 2023 yilda kompaniya savdo hajmini 91,6 milliard yevroga oshirishni rejalashtirmoqda. Kompaniya

mahsulotlari avtomobilsozlik, sanoat, energetika va qurilish sohalarini qamrab oladi. Eng yaxshi elektrotexnika mahsulotlari:

- o'tkazgichlar va miltillovchi qurilmalar;
- rele va kontrollerlar;
- dvigatel ulagichlari va inverterlar;
- oyoqli va aylanuvchi o'tkazgichlar.

Elektr jihozlari ishlab chiqaruvchilari tomonidan eng boshidanoq yuqori sifatli elektr jihozlariga erisha oladi. Bu kompaniyalar samaradorlikni oshiradigan, xavfni kamaytiradigan va kelajak avlodlar uchun yaxshiroq dunyo yaratishga yordam beradigan samarali, innovatsion mahsulotlarni yaratishga intiladi.

Rossiya mikroelektronika bozori 2030 yilga borib 2,7 baravar o'sishi va 780 milliard rublni tashkil qilishi mumkin. Rossiya mikroelektronika bozorida mahalliy ishlab chiqaruvchilar mahsulotlarining ulushi 2023 yildagi 20 foizdan 2030 yilda 45 foizgacha o'sadi. Rossiya mikroelektronika bozorining rivojlanishi uchun o'rta muddatli prognozni taqdim etadigan sanoat tadqiqotini taqdim etadi. Kept tadqiqotiga ko'ra, 2030 yilgacha Rossiyada bozorning o'rtacha yillik o'sishi global dinamikadan oshib, 15% dan ortiq bo'ladi. Bunga iqtisodiyotni raqamlashtirish va yangi texnologiyalarni joriy etish kabi global o'sish omillari, shuningdek, mikroelektronika iste'moli tarmoqlarini mahalliyashtirishning kuchayishi, mikroelektronika mahsulotlarini ishlab chiqarishda import o'rnini bosish va davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash choralari amalga oshirish bilan bog'liq bo'lgan Rossiyaning ichki tendensiyalari yordam beradi. Kept ma'lumotlariga ko'ra, 2023 yilda Rossiya mikroelektronika bozori [1] 2022 yilga nisbatan 38 foizga oshdi - 210 milliard rubldan 289 milliard rublgacha. 2020–2022-yillarda bozorning o'rtacha yillik o'sish sur'ati yiliga qariyb 27 foizni tashkil etdi, bu global mikroelektronika bozoridagi shunga o'xshash ko'rsatkichdan deyarli ikki baravar yuqori bo'lib 14 foizga yetgan. 2022–2023 yillarda Rossiya bozorida savdo cheklovlari natijasida mikroelektronikaga bo'lgan talabning ortishi fonida iste'molning eng yuqori cho'qqisiga chiqdi. Dunyoda bo'lgani kabi Rossiyada ham bozorning rivojlanishi iqtisodiyotni raqamlashtirish va iste'molchilar tajribasi bilan bog'liq. Raqamli yechimlardan foydalanish koronavirus pandemiyasi davrida masofaviy aloqa va axborotni tezkor uzatish zarurati tufayli ortdi. Rossiya ishlab chiqaruvchilarining ishlab chiqarish hajmi [2] 2023 yilda 30% ga oshdi va 59 milliard rublni tashkil etdi, 2022 yilda 45 milliard rublga nisbatan. Shu bilan birga, Rossiya ishlab chiqaruvchilarining mahsulotlarining ulushi Rossiya mikroelektronika bozorining umumiy tuzilishining taxminan 20% ni tashkil etdi. Kept hisob-kitoblarga ko'ra, Rossiya ishlab chiqaruvchilarining mahsulotlari bozori yuqori darajadagi konsolidatsiya bilan tavsiflanadi: 2022 yilda eng yaxshi 5 kompaniya daromad bo'yicha taxminan 80% ni tashkil etdi. Hozirgi vaqtda Rossiyada mikroelektron mahsulotlarga bo'lgan asosiy talab sanoat, shu jumladan shahar infratuzilmasi va uy-joy kommunal xizmatlari tomonidan ta'minlanadi. Kept hisob-kitoblarga ko'ra, 2023-yilda sanoat pul ko'rinishida bozorning qariyb 66 foizini tashkil qiladi. Hisoblash infratuzilmasi va telekommunikatsiya segmentlaridan talabning pastligi (taxminan 12 foiz) global ko'rsatkichlarga nisbatan (2022-yil oxiriga kelib taxminan 56 foiz) ushbu segmentlarda ishlab chiqarishni mahalliyashtirish darajasining pastligi bilan izohlanadi. 2023-yil oxiriga kelib, mikroelektron mahsulotlar umumiy iste'molining mos ravishda 12% va 10% ni iste'molchi qurilmalari va transporti tashkil etdi. O'rta muddatli istiqbolda Rossiya mikroelektronika bozorining rivojlanish istiqbollari bo'yicha Kept bazaviy ssenariysiga ko'ra, 2030-yilga kelib Rossiya mikroelektronika bozorining hajmi 2023-yilga nisbatan 2,7 baravar o'sadi - 289 milliard rubldan 780 milliard rublgacha oshgan. Bundan tashqari, optimistik hisob-kitoblarga ko'ra, 2030-yilga kelib bozor hajmi 1,05 trillion rublga yetishi mumkin. Rossiya bozorining o'rtacha yillik o'sish sur'ati 15% dan ortiq bo'ladi, bu 2023-2030 yillarda global mikroelektronika sanoatining o'rtacha yillik o'sish sur'atlaridan oshadi (bazaviy ssenariyda 6,7%, optimistik ssenariyda 9,6%). Keptning so'zlariga ko'ra, 2030 yilda bazaviy ssenariyda Rossiya ishlab chiqaruvchilarining mahsulot ishlab chiqarish ulushi 2023 yildagi 20 foizdan 2030 yilga kelib 45 foizgacha o'sadi va 351 milliard rublni tashkil qiladi. Rossiyada mikroelektronika bozorining 2030-yilgacha ufqda rivojlanishi mikroelektronika mahsulotlarini iste'mol qiluvchi tarmoqlarda ishlab chiqarishni mahalliyashtirish darajasini chuqurlashtirish, shuningdek import o'rnini bosish strategiyasi doirasida davlat tomonidan faol

qo'llab-quvvatlangan holda mikroelektronika sohasida ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish va kengaytirishga qaratilgan investitsiya loyihalarini amalga oshirish orqali ta'minlanadi. 2030-yilga kelib Rossiya mikroelektronikasiga bo'lgan talabning sanoat tuzilmasi hisoblash infratuzilmasi va telekommunikatsiya sanoatida ishlab chiqarishni mahalliyashtirishning o'sishi hisobiga global darajaga yaqinlashishi kutilmoqda. Biroq, sanoat ulushi 50% atrofida bo'lgan ustun rol o'ynashda davom etadi. Mikroelektron mahsulotlarning asosiy turlariga quyidagilar kiradi:

- integral mikrosxemalar - ko'plab elektron komponentlar bitta kremniy kristaliga birlashtirilgan mikroelektron qurilmalar;
- diskret yarimo'tkazgich va quvvat qurilmalari - yarimo'tkazgichli materiallardan tayyorlangan va elektron sxemalarda muayyan funksiyalarni bajarish uchun mo'ljallangan individual elektron komponentlar (masalan, tranzistorlar, diodlar, tiristorlar, varikaplar va boshqalar);
- sensorlar - tashqi muhit signalini (harorat, yorug'lik, bosim, harakat va boshqalar) atrof-muhit parametrlarini aniqlash va o'lchash uchun elektr signaliga aylantiruvchi qurilmalar;
- yorug'lik signallarini elektr signallariga va aksincha qayta ishlash uchun ishlatiladigan qurilmalar (fotodetektorlar va fotomatriksalar, LED emitentlari, lazerlar, indikatorlar va ekranlar va boshqalar).

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Kept kompaniyasining ma'lumotlari. <https://assets.kept.ru/upload/pdf/2024/04/ru-microelectronics-market-development-in-russia-and-the-world-kept-survey.pdf>.
2. LETOP Electric Co., Ltd. (2023). Product Catalog and Company Overview. China: LETOP Solar Division. – B. 5–15.
3. Samsung Electronics Co., Ltd. (2024). Quarterly Financial Summary Q3 2024. Seoul: Samsung. – B. 3–10.

UO'K 330

O'ZBEKISTONDA IJTIMOY SIYOSATNING ASOSIY YO'NALISHLARI

G.K.Taraxtiyeva, PhD, dots., Toshkent Davlat Texnika Universiteti, Toshkent

N.S.Mamarajabov, talaba, Toshkent Davlat Texnika Universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada ijtimoiy siyosat – jamiyatdagi fuqarolarning turmush darajasini yaxshilash, tenglikni ta'minlash va ijtimoiy adolatni qaror toptirishga qaratilgan davlat siyosati yo'nalishi ekanligi ochib berilgan.

Kalit so'zlar: ijtimoiy siyosat, adolat, tenglik, farovonlik, ijtimoiy himoya, davlat siyosati, sog'liqni saqlash, ta'lim, iqtisodiy strategiya, fuqarolik jamiyati.

Аннотация. В данной статье раскрывается, что социальная политика - это направление государственной политики, направленное на повышение уровня жизни граждан в обществе, обеспечение равенства и установление социальной справедливости.

Ключевые слова: социальная политика, справедливость, равенство, благосостояние, социальная защита, государственная политика, здравоохранение, образование, экономическая стратегия, гражданское общество.

Abstract. This article reveals that social policy is a direction of state policy aimed at improving the living standards of citizens in society, ensuring equality, and establishing social justice.

Keywords: social policy, justice, equality, welfare, social protection, state policy, healthcare, education, economic strategy, civil society.

Kirish: O'zbekiston keyingi yillarda muhim siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy o'zgarishlarni boshdan kechirdi. Mamlakatimiz rahbarlari 1991-yilda mustaqillikka erishilgandan so'ng fuqarolar hayotini yaxshilash yo'lida islohotlar yo'lga tushdi. Ijtimoiy siyosat qashshoqlikni bartaraf etish, sog'liqni saqlash va ta'limni yaxshilash, aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarini ijtimoiy himoya qilishga qaratilgan o'zgarishlar ushbu o'zgarishlarning asosiy tarkibiy qismi bo'ldi. O'zbekiston hukumati ijtimoiy siyosatning muhimligini inklyuziv va barqaror rivojlanishga ko'maklashish vositasi sifatida e'tirof etadi. Maqsadli strategiya va dasturlarni amalga oshirish orqali davlat nochor jamoalarni yuksaltirish, ijtimoiy-iqtisodiy tafovutlarni qisqartirish va barcha fuqarolar uchun teng imkoniyatlar yaratishni maqsad qilgan. Bu sa'y-harakatlar ahil va farovon jamiyat barpo

etishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Adabiyotlarda O'zbekistonda ijtimoiy taraqqiyotning hal qiluvchi omili sifatida hukumatning ta'limga bo'lgan intilishi alohida ta'kidlanadi. Haydarova va Qurbonov (2020) tomonidan olib borilgan tadqiqotlar ta'lim sohasidagi islohotlar va ularning ta'lim natijalariga ta'sirini o'rganadi. Tadqiqot ta'lim olish imkoniyati yaxshilangani, o'qishga qabul qilish ko'rsatkichlari ortgani va o'qitish sifatini oshirishga qaratilgan sa'y-harakatlarni ta'kidlaydi. "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" (2017-yil) kabi hukumatning rasmiy hujjatlarida ta'limni modernizatsiya qilish, inklyuziv ta'limni rivojlantirish va kasb-hunar ta'limi darajasini oshirish bo'yicha strategiyalar belgilab berilgan. Bobojonov va boshqalarning tadqiqoti. (2021) sog'liqni saqlash tizimidagi islohotlarning sog'liqni saqlash natijalariga ta'sirini baholaydi. Natijalar ijobiy yutuqlarni, jumladan, birlamchi tibbiy yordam xizmatlaridan foydalanish imkoniyatlarini oshirish va sog'liqni saqlash infratuzilmasini yaxshilashni ko'rsatadi. Hukumatning "Sog'liqni saqlashni rivojlantirish dasturi" (2019-yil)da tibbiy xizmat ko'rsatishni kuchaytirish, tibbiy ta'limni oshirish va tibbiy sug'urta qamrovini kengaytirish bo'yicha tashabbuslar yanada yoritilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. O'zbekistonda ijtimoiy siyosatning asosiy yo'nalishlarini har tomonlama tahlil qilish uchun ma'lumotlar to'plash va ularni tahlil qilish metodologiyasidan foydalanildi. Ushbu tadqiqot metodologiyasidan foydalangan holda O'zbekistonda ijtimoiy siyosatning asosiy yo'nalishlarini har tomonlama va dalillarga asoslangan tahlil qilishni maqsad qilingan. Metodologiya tadqiqotning nufuzli manbalardan olinishini va hukumat tomonidan amalga oshirilayotgan siyosat va tashabbuslarni tanqidiy o'rganishini ta'minlaydi. O'zbekistonda mustaqillik e'lon qilingandan so'ng aholi turmush darajasini yuqori darajada ta'minlash, inson manfaatlarini ro'yobga chiqarish va uni har tomonlama rivojlanishi uchun shart-sharoitlar yaratish maqsadida ijtimoiy yo'naltirilgan barqaror bozor iqtisodiyoti, ochiq tashqi siyosatga ega kuchli demokratik huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati barpo etish maqsadida keng qamrovli islohotlar amalga oshirila boshlandi. Ushbu maqsadlarni amalga oshirish uchun O'zbekistonda mustaqillikning dastlab davridayoq davlat ijtimoiy siyosatining asoslari yaratilib, amalga oshirila boshlandi. O'zbekistonda ijtimoiy siyosat ustuvor yo'nalish hisoblanadi va u bosqichma-bosqich amalga oshiriladi. O'zbekistonda ijtimoiy siyosatning o'ziga xos xususiyatlari mavjud bo'lib, ular quyidagilardan iboratdir:

- Ijtimoiy siyosatni o'tkazishda davlatning boshqarish funksiyasiga egaligi;
- Ijtimoiy islohotlarning bosqichma-bosqichligi;
- Aholining yashash darajasini keskin tushib ketishiga yo'l qo'ymaslik;
- Mahalliy o'zini-o'zi boshqarish idoralari mahallalar orqali aholiga aniq manzilli ijtimoiy yordam ko'rsatish;
- Ijtimoiy islohotlarning iqtisodiy va huquqiy asoslarini yaratish. O'zbekistonda amalga oshirilayotgan ijtimoiy siyosatning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat qilib belgilangan:
 - aholining iqtisodiy faolligini qo'llab-quvvatlash;
 - mahsulot, xizmat va uy-joyning kuchli ichki iste'mol bozorini shakllantirish;
 - aholining to'lov talablarini keng miqiyosda qondirish va uning o'sishini ta'minlash;
 - aholining daromadva mulkka egalik darajasining keskin tabaqalashuvining oldini olish;
 - ijtimoiy xizmatlarga bo'lgan zarur kafolatni ta'minlash.

Shu qatorda davlat tomonidan o'rnatilgan eng kam ish haqi darajasidan aholini turmush darajasini tahlil etishda va mutlaq qashshoqlik ko'rsatgichi sifatida foydalaniladi. Eng kam ish haqi iqtisodiy rivojlanganlik darajasi va bandlikka ham bog'liqdir. Xalqaro mehnat tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, ayni paytda dunyo aholisining 55 foizi ijtimoiy himoyadan mahrum bo'lsa, atigi 29 foizi kompleks ijtimoiy ta'minotdan foydalanish imkoniyatiga ega. Pensiya yoshidagi keksalarning 68 foizi qarilik pensiyasini oladi. Bu esa ko'plab davlatlarda ham jamg'arib boriladigan, ham sug'urtali pensiya ta'minoti yetarlicha rivojlanmaganligini ko'rsatadi.

Yana bir og'ir muammo — taraqqiy topgan yigirma birinchi asrda ham, afsuski, insonlarning sog'liqni saqlashga bo'lgan huquqi dunyoning ko'pgina mintaqalarida hali real haqiqatga aylanmadi. Bu, ayniqsa, aholining 56 foizi mazkur imtiyozdan mahrum bo'lgan qishloq joylariga taalluqlidir. 2017 — 2020-yillarda shaharlarda 945 ta ko'p qavatli turarjoy qurilishi bo'yicha dastur qabul qilingan. Kam ta'minlangan oilalar uchun Qoraqalpog'iston Respublikasi, Toshkent shahri, viloyatlar

markazlarida va yirik shaharlarda ko'p qavatli uylarda 50 mingga yaqin arzon kvartiralar barpo qilinadi. Xususan, 2017-yilda xuddi shunday ko'p kvartirali, umumiy maydoni 800 ming kvadrat metrdan ortiq bo'lgan uylar qurilib, aholiga topshirildi. Faqatgina Toshkent shahrining o'zida 420 ming kvadrat metrli uy-joy foydalanishga topshirilgani boshlangan ishlar ko'lamini ko'rsatadi, albatta. Biroq aholi farovonligini ta'minlash faqat uy-joy masalasi bilan bog'liq, desak, noto'g'ri bo'ladi. Negaki, uzoq yillar davomida aynan ijtimoiy sohada o'nlab muammolar yig'ilib keldiki, oqibatda u odamlar normal hayot kechirishlariga monelik qildi. Bugungi kunda, ayniqsa, qishloq aholi punktlarida vodoprovod tarmoqlarini kengaytirish va modernizatsiya qilish dasturini amalga oshirish dolzarb masalalardan biri bo'lib turibdi. Ayni paytda maxsus dastur doirasida 9 ming kilometr vodoprovod tarmoqlari, 1400 quduq va 3600 suv inshootini qurish va rekonstruksiya qilish ishlari olib borilayapti. Bu Qoraqalpog'iston Respublikasi, Andijon, Jizzax, Navoiy, Sirdaryo, Samarqand, Toshkent va Xorazm viloyatlaridagi 3,2 million aholini qo'shimcha toza ichimlik suvi bilan ta'minlab, mamlakat bo'yicha aholining toza ichimlik suviga bo'lgan talabini qondirish ko'rsatkichini 67 foizdan 84 foizgacha ko'tarish imkonini beradi. Bu vazifalarni amalga oshirish uchun mamlakatimizda Uy-joy kommunal xizmat ko'rsatish vazirligi tashkil etildi va Moliya vazirligi huzurida "Sof ichimlik suvi" jamg'armasi faoliyati yo'lga qo'yildi.

Xulosa: Davlatning ijtimoiy siyosati tegishli markazlashgan daromadlarni tabaqalashgan soliq solish yo'li bilan shakllantirish va uni byudjet orqali aholi turli guruhlari o'rtasida qayta taqsimlashdan iborat. Aholi turmush darajasi tushunchasini ulaming hayot kechirishi uchun zarur bo'lgan moddiy va ma'naviy ne'matlar bilan ta'minlanishi hamda kishilar ehtiyojining bu ne'matlar bilan qondirilishi darajasi sifatida ta'riflash mumkin. Aholini ijtimoiy himoyalash chora-tadbirlari tizimidagi eng asosiy yo'nalish - bu narxlarning oshib va pul qadrlining tushib ortib borishi munosabati bilan daromadlarning eng kam va o'rtacha darajasini muntazam oshirib borish hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Sh. Sh. Shodmonov, R. X. Alimov, T. T. Jo'rayev. Iqtisodiyot nazariyasi. Toshkent, "Moliya" nashriyoti, 2002yil. 416b.
2. www.ceep.uz - 0 'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot vazirligi huzuridagi Samarali iqtisodiy siyosat markazi rasmiy sayti.
3. https://namdu.uz/media/Books/pdf/2024/10/14/NamDU-ARM-13431-Ijtimoiy_iqtisodiyot_va_davlat_siyosati.pdf
4. <https://strategy.uz/index.php?news=1996&lang=uz>
5. B.E.Mamaraximov, M.K.Abdullayeva. Ijtimoiy iqtisodiyot va davlat siyosati. (O'quv qo'llanma). – T.: «Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi», 2022 – 296 b.
6. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8363052>

UO'K 330

KRIPTOVALYUTALAR VA MARKAZIY BANK SIYOSATI: XAVF VA IMKONIYATLAR

Ch.B.Toliboyeva, talaba, Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti To'rtko'l fakulteti, To'rtko'l
Sh.Karimova, Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqola kriptovalyutalar va markaziy bank siyosati o'rtasidagi o'zaro aloqalarni tahlil qilishga bag'ishlangan. Kriptovalyutalarning paydo bo'lishi, ularning afzalliklari va xavflari, shuningdek, turli davlatlar markaziy banklarining bu raqamli aktivlarga bo'lgan munosabati ko'rib chiqiladi. Maqolada pul-kredit siyosatiga kriptovalyutalarning ta'siri, CBDC loyihalari, regulatsiya usullari hamda moliyaviy barqarorlik uchun yuzaga keladigan imkoniyatlar va tahdidlar muhokama etiladi.

Kalit so'zlar: kriptovalyuta, markaziy bank, raqamli valyuta, blockchain, pul-kredit siyosati, regulatsiya, xavf, imkoniyat

Аннотация. В статье рассмотрены взаимосвязи между криптовалютами и политикой центральных банков. Анализируется появление криптовалют, их преимущества и риски, а также различные подходы, которые центральные банки в разных странах используют в отношении этих цифровых активов. Особое внимание уделено влиянию криптовалют на

денежно-кредитную политику, разработку CBDC, мерам регулирования и возможностям и угрозам для финансовой стабильности.

Ключевые слова: криптовалюта, центральный банк, цифровая валюта, блокчейн, денежно-кредитная политика, регулирование, риск, возможность

Abstract. This article analyzes the interplay between cryptocurrencies and central bank policies. It examines the emergence of cryptocurrencies, their advantages and risks, and the diverse approaches various central banks have taken in response to these digital assets. The discussion covers the impact of cryptocurrencies on monetary policy, the development of CBDCs, regulatory measures, and potential opportunities and threats for financial stability.

Keywords: cryptocurrency, central bank, digital currency, blockchain, monetary policy, regulation, risk, opportunity

Kriptovalyutalar zamonaviy global moliya tizimida shiddat bilan rivojlanib borayotgan hodisalardan biridir. Ular dastlab elektron to'lovlar sohasida inqilobiy g'oya sifatida yuzaga kelgan bo'lsa-da, hozirda investitsion va regulativ nuqtayi nazardan ham katta ahamiyat kasb etadi. Markaziy banklar va hukumatlar kriptovalyutalarning o'sib borayotgan ta'siriga qanday munosabat bildirish, ularni qanday tartibga solish masalasida turli yondashuvlarni sinab ko'rmoqdalar. Ushbu maqolada kriptovalyutalar va markaziy bank siyosati o'rtasidagi o'zaro aloqalar, ularning xavf va imkoniyatlari xolisona tahlil qilinadi.

Kriptovalyutalarning paydo bo'lishi, avvalo, moliyaviy institutlar va hukumatlarga bo'lgan ishonch darajasiga bevosita bog'liq. 2008-yilgi global moliyaviy inqiroz ortidan paydo bo'lgan Bitcoin birinchi raqamli aktiv sifatida e'tibor qozongan. Uning ortidan turli blockchain texnologiyalariga asoslangan minglab yangi kripto-loyihalar shakllandi. Kriptovalyutalar, markaziy biror-bir institut boshqaruvisiz yoki muassasa nazoratisiz, ishtirokchilar o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri tranzaksiyalarni amalga oshirishga imkon yaratadi. Aynan shu "markazsizlashuv" (decentralization) prinsipi ko'plab foydalanuvchilar uchun jozibador bo'lib, blockchain texnologiyasi bilan birgalikda raqamli iqtisodiyotning yangi ufqalarini ochadi.

Biroq, kriptovalyutalarning o'ziga xos ustunliklari ularning xavfli jihatlarini ham yuzaga keltiradi. Eng avvalo, narxlarning haddan ziyod o'zgaruvchanligi (volatilligi) nafaqat investorlar, balki oddiy foydalanuvchilar uchun ham katta yo'qotishlar xavfini tug'diradi. Masalan, Bitcoin narxi bir necha oy yoki hatto bir necha kun ichida keskin o'zgarishi mumkin, bu esa uni barqaror to'lov vositasi sifatida qo'llashni qiyinlashtiradi. Ikkinchi muammo – tartibga solishning noaniqligi. Ba'zi davlatlarda kriptovalyutalarga rasmiy ruxsat berilgan bo'lsa, boshqa davlatlarda ular cheklanadi yoki taqiqlanadi. Shu sababli, transchegaraviy to'lovlar hamda investorlar himoyasi masalalarida jiddiy bo'shliqlar mavjud.

Markaziy banklar nuqtayi nazaridan, kriptovalyutalar pul-kredit siyosati instrumentlariga bevosita ta'sir o'tkazishi mumkin. An'anaviy tartibda markaziy banklar iqtisodiyotda pul massasi va foiz stavkalarini boshqarish orqali makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga harakat qilishadi. Agar kriptovalyutalar keng qo'llanish bosqichiga o'tsa, markaziy banklar tomonidan chiqariladigan milliy valyutalarning iqtisodiy muomaladagi roli kamayishi ehtimoli yuzaga keladi. Bu, o'z navbatida, pul-kredit siyosatining samaradorligini pasaytirishi mumkin. Markaziy banklar, xususan, o'z valyutalarining likvidligi va almashuv kursini nazorat qilish qiyinlashgan muhitga duch keladi.

Markaziy banklarning kriptovalyutalarga bo'lgan munosabati turlicha. Ayrim davlatlarda ularni to'liq taqiqlash yoki cheklash siyosati yuritiladi, chunki pul muomalasining nazorati hukumatlarning iqtisodiy xavfsizligi va suvereniteti uchun muhim sanaladi. Boshqa davlatlar esa kriptovalyutalarga bozor mexanizmlari sifatida ijobiy yondashadi, lekin ularni an'anaviy moliyaviy qonunchilikka integratsiya qilishga urinadi. Masalan, investorlarni firibgarlikdan himoya qilish uchun ICO (Initial Coin Offering) jarayonlariga qo'yiladigan tartib-qoidalar joriy etiladi. Ayrim rivojlangan davlatlar va xalqaro moliya institutlari (Masalan, Xalqaro Valyuta Jamg'armasi, Bank of International Settlements) esa kripto-aktivlar bozorlarini nazorat qiluvchi yaxlit strategiyalar ishlab chiqishga harakat qilishmoqda.

So'nggi yillarda markaziy banklarning raqamli valyutasi (Central Bank Digital Currency, CBDC) g'oyasi ham keng muhokama qilinmoqda. CBDC – bu markaziy bank tomonidan chiqariladigan va nazorat qilinadigan raqamli valyuta bo'lib, naqd pul yoki bank depozitlariga o'xshash huquqiy maqomga ega bo'lishi mumkin. Bunday valyutalar blockchain yoki shunga o'xshash markaziy registr texnologiyalariga tayanishi, tranzaksiyalarni tez va arzon amalga oshirish, shuningdek, iqtisodiy jarayonlarni aniqroq monitoring qilish imkonini berishi kutiladi. Shuning uchun ayrim mutaxassislar CBDC'ni kriptovalyutalarga nisbatan muqobil yo'l sifatida ko'rsatmoqdalar: bu ham raqamli to'lov sohasini rivojlantiradi, ham markaziy banklar nazoratidan chiqarib qo'ymaydi. Lekin CBDC loyihalarining joriy etilishida ham ayrim nozik masalalar paydo bo'ladi. Masalan, banklararo raqobat, shaxsiy ma'lumotlarning xavfsizligi, markaziy bank zimmasidagi texnik va moliyaviy xatarlar shular jumlasidandir.

Kriptovalyutalarni tartibga solish siyosati doimiy ravishda xavf va imkoniyatlar o'rtasidagi muvozanatni topish zaruratini vujudga keltiradi. Xavflardan biri – nolegal faoliyatlarga xizmat qilishi (xususan, pul yuvish, soxta bitimlar, kontrabanda va h.k.) uchun kriptovalyutalarning qulayligi. An'anaviy bank tizimlarida mavjud bo'lgan KYC (Know Your Customer) va AML (Anti-Money Laundering) kabi jarayonlar kripto-ekotizimda deyarli umume'tirof etilgan standard shaklga ega emas. Bu esa jinoyatchilarga raqamli aktivlardan foydalangan holda global pul aylanmasining yashirin yo'llarini topishlariga sharoit yaratadi. Shu bois hukumatlar tomonidan tranzaksiyalarni kuzatish, identifikatsiya va reyestrlash tartiblarini joriy etish masalasi tobora ko'proq dolzarb bo'lib bormoqda.

Boshqa tomondan, kriptovalyutalarning imkoniyatlari ham e'tibordan chetda qolayotgani yo'q. Ular to'lov tizimlarining tez, qulay va nisbatan arzon bo'lishi, butun dunyo bo'ylab bank xizmati yetib bormagan hududlar aholisini ham moliyaviy muomalaga jalb qilishi, shuningdek, blokcheyn asosidagi smart-kontraktlar tufayli turli sohalarida ishonchli raqamli infratuzilma yaratishi mumkin. Masalan, rivojlanayotgan davlatlarda, ayniqsa, bank xizmatlaridan foydalanuvchilar foizi past bo'lgan jamiyatlarda kriptovalyutalar iqtisodiy integratsiyani tezlashtirishdagi qudratli vositalardan biriga aylanish ehtimoli bor. Xususan, chet eldan pul jo'natmalarini amalga oshirishda yoki kichik bizneslar uchun transchegaraviy to'lovlarda an'anaviy bank xizmatlarining baland komissiya to'lovlari va ko'p bosqichli jarayonlari o'rnini bunday raqamli aktivlar qisman bosa oladi.

Markaziy bank siyosati kriptovalyutalarning rivojlanishida tanlagan yo'lga qarab turlicha ta'sir ko'rsatadi. Qattiq cheklovlar yoki taqiq kripto-bozorini "soylashish"ga va noqonuniy kanallarga oqib ketishiga sabab bo'lishi mumkin. Aksincha, oqilona regulatsiya, shaffof qonunchilik va soliq imtiyozlari investorlar uchun xavfsiz muhit yaratar ekan, texnologik yangiliklarni qo'llab-quvvatlaydi. Ba'zi davlatlar allaqachon kripto-bizneslar uchun maxsus rezidensiyalar, texnoparklar yoki soliq yengilliklari yaratib, innovatsion loyihalarni jalb etishga harakat qilmoqda. Bunday raqobat global miqyosda kriptovalyutalar ekotizimini yana-da kengaytirishi, blockchain asosida turli mahsulot va xizmatlar paydo bo'lishini tezlashtirishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, kriptovalyutalar va markaziy bank siyosati bir-biriga alohida raqib sifatida emas, balki global moliya tizimida parallel yoki uyg'un tarzda taraqqiy etishi mumkin bo'lgan ikki nuqtayi nazar sifatida e'tirof etilishi lozim. Kriptovalyutalar to'lov infrastrukturasining takomillashtirilishi, investitsion imkoniyatlar, raqamli iqtisodiyotda ishtirokni kengaytirish kabi ijobiy jihatlar keltirishi mumkin. Shu bilan birga, rasmiy hukumatlar va markaziy banklar makroiqtisodiy barqarorlik va huquqiy muhitni ta'minlashda davom etadi. Eng muhim vazifa – xavf va imkoniyatlarni muvozanatli tartibga solish. Buning uchun moliyaviy regulatorlar kripto-bozorni biryozlama cheklab qo'yish o'rniga, sohaning texnologik va iqtisodiy xususiyatlarini e'tiborga olgan tarzda qo'llab-quvvatlashi, zarur hollarda tizimli himoya mexanizmlarini joriy etishi kerak. Aynan shundagina milliy va xalqaro miqyosda barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlaydigan, bir vaqtning o'zida innovatsion g'oyalarni rivojlantirishga qulay sharoit yaratilgan muhit shakllanishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Nakamoto S. Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System. // Bitcoin.org. — 2008. — [Elektron resurs].
2. Bordo M. D., Levin A. T. Central Bank Digital Currency and the Future of Monetary Policy. — National Bureau of Economic Research, Working Paper No. 23711, 2017. — 29 p.
3. IMF. The Rise of Digital Money. — IMF Fintech Notes, 2020. — 41 p.

4. BIS. Central Bank Digital Currencies: Foundational Principles and Core Features. — Bank for International Settlements, 2020. — 28 p.
5. Hendrickson J., Hogan T. The Political Economy of Cryptocurrency Regulation. // The Independent Review. — 2021. — Vol. 25, No. 4. — P. 507–523.
6. Эйкен Г. Криптовалюты в мировой экономике: проблемы и перспективы // Финансы и кредит. — 2019. — № 8. — С. 34–42.
7. Кэрч Т. Правовые аспекты регулирования криптовалют: международная практика. — Москва: Юрайт, 2021. — 256 с.
8. Zhang X., Chen G. Cryptocurrencies and Global Monetary Policy // Journal of Financial Innovation. — 2022. — Vol. 7, No. 2. — P. 15–30.

UO'K 338

FARG'ONA VILOYATIDA TRANSPORT XIZMATLARI KO'RSATILISH DARAJASI OSHIRISH YO'LLARI VA YILLAR KESIMIDA TAXLILI

O.B. Tursunov, o'qituvchi, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

orcid id/0000-0002-4446-2544

Annotatsiya. Mazkur maqolada Farg'ona viloyatida transport xizmatlari ko'rsatilish darajasini oshirish yo'llari va uning yillar kesimidagi tahlili o'rganilgan. Transport infratuzilmasini rivojlantirish, yo'llarni modernizatsiya qilish va xizmat ko'rsatish sifatini oshirish masalalari tahlil qilingan. Shuningdek, yuk va yo'lovchi tashish xizmatlarining dinamikasi, transport vositalarini yangilash jarayonlari hamda zamonaviy texnologiyalarni joriy etishning iqtisodiy va ekologik ahamiyati yoritilgan. Maqolada statistik ma'lumotlar asosida Farg'ona viloyatida transport tizimidagi o'zgarishlar tahlil qilinib, samaradorlikni oshirish bo'yicha takliflar berilgan. Ushbu tadqiqot transport xizmatlarini takomillashtirish va rejalashtirishda muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: farg'ona viloyati, transport xizmatlari, xizmat ko'rsatish darajasi, transport infratuzilmasi, yo'lovchi tashish, yuk tashish, logistika, jamoat transporti, avtomobil transporti, temir yo'l transporti, havo transporti, transport tizimini rivojlantirish, raqamli transport xizmatlari.

Аннотация. В данной статье рассматриваются пути повышения уровня транспортного обслуживания Ферганской области и его анализ на протяжении многих лет. Проанализированы вопросы развития транспортной инфраструктуры, модернизации дорог и повышения качества обслуживания. Также освещена динамика грузовых и пассажирских транспортных услуг, процессы обновления автотранспорта, экономическая и экологическая значимость внедрения современных технологий. В статье на основе статистических данных анализируются изменения в транспортной системе Ферганской области, а также предлагаются предложения по повышению эффективности. Это исследование важно для улучшения и планирования транспортных услуг.

Ключевые слова: Ферганская область, транспортные услуги, уровень обслуживания, транспортная инфраструктура, пассажирские перевозки, грузовые перевозки, логистика, общественный транспорт, автомобильный транспорт, железнодорожный транспорт, воздушный транспорт, развитие транспортной системы, цифровые транспортные услуги.

Abstract. This article examines ways to improve the level of transport services in Fergana region and its analysis over the years. Issues of development of transport infrastructure, modernization of roads and improvement of service quality were analyzed. Also, the dynamics of cargo and passenger transportation services, the processes of vehicle renewal, and the economic and environmental significance of the introduction of modern technologies are highlighted. The article analyzes the changes in the transport system in the Fergana region based on statistical data and offers suggestions for improving efficiency. This research is important for the improvement and planning of transportation services.

Key words: Fergana region, transport services, level of service, transport infrastructure, passenger transport, cargo transport, logistics, public transport, road transport, railway transport, air transport, transport system development, digital transport services.

Kirish. Transport tizimi har qanday hududning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Farg'ona viloyati O'zbekistonning sanoat va savdo markazlaridan biri bo'lib, bu yerda transport xizmatlari ko'rsatish darajasini oshirish dolzarb masalalardan biridir. So'nggi yillarda viloyatda transport infratuzilmasini modernizatsiya qilish, yo'lovchi va yuk tashish xizmatlarini yaxshilash bo'yicha keng qamrovli ishlar amalga oshirilmoqda. Shu bilan birga, aholining o'sib borayotgan ehtiyojlari va zamonaviy transport talablaridan kelib chiqib, xizmat sifatini oshirish zarurati yuzaga kelmoqda.

Farg'ona viloyatida transport xizmatlari rivojlanishining yillar kesimidagi tahlili, mavjud muammolar va ularni hal qilish yo'llari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, transport tizimining samaradorligini oshirish bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlar va istiqboldagi rejalar haqida ma'lumot beriladi. Maqolada statistik ma'lumotlar asosida tahliliy yondashuv qo'llanib, transport xizmatlarini takomillashtirish bo'yicha amaliy takliflar ilgari suriladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Farg'ona viloyatida transport xizmatlari Farg'ona viloyatida transport xizmatlari ko'rsatish darajasini oshirish uchun bir nechta yo'llar mavjud. Ularni tahlil qilish yillik dasturlar orqali amalga oshirilishi mumkin.

1-jadval

Avtotransportning asosiy ko'rsatkichlari						
	2019	2020	2021	2022	2023	2024-y. yanvar-dekabr*
Tashilgan yuklar, ming t	63485,6	59278,3	56856,3	61575,8	61864,9	67375,4
Yuk aylanmasi, mln. t-km	1433,8	1481,1	1706,5	1913,4	2025,1	2118,6
Tashilgan yo'lovchilar, ming kishi	639948,3	582815,5	674196,3	689221,6	697621,1	721668,7
Yo'lovchi aylanmasi, mln. yo'lovchi-km	14024,9	12870,5	15368,2	15508,1	15940,4	16337,5

*) dastlabki ma'lumot

Farg'ona viloyatidagi avtotransport ko'rsatkichlarining tahlili quyidagi natijalarni ko'rsatadi: Tashilgan Yuklar, Jadvalda ko'rsatilgan yillarda tashilgan yuklar hajmi 2019 yildan 63485,6 ming tonnadan 2024 yilda 67375,4 ming tonnagacha oshgan. Dastlabki yilga nisbatan 2023 yilda biroz pasayish (61864,9 ming tonna) kuzatilgan, ammo 2024 yilda yana o'sish sur'atlari qayd etilgan. Bu yuk tashish ko'rsatkichlarining yillik o'sishini anglatadi va iqtisodiy faoliyatni ko'rsatadi.

Yuk Aylanmasi, Yuk aylanmasining 2019 yildan 2024 yilgacha o'sishi ham qanday rivojlanayotganini ko'rsatadi. 2019 yilda 1433,8 mln. t-km bo'lgan ko'rsatkich 2024 yilda 2118,6 mln. t-km ga yetgan, bu yuk tashish samaradorligini oshirish va transport infratuzilmasini yaxshilashni ko'rsatadi.

Tashilgan Yo'lovchilar, Tashilgan yo'lovchilar soni ham ijobiy o'zgarishlarni ko'rsatadi. 2019 yilda 639948,3 ming kishi tashilgan bo'lsa, 2024 yilda bu ko'rsatkich 721668,7 ming kishiga yetadi. Bu, yo'lovchi transportining talabga javob berayotganligini anglatadi.

Yo'lovchi Aylanmasi, Yo'lovchi aylanmasi 2019 yildan 2024 yilgacha 14024,9 mln. yo'lovchi-km dan 16337,5 mln. yo'lovchi-km ga oshgan. Bu transport xizmatlarining qulayligi va sifatining yaxshilanishi bilan bog'liq.

Natijalar va muhokama. Yo'l infratuzilmasini yaxshilash. Avvalo, yo'l infratuzilmasini yaxshilash zarur. Yangi yo'llar qurish va eskilarini ta'mirlash orqali transport harakati qulaylashtirilishi mumkin. Ayniqsa, qishloq joylarda yo'llarning holati yomon. Shuning uchun, kelajakda qishloq yo'llarini modernizatsiya qilish muhim ahamiyatga ega.

Farg'ona viloyatida yo'l infratuzilmasini yaxshilash masalasi muhim ahamiyatga ega. Quyida viloyatning transport xizmatlari va yo'l harakati bilan bog'liq statistik ma'lumotlarni taqdim etamiz:

Transport xizmatlari hajmi:

2024-yilning yanvar-dekabr oylarida Farg'ona viloyatida ko'rsatilgan transport xizmatlari hajmi 7 205,6 milliard so'mni tashkil etdi, bu o'tgan yilning shu davriga nisbatan 10,9% o'sishni ko'rsatadi.

Yuk aylanmasi:

2024-yilning yanvar-dekabr oylarida yuk aylanmasi o'tgan yilning shu davriga nisbatan 5,7% ga oshdi.

Yo'lovchi aylanmasi:

2024-yilning yanvar-dekabr oylarida yo'lovchi aylanmasi o'tgan yilning shu davriga nisbatan 2,4% ga oshdi.

Asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar:

2024-yilning yanvar-dekabr oylarida asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar o'tgan yilning shu davriga nisbatan 4,8% ga oshdi.

Qurilish ishlari:

2024-yilning yanvar-dekabr oylarida qurilish ishlari hajmi o'tgan yilning shu davriga nisbatan 8,5% ga oshdi. Ushbu ma'lumotlar viloyatda transport va yo'l infratuzilmasini yaxshilash bo'yicha amalga oshirilayotgan ishlarning samaradorligini ko'rsatadi. Ayniqsa, qishloq joylarda yo'llarning holatini yaxshilash uchun qo'shimcha e'tibor qaratish lozim.

Transport vositalarini yangilash. Transport vositalarini zamonaviylashtirish orqali xizmat sifatini oshirish mumkin. Yangi, samarali va ekologik toza transport vositalari kiritilishi lozim. Bu nafaqat xizmat ko'rsatish sifatini oshiradi, balki atrof-muhitga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Transport vositalarini yangilash: zamonaviylashtirishning ahamiyati va imkoniyatlari. Transport vositalarini zamonaviylashtirish bugungi kunda jamoat transporti, logistika va ekologik barqarorlikni ta'minlashda muhim omil hisoblanadi. Yangi, samarali va ekologik toza transport vositalarining joriy etilishi xizmat sifatini oshirish bilan birga, atrof-muhitga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Quyida transport vositalarini yangilash va modernizatsiya qilishning asosiy jihatlari yoritiladi.

1. Transport vositalarini yangilashning asosiy sabablari, a) Xavfsizlik darajasini oshirish. Eskirgan transport vositalari yo'lovchilar va haydovchilar uchun xavfli bo'lishi mumkin. Yangi avlod avtomobillari va jamoat transportlari zamonaviy xavfsizlik tizimlariga ega bo'lib, avtohalokatlarning oldini olishda muhim rol o'ynaydi. b) Yo'lovchi va yuk tashish xizmatlarini yaxshilash. Transport tizimi rivojlangan davlatlarda xizmat sifati yuqori bo'lib, bu aholining transportdan foydalanish samaradorligini oshiradi. Yangi avtobuslar, yo'lovchi tashuvchi avtomobillar va yuk mashinalari qulaylik, tezkorlik hamda samaradorlikni ta'minlaydi. c) Yonilg'i tejamkorligini ta'minlash.

Zamonaviy transport vositalari avvalgilarga nisbatan kamroq yonilg'i sarflaydi. Elektr va gibrid texnologiyalarning rivojlanishi esa ushbu sohada sezilarli o'zgarishlarga olib kelmoqda. d) Ekologik barqarorlikni ta'minlash

Ichki yonuv dvigateliga ega eski transport vositalari ko'plab zararli gazlarni ajratib chiqaradi. Yangi elektr va gibrid avtomobillarning rivojlanishi havoning ifloslanishini kamaytirishga xizmat qiladi.

2. Transport vositalarini zamonaviylashtirish yo'nalishlari.

a) Elektr va gibrid transport vositalarini joriy etish.

Ko'plab davlatlar elektr transport vositalarini ommalashtirish bo'yicha maxsus dasturlar ishlab chiqarmoqda. Ular orasida quyidagilar bor:

- Elektr avtobuslar va metro tizimlari
- Gibrid avtomobillar
- Elektr yuk mashinalari

Bu transportlar nafaqat yonilg'i sarfini kamaytiradi, balki shovqinsiz harakatlanish imkoniyatini ham yaratadi

b) Ommaviy transport parkini modernizatsiya qilish.

Ko'p hollarda shahar jamoat transportlari eskirib ketgan bo'lib, yo'lovchilar uchun noqulaylik tug'diradi. Yangi avtobuslar va tramvaylar quyidagi afzalliklarga ega:

- Zamonaviy konditsioner va isitish tizimlari
- O'rindiqlarning qulayligi
- Qulay to'lov tizimlari
- c) Aqlli transport tizimlari (ITS - Intelligent Transport Systems)
- Transport sohasidagi zamonaviy texnologiyalar quyidagilarni o'z ichiga oladi:
- GPS va sun'iy intellekt yordamida yo'nalishlarni optimallashtirish
- Smart-qaror qabul qilish tizimlari
- Trafik boshqaruv texnologiyalari

Bu tizimlar transport vositalarining harakatlanishini samarali boshqarishga yordam beradi va tirbandliklarning oldini oladi.

3. Transport vositalarini yangilashning iqtisodiy va ekologik foydasi

a) Iqtisodiy samaradorlik

- Yonilg'i sarfini kamaytirish orqali korxona va shaxsiy avtomobil egalari xarajatlarini qisqartirish

- Transport xizmatlarining tezkorligi va samaradorligini oshirish

- Texnik xizmat va ta'mirlash xarajatlarini kamaytirish

b) Ekologik samaradorlik

- CO₂ va zararli gazlar chiqindisini kamaytirish

- Atmosferaga chiqariladigan zararli moddalarni kamaytirish orqali ekologik barqarorlikni ta'minlash

- Transport sohasida qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish

Xizmat ko'rsatish tizimini takomillashtirish.

Transport xizmatlari ko'rsatuvchi kompaniyalar o'rtasida raqobatni oshirish va ularning xizmatlarini takomillashtirish uchun yangi standartlar joriy etish zarur. Bu xaridorlarning qoniqishini oshirishga yordam beradi.

Natija. Shuningdek, transport xizmatlarining rivoji viloyat iqtisodiyotiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bularning barchasi Farg'ona viloyatida transport xizmatlarini yanada samarali va sifatli qilish imkonini beradi.

Xulosa. Transport vositalarini zamonaviylashtirish bugungi kunda eng muhim yo'nalishlardan biri bo'lib, bu nafaqat transport tizimi samaradorligini oshiradi, balki atrof-muhit muhofazasiga ham katta ta'sir ko'rsatadi. Elektr transport vositalarining rivojlanishi, jamoat transporti parklarini yangilash va aqlli transport tizimlarini joriy etish kelajak transport tizimining asosiy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Shuning uchun, ushbu sohada islohotlarni davom ettirish muhim ahamiyatga ega. Umuman olganda, Farg'ona viloyatida avtotransport ko'rsatkichlarining o'sishi ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni ko'rsatadi. Ushbu ko'rsatkichlarga kuzatishlar olib borish, transport infratuzilmasini va xizmatlarini yanada yaxshilash imkoniyatini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Турсунов, О. (2022). Транспорт хизматлари ва инфратузилмасини ривожлантиришнинг хорижий мамлакатлар тажрибаси. *Eurasian Journal of Academic Research*, 2(13), 4-9.
2. Турсунов, О. (2023). Минтакавий транспорт инфратузилмасини стратегик бошқарув механизмини такомиллаштириш. *Research Focus*, 2(2), 46-53.
3. Badalovich, T. O. (2024). The Content Of Entrepreneurship In The National Economy And Its Development Evolution. *International Multidisciplinary Journal for Research & Development*, 11(04).
4. Badalovich, T. O. (2025). The content, structure and impact of the transport infrastructure on the economic development of the region. Shokh library.

UDC 338.33: 338.432

CROP DIVERSIFICATION AND SUSTAINABLE AGRICULTURE PRACTICES IN KARAKALPAKSTAN

P. Umirbekov, PhD, International Westminster University in Tashkent, Tashkent

Annotatsiya. Qoraqalpog'iston qishloq xo'jaligining kelajagi suv tanqisligi, tuproq degradatsiyasi va iqlim o'zgarishiga qarshi kurashishning oqilona va barqaror usullarini joriy etishga bog'liq. Ekinlarni diversifikatsiya qilish fermer xo'jaliklari daromadlarini, barqarorligini va avtonomiyasini oshirishning asosiy strategiyasiga aylanmoqda. Nolinchi ishlov berish va tomchilatib sug'orish kabi usullarning afzalliklariga qaramay, resurslar, bilim va davlat qo'llab-quvvatlashning etishmasligi tufayli ularni amalga oshirish cheklangan bo'lib qolmoqda. Ushbu usullarni qo'llash ko'lamini kengaytirish uchun hukumat, xalqaro tashkilotlar va xususiy sektor ishtirokidagi hamkorlik tizimi zarur.

Kalit so'zlar: barqaror qishloq xo'jaligi amaliyotlari, mintaqaviy iqlimga moslashuv rejalari (MMR), ekinlarni diversifikatsiya qilish va iqlimga mos qishloq xo'jaligi.

Аннотация. Будущее сельского хозяйства Каракалпакстана зависит от внедрения рациональных и устойчивых методов борьбы с растущей нехваткой воды, деградацией почв и нестабильностью климата. Диверсификация сельскохозяйственных культур становится ключевой стратегией для повышения доходов фермерских хозяйств, их устойчивости и автономии. Несмотря на преимущества таких методов, как нулевая обработка почвы и капельное орошение, их внедрение остается ограниченным из-за нехватки ресурсов, знаний и государственной поддержки. Для расширения масштабов применения этих методов необходима система сотрудничества с участием правительства, международных организаций и частного сектора.

Ключевые слова: Устойчивые методы ведения сельского хозяйства, региональные планы адаптации изменению климата (НПД), диверсификация сельскохозяйственных культур и климатически рациональное сельское хозяйство.

Abstract. The agricultural future of Karakalpakstan depends on adopting climate-smart and sustainable practices to address escalating water scarcity, soil degradation, and climate volatility. Crop diversification emerges as a key strategy to enhance farm income, resilience, and autonomy. Despite the benefits of practices like zero-tillage and drip irrigation, adoption remains limited due to gaps in resources, knowledge, and policy support. A collaborative framework involving government, international organizations, and the private sector is essential to scale these practices.

Key words: Sustainable agricultural practices, Regional Adaptation Plans to climate change (RAP), crop diversification, and climate-smart agriculture.

Introduction: Karakalpakstan, located in northwestern Uzbekistan near the shrinking Aral Sea, spans 166,600 km² (37% of Uzbekistan) and borders Kazakhstan and Turkmenistan. With 2 million people (51% rural), its economy relies heavily on agriculture, employing 173,400 workers. The region faces extreme climate challenges: scorching summers (up to +50°C), harsh winters (-38°C), and only 100 mm annual rainfall. Water scarcity is worsening, with the Amu Darya basin expected to lose 15% of its water by 2050. The Aral Sea crisis has caused soil salinization (68.8% of farmland), desertification, and collapsing crop yields (e.g., wheat at 29 c/ha vs. 54 c/ha nationally). Traditional cotton/wheat farming is becoming unviable, threatening food security and livelihoods. Urgent adoption of climate-smart agriculture is needed to ensure the region's survival.

Research method: The paper deployed descriptive analysis, quantitative data analysis of the secondary data and case study approach to capture the trends in agriculture and measure to adopt sustainable agriculture practices in Karakalpakstan. Karakalpakstan's arable land covers 283,000 hectares, accounting for 6.5% of Uzbekistan's total. Agricultural output reached 15.3 trillion UZS in 2023, tripling since 2017. The region contributes 4% to national agricultural production, with livestock breeding as the dominant sector at 53.4% (Agency of Statistics, 2023). As of 2023, livestock included 1.2 million cattle 91% owned by dehkan farms 356,000 of which were cows. Goats and sheep also numbered 1.2 million (83% under dehkan farms), and poultry rose to 5.3 million (75% under dehkan farms). While dehkan farms contribute 92% of livestock production, large farms produce 60% of crops, and agricultural organizations contribute 15% to crop production and 2.3% to livestock (Agency of Statistics, 2023).

Figure #1. Author's calculations based on the Statistics Agency

Structure of the production in terms of producers in 2022

organizations gained prominence. The current land use is 70% by large farms, 18% by organizations, and 11.15% by dehkan farms. By 2022, 103.5 thousand hectares were planted with cereals (36.5%),

108.7 thousand with cotton (38.4%), 37.1 thousand with horticultural crops (13.1%), and 1.8 thousand with vineyards (0.6%). Cotton's share has decreased, replaced by melons, grapes, sesame, and vegetables, moving away from the region's historic cotton dominance of over 70% (Oteuliev & Adilov, 2022).

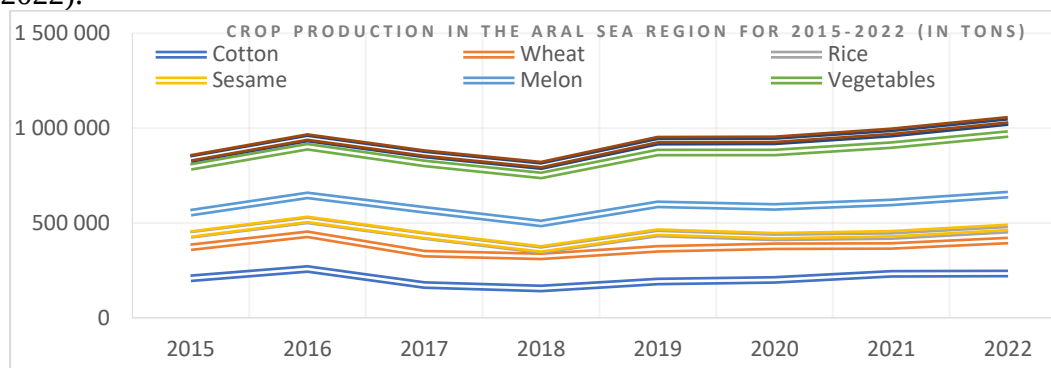

Figure #2. Author's calculations based on the Statistical Data (2022)

Soil degradation is critical: between 2013 and 2019, land with humus content under 1% grew from 294,000 to 337,000 hectares, while fertile areas (2–3% humus) fell from 2,200 to 369 hectares (Oteuliev & Adilov, 2022). Soil salinization remains a major issue. The desiccation of the Aral Sea has increased salinity, both directly and via salt storms, while saline irrigation water worsens soil quality (Saukhanov, 2021). Cotton yields have dropped by 33%, and winter wheat by 25% due to salinity (Benley et al., 2016). Crop yields in Karakalpakstan are generally lower than national averages. For instance, grain yields are 29 centners per hectare compared to the national 54; potatoes, 117.5 c/ha versus 347; and grapes, 89 c/ha versus 129. However, fruit yields in 2023 surpassed national averages at 103.4 c/ha (Bekbulatova, 2022). Vegetables yield just 101 c/ha, far below the national 486 c/ha. Yield disparities are evident between districts: Amudarya leads with 42.2 c/ha for grain, while others like Takhtakupyr and Kegeyli produce only 16 c/ha. Based on productivity, nine priority crops were identified: rice, soybeans, other cereals, legumes, sunflower, sesame, vegetables, fruits, and grapes. Amudarya led in output (25%), followed by Beruni (12%), Turtkul (10%), and Kanlikul (9%). Bozatau, Muynak, and others contributed the least, with under 2.5% each. Current agricultural practices often misuse natural resources, degrade soil, and threaten ecological balance. However, conservation tillage is reducing irrigation needs and operational costs. For instance, zero-tillage in forage crop production cut diesel costs by 71.4% and labor by 33.4%.

Research shows that SAP (Sustainable Agricultural Practices) adoption depends on demographics, farm characteristics, and support services (Setsoafia et al., 2022; Han et al., 2023). Rigby et al. (2001) and Oscar de Oca Munguia et al. (2021) emphasize using input-based indicators and innovation performance metrics. Awareness efforts like radio campaigns have shown positive effects on responsible farming (Bilal et al., 2022, 2024). Crop diversification is also vital. Bobojonov et al. (2015) highlighted its potential to improve water efficiency and farm incomes. The cotton-wheat rotation system was introduced to enhance soil fertility. However, cotton and wheat remain dominant, despite profitability concerns (Petrack & Djanibekov, 2016; World Bank, 2016).

Since 2017, Karakalpakstan has implemented water-saving technologies on 19,000 hectares and land-leveling (laser) on 28,500 hectares. This represents 11% of the region's 414,806 hectares of farmland. Concrete canal lining and performance-based CSA (climate-smart agriculture) loans (UZS 12 million/ha) are part of broader adaptation efforts. Still, a major gap persists in farmer capacity and training. The government's efforts via the Council of Farmers remain limited due to institutional weaknesses. International support for curriculum development and farmer education is urgently needed.

Climate change has altered rainfall and temperature trends. From 2020 to 2023, humidity dropped from 51.4% to 48.5%, with a slight rebound in 2023. Rainfall increased from 5.99 mm to 6.71 mm. Precipitation patterns shifted across districts and quarters. Karakalpakstan is projected to experience a 1.9–2.4°C temperature rise and 15–18% more precipitation by 2050, primarily in

summer (World Bank, 2020). Increased evapotranspiration may offset these gains, worsening aridity and pest outbreaks, but may extend the growing season in the north.

Currently, 68.8% of irrigated land is saline—56,600 hectares highly saline and 171,300 hectares moderately. Salinity is highest in Muynak (96.1%) and Chimbai (78.4%). Crop yields are severely impacted—corn yields drop threefold, rice twofold, and cotton by 1.6 times on saline land.

To respond, the government and the Green Climate Fund are developing a Regional Adaptation Plan (RAP), prioritizing agriculture, water, health, and construction. On the dried seabed, 1.73 million hectares have been greened. A five-year plan is underway to restore biodiversity and promote sustainable development.

Discussions. The future of agriculture in Karakalpakstan hinges on strategic adaptation to climate challenges through sustainable and climate-smart practices, with crop diversification playing a pivotal role in enhancing farm income and empowering farmer autonomy. Given the anticipated rise in temperatures and increased water scarcity, traditional farming practices are no longer sustainable. Crop diversification not only helps stabilize income by reducing reliance on a few climate-sensitive crops but also provides farmers with greater flexibility in deciding what to cultivate and where to sell. Implementing SAP and CSA practices alongside diversification efforts is essential to building resilience in the region. While measures like zero-tillage and advanced irrigation techniques have shown promise, widespread adoption depends on comprehensive support, including capacity-building initiatives, improved access to resources, and a policy framework that promotes flexible crop choices.

Conclusions. Government and international stakeholders must work collaboratively to build an ecosystem that supports farmers in adopting diversified, sustainable practices, thereby safeguarding their livelihoods and stabilizing the regional economy. Karakalpakstan's successful agricultural transformation could become a model for other regions facing similar climate-driven challenges, showcasing how diversified, climate-smart agriculture fosters both economic resilience and environmental sustainability.

REFERENCES:

1. Karakalpak State University named after Berdakh, Oteuliev J.B., Adilov S. Effect of cotton fertilizer rate on soil agrochemical properties. Science and Education in Karakalpakstan. 2022 №3/2 ISSN 2181-9203 Economics and Society Bekbulatova G.A, Oteuliev M.O, Allocation and development of agriculture in the Republic of Karakalpakstan. "Экономика и социум" №6(97)-2 2022.
2. Meredith T. Niles. Agricultural Systems. <https://doi.org/10.1016/j.agry.2023.103771>. September 2023.
3. A discussion on the outcomes of adopted agricultural technological products and specific sustainable development goals: Evidence from Pakistan. Bilal et al. Cogent Economics & Finance (2022), 10: 2132644. <https://doi.org/10.1080/23322039.2022.2132644>.
4. Options and Constraints for Crop Diversification: A Case Study in Sustainable Agriculture in Uzbekistan. I. Bobojonov, J. P. A. Lamers, M. Bekchanov, N. Djanibekov, J. Franz-Vasdeki, J. Ruzimov, and C. Martius. Agroecology and Sustainable Food Systems, 37:788–811, 2013 DOI: 10.1080/21683565.2013.775539
5. Barriers to the adoption of multiple agricultural innovations: insights from Bt cotton, wheat seeds, herbicides and no-tillage in Pakistan. Muhammad Bilal and Tinoush Jamali Jaghdani. International Journal of Agricultural Sustainability 2024, Vol. 22, No. 1, 2318934 <https://doi.org/10.1080/14735903.2024.2318934>.
6. The determinants of farmer's decision to adopt sustainable agricultural practices in Uzbekistan. Tadjiev A. A, Djanibekov. International scientific-practical conference on March 25-26, 2021. "Development issues of innovative economy in the agricultural sector"
7. Crop diversification level and its determinants in Ethiopia. Gebiso, Ketema, Shumetie and Getachew Leggesse (2023), Cogent Food & Agriculture, 9:2, 2278924, DOI: 10.1080/23311932.2023.2278924

UO'K 331, 314

NAMANGAN VILOYATI MEHNAT BOZORINI RIVOJLANTIRISH IMKONIYATLARI

Usubjonov Z.V., PhD, Namangan davlat-texnika universiteti, Namangan

Annotatsiya. O'zbekistonda mehnat bozori iqtisodiy rivojlanishning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Uning samarali faoliyat yuritishi aholi bandligi, ijtimoiy barqarorlik va iqtisodiy o'sishni ta'minlashda katta rol o'ynaydi. Ushbu maqolada mehnat bozorining holati, muammolari va uni rivojlantirishda marketing tadqiqotlaridan foydalanish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Hududlarda mehnat bozorini rivojlantirish bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: Moliyaviy xizmatlar, bank xizmatlar bozori, raqamli bank, yashil bank xizmatlari, blokcheyn.

Аннотация. Рынок труда в Узбекистане является важной составляющей экономического развития. Его эффективное функционирование играет важную роль в обеспечении занятости, социальной стабильности и экономического роста. В статье анализируется состояние рынка труда, его проблемы, а также возможности использования маркетинговых исследований в его развитии. Разработаны предложения и рекомендации по развитию рынка труда в регионах.

Ключевые слова: Финансовые услуги, рынок банковских услуг, цифровой банкинг, зеленый банкинг, блокчейн.

Abstract. The labor market in Uzbekistan is an important component of economic development. Its effective functioning plays a major role in ensuring employment, social stability and economic growth. This article analyzes the state of the labor market, its problems and the possibilities of using marketing research in its development. Proposals and recommendations for the development of the labor market in the regions are developed.

Keywords: Financial services, banking services market, digital banking, green banking services, blockchain.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston-2030" strategiyasi to'g'risidagi farmonida ijtimoiy xizmatlar ko'rsatish va kambag'allikni qisqartirish bo'yicha maxsus chora-tadbirlar belgilangan bo'lib, aholini daromadli mehnat bilan band qilish bo'yicha bir qator ishlar ko'zda tutilgan:

mehnatga layoqatli aholini, shu jumladan yoshlar va nogironligi bo'lgan shaxslarni barqaror va samarali bandligini ta'minlash orqali ishsizlik darajasini 7 foizgacha tushirish.

homiladorlik va tug'ish, vaqtincha mehnatga qobiliyatsizlik, ish beruvchi yuridik shaxs tugatilganda va tugatilayotgan korxonaning to'lovlar uchun mablag'lari mavjud bo'lmagan hollarda ishdan bo'shatish nafaqalari, ishlab chiqarishdagi baxtsiz hodisalar oqibatidagi sug'urta to'lovlarini kafolatlangan ijtimoiy sug'urta tizimi orqali amalga oshirishni tashkil etish.

Tashqi mehnat migratsiyasi tizimini takomillashtirish, xorijda mehnat faoliyatini yuritayotgan fuqarolarga har tomonlama ko'mak ko'rsatish bo'yicha:

Ishga joylashtirish bo'yicha xorijiy davlatlar bilan kelishuvlar sonini 30 taga oshirish.

Fuqarolarni xorijiy hamkorlar bilan birgalikda davlat-xususiy sheriklik shartlari asosida kasbhunarga va chet tillariga o'qitish doirasida 2 mingga xorijiy kompaniyalar bilan kasbga o'qitish va ish bilan ta'minlash tizimini tashkil etish.

Mehnat migratsiyasidan qaytib kelgan shaxslarni reintegratsiya qilish, shu jumladan, ularning bandligini ta'minlash, kasbiy malakasini oshirish va tadbirkorlik tashabbuslarini rag'batlantirish.

Noqonuniy tashqi mehnat migratsiyasi va odam savdosiga qarshi kurashish sohasida xalqaro hamkorlikni yanada rivojlantirish.

Mehnat bozori har qanday mamlakat iqtisodiyotining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. U ishchi kuchiga bo'lgan talab va taklifning o'zaro ta'siri natijasida shakllanadi va jamiyatning iqtisodiy barqarorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Mehnat bozori orqali ish o'rinlari yaratiladi, aholi bandligi ta'minlanadi va mamlakatning umumiy iqtisodiy rivojlanish darajasi belgilanadi.

Mehnat bozori - bu ishchi kuchiga bo'lgan talab va taklifning o'zaro bog'liq bo'lgan maydoni bo'lib, u mamlakat iqtisodiyotining rivojlanish darajasiga ta'sir ko'rsatadi.

Mehnat bozori quyidagi funksiyalarni bajaradi:

1)Ishchi kuchining taqsimlanishini ta'minlaydi; 2)Ish o'rinlarini yaratish va ishsizlikni kamaytirish; 3)Iqtisodiy o'sish va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash.

Mehnat bozorining iqtisodiy ahamiyati quyidagilarda ko'rinadi: mehnat bozorini rivojlantirish orqali ishsizlik darajasi pasayadi, Mehnat bilan bandlar soni ko'payishi hisobiga umumiy iqtisodiy o'sish tezlashadi va aholi farovonligi ortadi,aholining daromadlari oshishi natijasida ichki talab va iste'mol hajmini oshiradi,iqtisodiy aylanishni jadallashtiradi, mehnat bozori talablariga mos malakali kadrlar tayyorlash tizimining rivojlanishiga turtki bo'ladi hamda malakali ishchi kuchi iqtisodiy

barqarorlikni oshiradi, soliq bazasi kengayadi va ko'proq insonlar ishlaganda davlat budjetiga tushumlar ortadi.

O'zbekiston mehnat bozorida bir qator muammolar mavjud bo'lib, ular quyidagicha talqin qilinadi:

- ✓ Ishchi kuchining talab va taklif o'rtasidagi nomutanosiblik;
- ✓ Yoshlarning bandligi bilan bog'liq qiyinchiliklar
- ✓ Kasb-hunar ta'limi va mehnat bozorining uzviy bog'lanmaganligi
- ✓ Norasmiy bandlikning yuqori darajasi.

Marketing tadqiqotlari mehnat bozorining real holatini tahlil qilish va uning samarali ishlashiga hissa qo'shish uchun muhim vositalardan foydalanish imkonini beradi. Ushbu tadqiqotlar quyidagilarni o'z ichiga oladi: Mehnat bozori segmentatsiyasi va asosiy tendensiyalarni aniqlash, ish beruvchilar va ish izlovchilarning ehtiyojlarini tahlil qilish, kadrlar bozorida raqobatbardoshlik strategiyalarini ishlab chiqish va ta'lim tizimi hamda mehnat bozori o'rtasidagi integratsiyani mustahkamlash.

Taxlil.

1-jadval

Namangan viloyati mehnat resurslari tarkibi

ming kishi

№		2020	2021	2022	2023
1	Mehnat resurslari	1579,5	1591,3	1592,8	1604,0
2	doimiy aholiga nisbatan, foizda	55,6	54,3	53,1	52,3
3	shu jumladan:				
4	mehnatga layoqatli yoshdagi mehnatga layoqatli aholi	1574,8	1585,8	1587,6	1595,3
5	doimiy aholiga nisbatan, foizda	55,5	54,1	53,0	52,0
6	mehnat resurslariga nisbatan, foizda	99,7	99,7	99,7	99,4
7	mehnatga layoqatli yoshdan kichik va katta yoshdagi ishlovchilar	4,8	5,5	5,2	8,7
8	doimiy aholiga nisbatan, foizda	0,2	0,2	0,2	0,3
9	mehnat resurslariga nisbatan, foizda	0,3	0,3	0,3	0,6

Jadval malumotlariga ko'ra tahlil ma'umotlariga ko'ra 2020-2023-yillarda Namangan viloyati mehnat resurslari tarkibi har yili o'sish ko'rsatkichiga ega bo'lib, unga ko'ra 2020 – yilda 1579,5 ming mehnat resursi mavjud bo'lgan bo'lsa, bu ko'rsatkich 2023 yilga kelib 1604,0 ming kishiga yetdi. Ammo doimiy aholiga nisbatan 2023 -yilda 52,3 foizni tashkil etgan bo'lsa, bu ko'rsatkich 2020-yilda 55,6 foizni tashkil etgan.

Namangan viloyatida mehnat resurslari bozorini rivojlantirish bo'yicha viloyatning har bir hududini qamrab oladigan yagona platforma ishlab chiqilishi lozim. Platformada viloyatning har bir hududidagi mehnatga layoqatli aholi o'zining kasbiy malaka va ko'nikmasidan kelib chiqqan holda platformada ro'yxatdan o'tadi. Namangan viloyatidagi bir martalik ishlab, doimiy ishlar va mavsumiy ishlar uchun yagona mehnat bozori platformasi tashkil etilishi ijobiy natijalar beradi deb hisoblaymiz.

2-jadval

2023 –yilda Namangan viloyati hududlari bo'yicha iqtisodiy faol aholi, bandlar va ishsizlar soni (ming kishi)

Hududlar	Iqtisodiy faol aholi soni jami, ming kishi	ulardan:		Ishsizlik darajasi, foizda
		iqtisodiyotda bandlar	Ishsizlar	
Namangan	1214,0	1129,1	84,9	7,0
Namangan sh.	248,9	232,6	16,3	6,5
tumanlar:				
Mingbuloq	60,9	56,8	4,1	6,9
Kosonsoy	87,2	80,9	6,3	7,3
Namangan	79,2	73,5	5,7	7,2
Norin	73,1	68,0	5,1	6,9
Pop	97,1	90,3	6,8	7,0
To'raqo'rg'on	98,2	91,4	6,8	6,9
Uychi	93,8	87,4	6,4	6,9
Uchqo'rg'on	78,3	72,5	5,8	7,4
Chortoq	86,2	80,1	6,1	7,1

Chust	118,2	109,7	8,5	7,2
Yangiqo'rg'on	92,9	86,0	6,9	7,4

Yuqoridagi jadval ma'lumotlariga ko'ra 2023 yilda Namangan viloyati bo'yicha ishsizlik darajasi eng yuqori hudud Uchqo'rg'on, Yangiqo'rg'on va Kosonsoy tumanlarida qayd etilgan bo'lsa, eng past ko'rsatkichlar Namangan shahar, To'raqo'rg'on, Uychi va Mingbuloq tumanlarida qayd etilgan.

Namangan viloyatining aholi soni yildan yilga o'sib bormoqda va mehnat resurslari tarkibiga shunga mos ravishda o'sib bormoqda. Viloyatda amalga oshirilayotgan islohotlar yangi ish o'rinlari ochilishga sabab bo'lmoqda va ularga mos ishchilarni qo'yish zarurat hisoblanadi.

Xulosa. Mehnat bozorini rivojlantirish bo'yicha quyidagi tavsiyalarni amalga oshirish ijobiy natijalar beradi deb hisoblaymiz: marketing tadqiqotlaridan samarali foydalanish orqali quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish mumkin:

Mehnat bozori monitoringi va prognoz qilish tizimini yaratish;

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish orqali yangi ish o'rinlarini yaratishni yanada rag'batlantirish;

Yoshlar va ayollar bandligini oshirish bo'yicha dasturlar ishlab chiqish Kasb-hunar ta'limi va malaka oshirish tizimini mehnat bozori talablariga moslashtirish.

O'zbekiston mehnat bozorining samarali ishlashini ta'minlash uchun marketing tadqiqotlaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Mehnat bozorining real ehtiyojlarini tahlil qilish va samarali strategiyalar ishlab chiqish orqali bandlik darajasini oshirish va iqtisodiy o'sishga erishish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston-2030" strategiyasi to'g'risidagi farmoni. PF-158. 11.09.2023
2. Namstat.uz
3. Lex.uz
4. Dissercat.com

UO'K 330

OLIV TA'LIM, FAN VA ISHLAB CHIQARISH INTEGRATSIYASINI BOSHQARISH ASOSIDA IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISH ASOSLARI *Sh.Sh. Uzaydullayev, dots., PhD, Guliston davlat universiteti, Guliston*

Annotatsiya. Mazkur maqolada oliy ta'lim, fan va ishlab chiqarish tizimlarini samarali integratsiya qilish va uni boshqarishning milliy iqtisodiyot rivojlanishidagi o'rni tahlil qilinadi. Ilmiy adabiyotlar tahlili, xalqaro tajriba va milliy amaliyot asosida integratsiyaning nazariy-amaliy asoslari, iqtisodiy samaralari va boshqaruv mexanizmlari yoritiladi. Shu bilan birga, O'zbekistondagi amaliy holat tahlil qilinib, istiqbolli taklif va tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: integratsiya, innovatsiya, iqtisodiy rivojlanish, oliy ta'lim, fan, ishlab chiqarish, boshqaruv.

Аннотация. В данной статье анализируется роль эффективной интеграции и управления системами высшего образования, науки и производства в развитии национальной экономики. На основе анализа научной литературы, международного опыта и национальной практики будут освещены теоретико-практические основы интеграции, экономические последствия и механизмы управления. При этом будет проанализирована практическая ситуация в Узбекистане, даны перспективные предложения и рекомендации.

Ключевые слова: интеграция, инновации, экономическое развитие, высшее образование, наука, производство, управление.

Abstract. This article analyzes the role of effective integration and management of Higher Education, Science and production systems in the development of the national economy. On the basis of the analysis of scientific literature, international experience and national practice, the theoretical and practical foundations, economic effects and management mechanisms of integration are highlighted. At the same time, the practical situation in Uzbekistan is analyzed and promising proposals and recommendations are made.

Keywords: *integration, innovation, economic development, higher education, science, production, management.*

Kirish. Jahon iqtisodiyotida globallashuv va raqobatning kuchayishi natijasida har bir davlat o'z iqtisodiy salohiyatini rivojlantirishda bilimlar iqtisodiyoti, innovatsiya va texnologiyalarga asoslanishga majbur bo'lib bormoqda. Shu nuqtai nazardan, oliy ta'lim, fan va ishlab chiqarish tizimlarining integratsiyasi milliy iqtisodiyot uchun strategik ahamiyat kasb etadi. Gibbons va boshqalar (1994) ta'kidlaganidek, "zamonaviy ilmiy faoliyat akademik doiralardan tashqariga chiqib, multidisplinar va amaliyotga yo'naltirilgan tus olmoqda".

O'zbekistonda iqtisodiy rivojlanishning ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida innovatsion rivojlanish e'tirof etilib, bu jarayonda ta'lim, fan va ishlab chiqarish o'rtasida samarali integratsiya muhim vazifa sifatida belgilangan (Mirziyoyev, 2021). Ushbu maqolada integratsiyaning nazariy asoslari, iqtisodiy samaradorligi va boshqaruv mexanizmlari tahlil qilinadi.

Integratsiya tushunchasi va uning nazariy asoslari. Integratsiya tushunchasi turli ilmiy sohalarda qo'llaniladi va ko'p qirrali ma'noga ega. Integratsiya — bu bilimlarni birlashtirish, sohalarda o'rtasidagi to'siqlarni bartaraf etish va hamkorlikda yangi qadriyatlar yaratish jarayonidir (Etzkowitz & Leydesdorff, 2000). Triple Helix (Uch spiral) nazariyasi ta'lim (universitetlar), sanoat (ishlab chiqarish) va davlat (siyosiy va huquqiy muhit) o'rtasidagi uzviy hamkorlikni ta'minlash zarurligini ko'rsatadi (Etzkowitz, 2008).

Mazkur nazariyaning amaliy qo'llanilishi AQSh, Germaniya va Yaponiya kabi rivojlangan mamlakatlar misolida isbotini topgan. Masalan, MIT (Massachusetts Institute of Technology) o'zining innovatsion ekotizimi orqali startaplar, ilmiy patentlar va biznes-inkubatorlar yaratishda yetakchi rol o'ynaydi (Mowery & Sampat, 2005).

Integratsiyaning iqtisodiy rivojlanishdagi o'rni. Integratsiya iqtisodiy rivojlanishga bir nechta asosiy yo'nalishlar bo'yicha hissa qo'shadi:

Innovatsion mahsulotlar yaratish

Integratsiya universitetlarda yaratilgan ilmiy natijalarni ishlab chiqarishga tatbiq etish imkonini beradi. Germaniyada universitet va sanoat o'rtasidagi hamkorlik natijasida patentlar soni 15 foizga oshgani qayd etilgan (OECD, 2019).

Raqobatbardosh kadrlar tayyorlash

Integratsiya talabalarni amaliy ko'nikmalar bilan ta'minlaydi. World Bank (2018) ma'lumotlariga ko'ra, ishlab chiqarish jarayoniga jalb qilingan bitiruvchilarning bandlik ko'rsatkichi 25 foizga yuqori bo'ladi.

Innovatsion ekotizimlarni rivojlantirish

Triple Helix modelida innovatsion klasterlar, texnoparklar va startap-inkubatorlar iqtisodiy rivojlanishning asosi sifatida qaraladi. Ular yangi ish o'rinlari yaratadi, ilmiy g'oyalarni tijoratga chiqaradi va milliy iqtisodiyotni kuchaytiradi (Freeman & Soete, 1997).

Integratsiya jarayonini boshqarish mexanizmlari. Integratsiyaning samarali boshqarish bir nechta muhim yo'nalishlarni o'z ichiga oladi:

Huquqiy asoslarni mustahkamlash. Integratsiya jarayonini qo'llab-quvvatlovchi qonunlar va me'yoriy hujjatlar qabul qilinishi lozim (Mowery & Sampat, 2005). Janubiy Koreya misolida davlat tomonidan beriladigan grantlar va soliq imtiyozlari orqali universitet-sanoat hamkorligi qo'llab-quvvatlanmoqda.

Innovatsion infratuzilma yaratish. Texnoparklar, ilmiy markazlar va startap-inkubatorlar tashkil etish integratsiyaning moddiy asosini ta'minlaydi (Etzkowitz, 2008).

Moliyaviy qo'llab-quvvatlash mexanizmlari. Integratsiya jarayonida davlat grantlari, xususiylar investitsiyalar va xalqaro loyihalar muhim rol o'ynaydi. OECD (2019) hisoboti bo'yicha rivojlangan mamlakatlarda universitet va sanoat hamkorligi umumiy ilmiy-tadqiqot xarajatlarining 30–50 foizini tashkil etadi.

Inson kapitalini rivojlantirish. Integratsiyaning asosiy omillaridan biri yuqori malakali kadrlar tayyorlash va ularning ilmiy-tadqiqot salohiyatini oshirishdir (UNESCO, 2021).

O'zbekistonda integratsiya amaliyoti va istiqbollari. O'zbekistonda so'nggi yillarda integratsiya yo'nalishida bir qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, "Innovatsion

rivojlanish strategiyasi” (2023) universitetlar huzurida texnoparklar va startap-inkubatorlar tashkil etishni nazarda tutadi (O‘zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligi, 2023).

Toshkent davlat texnika universiteti, Toshkent kimyo-texnologiya instituti va boshqa oliy ta’lim muassasalarida ilmiy-tadqiqot loyihalari va startaplar yo‘lga qo‘yilgan. Biroq tahlillar shuni ko‘rsatadiki, xususiy sektor ishtirokining yetarli emasligi, moliyalashtirish muammolari va kadrlar tanqisligi hanz dolzarb masala bo‘lib qolmoqda (Islomov, 2021).

Shu bois davlat, ta’lim muassasalari va sanoatning uzviy hamkorligini kengaytirish, qonunchilikni mustahkamlash, moliyaviy resurslarni ko‘paytirish va xalqaro tajribani jalb qilish zarur.

Xulosa. Oliy ta’lim, fan va ishlab chiqarish integratsiyasini samarali boshqarish milliy iqtisodiy rivojlanishda muhim mexanizm hisoblanadi. Bu integratsiya orqali:

innovatsion mahsulotlar hajmi oshadi; raqobatbardosh kadrlar tayyorlanadi; yangi ish o‘rinlari yaratiladi; ilm-fan natijalari tijoratlashiriladi; milliy iqtisodiyotning xalqaro bozorga chiqish imkoniyatlari kengayadi. Integratsiya jarayonida davlat, oliy ta’lim muassasalari va xususiy sektorning faol hamkorligi hal qiluvchi omil sifatida maydonga chiqadi. Ushbu maqola natijalari integratsiyani yanada samarali tashkil etish uchun ilmiy va amaliy asos bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Etzkowitz, H., & Leydesdorff, L. (2000). The dynamics of innovation: from National Systems and “Mode 2” to a Triple Helix of university–industry–government relations. *Research Policy*, 29(2), 109-123.
2. Etzkowitz, H. (2008). *The Triple Helix: University-Industry-Government Innovation in Action*. Routledge.
3. Freeman, C., & Soete, L. (1997). *The Economics of Industrial Innovation*. MIT Press.
4. Gibbons, M., et al. (1994). *The New Production of Knowledge: The Dynamics of Science and Research in Contemporary Societies*. Sage.
5. Islomov, B. (2021). Oliy ta’limda innovatsion boshqaruv asoslari. *Ilm-fan jamiyati*, 3(5), 15-22.
6. Mowery, D. C., & Sampat, B. N. (2005). Universities in national innovation systems. In J. Fagerberg, D. C. Mowery, & R. R. Nelson (Eds.), *The Oxford Handbook of Innovation* (pp. 209-239). Oxford University Press.
7. OECD (2019). *University-Industry Collaboration: New Evidence and Policy Options*. OECD Publishing.
8. Porter, M. E. (1990). *The Competitive Advantage of Nations*. Free Press.
9. UNESCO (2021). *Science Report: The Race Against Time for Smarter Development*. UNESCO Publishing.
10. O‘zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligi. (2023). Innovatsion rivojlanish strategiyasi: 2023 yil hisobot.
11. Mirziyoyev, Sh. (2021). Yangi O‘zbekiston – Yangi taraqqiyot yo‘li. Toshkent.

UO‘K 330.322(075.8)

INVESTITSIYA FAOLIYATINI DAVLAT TOMONIDAN TARTIBGA SOLISHNING DASTAKLARI

Yu.M. Xasanova, katta o‘qituvchi, Qarshi davlat texnika universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Ushbu maqolada investitsiya faoliyatini davlat tomonidan tartibga solish, investitsiyalash jarayonini tashkil etish va barqaror muhitni ta’minlash, investitsiya kirituvchi tomonlar orasida moddiy va moddiy bo‘lmagan resurslarni ishlab chiqarish jarayonlarining bosqichlari, investitsiya munosabatlari mohiyati va xususiyatlari haqida ma’lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: investitsiya faoliyati, investitsiyalash jarayoni, barqaror muhit, moddiy resurslar, investitsiya munosabatlari.

Аннотация. В данной статье представлены сведения о государственном регулировании инвестиционной деятельности, организации инвестиционного процесса и обеспечении стабильной среды, стадиях процессов производства материальных и нематериальных ресурсов между сторонами-инвесторами, характере и особенностях инвестиционных отношений.

Ключевые слова: инвестиционная деятельность, инвестиционный процесс, стабильный климат, материальные ресурсы, инвестиционные отношения.

Abstract. This article provides information on state regulation of investment activities, organization of the investment process and provision of a stable environment, stages of the processes of production of material and intangible resources between the parties-investors, the nature and features of investment relations.

Key words: *investment activities, investment process, stable climate, material resources, investment relations.*

Kirish. Mamalakat iqtisodiyotni rivojlantirish iqtisodiy mexanizmlar yordamida barqaror o'sishini rag'batlantirish va yuksalishida investitsiya kapital mablag'lari va mamlakatdagi investitsion jozibadorlik muhim ahamiyat kasb etadi.

Respublika iqtisodiyot shakllanishi iqtisodiy o'sishning ta'minlashda bir qacha makroiqtisodiy omillarini tezlik bilan yuksalishini talab etadi. Bu sohadagi o'zgarishlar shiddatli almashinilishi bilan izohlanadi. Qonun hujjatlarida investitsiyalash jarayonini tashkil etish va barqaror muhitni ta'minlash investitsiya kirituvchi tomonlar orasida moddiy va moddiy bo'lmagan resurslarni ishlab chiqarish jarayonlarining barcha bosqichlari, iqtisodiy va ijtimoiy munosabatlariini shakllantirish me'yorlarini nazarda tutadi.

Xorijiy davlatlar kabi mazkur munosabatlar ishtirokchilari investitsiya sub'ektlari hisoblanadi, ular Davlat, yuridik va jismoniy, chet ellik investorlar shu jumladan chet ellik yuridik shaxslar, jismoniy shaxslardir. Qonunchilik nuqtai nazaridan investitsiya faoliyatini muvofiqlashtirish xorijiy investorlar boshqa mamlakat hududida kapital mablag'larga egalik qilish, uni tasarruf etish va foydalanish bilan bog'liq iqtisodiy-huquqiy munosabatlarni ifoda etadi. Asosiy maqsad - foyda olish iqtisodiy nuqtai nazardan xatarlar bilan to'qnashish ehtimol yuqori.

Qonunchilik normalari investitsiya munosabatlari mohiyati va xususiyatini ifoda etadi. Qonunchilik huquqiy normalarining ham alohida, ham ijtimoiy zaruriy investitsiya munosabatlari xarakteri o'ziga xos tarzda tartibga solish usullarini vujudga keltiradi. Iqtisodiy rivojlanishining zaruriy sharoitlarini ifodalaydigan alohida investitsiya munosabatlarini tartiblash zaruriyatini paydo qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi. Islohotlarning izchilligi talablarini bosqichma-bosqich amalga oshirishning maqsadga muvofiqligining xorijiy tajribalari M.M.Novikov, A.S.Neshitoy, O.S.Suxarev, K.V.Shvandar, A.V.Sisoyev, V.S.Shapran, L.V.Shkvarya, O.V.Xmiz, YE.D.Xalevinskaya kabi olimlarning ilmiy ishlari va maqolalarida o'rganilgan.

Xorijiy investitsiyalarning jalb qilish mexanizmlarini takomillashtirishda investitsiya muhitining tarkibi, xorijiy investitsiyalarni jalb qilish faoliyati samaradorligini oshirishning muhimligi, davlat tomonidan qo'llab quvvatlashning ahamiyati bo'yicha bildirilgan fikrlar tahlil etilib, iqtisodiy muammolar va samaradorlik o'rtasidagi nisbat masalalari A.V.Vaxobov, Sh.X.Xajibakiyev, N.G.Muminov, K.Djurayeva, N.G'.Karimov, R.Xodjayev,, N.Qo'ziyeva, L.R. Shayusupovalarning monografiya, o'quv-qo'llanma, ilmiy-uslubiy ishlari va ilmiy maqolalarida tadqiq etilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotni olib borishda analiz va sintez usullaridan, tizimli va majmuaviy yondashuv usullardan foydalanilgan.

Tahlillar va natijalar. O'zbekiston Respublikasida investitsiya munosabatlarini tartibga solish bo'yicha: 1998 yil 30 apreldagi "Xorijiy investitsiyalar to'g'risida" gi, "Kafolatlar va xorijiy investorlar huquqlarini himoya qilish choralari to'g'risida" gi, 2019 yil 25 dekabrda "Investitsiya faoliyati to'g'risida"gi Qonunlar, 2017 yil 8 avgust PQ-3182 "Hududlarning jadal ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashga doir ustuvor chora-tadbirlar to'g'risida"gi va O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvaridagi PF-60-conli "2022-2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi farmoni, O'zbekiston Respublikasining 2020 yil 17 fevraldagi O'RQ-604-sonli "Maxsus iqtisodiy zonalar to'g'risida"gi Qonuni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 10 oktabrdagi PF-6003-son "Davlat ishtirokidagi korxonalarni isloh qilishni jadallashtirish hamda davlat aktivlarini xususiylashtirishga oid chora-tadbirlar to'g'risida" gi farmoni, O'zbekiston Respublikasi qonuni 2021 yil 22 yanvardagi O'RQ-669-sonli "Davlat-xususiy sherikchilik to'g'risida"gi qonunlari va boshqa ushbu sohadagi huquqiy normalarga amal qilishda belgilangan vazifalarni bajarishda aks etadi.

Qabul qilingan va amalda bo'lgan qonunlar va me'yoriy hujjatlar iqtisodiy faoliyat erkinligini ta'minlash, xususiy mulkni himoya qilish, iqtisodiy faoliyat sub'ektlariga davlat organlari aralashuvini cheklashga qaratilgan. Xorijiy investorlarga qator kafolatlar tizimi taqdim etilgan bo'lib, o'z mablag'laridan erkin foydalanishlari uchun shart-sharoitlar barpo etildi.

Investitsiya siyosatini davlat tomonidan amalga oshirish dastlab muhim strategik chora-tadbirlarini belgilash va ro'yobga chiqarish vazifalarini anglatadi.

Iqtisodiyotni modernizatsiyalash, investitsiya jarayonlarini huquqiy jihatdan nazorat qilish, xorijiy investorlar kapital mablag'larini yangi loyihalarga yo'naltirish zarur. Respublika mintaqalarining o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olgan holda, rivojlanishi past hududlarga, xorijiy investor sarmoyalarini rag'batlantiruvchi ixchamlashtirilgan soliq tartiblarini joriy etish orqali investitsiya jarayonlarni rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Investitsiya jarayonlarini tartibga solish umumdavlat miqyosida qo'llaniladigan qonun va me'yoriy hujjatlar bilan bir qatorda alohida hududlardagi o'ziga xos xususiyatlardan kelib chiqqan holda yondashishni talab etadi. Rivojlanish bo'yicha ortda qolayotgan hamda foydalanilmay turgan iqtisodiy salohiyati mavjud hududlarda davlat ishbilarmonlik muhitini yaxshilashga qaratilgan tabaqalashgan investitsiya siyosatini yuritishi mumkin.

Iqtisodiyot yangilash sharoitida tarmoqlar tarkibini diversifikatsiyalash, soliq tizimini takomillashtirib borishda, chet el mamlakatlarda soliqlarning investitsion faoliyat natijalariga salbiy va ijobiy ta'siriga doir tajribalarini o'rganish lozim.

Adolatli tarzda soliq imtiyozlarini qo'llash mexanizmi eng murakkab jarayon hisoblanadi. Soliq imtiyozlarini belgilash va amaliyotga joriy etish xorijiy davlatlarda turlicha xususiyatlarga ega bo'lib, ushbu jarayon mamlakatlarning makroiqtisodiy holatining xususiyati orqali tavsiflanadi.

Mamlakatimizning soliqqa doir me'yoriy hujjatlarida ham soliq imtiyozlarini joriy etish muayyan mezonlar asosida belgilanishi aks ettirilgan. Soliqqa doir yengilliklar soliq to'lovchilar ijtimoiy ahvoliga, tarmoq sohalarning rivojlantirish dolzarbligiga, soliq to'lovchilarning import tovarlar o'rinni bosadigan mahsulotlarni ishlab chiqarish faoliyati va mahsulotni eksport qilish salmog'iga hamda davlatlar o'rtasidagi ikki tomonlama soliqqa tortish kabi iqtisodiy munosabatlarga asoslanib o'rnatiladi.

Soliq imtiyozlari mezonlarini aniq, holisona shaffof aks ettirish soliqlar tortishning ob'ektiv holatini ta'minlaydi. Soliqqa tortishda imtiyozlaridan foydalanish natijasi asosan makroiqtisodiy rivojlanishni ta'minlashga qaratilgan bo'lsada, iqtisodiy sub'ektlar manfaatlariga yo'naltiriladi. Yuqorida qayd etilgan holatlar turli soliq imtiyozlaridan foydalanish jumladan soliq stavkalarini pasaytirish, maqbul to'lov muddatlarini taqdim etish, to'lanadigan soliq summolari bo'yicha chegirmalar berish, sanksiyalar (moliyaviy choralar) qo'llash, soliq ta'tillari belgilash kabi yondoshuvlar bilan ta'minlanadi.

Jahondagi aksariyat rivojlangan mamlakatlarda soliqlarning investitsiya faoliyatini rag'batlantirish va tartibga solish funksiyasidan keng foydalaniladi. Investitsiya soliq krediti ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotni rag'batlantiruvchi asosiy soliq imtiyozlaridan biridir. AQSh da soliq imtiyozining ushbu turidan 1962-1986 yillarda qo'llanilgan. Mazkur imtiyoz turlaridan birida rivojlangan davlatlar sanoat tarmog'idagi iqtisodiy sub'ektlar uchun foyda solig'ining foydalanishga topshirilgan hamda foydalanish muddati 8 yil va undan ko'p bo'lgan asbob uskunalar narxiga nisbatan 7 foiz, foydalanish muddati ko'p bo'lmagan asbob uskunalar ekspulatsiyaga berilganligi uchun kamroq summada qisqartirish ikoniyatiga ega bo'ladilar.

Ma'lumki soliq krediti kabi imtiyozlar iqtisodiy sub'ektlarning ilmiy-amaliy va innovatsion ishlanmalarga doir sarflariga nisbatan ham keng yo'naltiriladi. Rivojlangan davlatlarda kompaniyalarning joriy yoki bazis tadbirkorlik davri uchun o'rtacha yillik normalarga nisbatan ilmiy-amaliy va innovatsion sarflarining o'sishini muayayn miqdorini chegirishda soliq kreditlaridan foydalaniladi. Ushbu miqdorlar AQSh da -20 foiz, Fransiyada -50 foiz, Yaponida – 20 foiz tashkil etadi.

Mazkur soliq imtiyozlar asosida kengaytirilgan takror ishlab chiqarishni va texnik yangilash, mukammal ta'mirlash, rekonstruksiya qilish bilan modernizatsiyalash uchun imkoniyat yaratiladi.

Soliq imtiyozlaridan amalda quyidagicha foydalanish mumkin: foyda solig'idan chegirma tarzda beriladigan soliq krediti; soliq to'lovlaridan to'liq ozod qilish yoki kamaytirilgan soliq stavkalarini qo'llash; tezlashtirilgan amortizatsiyada soliq stavkalarining o'zgarماسligi, lekin soliq bazasi-soliq solinadigan foyda kamaytiriladi (uning muayayn miqdori soliq solinmaydigan xarajatlar tarkibiga kiritiladi).

Хулоса. Soliq imtiyozlarini joriy etishga ayrim iqtisodiy maktab namoyondolari salbiy munosabat bildiradi. Ular tomonidan soliq imtiyozlari iqtisodiy taqsimotda samarali natija bermaydi, nomutanosibliklarni yuzaga keltiradi, soliq yukini irratsional taqsimlanishini vujudga kelishi natijasida soliqqa tortish tizimini joriy etish murakkabliklarini paydo qiladi. Fikirimizcha, soliq imtiyozlari investitsiya faoliyatini qo'llash-quvvatlash uchun berilgan hukmatimiz tomonidan berilgan iqtisodiy rag'batlantirishdir. Ammo rivojlangan mamlakatlardan farqliroq bu mamlakatlarda moliyaviy resurslarga ehtiyoj yuqoriroq va ichki imkoniyatlar zarur mablag'lar bilan ta'minlash imkonini bermaydi. Iqtisodiy adabiyotlarda o'rtacha va eng yuqori darajadagi soliq stavkalarini pasaytirish usuli sifatida, soliq imtiyozlaridan ham foydalangan holda, soliqlarning fiskal funksiyalarini yoqlaydigan fikrlar ham uchraydi.

Xorijiy kapitalni qabul qilishda, kreditor o'zining soliqqa oid siyosatini ishlab chiqishda investitsiyalarni yo'naltiruvchi tomon manfaatlarini inobatga olib qulay shart-sharoit yaratishga intiladilar. Mamlakatimizda soliq imtiyozlarining soliq stavkalarini pasaytirish, soliq summasini kamaytirish soliq solinadigan bazadan chegirish, soliqlardan qisman va to'liq ozod qilish kabi turlaridan amalda foydalanilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. Toshkent, 2021 y.
- 2.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 14 maydagi PF-5717-con "O'zbekiston Respublikasi investitsiya dasturini shakllantirish va amalga oshirishning sifat jihatdan yangi tizimiga o'tish chora-tadbirlari to'g'risida" gi farmoni.
- 3.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvar PF-60-son farmonida 2022-2026 yillarga mo'ljallangan "Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi".
- 4.O'zbekiston Respublikasining "Investitsiya faoliyati to'g'risida" gi qonuni, 2014 yil 9 dekabr, // Soliq va bojxona xabarlari, 4-son, 2015 yil, 3-bet.
- 5.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 20 iyundagi PQ-3794-con "Investitsiya va infratuzilma loyihalarini jadal amalga oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" gi qarori.
- 6.A.Vahobov, A.Jo'raev Soliqlar va soliqqa tortish: Darslik / – T.: "Sharq" nashriyoti – 2015. – 448 bet

UO'K 332.1

BILIMLAR IQTISODIYOTINING MAMLAKAT VA HUDUDLAR IQTISODIY RIVOJLANISHIDAGI ROLINI BAHOLASHGA USLUBIY YONDASHUVLAR

U.A. Xolmirzayev, dots., PhD, Namangan davlat texnika universiteti, Namangan

ORCID: 0000-0002-3589-373X

Annotatsiya. Ushbu maqolada mamlakatimizning barqaror iqtisodiy rivojlanishini ta'minlashga ta'sir etuvchi bilimlar iqtisodiyoti tizimi o'rganib chiqilgan. Mamlakatimizda bilimlar iqtisodiyotini shakllanishida respublikamizdagi shart-sharoitlar tahlil qilinib, xulosalar qilingan.

Kalit so'zlar: Ta'lim, bilimlar iqtisodiyoti, texnologik sakrash, texnologiya, mintaq, indeks, metodika.

Аннотация. В данной статье исследуется система экономики знаний, влияющая на устойчивое экономическое развитие нашей страны. Проанализированы условия в нашей республике для формирования экономики знаний в нашей стране и сделаны выводы.

Ключевые слова: Образование, экономика знаний, технологический скачок, технология, регион, индекс, методология.

Abstract. In this article, the knowledge economy system affecting the sustainable economic development of our country is studied. The conditions in our republic for the formation of the knowledge economy in our country were analyzed and conclusions were made.

Key words: Education, knowledge economy, technological leap, technology, region, index, methodology.

Kirish. Respublikaning rivojlanishi uning alohida hududlarida ham ishlab chiqarishning global raqobatbardoshligini oshirishga ta'sir qiladi. Mehnat va infratuzilma xarajatlari yuqori bo'lgan sanoati rivojlangan mamlakatlar uchun Yevropa Ittifoqi yuqori texnologiyali ishlab chiqarish va samarali xizmatlarda raqobatdosh ustunliklarni taqdim etadi. U resurs iqtisodiga ega mamlakatlarga

ilg'or texnologiyalar va qo'shimcha qiymatga ega mahsulotlarni, shuningdek, barqaror rivojlanish yo'lidani borish imkoniyatini taklif etadi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi. Bilimlar iqtisodiyotining asl ko'rinishi esa 20 asrning 40-60 yillarida institusionalizm iqtisodiy oqimini vujudga kelishi bilan boshlagan. Bu yo'nalishda qatnashchilarni alohida ko'rib chiqsak bo'ladi. Dj.K.Gelbreyt "Yangi industrial jamiyat" va D.Bell "Industrial jamiyatdan keyingi jamiyat" asarlarida postindustrial jamiyatning dastlabki ko'rinishlariga ta'rif berganlar. Jumladan, J.K.Gelbreyt fikri bo'yicha, hozirgi zamon bozor iqtisodiyoti xatti-harakati murakkab texnikalarni ishlab chiqaruvchi yirik korporatsiyalar bilan aniqlanadi. Uning fikricha zamonaviy korporatsiyalarda real iqtisodiy hokimiyat kapital egalari emas va hatto menejerlarga ham emas, balki ilm, fan va texnologik bilim egalari tegishli bo'ladi. Texnostruktura vakillari ishlab chiqarish to'g'risida o'ziga xos professional bilim va qaror qabul qilish uchun zarur bo'lgan axborotlarga ega. Albatta, rasmiy jihatdan muhim qarorlar, qoidaga ko'ra, kompaniyaning yetakchi menejerlari – direktor va uning o'rinbosarlarining alohida huquqi hisoblanadi. Lekin barcha qarorlarni qabul qilish deyarli 100 foiz axborotlarga bog'liq. Axborotlar esa texnostruktura "nazorati" ostida bo'ladi. [2]

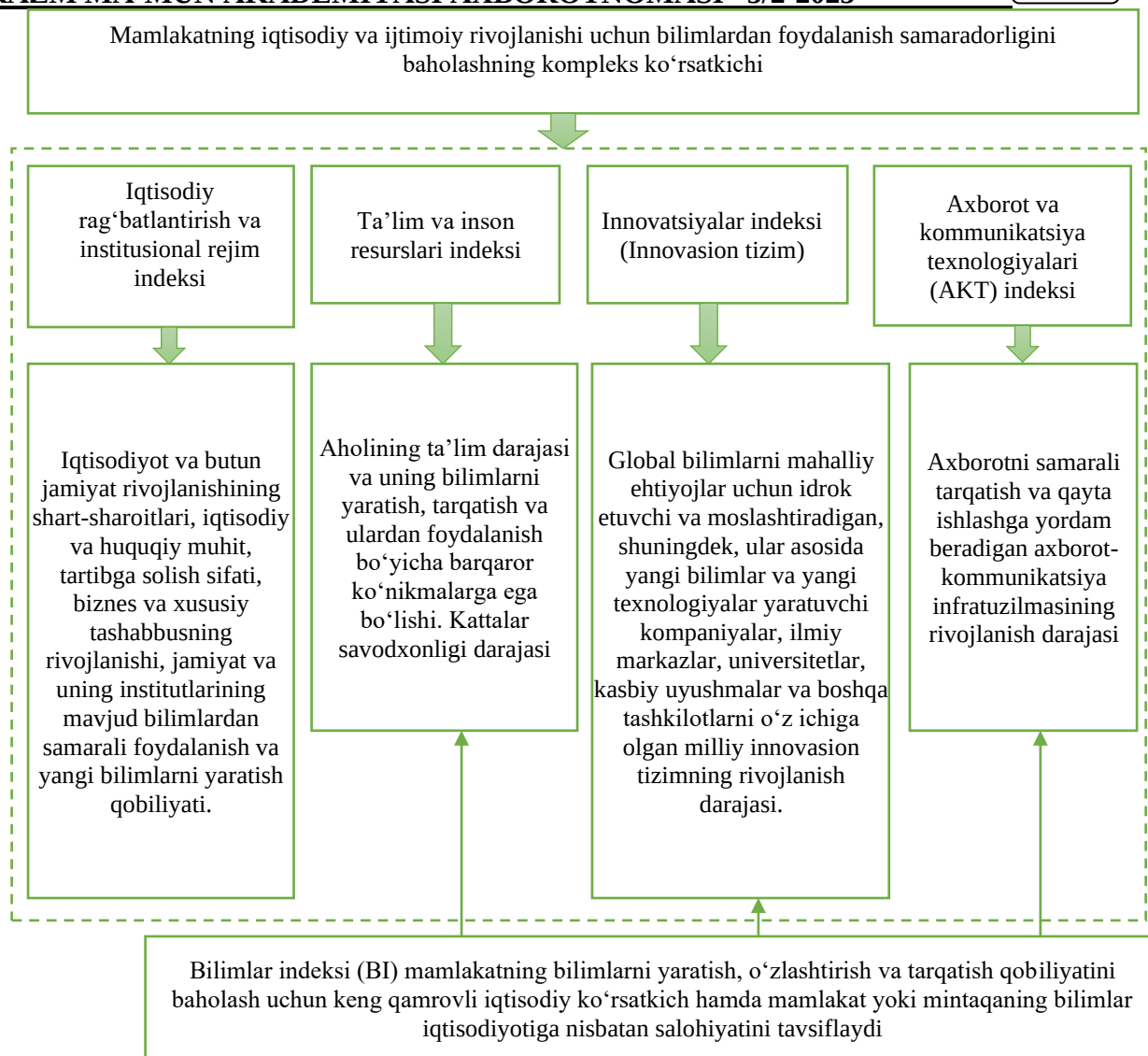
Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqolani tayyorlashda qiyosiy, tahlil qilish va tanlama kuzatish, statistik hamda ko'p omilli ekonometrik tahlil usullari, modellash jarayonlarda iqtisodiy-matematik, noaniq to'plam nazariyasi, prognozlash va boshqa usullar qo'llanilgan.

Tahlil va natijalar. Bilimlar rivojlanayotgan mamlakatlarga xorijiy investorlar uchun jozibadorligini oshirish orqali iqtisodiy rivojlanish bosqichlarini qisqartirish, "texnologik sakrash" qilish va jahon iqtisodiyotiga tezroq integratsiyalashish imkonini beradi. BIning hisoblash muammosi iqtisodiy nazariyalarning markaziy muammolaridan biri bo'lib, unda fan sohasining nazariy apparatini shakllantirish bilan bir qatorda, bunday iqtisodiyot yo'lidagi taraqqiyot darajasini o'lchash va uning darajasini baholash masalasi ko'rib chiqiladi. Buning sababi shundaki, har bir aniq mamlakatda BIning shakllanishi va rivojlanishi iqtisodiy o'sishning yagona mumkin bo'lgan muqobili hisoblanadi.

Avstriyalik amerikalik iqtisodchi Frits Maxlup birinchi marta bilimlar iqtisodiyoti haqida gapirib, o'zining "AQSHda bilimlarni ishlab chiqarish va tarqatish" asarida 1958 yilda bilim sohasi AQSH yalpi ichki mahsulotiga taxminan 29% hissa qo'shganini taxmin qilgan. Iqtisodiy sohada Maxlup inson faoliyati turlarini, besh guruhga birlashtirdi: 1) Ta'lim (44,1%); 2) Ilmiy tadqiqot va ishlanmalar (8,1%); 3) Ommaviy axborot vositalari (radio, televideniye, telefon va boshqalar) (28,1%); 4) Axborot texnologiyalari (6,5%); 5) Axborot xizmatlari (13,2%)[3].

Keyinchalik, 1973 yilda amerikalik sosiolog D. Bell [4] postindustrial jamiyat konsepsiyasini taqdim etdi, unda u axborot va bilimni asosiy tarkibiy elementlar sifatida belgiladi. O'z asarlarida F. Maxlup va D. Bell ko'plab statistik ma'lumotlarga tayanib, ijtimoiy hayotda ro'y berayotgan o'zgarishlarni isbotlab berdi, bu esa yangi tushuncha – BIning paydo bo'lishiga olib keldi. Keyinchalik, ularning faoliyati natijasida OECD va Jahon banki tomonidan ishlab chiqilgan, bugungi kunda ham doimiy ravishda takomillashtiriladigan aniq statistik ko'rsatkichlar paydo bo'ldi.

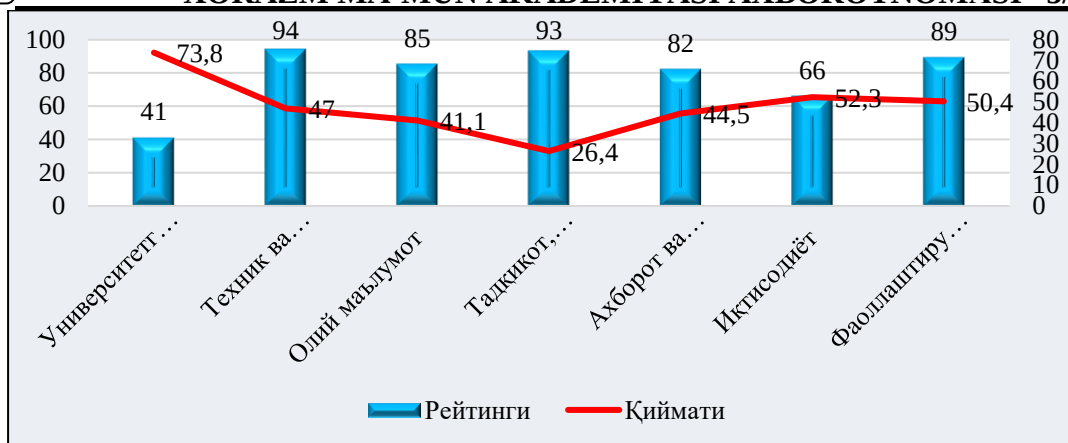
Shunday qilib, mamlakatlarning rivojlangan davlatlarga o'tishga tayyorlik darajasini baholash uchun Jahon banki "Taraqqiyot uchun bilim" dasturi doirasida 2004 yilda mamlakatning bilim o'tishga tayyorligini baholashga imkon beradigan metodologiyani ishlab chiqdi. Metodika 148 ta tarkibiy va sifat ko'rsatkichlarini o'z ichiga oladi, ular 4 guruhga birlashtirilgan va quyidagi bilimlar iqtisodiyoti indeksi (The Knowledge Economy Index – KEI) va bilimlar indeksi (The Knowledge Index – KI)ning asosiy parametrlarni tavsiflaydi.

1-rasm. KEI va KIning tuzilishi[5]

Ushbu indeksning har biri ma'lum bir guruhni tashkil etuvchi ko'rsatkichlar uchun normalangan ma'lumotlarning o'rtacha arifmetik qiymatini ifodalaydi. Ushbu indeks har bir mamlakat, mamlakatlar guruhi va butun dunyo uchun hisoblanadi. Metodologiya turli mamlakatlarning individual ko'rsatkichlarini, shuningdek, mamlakatlar guruhini tavsiflovchi o'rtacha ko'rsatkichlarni taqqoslash imkonini beradi. Taqqoslash alohida ko'rsatkichlar bo'yicha ham, jamlangan ko'rsatkichlar bo'yicha ham amalga oshirilishi mumkin. Normallashtirilgan ko'rsatkich 0 dan 10 gacha qiymatlarni olishi mumkin: 10 - eng yuqori ball to'plagan mamlakatga mos keladigan qiymat, 0 - eng past ball to'plagan mamlakatga mos keladigan qiymat (1-rasm).

Shu bilan birga, eng yaxshi ko'rsatkichlarga ega bo'lgan mamlakatlarning 10% normallashtirilgan ko'rsatkich qiymatini 9 dan 10 gacha, ikkinchi 10% - 8 dan 9 gacha bo'lgan qiymatni va hokazolarni oladi. Shunday qilib, normallashtirilgan ko'rsatkich mamlakatning boshqa mamlakatlar bilan taqqoslaganda mavqeni tavsiflaydi. Natijada, ma'lum bir mamlakatning normallashtirilgan ko'rsatkichining salbiy dinamikasi nafaqat o'lgangan ko'rsatkichning mutlaq darajasi pasayganligini, balki barcha mamlakatlarda ushbu ko'rsatkich baholangan mamlakatning tegishli ko'rsatkichidan tezroq o'zgarganligini ko'rsatishi mumkin.

2-rasm. Bilimlar indeksining tarkibiy qismlari bo'yicha O'zbekistonning dunyo mamlakatlari orasidagi o'rnini[6]

2-rasmda keltirilgan bilimlar indeksining tarkibiy qismlari bo'yicha O'zbekistonning 2024 yilda dunyo mamlakatlari orasidagi o'rniga e'tibor qaratadigan bo'lsak, tadqiqot ishlanmalar va innovatsiyalar bo'yicha 93 o'rin, undan keyingi texnik va kasbiy ta'lim 94 o'ringa va uning qiymati esa 47 ga teng bo'lganligini ko'rishimiz mumkin. Ta'kidlash joizki, O'zbekiston bilimlar infratuzilmasi bo'yicha o'rtacha ko'rsatkichga ega bo'lib, u 2024 yilgi Global bilimlar indeksida 141 mamlakat ichida 78-o'rinni va inson taraqqiyoti yuqori bo'lgan 35 mamlakat ichida 17-o'rinni egalladi.

Ammo ushbu ko'rsatkichlar rivojlangan mamlakatlardagi o'rtacha ko'rsatkichdan past ekanligini ko'rsatadi, garchi mavjud bo'shliq qisqarish tendensiyasiga ega. Butun dunyo mamlakatlari o'rtasida BIni shakllantirish shartlarida sezilarli farq mavjud. Bu bilim, internet va yangi texnologiyalardan foydalanishdagi tengsizlik bilan bog'liq bo'lib, bu Yevropa Ittifoqining global miqyosda rivojlanishining sekinlashishiga olib keladi.

Miqdoriy jihatdan O'zbekiston Respublikasidagi oliy ta'lim salohiyati Yevropa davlatlarining oliy ta'lim tizimlari salohiyatiga mos keladi. Buni deyarli barcha strategiya va dasturlarda ta'lim O'zbekiston Respublikasi uchun raqobat ustunligi ekanligi ta'kidlangani tasdiqlaydi. Biroq, o'zlashtirilgan vakolatlar sifatining har doim ham yetarli darajada emasligi va tegishli institusional muhit va uzluksiz ta'limning o'zaro muvofiqlashtirilgan tizimi mavjud emasligi sababli, bu salohiyat mamlakatning intellektual resurslarga asoslangan iqtisodiy o'sishiga sezilarli ta'sir ko'rsata olmaydi.

Xulosa va takliflar. Shunday qilib, xulosa qilish mumkinki, shu paytgacha davlat mamlakatimizda ilmiy faoliyatning izchil rivojlanishi bo'yicha islohotlarni amalga oshirib kelmoqda va uni innovation asosda iqtisodiy o'sishning asosiy omiliga aylantirishga harakat qilmoqda, bu esa unga meros bo'lib qolgan ulkan ilmiy-texnikaviy salohiyatni yuksaltirishga xizmat qilmoqda. Ikkinchi komponentning rivojlanish tendensiyalari bo'lgan innovatsiyalar, ma'lumki, ta'lim va innovatsiyalar bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lgan ikkita tarkibiy qismdir. Sifatli ta'lim mamlakatlarning yuqori malakali salohiyatini shakllantiradi, u innovatsiyalarni yaratadi va ularni amalga oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida" 05.10.2020 yildagi PF-6079-son Farmoni, <https://lex.uz/docs/5030957>
2. Tashmatov Sh., Xasanxonova N. Iqtisodiy ta'limotlar tarixi. O'quv qo'llanma. T.: IQTISODIYOT DUNYOSI", 2020.
3. Machlup F. Knowledge Its Creation, Distribution, and Economic Significance. The Economic of information and Human Capital. Princeton (N.Y.), 1984. Vol.III – P.148–163.
4. Белл Д. Третья технологическая революция и ее возможные социально–экономические последствия / Д. Белл – М. : Академия. – 2004. – 788 с.
5. Knowledge Assessment Methodology [Electronic resource]. – Access mode: <http://web.worldbank.org>. ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi.
6. <https://knowledge4all.com/admin/2024/CountryProfiles/en/1174.pdf> ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi. <https://knowledge4all.com/admin/2024/CountryProfiles/en/1174.pdf> ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi.

MEHMONXONA SANOATIDA ESG TRANSFORMATSIYASINI TADBIQ QILISH MASALALARI

M.G.Xusenova, doktorant, Toshkent Vestminster xalqaro universiteti, “Ipak yo’li” xalqaro turizm va madaniy meros universiteti, o’qituvchi, Toshkent

R. Sh. Rufieva, doktorant, o’qituvchi, “Ipak yo’li” xalqaro turizm va madaniy meros universiteti, Samarqand

Annotatsiya. Hozirgi kunda dunyo hamjamiyati tomonidan turizm va mehmonxona sanoatida ESG (atrof-muhit, ijtimoiy va boshqaruv) tamoyillarini joriy qilish masalalari o’rganilmoqda. Sababi bu soha ayniqsa ko’p tarmoqlarni o’z ichiga olganligi sababli atrof-muhitga va jamiyatga eng ko’p ta’sirini kuzatish mumkin.

Kalit so’zlar: ESG tamoyillari, turizm, mehmonxona boshqaruvi, atrof-muhit, barqarorlik

Аннотация. В настоящее время мировое сообщество изучает внедрение принципов ESG (экологических, социальных и управленческих) в индустрию туризма и гостиничного бизнеса. Это связано с тем, что этот сектор, охватывающий особенно большое количество секторов, оказывает наибольшее воздействие на окружающую среду и общество.

Ключевые слова: принципы ESG, туризм, гостиничный менеджмент, окружающая среда, устойчивость

Abstract. Currently, the world community is studying the issues of introducing ESG (environmental, social and governance) principles in the tourism and hotel industry. This is because this sector, especially since it includes many sectors, has the greatest impact on the environment and society.

Keywords: ESG principles, tourism, hotel management, environment, sustainability

Kirish. O‘zbekiston Atrof-muhit, ijtimoiy va boshqaruv (ESG) tamoyillarini o‘zining me‘yoriy-huquqiy bazasiga faol integratsiya qilishni boshladi, bunda asosiy e’tibor mehmondo‘stlik va mehmonxona sektorida barqarorlikni ta’minlashga qaratilgan. O‘zbekiston hukumati ekologik barqaror faoliyat uchun standartlashtirilgan mezonlarni belgilash uchun milliy Yashil taksonomiyani ishlab chiqmoqda (OECD, 2023). Ushbu tashabbus investitsiyalarni yashil loyihalarga yo'naltirishga, mamlakatning yashil iqtisodiyotga o'tishini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan. Taksonomiya yashil va barqaror mehmonxonalarni rivojlantirish uchun zarur bo'lgan barqaror operatsiyalarni tasniflash uchun aniq asos yaratadi. “O‘zbekistonning “Turizm to‘g‘risida”gi qonuni (2019-yil) turizmni barqaror rivojlantirish, mas’uliyatli biznes amaliyotlari hamda madaniy va tabiiy merosni muhofaza qilishga urg‘u berib, Ekologik, ijtimoiy va boshqaruv (ESG) tamoyillariga bilvosita mos keladi (O‘zbekiston “Turizm to‘g‘risida”gi qonun, 2019-yil). Qonun barqaror turizmni rivojlantirish, tabiiy resurslardan samarali foydalanishni rag‘batlantirish va atrof-muhitga ta’sirini minimallashtirishga qaratilgan. 2019-yil may oyida qabul qilingan “Qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish to‘g‘risida”gi qonun O‘zbekistonda qayta tiklanuvchi energiya manbalarini joriy etishni jadallashtirish uchun asos asoslarini belgilab beradi (O‘zbekiston qonuni, 2019-yil). Ushbu qonun qayta tiklanadigan energiya ishlab chiqaruvchilari uchun yo'riqnomalar va qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini taqdim etadi va qayta tiklanadigan energiyadan foydalanishni rag'batlantirishda davlat organlarining mas'uliyatini belgilaydi. Ushbu qonunchilik harakati mehmondo'stlik sanoati uchun muhim ahamiyatga ega bo'lib, mehmonxonalarni qayta tiklanadigan energiya yechimlarini integratsiyalashga undaydi va shu bilan ularning barqarorlik profilini oshiradi.

Adabiyotlar sharhi. Bugungi biznes landshaftida kompaniyalar nafaqat moliyaviy ko'rsatkichlari, balki atrof-muhit, ijtimoiy va boshqaruv (ESG) amaliyotlari bo'yicha ham ko'proq baholanmoqda (Orqaga, 2024). ESG kompaniyaning barqarorlik, axloqiy operatsiyalar va mas'uliyatli boshqaruvga uzoq muddatli ta'sirini baholash uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Korxonalar sarmoyadorlar, iste'molchilar va tartibga soluvchi organlar tomonidan barqaror amaliyotlarni qo'llash uchun kuchayib borayotgan bosimga duch kelganligi sababli, ESG korporativ strategiyaning muhim tarkibiy qismiga aylandi. ESG kontseptsiyasi birinchi marta 2004 yilda Global shartnoma hisoboti

(Global shartnoma, 2004) orqali rasmiy ravishda kiritilgan bo'lib, u korxonalarni barqaror rivojlanishni ta'minlash, mas'uliyatli investitsiyalarni jalb qilish va jamiyat va atrof-muhitga ijobiy hissa qo'shish uchun ESG tamoyillarini integratsiyalashga undadi. O'shandan beri ESG ham biznes, ham investorlar uchun muhim asosga aylandi, korporativ siyosatni shakllantirdi va uzoq muddatli strategik qarorlar qabul qilishga ta'sir ko'rsatdi. ESG tamoyillarining asosi 1950-yillarda boshlangan CSR standartlaridan kelib chiqqan (Bowen, 2023). Korporativ ijtimoiy mas'uliyat (KSS) jamiyat, tabiat, atrof-muhit va boshqaruvni hisobga oladigan kompaniyaning moliyaviy bo'lmagan jihatlariga e'tibor qaratadi. ESG evolyutsiyasining vizualizatsiyasi Passas (2024) tomonidan ishlab chiqilgan.

Polbennikov va boshqalarga ko'ra. (2016), ESG reytinglari kompaniyaning moliyaviy ko'rsatkichlariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. ESGni ta'kidlaydigan kompaniyalar kuchliroq ishtirokni namoyish etadilar, ko'proq raqobatdosh ustunliklarga ega bo'lishadi, sog'lom moliyaviy holatni saqlaydilar va bunday bo'lmaganlarga qaraganda samaraliroq etakchilikni namoyish etadilar (S&P Global, 2020).

Metodologiya. Ushbu tadqiqot O'zbekiston mehmondo'stligi sanoatida Ekologik, ijtimoiy va boshqaruv (ESG) tamoyillarining integratsiyalashuvini tahlil qilish uchun aralash usullardan foydalanadi. Tadqiqot loyihasi ESGni amalga oshirish, muammolar va sektordagi imkoniyatlar haqida keng qamrovli tushunchani ta'minlash uchun sifat va miqdoriy usullarni birlashtiradi. Tadqiqot qonun hujjatlari, ESG hisobotlari va akademik adabiyotlarni ko'rib chiqadi. Asosiy manbalar qatoriga "O'zbekistonning "Turizm to'g'risida"gi qonuni, barqarorlik to'g'risidagi davlat qoidalari, ISO asoslari va xalqaro ESGning ilg'or tajribalari kiradi.

Tahlil va natijalar. Mehmonxona industriyasi sayyohlik sohasidagi asosiy xizmatlardan biri hisoblanadi, chunki u turizm industriyasi daromadlarining 50-60 foizini tashkil qiladi. UNWTO ma'lumotlariga ko'ra, turar joy, oziq-ovqat va ichimliklar, o'yin-kulgi, xarid qilish va boshqa xizmatlar va tovarlarni o'z ichiga olgan turizm xizmatlari 2024 yilda 1,9 trillion dollar rekord daromad keltirdi, bu pandemiyadan oldingi ko'rsatkichdan qariyb 3 foizga ko'p, 2019 yilda 1,481 milliard AQSh dollarini tashkil etdi (UNWTO diqqatga sazovor joylari, 2023 yil). So'nggi yillarda O'zbekistonda mehmonxona sanoati ham jadal rivojlanmoqda, mehmonxonalar va xonalar soni, ayniqsa, Toshkent, Samarqand va Buxoroda sezilarli darajada ko'paymoqda. 2018-yilda O'zbekistonda jami mehmonxonalar soni 2018-yilda 916 tani tashkil etgan bo'lsa, 2023-yilda bu ko'rsatkich 1387 taga yetdi; bu raqam doimiy ravishda o'sib bormoqda (O'zbekiston Davlat statistika qo'mitasi, 2021 yil). 2023 yilda eng ko'p mehmonxonalar – 210, 160 va 125 tasi Toshkent, Samarqand va Buxoroda joylashgan. Toshkent doimiy ravishda eng yuqori bandlik ko'rsatkichlarini ko'rsatmoqda va 2023-yilda 88 foizga yetdi, bu kuchli talabdan dalolat beradi. Samarqandda barqaror o'sish kuzatilmoqda, bu 2023-yilda deyarli 80 foizni tashkil etadi, bu uning madaniy turizm markazi sifatidagi ahamiyatini ko'rsatadi. Xiva va Andijon kabi hududlarda bandlik darajasi pastligidan boshlab, asta-sekin yaxshilanish kuzatilmoqda, bu esa sayyohlarga bo'lgan qiziqish ortib borayotganidan dalolat beradi. Turizm sohasidagi ESG transformatsiyasi, ayniqsa mehmonxona sanoatida, shuningdek, gender tengligi, suvdan samarali foydalanish, arzon va toza energiya, iqlim harakati, barqaror shaharlar va jamoalar va maqsadlar uchun hamkorlik kabi boshqa SDGlarga erishishga bevosita va bilvosita hissa qo'shadi. UNWTO Oksford universiteti (Oxford SDG Impact Lab) bilan hamkorlikda "Turizm biznesi uchun ESG asoslari" loyihasini ishlab chiqmoqda (BMT turizmi, 2024). Loyihaning maqsadi KSS va SDGlardan farqli o'laroq o'lchanadigan standartlashtirilgan ESG ko'rsatkichlarini yaratish, jumladan issiqxona gazlari chiqindilari, chiqindilar va suvni boshqarish, xodimlarning farovonligi, gender tengligi, aktsiyadorlarning huquqlari va boshqalar. Loyiha asosiy ekologik, ijtimoiy va boshqaruv omillarini qamrab oladi 2024 yilda Xalqaro Standartlashtirish Tashkiloti (ISO) ISO a'zolari va 128 mamlakatdan 1 300 dan ortiq shaxslar ishtirokida ekologik, ijtimoiy va boshqaruv (ESG) tamoyillarini amalga oshirish uchun asoslarni ishlab chiqdi (ESGni amalga oshirish uchun asos, 2024). ESG tamoyillarini amalga oshirish va ular haqida hisobot berish har qanday hajm va turdagi kompaniyalar uchun foydali bo'lishi mumkin.

Tavsiyalar va xulosa. ESG tamoyillarini O'zbekistonning mehmondo'stlik sanoatiga integratsiyalashuvi ham muhim muammolar, ham katta imkoniyatlarni taqdim etadi. Normativ

bo'shliqlar, moliyaviy cheklovlar va cheklangan xabardorlik ESGni keng miqyosda qabul qilish uchun to'siq bo'lib qolsa-da, barqarorlikka tobora ortib borayotgan global e'tibor mamlakatning mehmonxona sektori uchun xalqaro ilg'or tajribalar bilan uyg'unlashishi uchun jiddiy holat yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Atkins, B., 2020. ESGning sirini yo'q qilish: uning tarixi va hozirgi holati. Mavjud: <https://www.forbes.com>
2. Bek, K. J., 2024. Mehmondo'stlik va turizm tadqiqotlari uchun ESG: Hamma uchun muhim talab qilinadigan tadqiqot sohasi. Turizmni boshqarish, 105, 104954.
3. Bowen, H., 2020. Biznesmenning ijtimoiy mas'uliyati. Onlaynda mavjud: https://books.google.com/books/about/Social_Responsibilities_of_the_Businessm.html?hl=el&id=ALIPAAQBAJ
4. Ekologik, ijtimoiy va boshqaruv (ESG) tamoyillarini amalga oshirish uchun asos. Malumot raqami: IWA 48:2024(en), Birinchi nashr 2024-11
5. Lin, M. S., Chjan, H., Luo, Y. va Li, Y., 2024. Turizm va mehmondo'stlik sanoatida ekologik, ijtimoiy va boshqaruv (ESG) o'lchovi: Rivojlanayotgan mamlakatdan qarashlar. Journal of Travel & Tourism Marketing, 41(1), 154–168.
6. OECD, 2023. O'zbekistonning yashil o'tish davrini moliyalashtirish: kapital bozorini rivojlantirish va yashil obligatsiyalar chiqarish imkoniyatlari, yashil moliya va investitsiyalar, OECD nashriyoti, Parij,
7. Passas, I. 2024, ESG evolyutsiyasi: CSR dan ESG 2.0 ga. Entsiklopediya 2024, 4, 1711–1720.
8. Polbennikov, S., Descl'ee, A., Dynkin, L., Maitra, A., 2016. Esg reytinglari va korporativ obligatsiyalarning ishlashi. Ruxsat etilgan daromadlar jurnali 26, 21–41.
10. S&P Global Impact Report, 2020, <https://www.spglobal.com/en/who-we-are/corporate-responsibility/impact-report-2020.pdf>
11. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi, 2021 "O'zbekistonda Turizm 2018-2021" Toshkent
12. O'zbekiston Respublikasi Davlat standarti, 2023 O'z DSt 3220:2023. Turizm xizmatlari. Turar joy. Umumiy talablar
14. BMT turizmi, 2024 <https://www.unwto.org/tourism-statistics/environmental-social-governance-tourism-technical-information>
16. Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasi, 2015 yil,
17. O'zbekiston "Turizm to'g'risida"gi qonun, 2019 <https://lex.uz/uz/docs/-4428097>

UO'K 33

SANOATNI MODERNIZATSIYA QILISHDA KICHIK VA YIRIK KORXONALAR INTEGRATSIYASINING IQTISODIY SAMARADORLIGI

M.B.Zokirjonov, magistrant, University of business and science Toshkent filiali, Toshkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada sanoatni modernizatsiya qilish jarayonida kichik va yirik korxonalar o'rtasidagi integratsion hamkorlikning iqtisodiy samaradorligi tahlil qilingan. Integratsiya modeli orqali ishlab chiqarish zanjirlarini birlashtirish, resurslardan oqilona foydalanish, innovatsiyalarni joriy etish va umumiy raqobatbardoshlikni oshirish masalalari yoritilgan. Shuningdek, korxonalar o'rtasidagi vertikal va gorizontaal integratsiya shakllari, ularning ijtimoiy-iqtisodiy natijalari, davlat siyosati va muvofiqlashtiruvchi institutlar roli asosida o'rganilgan. Maqola yakunida integratsion aloqalarni rivojlantirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: sanoatni modernizatsiya qilish, integratsion aloqalar, kichik korxona, yirik korxona, iqtisodiy samaradorlik, ishlab chiqarish kooperatsiyasi, klasterlashuv, innovatsion rivojlanish.

Аннотация. В данной статье анализируется экономическая эффективность интеграционного сотрудничества между малыми и крупными предприятиями в процессе модернизации промышленности. Рассмотрены вопросы объединения производственных цепочек через интеграционные модели, рационального использования ресурсов, внедрения инноваций и повышения общей конкурентоспособности. Также исследованы формы вертикальной и горизонтальной интеграции между предприятиями, их социально-экономические результаты, роль государственной политики и координирующих институтов. В заключение разработаны рекомендации по развитию интеграционных связей.

Ключевые слова: модернизация промышленности, интеграционные связи, малое предприятие, крупное предприятие, экономическая эффективность, производственная кооперация, кластеризация, инновационное развитие.

Abstract. *This article analyzes the economic efficiency of integration cooperation between small and large enterprises in the process of industrial modernization. The issues of integrating production chains, rational resource utilization, implementing innovations, and enhancing overall competitiveness through integration models are discussed. It also examines the forms of vertical and horizontal integration between enterprises, their socio-economic outcomes, the role of government policy, and coordinating institutions. Finally, recommendations for the development of integration links are proposed.*

Keywords: *industrial modernization, integration links, small enterprise, large enterprise, economic efficiency, production cooperation, clustering, innovation development.*

Kirish. Zamonaviy iqtisodiy rivojlanish sharoitida sanoat tarmoqlarini modernizatsiya qilish har bir mamlakatning strategik ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ishlab chiqarish jarayonlarining raqamlashtirilishi, texnologik yangilanishlar va global raqobatning kuchayishi sanoat subyektlari o'rtasida hamkorlik aloqalarini yangi bosqichga olib chiqishni talab qilmoqda. Ayniqsa, kichik va yirik korxonalar o'rtasidagi integratsion aloqalarni rivojlantirish sanoatni modernizatsiya qilishda muhim omil sifatida namoyon bo'lmoqda.

Kichik biznes subyektlarining moslashuvchanligi va innovatsion salohiyati bilan yirik korxonalarning ishlab chiqarish quvvati va moliyaviy barqarorligi uyg'unlashganda, butun sanoat tizimining samaradorligi va raqobatbardoshligi oshadi. Shu nuqtai nazardan, sanoatda kooperatsiya va klasterlashuv jarayonlari, ishlab chiqarish zanjirlarini integratsiyalash, hamda davlat tomonidan rag'batlantirish siyosati ushbu jarayonni jadallashtirishda muhim rol o'ynaydi.

Mazkur maqolada sanoatni modernizatsiya qilish jarayonida kichik va yirik korxonalar o'rtasidagi integratsiyaning iqtisodiy samaradorligi tahlil qilinadi, amaliy misollar asosida mavjud muammolar va istiqbolli yechimlar yoritiladi hamda ushbu yo'nalishda ilgari surilayotgan siyosiy va institutsional choralar ko'rib chiqiladi.

Adabiyotlar tahlili. Sanoatni modernizatsiya qilish va kichik-yirik korxonalar integratsiyasi masalalari ilmiy adabiyotlarda keng yoritilgan bo'lib, bu borada bir qator xorijiy va mahalliy tadqiqotlar muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Avvalo, kooperatsiya va integratsiya nazariyasi bo'yicha Porter M. tomonidan ishlab chiqilgan sanoat klasterlari konsepsiyasi alohida ahamiyatga ega. Uning fikricha, tarmoq ichidagi korxonalar o'rtasida resurs, texnologiya va axborot almashinuvi raqobatbardoshlikni oshiradi [1.23].

Markaziy Osiyo iqtisodiyotlari kontekstida Sh.M. Ravshanov o'zining "Sanoatni modernizatsiya qilishning ustuvor yo'nalishlari" nomli ishida O'zbekistonda amalga oshirilayotgan sanoat islohotlari va kichik-yirik ishlab chiqaruvchilar o'rtasidagi iqtisodiy bog'liqlik tahliliga e'tibor qaratadi [2.11]. Shuningdek, A.B. Soliev tomonidan yozilgan maqolada sanoat korxonalari o'rtasidagi integratsiya jarayonining huquqiy va institutsional asoslari yoritilib, davlat siyosatining rag'batlantiruvchi vositalari ko'rib chiqilgan [3.24]. Xorijiy tajriba nuqtayi nazaridan OECD (2020) tomonidan e'lon qilingan "SMEs and Industrial Policy" nomli hisobot kichik va o'rta biznes subyektlarini yirik tarmoqlarga bog'lash orqali innovatsion rivojlanishni jadallashtirishni tavsiya etadi [4.32]. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, sanoatni modernizatsiya qilishda kichik va yirik korxonalar o'rtasidagi integratsion hamkorlik samaradorligini oshirish uchun nafaqat iqtisodiy, balki institutsional va infratuzilmaviy asoslarni mustahkamlash zarur.

Tadqiqot metodikasi. Ushbu tadqiqotda sanoatni modernizatsiya qilish jarayonida kichik va yirik korxonalar o'rtasidagi integratsion aloqalarning iqtisodiy samaradorligini baholashda tizimli yondashuv asosida kompleks tahliliy usullar qo'llanildi. Metodologik asos sifatida kooperatsiya nazariyasi, klasterlashuv modeli hamda institutsional iqtisodiyot tamoyillari olindi. Tadqiqot obyekti sifatida Markaziy Osiyo davlatlari – O'zbekiston, Qozog'iston, Qirg'iziston va Tojikiston sanoat sektori tanlandi, predmeti esa ularning ichki sanoat tuzilmasida kichik va yirik subyektlar o'rtasidagi hamkorlik munosabatlari hisoblanadi.

Empirik tahlilda quyidagi asosiy metodlar qo'llanildi: statistik tahlil – integratsion ko'rsatkichlar (birgalikda amalga oshirilgan loyihalar soni, ishlab chiqarish hajmi o'sishi, qo'shilgan qiymat ulushi) asosida 2015–2023 yillar oralig'ida olingan rasmiy ma'lumotlar (O'zbekiston

Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi, Qozog'iston Respublikasi Milliy statistika byurosi, Jahon banki va OECD hisobotlari) asosida o'rganildi; komparativ tahlil – Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasida integratsion jarayonlarning farqlari, samaradorlik darajalari va institutsional yondashuvlar solishtirildi; SWOT tahlil orqali mavjud imkoniyatlar va xavf-xatarlar aniqlanib, integratsiya aloqalarining kuchli va zaif jihatlari baholandi; ekspert yondashuvi orqali mavjud ilmiy adabiyotlar, hukumat qarorlari va xalqaro tajriba asosida xulosalar ishlab chiqildi.

Tadqiqotda, shuningdek, klasterlashuv va ishlab chiqarish kooperatsiyasi asosida iqtisodiy model elementlari o'rganildi. Kichik va yirik korxonalar o'rtasidagi vertikal va gorizontal integratsiyaning iqtisodiy samaradorligi, xususan ishlab chiqarish hajmi, ish o'rinlari yaratilishi, resurslardan foydalanish darajasi va innovatsion faollik kabi mezonlar orqali baholandi. Metodologiya tanlashda asosiy maqsad – kichik va yirik korxonalar o'rtasidagi o'zaro hamkorlikning sanoat modernizatsiyasi jarayoniga ta'sirini chuqur va asosli tarzda aniqlashdan iborat bo'lib, tahlil natijalari maqolaning keyingi bo'limlarida batafsil yoritiladi.

Natijalar. Sanoatni modernizatsiya qilish – iqtisodiy taraqqiyot va raqobatbardoshlikni ta'minlashda muhim o'rin tutadigan strategik yo'nalishlardan biridir. Markaziy Osiyo davlatlarida, xususan O'zbekiston, Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston va Turkmaniston kabi mamlakatlarda so'nggi yillarda sanoat tarmoqlarini yangilash, ishlab chiqarishni texnologik jihatdan rivojlantirish va innovatsion yechimlarni joriy etish bo'yicha izchil islohotlar amalga oshirilmoqda. Ushbu jarayonda kichik va yirik sanoat korxonalari o'rtasidagi integratsion aloqalarning samarali tashkil etilishi ayniqsa dolzarb masalaga aylanmoqda.

Tadqiqot davomida Markaziy Osiyo davlatlarida kichik va yirik korxonalar o'rtasidagi integratsion aloqalarning sanoatni modernizatsiya qilishdagi real ta'siri statistik ma'lumotlar va amaliy misollar asosida tahlil qilindi. Quyidagi asosiy natijalar aniqlandi:

- ishlab chiqarish hajmida o'sish ya'ni O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, 2022-yil yakuniga qadar kichik biznes subyektlarining yirik sanoat korxonalari bilan kooperatsiya shaklidagi hamkorligi orqali ishlab chiqarish hajmi 2015-yilga nisbatan 1,8 barobarga oshgan [5.57]. Ayniqsa, to'qimachilik va oziq-ovqat sanoati tarmoqlarida bu ko'rsatkich sezilarli darajada o'sgan.

- klasterlashuv samaradorligi borasida Qozog'istonda 2021-yilgi sanoat klasteri strategiyasi doirasida metallurgiya va agrosanoat sohalarida 25 dan ortiq kichik-yirik korxonalar integratsiya qilinib, umumiy eksport hajmi 3 yil ichida 40% ga oshgan. Klaster ishtirokchilari o'rtasida logistika, texnologiyalar va resurslardan foydalanish bo'yicha sinergiya hosil bo'lgan [6.27].

- Qirg'izistonda qabul qilingan "Sanoatni rivojlantirish dasturi – 2030" doirasida yirik ishlab chiqaruvchilarga bog'langan kichik bizneslar soni 2016–2022 yillarda 2 barobarga oshgan, bu esa sanoat sohasida 15 mingdan ortiq yangi ish o'rni yaratilishiga olib kelgan [7.35].

- tadqiqot shuni ko'rsatdiki, kichik korxonalar tomonidan innovatsiyalarni ishlab chiqish yirik korxonalar tomonidan esa ularni ishlab chiqarish jarayoniga joriy etish tajribalari ayniqsa O'zbekistonda "Ilm-fanni 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi" asosida rag'batlantirilmoqda. 2021-yilda sanoat klasterlarida 120 dan ortiq texnologik yangiliklar joriy qilingan [8.29].

- integratsiyaning samaradorligi sanoat tarmoqlariga qarab sezilarli farq qiladi. Masalan, to'qimachilik, oziq-ovqat va farmatsevtika tarmoqlarida kichik-yirik integratsiya modeli ko'proq rivojlangan bo'lsa, neft-gaz yoki kimyo sohalarida bu ko'rsatkichlar sustroq.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, sanoatni modernizatsiya qilishda kichik va yirik korxonalar o'rtasidagi integratsion hamkorlik mintaqaviy sanoat siyosatining markaziy yo'nalishiga aylanmoqda. Ayniqsa, resurslarga nisbatan to'liq bozor mexanizmlariga ega bo'lmagan iqtisodiyotlarda integratsiya sinergiya effekti orqali ijobiy natija bermoqda. Masalan, O'zbekistonda kichik korxonalar tomonidan tashkil etilgan texnoparklar yirik ishlab chiqaruvchilarni texnologik jihatdan modernizatsiya qilishga imkon bermoqda. Bunday holatni "interdependensiya modeli" (o'zaro bog'liqlik) orqali tushuntirish mumkin, ya'ni kichik korxonalar innovatsiyalarni tez tatbiq qiladi, yiriklar esa ularni ommaviy ishlab chiqarishga moslashtiradi. Qozog'istonda esa davlat tomonidan raqamli sanoat klasterlari qo'llab-quvvatlanmoqda. Bu yirik korxonalar uchun kichik subpudratchilar tarmog'ini shakllantirishga xizmat qilmoqda. Ushbu modelda "vertikal integratsiya"

elementi ustunlik qiladi – ya'ni xomashyodan tortib tayyor mahsulotgacha bo'lgan zanjir birlashtirilgan holda boshqariladi. Biroq Qirg'iziston va Tojikistonda sanoat integratsiyasi hali ham ko'proq loyihaviy darajada qolmoqda, ularning asosiy muammolari – moliyaviy yetishmovchilik, infratuzilma zaifligi va institutsional nomutanosiblik. Mintaqa bo'yicha umumiy muammo – integratsiya jarayonining texnologik emas, balki ko'proq ma'muriy va siyosiy xarakterda shakllanishidir. Bu esa uzoq muddatli iqtisodiy samaradorlikni cheklaydi.

Muhokama. Sanoatni modernizatsiya qilishda kichik va yirik korxonalar o'rtasidagi integratsiyaning iqtisodiy samaradorligi, ayniqsa Markaziy Osiyo mintaqasidagi rivojlanayotgan iqtisodiyotlar uchun muhim ahamiyatga ega. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, kichik va yirik korxonalar o'rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish nafaqat ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga, balki iqtisodiyotning o'sishini ta'minlashga ham hissa qo'shadi. Ammo bunday integratsion jarayonlarning samarali amalga oshirilishi uchun bir qator omillarni inobatga olish zarur. Sanoat kooperatsiyasi va klasterlashuv nazariyasi, ayniqsa, Michael Porter tomonidan ishlab chiqilgan "Competitive Advantage of Nations" asarida keng yoritilgan. Porterning fikriga ko'ra, klasterlar – bu o'zaro bog'langan, bir xil yoki yaqin sohalarida faoliyat yurituvchi kompaniyalar guruhidir. Markaziy Osiyoda sanoat klasterlarining muvaffaqiyatli tashkil etilishi kichik va yirik korxonalarning o'zaro hamkorligini ta'minlash, innovatsion jarayonlarni jadallashtirish va global raqobatbardoshlikni oshirishda muhim rol o'ynaydi. Masalan, Qozog'istonning metallurgiya va agrosanoat klasterlari integratsiya jarayonida yuqori samaradorlikka erishganini ko'rish mumkin. Bu klasterlar doirasida kichik korxonalar yirik sanoat korxonalari uchun sifatli xom ashyo ishlab chiqaradi, shu bilan birga innovatsion va texnologik yuksalishga erishiladi [9.36].

Vertikal integratsiya – bu bir yoki bir nechta sanoat tarmoqlarida faoliyat ko'rsatayotgan korxonalarning bir-biriga bog'lanishidir. Bu model Alfred Chandler tomonidan ilgari surilgan, uning asosida ishlab chiqarish zanjirining bir qismiga bo'linib, resurslardan samarali foydalanish imkoniyati yaratiladi. Markaziy Osiyoda yirik sanoat korxonalari bilan kichik biznes subyektlari o'rtasida vertikal integratsiya ko'proq ta'minot zanjirida namoyon bo'lmoqda. Misol sifatida O'zbekistonning to'qimachilik sanoatida kichik ishlab chiqaruvchilar yirik ishlab chiqaruvchilarga xom ashyo va materiallar yetkazib berish orqali bu modelni amalda qo'llamoqda.

Institutsional iqtisodiyot, ayniqsa Douglass North va Ronald Coase tomonidan ishlab chiqilgan nazariyalarga asoslanadi. Bu nazariyalar tashkilotlar, huquqiy tizimlar va bozor mexanizmlarining iqtisodiy faoliyatdagi o'рни va ahamiyatini yoritadi. Markaziy Osiyo davlatlarida sanoatni modernizatsiya qilishda integratsiya jarayonining muvaffaqiyati ko'pincha mamlakatlarning huquqiy va iqtisodiy institutlari (soliq siyosati, investitsiya jozibadorligi, davlat qo'llab-quvvatlash)ning samarali ishlashiga bog'liq. Tojikistonda yirik va kichik korxonalar o'rtasidagi integratsiya darajasi hali past bo'lishi, asosan, institutsional muammolar (boshqaruvning samarali emasligi, moliyaviy resurslarning yetishmasligi) bilan bog'liqdir.

Freeman va Lundvall tomonidan ilgari surilgan "Innovatsion tizim" nazariyasi bo'yicha, innovatsiyalarni rivojlantirishda sanoat tizimining o'zaro bog'liq tarmoqlari va resurslarining o'zaro ta'siri muhimdir. Innovatsion tizimda kichik va yirik korxonalar o'rtasidagi integratsiya innovatsiyalarni joriy qilish va yangi texnologiyalarni ishlab chiqish uchun zarur asos bo'lib xizmat qiladi. O'zbekistonda 2021-yilda kichik va yirik korxonalar uchun innovatsion startaplar tashkil etilishi samarali integratsiya va raqamli texnologiyalarni ishlab chiqarishga joriy etishda ijobiy ta'sir ko'rsatgan [8.39].

Markaziy Osiyo davlatlari sanoatni modernizatsiya qilish va kichik-yirik korxonalar integratsiyasini mustahkamlashda bir nechta umumiy muammolarga duch kelmoqda:

- kichik va o'rta bizneslarning moliyaviy imkoniyatlari ko'pincha yirik korxonalarga qaraganda pastroq bo'ladi, bu esa ularga yirik sanoat subyektlari bilan samarali hamkorlik qilishda to'siq bo'ladi;

- ko'plab Markaziy Osiyo davlatlarida sanoat infratuzilmasi (transport tarmoqlari, energetika, aloqa va boshqalar) hali ham rivojlanmagan, bu esa integratsiya jarayonini sekinlashtiradi;

- davlat siyosatining beqarorligi va iqtisodiy o'zgarishlar kichik biznes subyektlarining yirik korxonalar bilan hamkorlik qilishini qiyinlashtiradi. Qozog'istonda davlat tomonidan kichik biznesni

qo'llab-quvvatlash siyosati keng miqyosda amalga oshirilsa ham, ba'zi tarmoqlar, masalan, kimyo sanoati, hali ham kerakli qo'llab-quvvatlashga ega emas.

Xulosa. Sanoatni modernizatsiya qilish jarayonida kichik va yirik korxonalar o'rtasidagi integratsiyaning iqtisodiy samaradorligini oshirishda kooperatsiya, vertikal integratsiya va innovatsion tizimlarning muhim roli o'ynashini ko'rsatish mumkin. Markaziy Osiyo mamlakatlarida bu jarayonlarning samarali amalga oshirilishi uchun davlatning qo'llab-quvvatlashi, moliyaviy resurslarning mavjudligi va sanoat infratuzilmasining rivojlanishi zarur. Klasterlashuv va integratsiya modellarini amaliyotga tatbiq etishning muvaffaqiyati asosan mintaqadagi iqtisodiy va institutsional omillarga bog'liqdir.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, sanoatni modernizatsiya qilishda kichik va yirik korxonalar o'rtasidagi integratsiya samaradorligi, Markaziy Osiyo davlatlarida iqtisodiy o'sish va raqobatbardoshlikni ta'minlashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Integratsiya jarayonining muvaffaqiyati kichik va yirik korxonalar o'rtasidagi sinergiya, innovatsiyalarni joriy etish va ishlab chiqarish zanjirlarining samarali boshqarilishi bilan bevosita bog'liq.

Xulosa qilib aytganda, sanoatni modernizatsiya qilishda kichik va yirik korxonalar o'rtasidagi integratsiya iqtisodiy o'sishni ta'minlash va raqobatbardoshlikni oshirishda muhim rol o'ynaydi. Markaziy Osiyo davlatlari uchun ushbu jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun davlatning qo'llab-quvvatlashi, infratuzilma, moliyaviy resurslar va institutsional o'zgarishlarga katta e'tibor qaratilishi zarur. Shu bilan birga, tarmoqlardagi farqlarni inobatga olib, integratsiya jarayonini sektorlar bo'yicha differensial ravishda amalga oshirish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Портер М. Конкуренция: Пер. с англ. – М.: Вильямс, 2005. – 608 с.
2. Равшанов Ш.М. Устувор тармоқларни модернизация қилишда кичик бизнеснинг роли // Иқтисодиёт ва таълим. – 2021. – №2. – Б. 45–52.
3. Салиев А.Б. Саноатда интеграция жараёнларини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш механизмлари // Иқтисодий тараққиёт. – 2020. – №4. – Б. 66–72.
4. OECD. SMEs and Industrial Policy: Framework Conditions and Policy Recommendations. – Paris: OECD Publishing, 2020. – 75 p.
5. Давлат статистика қўмитаси. Ўзбекистон Республикаси саноат кўрсаткичлари 2015–2022. – Тошкент: Статқўм нашриёти, 2023. – 145 б.
6. Ministry of Industry and Infrastructure Development of the Republic of Kazakhstan. Industrial Cluster Development Report. – Nur-Sultan, 2022. – 68 p.
7. Кыргыз Республикасынын Өнөр жай министрлиги. Саноатни ривожлантириш стратегияси – 2030. – Бишкек, 2021. – 84 б.
8. O'zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligi. Innovatsion strategiyalar hisobotlari, 2021. – T.: IRV, 2022. – 112 б.
9. Портер М. Конкуренция: Пер. с англ. – М.: Вильямс, 2005. – 608 с.

УДК 338.2

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ КУЛЬТУРЫ УПРАВЛЕНИЯ РИСКАМИ

С. Абдуллаева, PhD, доц., Университет науки и технологий, Ташкент

Annotatsiya. Mazkur maqolada tashkilotlarda risklarni boshqarish madaniyatini shakllantirish va rivojlantirishning asosiy tamoyillari, xususan, xodimlar o'rtasida riskka nisbatan proaktiv munosabatni rivojlantirish, rahbariyatning liderlik roli, tashkiliy jarayonlarga integratsiyalash va motivatsion siyosatni shakllantirish masalalari ko'rib chiqiladi. Yuqori darajadagi risklarni boshqarish madaniyati raqobatbardoshlik va barqarorlikni ta'minlash bilan birga, tashkilotni kelajakdagi kutilmagan vaziyatlarga tayyorlaydi. Muallif korporativ qadriyatlar, xodimlarni o'qitish va texnologik vositalardan foydalanish orqali risklarni samarali boshqarish yo'lida ijodiy yondashuv va izchil islohotlar zarurligini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: risklarni boshqarish, madaniyat, proaktiv yondashuv, rahbariyat roli, motivatsion siyosat, korporativ qadriyatlar, texnologik vositalar

Аннотация. В статье рассматриваются ключевые аспекты формирования и развития культуры управления рисками в организациях, включая необходимость проактивного отношения к рискам, роль руководства в лидерстве и интеграцию принципов риск-менеджмента в организационные процессы. Высокий уровень культуры управления рисками

способствует конкурентоспособности и устойчивости, а также повышает готовность компании к непредвиденным ситуациям. Автор подчеркивает важность корпоративных ценностей, обучения персонала и использования технологических инструментов для эффективного управления рисками, отмечая, что только комплексный и творческий подход обеспечивает долгосрочный результат.

Ключевые слова: управление рисками, культура, проактивный подход, роль руководства, мотивационная политика, корпоративные ценности, технологические инструменты

Abstract. This article explores the fundamental principles of shaping and developing a culture of risk management within organizations. It highlights the significance of fostering a proactive approach to risks, emphasizing leadership engagement, and integrating risk management practices into institutional processes. A strong risk management culture enhances competitiveness and stability while preparing the organization for unforeseen challenges. The author underscores the need for a creative and systematic strategy, including corporate values, staff training, and technological tools, to effectively address risks and achieve sustainable outcomes.

Keywords: risk management, culture, proactive approach, leadership role, motivational policy, corporate values, technological tools

Формирование и развитие культуры управления рисками представляет собой один из ключевых аспектов современного менеджмента, поскольку в условиях усложнения экономических и социальных процессов организациям приходится сталкиваться с ростом неопределенности и повышенной волатильностью внешней среды. Культура управления рисками определяется совокупностью ценностей, норм поведения и организационных механизмов, которые побуждают сотрудников проактивно выявлять, оценивать и контролировать потенциальные угрозы. При этом данная культура не ограничивается лишь формальными инструментами и регламентами, а охватывает широкий спектр факторов, включая менталитет руководителей, уровень вовлеченности персонала в процессы управления, готовность к инновациям и умение извлекать уроки из допущенных ошибок.

Одна из первостепенных задач формирования культуры управления рисками – обеспечить понимание всеми работниками важности систематического подхода к риск-менеджменту. Традиционно риск воспринимался как внешнее или случайное событие, которому нет смысла уделять детального внимания до момента его наступления. Однако в условиях глобальной конкуренции и ускоренной цифровизации подобный подход становится опасным. Организации, отказывающиеся от продуманной системы управления рисками, рискуют столкнуться с резкими финансовыми потерями, ущербом деловой репутации и снижением уровня доверия со стороны партнеров. Следовательно, первым шагом на пути к развитию культуры управления рисками становится просвещение персонала о том, что риски могут быть не только деструктивным фактором, но и источником возможностей, если научиться грамотно их идентифицировать и контролировать.

Важно учитывать, что культура управления рисками формируется сверху вниз, то есть топ-менеджмент организации должен выступать инициатором внедрения и укрепления данного подхода. Руководство демонстрирует личный пример участия в процессах выявления рисков, совместного обсуждения потенциальных угроз и разработки мер по их минимизации. Когда сотрудники видят, что высшее звено власти активно вовлечено в построение системы риск-менеджмента, они становятся более мотивированными участвовать в соответствующих инициативах и предлагать собственные идеи по совершенствованию внутренних процедур. При этом особое место в управлении рисками отводится корпоративным ценностям, которые закрепляются в миссии, политике и стратегических документах организации. Если в компании декларируется ценность прозрачности и ответственного подхода к принятию решений, то и культура управления рисками будет развиваться в направлении открытого обсуждения проблем и долгосрочного планирования.

Сформировать устойчивую культуру невозможно без создания формальных структур и процессов, отвечающих за управление рисками. Обычно организации внедряют специализированные подразделения или назначают ответственных лиц, которые координируют деятельность по выявлению, оценке и мониторингу рисков. Однако одних только формальных ролей и политик недостаточно. Необходимо, чтобы каждый сотрудник понимал свою роль в общей системе и ощущал личную ответственность за предупреждение потенциальных угроз. Для этого разрабатываются четкие процедуры эскалации проблем, регламенты по порядку сбора информации о новых рисках, механизмы обмена знаниями между различными подразделениями. Все эти элементы должны быть интегрированы в повседневную деятельность организации, чтобы риск-менеджмент не воспринимался как формальная отчетность, а становился неотъемлемой частью корпоративной культуры.

Важным фактором развития культуры управления рисками выступает также мотивационная система. В организациях, ориентированных на долгосрочное развитие, сотрудникам предоставляются стимулы за проявление бдительности и инициативы при работе с рисками, в том числе за своевременное информирование руководства о потенциальных проблемах или за разработку эффективных мер по снижению уровня угроз. Аналогично при появлении негативных последствий должны быть механизмы, позволяющие адекватно проанализировать корневые причины, не ограничиваясь поиском «виноватых». Если работники опасаются быть наказанными за любую ошибку, то культура управления рисками не будет формироваться на должном уровне. Напротив, при конструктивном разборе инцидентов и выявлении системных недоработок в процессах повышается вероятность, что компания будет обучаться на собственном опыте и совершенствовать практики управления рисками.

Одним из перспективных направлений развития культуры управления рисками в современных условиях является цифровизация процессов и использование аналитических инструментов, позволяющих автоматизировать сбор и оценку значимых данных. Применение современных технологий, таких как машинное обучение, большие данные и системы раннего предупреждения, значительно упрощает выявление проблемных зон и оценку возможных сценариев развития событий. Однако простое внедрение технологических решений без изменения менталитета и поведения персонала не принесет должного эффекта. Цифровые инструменты должны использоваться не в качестве замены управленческих решений, а как поддержка и усиление способности сотрудников принимать обоснованные решения, опираясь на объективную информацию. Только при гармоничном сочетании технологических возможностей и человеческого фактора культура управления рисками будет по-настоящему эффективной.

Особое внимание следует уделять системе обучения и профессионального развития персонала, так как высокая степень осведомленности и компетентности в вопросах управления рисками создает предпосылки для формирования зрелой корпоративной культуры. Регулярные тренинги, семинары и рабочие группы, посвященные обмену опытом и лучшими практиками, позволяют сотрудникам развивать навыки идентификации рисков и сценарного планирования. В ходе подобных мероприятий сотрудники учатся сотрудничать, активно коммуницировать и комплексно рассматривать возникающие проблемы. Более того, внутренняя система обучения должна быть ориентирована на то, чтобы работники понимали связь между рисками и стратегическими целями организации. Это позволяет формировать общий взгляд на риски как на фактор, требующий постоянного внимания во всех подразделениях и на всех уровнях управления.

В конечном итоге, культура управления рисками оказывает долгосрочное влияние на конкурентоспособность и устойчивость компании. Организации, уделяющие приоритетное внимание выявлению и анализу потенциальных угроз, способны быстрее адаптироваться к изменяющейся конъюнктуре рынка, избегая критических потерь. Более того, они формируют доверие у партнеров и инвесторов, демонстрируя продуманный подход к обеспечению надежности и стабильности своей деятельности. Однако культура не может быть построена

одномоментно – это непрерывный процесс, включающий изменения в организационных структурах, поведенческих установках и системе ценностей. Только комплексная и последовательная работа в сфере управления рисками позволит компании не только минимизировать потери, но и найти новые возможности для развития.

Таким образом, формирование и развитие культуры управления рисками является многогранным процессом, затрагивающим все уровни организации. Он требует осознания критической роли риск-менеджмента, активного участия руководства, формирования прозрачных процессов, правильной мотивационной политики и постоянного обучения персонала. В современных условиях эффективная система управления рисками становится источником конкурентных преимуществ, поддерживающих динамику роста и новаторство. Если культура управления рисками станет неотъемлемым элементом корпоративного ДНК, организация сможет не только обезопасить себя от опасных потрясений, но и повысить свою способность к инновациям, опираясь на проактивный и ответственный подход к будущим вызовам.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. ISO 31000:2018. Менеджмент рисков - Принципы и руководство. - М.: Стандартинформ, 2018.— 24 с.
2. Лихошерстов Г. Н. Риск-менеджмент: построение и развитие системы в корпоративном управлении / Г. Н. Лихошерстов. – М.: Экономика, 2020. – 312 с.
3. Кутепов А. С., Белявская О. В., Андреева Т. Б. Современные методы в системе управления рисками // Вестник финансов и управления. – 2019. – Т. 7. – № 1. – С. 45–56.
4. Шарипова А. Р. Формирование организационной культуры на ценностях риск-менеджмента: дис. ... канд. экон. наук. – Казань, 2019. – 154 с.
5. Зайцев П. Л. Стратегическое планирование и управление рисками в условиях неопределенности // Менеджмент в России и за рубежом. – 2021. – № 4. – С. 112–121.

УДК 332.1

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ И ПРАВОВЫХ МЕХАНИЗМОВ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЗАНЯТОСТИ СЕЛЬСКОГО НАСЕЛЕНИЯ

Р.Б. Аманиязова, базовый докторант, Каракалпакский государственный университет, Нукус

Annotatsiya. Maqolada aholini ish bilan bandligini oshirishning dolzarbligi xamda ushbu muammo bo'yicha iqtisodchi olimlar tadqiqot ishlari tahlil qilingan. Tahlil natijalaridan kelib chiqib, mehnat resurslarini ish bilan ta'minlashda xizmat sohasi turlarini kengaytirish taklif etilgan.

Kalit so'zlar: aholi bandligi, mehnat bozori, ijtimoiy-iqtisodiy mexanizmlar, mehnat resurslari, ishchi kuchi.

Аннотация. В статье рассмотрена актуальность повышения занятости населения, а также проведён анализ исследований экономистов по данной проблеме. На основе результатов анализа предложено расширение видов услуг в сфере труда для обеспечения занятости трудовых ресурсов.

Ключевые слова: занятость населения, рынок труда, социально-экономические механизмы, трудовые ресурсы, рабочая сила.

Abstract. The article analyzes the relevance of increasing employment of the population, as well as the research work of scientists economists on this problem. Based on the results of the analysis, the expansion of the types of the service sector in the employment of labor resources is summarized.

Key words: population density, the labor market, socio-economic mechanisms, labor resources, labor.

Введение. Создание новых рабочих мест для обеспечения занятости населения и обеспечения краткосрочной занятости определяют долгосрочные перспективы, социально-экономические и совершенствование правовых механизмов, инфраструктуры аграрного рынка труда и трудовых ресурсов повышение эффективности использования, организационно-экономические механизмы эффективной организации сети разработать научно обоснованные выводы и рекомендации по улучшению и инновационному развитию.

По результатам исследований подготовлены научно-практические рекомендации, в том числе по охране труда в нашей республике. Деятельность, связанная с эффективностью использования ресурсов, закономерностями функционирования и факторами, на них влияющими Разработаны теоретические подходы к методам оценки факторов, знания для развития этой области и служит обогащению навыков. Данные подходы используются при разработке региональных и районных программ. И может служить основой для определения системы практических мер. Для эффективного функционирования рынка труда необходимо, во-первых, наличие средств производства, с их помощью организовать или расширить производство, а во-вторых, на средства производства

Присутствие людей, не имеющих денег и работы, необходимо. Эти группы находятся на рынке труда являются основными субъектами, то есть участниками рынка труда[4]. Рынок труда является одной из важнейших сфер экономической и социально-политической жизни общества, а в современных условиях. В то время это стало одной из составляющих сельского хозяйства. По мнению некоторых экспертов, труд

Рынок труда рассматривается как механизм, выражающий спрос и предложение рабочей силы. Другие экономисты считают, что рынок труда лишь создает условия для удовлетворения спроса на рабочую силу.

В-третьих, рынок труда основан на воспроизводстве рабочей силы на основе ее личных способностей и их жизнедеятельность основана на законах товарного производства и обмена в системе общественного разделения труда

Они трактуют его как сложную систему отношений обмена предметами повседневного обихода.

Анализ литературы по теме. Совершенствование социально-экономических и правовых механизмов обеспечения занятости населения, сельскохозяйственного труда вопросы повышения эффективности рыночной инфраструктуры и использования трудовых ресурсов Исследование проведено экономистами нашей республики М. Шарифходжаевым, Ё. Абдуллаев, Б. Салимов, К. Хамдамов, П. Умурзаков, А.Ж. Тошбоев, Дж. Рашидов и А.А. Научные труды и исследования таких специалистов как Тошбоев Учебники и пособия были проанализированы теоретически и практически. Также от выдающихся экономистов И.М. Алиев, Н.А. Горелов и Л.О. Илины поняли эту концепцию определяется следующим образом: «Занятость как социально-экономическое явление — это процесс, влияющий на личное и социальное благополучие граждан. общественно полезная деятельность, связанная с удовлетворением потребностей человека и получением дохода (зарботка) от труда может проявляться как"[6]. Занятость, безработица, инфляция, проблемы рынка труда и их решение в развитой рыночной экономике Дж. М. к фундаментальным исследованиям на основе математического и статистического аппарата. Кейнс, А. Освальд, Х. Розен, Ф. Хайек, Ей посвящен ряд научных трудов ведущих зарубежных экономистов, таких как С. Холл и К. Янош. Эти исследования общие проблемы рынка труда в странах с развитой рыночной экономикой и их перспективы. Он служит теоретической основой для изучения. Кроме того, развитие этого направления экономической науки поддерживалось Б.Д. из стран СНГ. Бреев, Т.И. Заславская, В.Г. Костиков, А.А. Никифорова, Г.С. Достойный вклад вносят и такие известные ученые, как Струмилин. В то же время узбекские ученые К.Х. Абдурахмонов[3], Ш.Р.Холмоминов[5], Л.П. Максакова, Р.А. Убайдуллаева, Н. Ходжаев, Р.Х. Шодиев, Т.Ш. Шодиев и другие. Ему также посвящен ряд научных работ.

Методология исследования. Для сбора данных в исследовании использовались анкетирование, интервью с работодателями, анализ нормативно-правовых документов.

Ситуация на рынке труда изучалась на основе данных государственной статистики и отчетов. В ходе анализа были изучены экономические и социальные факторы, а также оценен баланс спроса и предложения. Выявлены недостатки трудового законодательства и разработаны предложения по их устранению. Эти методы обеспечили достоверность результатов исследования..

Анализ и результаты. Рынок труда представляет собой сложную социально-экономическую систему, непосредственно регулирующую взаимоотношения между занятой и безработной частью трудоспособного населения и работодателями, а также куплю-продажу «трудовых возможностей» на основе договоров, учитывающих их личные интересы, и соотношение спроса и предложения на рабочую силу. Труд — это целенаправленная, общественно полезная деятельность человека.

Сокращение неформальной занятости, увеличение создания новых рабочих мест, обучение молодежи современным специальностям и профессиям должны быть научно обоснованы на основе стратегических подходов как основные направления сокращения бедности в сельской местности. Однако в этой области проводится недостаточно научных и прикладных исследований, основанных на требованиях социально ориентированной цифровой рыночной экономики.

Учитывая это, в Указе Президента Республики Узбекистан № УФ-60 говорится следующее:

отмечено:

«...усилить ответственность и подотчетность органов государственного управления в решении территориальных вопросов на основе принципа «Государство для человека» и привлечь их к планированию стратегических направлений».

В целях создания новой системы, направленной на: - внедрение практики разработки помощниками хокимов районов (городов) и молодежными лидерами «дорожных карт» по развитию предпринимательства в махаллях, обеспечению занятости и снижению бедности на основе результатов постоянного изучения и анализа махаллей [1].

Именно регулируя экономику на основе этих постановлений и указов, можно достичь ожидаемого результата.

Президент Республики Узбекистан Ш. Как отметил Мирзиёев, «мы поставили перед собой цель превратить Узбекистан в развитую страну, и добиться этого можно только путем ускоренных реформ, образования и инноваций». Для этого, прежде всего, нам необходимо воспитать новое поколение кадров, которые будут проявлять инициативу реформаторов, мыслить стратегически, обладать знаниями и квалификацией»[2].

В ходе становления инновационной экономики возникают новые отрасли и предприятия, в которых

Особое внимание уделяется культуре труда, навыкам, профессионализму и креативности. Поэтому значение интеллектуального труда в женской занятости, критерии и показатели его оценки, а также повышение производительности труда остаются одними из актуальных вопросов современной экономики. Как мы увидели во время глобальной пандемии, именно тем, кто занимается интеллектуальным трудом, удалось сохранить работу и доход. Интеллектуализация труда характеризуется повышением общей технической культуры работников, четким пониманием своего места в процессе производства продукции и оказания услуг, строгим соблюдением технологических правил, обеспечением конечных экономических результатов[3]. Непременным условием цифровой экономики является владение всеми работниками информационными и компьютерными технологиями и умение их эффективно использовать. Сегодня основной формой труда является интеллектуальный труд, требующий обширных практических профессиональных знаний, доступа к информационным потокам, их обработки с помощью сложных интеллектуальных приемов и технологий, правовой защиты результатов этого труда. По своим результатам эта работа совершенно отличается от предыдущей интеллектуальной работы. В процессе сбора и анализа информации в сфере регулирования рынка труда используются методы выравнивания,

сравнения, группировки и наблюдения, статистического анализа, фактологического, экономико-математического, экспертного оценивания, социологического исследования. Важно отметить, что исследования, проводимые в рамках обеспечения занятости, рынка труда и мобилизации трудовых ресурсов, имеют важное значение для разработки научно обоснованных программ социально-экономического развития. Эти исследования предоставляют необходимую и достаточно достоверную информацию для разрешения социальных проблем и конфликтов, постоянно сопровождающих трудовую деятельность работников. Рыночные механизмы оказывают большое влияние на социально-экономические изменения в сельской местности. Это обусловлено рядом факторов: во-первых, в сельском хозяйстве появляются различные формы собственности и хозяйствования (фирмы, фермерские хозяйства, фермы). Во-вторых, развитие малого бизнеса и сферы услуг в сельской местности влияет на другие несельскохозяйственные секторы. В-третьих, с передачей управления социальной сферой в руки местных органов власти открываются новые возможности для развития малого бизнеса. В-четвертых, углубление рыночных реформ открывает путь отечественным и иностранным инвестициям в сельскую местность. В-пятых, выделение земли фермерам приводит к развитию предприятий по переработке производимой ими продукции. В-шестых, размещение государством объектов производственной и рыночной инфраструктуры в сельской местности дает импульс развитию и финансированию малого бизнеса. Одной из причин бурного развития сферы услуг является увеличение свободного времени населения и улучшение условий труда (сокращение продолжительности рабочего дня, сокращение сроков выхода на пенсию, увеличение отпусков). Увеличение свободного времени населения приводит к росту потребности в услугах. Для обеспечения альтернативной занятости сельских трудовых ресурсов необходимо разрабатывать социальные и экономические механизмы, учитывающие особенности сельского рынка труда. Указанные социально-экономические условия находят свое отражение в формировании доходов работников, занятых в сфере услуг, и определяют специфические особенности этой сферы.

Выводы и предложения. Важно изучить двойственную природу услуг в стране. Услуги, как и материальные блага, обладают свойствами полезности и ценности и играют особую роль в социально-экономическом развитии страны. Создание новых рабочих мест в сфере услуг, совершенствование инвестиционной, налоговой, денежно-кредитной и научно-технической политики, реализация инновационных структурных изменений в отраслевой структуре рыночных услуг являются важными факторами обеспечения социально-экономического развития. Эти услуги позволяют повысить уровень и качество жизни населения. В современных экономических условиях стратегия действий работодателей должна быть направлена на: - предложение конкурентоспособной заработной платы; - привлечение работников в высшие учебные заведения или привлечение молодежи на контрактную работу; - обеспечение гарантий и стабильности занятости; - предоставление возможности обучения на рабочем месте; - самостоятельное развитие инфраструктуры (социальной и инженерной) в условиях отсутствия государственной поддержки; - создание условий для обеспечения социальной стабильности.

Эти предложения будут способствовать улучшению качества жизни сельских жителей. Но в то же время возникает не менее важный вопрос: смогут ли новые работодатели оставаться прибыльными, придерживаясь всех предложенных стратегий? Результаты анализа эффективности политики содействия несельскохозяйственной занятости не свидетельствуют о существенном влиянии муниципальной политики на рост доходов и занятости сельского населения. Хотя предпринимаются усилия по развитию альтернативной занятости, зачастую это можно отнести к услугам индивидуальных предпринимателей. В то же время многие инициативы сельских предпринимателей невозможно реализовать без небольших кредитов. Даже при отсутствии таких средств у населения могут быть альтернативные источники дохода. У населения такая инерция сознания: жить в деревне и не работать на земле воспринимается как позор. Хотя инвестиции в участки под застройку зачастую не покрываются доходами от продажи продукции, эта деятельность требует больших затрат

времени и усилий, что ограничивает возможности занятия альтернативными видами деятельности. Политика поддержки альтернативной занятости действует только с 2003 года. Возможно, прошло недостаточно времени, чтобы эта практика стала широко распространенной и эффективной. Общественное мнение должно измениться, и муниципалитеты и специализированные консультационные службы должны сыграть в этом важную роль. Необходимо повысить эффективность развития альтернативной занятости в селах путем создания соответствующих сайтов и привлечения средств массовой информации. Таким образом, в сфере государственной и муниципальной политики можно рекомендовать следующие стратегии: - расширение практики муниципальных фондов, усиление их финансирования из региональных бюджетов; - акцентирование внимания на важности поддержки альтернативной занятости в региональных программах АПК и социального развития села; - снижение процентных ставок по кредитам, выдаваемым за счет муниципальных фондов; - расширение субсидирования процентных ставок по различным направлениям предпринимательства на селе в рамках национального проекта; - расширение оказания консультационных услуг населению по вопросам ведения собственного дела; - предоставление информации о несельских видах предпринимательской деятельности, например, о сельском туризме (создание веб-сайтов, привлечение СМИ).

ЛИТЕРАТУРА:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022–2026-yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"dagi PF-60-sonli Farmoni SH.M. Mirziyoev Yangi O'zbekiston strategiyasi. Toshkent. "O'zbekiston nashriyoti", 2021. – 464 b.
2. Abdurahmonov Q.X., Mehnat iqtisodiyoti:nazariya va amaliyot. Darslik. – Toshkent: «Fan» nashriyoti, 2019., 20 bet.
3. B.Aliev."Mehnat bozorini shakllantirishning o'ziga xos xususiyatlari" /O'zbekiston iqtisodiy axborotnomasi/- 2003 y. 5-son, 62-bet.
4. Xolmo'minov SH.R., Xomitov K.Z., Arabov N.U., Bobanazarova J.X., Abduramanov X.X. Qishloq aholisini ish bilan ta'min- lashning nazariya va amaliy asoslari (monografiya). T.: Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi, 2018., 35 bet.
5. Экономика труда: учебник /И.М. Алиев, Н.А. Горелов Л.О. Ильина-М.: Издательство Юрайт, 2012 – с. 123
6. Acemoglu, D., & Robinson, J. A. (2012). Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty. Crown Business.
7. Rodrik, D. (2011). The Globalization Paradox: Democracy and the Future of the World Economy. W. W. Norton & Company.
8. Becker, G. S. (1994). Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education (3rd ed.). University of Chicago Press.
9. North, D. C. (1990). Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge University Press.

УЎК 330.322

РЕАЛ ИНВЕСТИЦИЯЛАР МАЗМУНИНИ ТАДҚИҚ ЭТИШГА КОНЦЕПТУАЛ ЁНДАШУВ

Р.А. Ботирова, доценти, и.ф.н., Наманган давлат техника университети, Наманган

Аннотация. Мақолада реал инвестициялар мазмунини тадқиқ этишга концептуал ёндашув баён этилган. Реал инвестицияларни жадаллаштириш зарурлиги ва омиллари тадқиқ этилган.

Калит сўзлар: инвестициялар, реал инвестициялар, инвестицион салоҳияти, инвестицион ресурслар, самарадорлик, ривожланиш омиллари.

Аннотация. В статье изложен концептуальный подход к исследованию содержания реальных инвестиций. Исследованы необходимость и факторы ускорения реальных инвестиций.

Ключевые слова: инвестиции, реальные инвестиции, инвестиционный потенциал, инвестиционные ресурсы, эффективность, факторы развития.

Abstract. The article outlines a conceptual approach to studying the content of real investments. The necessity and factors for accelerating real investment are explored.

Key words: *investments, real investments, investment potential, investment resources, efficiency, development factors.*

Маълумки, реал инвестициялар ўз мазмуни бўйича барча турдаги моддий ва интеллектуал бойликларнинг тадбиркорлик фаолияти объектларига иқтисодий ёки ижтимоий самара олиш учун йўналтирилишидир. Тадбиркорлик фаолияти объектларида бу қўйилмаларнинг пировард мақсади фойда олиш бўлса, ижтимоий соҳада улар улар даромад келтириши асосий мақсад эмас, биринчи ўринга ижобий ижтимоий самарага эришиш қўйилади. Шундан келиб чиққан ҳолда иқтисодий категория сифатида инвестициялар қуйидагича таснифлайдилар:

- Бирламчи киритилган капитални қўпайтириш мақсадида ресурсларни тадбиркорлик объектларига жойлаштириш;

- Инвестицион лойиҳаларни амалга ошириш жараёнида инвестиция фаолияти иштирокчилари ўртасида вужудга келадиган иқтисодий муносабатлар.

Реал инвестициялар асосан капитал қўйилмалар шаклида амалга оширилади. Капитал қўйилмалар ўзида янги қурилишларга, мавжуд қувватларни кенгайтиришга, реконструкцияга ва фаолият кўрсатаётган корхоналарни техник қайта жиҳозлашга, ускуналар, инвентарлар, лойиҳавий маҳсулотлар сотиб олишга сарф-харажатларни мужассамлаштиради. Умуман олганда иқтисодий фанда ва амалиётда «инвестиция» ва «капитал қўйилма» терминларининг мутлақ бир хил тушунчалар эмаслигини, яъни синоним сўзлар эмаслиги назарда тутилади. Инвестициялар капитал қўйилмага нисбатан кенг мазмунли, қамровли тушунчадир. Капитал қўйилмалар мазмуни бўйича реал инвестицияларга яқин туради. Лекин, хўжалик амалиётида номоддий ресурсларга қўйилмалар статистикада капитал қўйилмалар сифатида акс эттирилмайди.

Макроиқтисодиёт кўламида олиб қаралганда реал инвестициялар ишлаб чиқаришда янги воситаларга, турар-жойларга инвестициялар ва моддий заҳираларининг ўсишига қилинадиган харажатлардан ташкил топадиган ялпи харажатларнинг бир қисми ҳисобланади. Реал инвестициялар - бу жорий даврда истеъмол қилинмаган ва иқтисодиётда капитал ўсишини таъминловчи ЯИМ нинг бир қисмидир.

Мамлакатимизда ҳозирги шароитда ушбу жараённи ривожлантиришга қаратилган қатор муҳим чора-тадбирларни мунтазам амалга ошириб келинмоқда. Хусусан, инвестиция фаолиятини ҳуқуқий асослари такомиллаштириш мақсадларида қатор қонун ҳужжатларига ва бошқа ҳуқуқий нормаларга жиддий ўзгаришлар киритилди. Бунинг натижасида миллий инвесторлар ва хориждан жалб қилинадиган инвесторлар учун берилаётган кафолатлар тизими янада мустаҳкамланди. Уларни эркин иқтисодиёт талабларига монанд ҳолда такомиллаштириш жараёни узлуксиз давом этмоқда.

Ғарб иқтисодий адабиётларида инвестицияларнинг ўрнини таҳлил қилишда дастлабки шартлар яратилди, бунда инвестициялар келажакда уни қўпайтириш мақсадида капитал қўйилиши сифатида тушунилади. Инвестицияларни таҳлил қилишнинг бу ёндашуви уларни ушбу жараённинг динамикасини инобатга олган ҳолда уч томоннинг: ресурслар, инвестициялар ва даромадларнинг бирлигида кўриб чиқишга имкон беради. Шу билан бирга, инвестицияларни таҳлил қилишда барча ресурслар ҳақида эмас, балки инвестицион ресурслар ҳақида сўз юритиш ўринли бўлади.

Ресурслар умуман бутун миллий иқтисодиёт эҳтиёжларини қондириш манбалари бўлса, инвестицион ресурслар эса фақат иқтисодий тизимнинг инвестиция эҳтиёжларини қондиришга йўналтирилган. Ушбу ёндашув классик асарларда келтирилган, яъни миллий даромад ва бандликни ўсишида инвестицияларнинг ролини кўрсатиб берилган [1]. Инвестицияларнинг қўпайиши ишлаб чиқаришга қўшимча ишчиларнинг жалб қилинишини келтириб чиқаради яъни, бандликни оширади ва шу билан бирга даромад ва истеъмолни ҳам. Янги инвестициялар туфайли иш билан бандликни дастлабки жалб қилиш, қўшимча ишчиларга бўлган талабни қондириш зарурати туфайли бандлик ва даромадларнинг қўшимча ўсишига олиб келиши алоҳида аҳамиятга эга [2].

Таъкидлаш лозимки, иқтисодиётнинг эркинлаштирилиши жарёнида ундаги таркибий ўзгаришлар ҳам жадаллашади ва бу инвестиция фаолиятига янгича ёндашишни тақозо этмоқда. Мазкур ёндашув қуйидаги қоидалардан келиб чиқади:

- инвестиция жараёнини фаоллаштириш, инвестиция ресурсларини иқтисодий тараққиётнинг устувор соҳаларига йўналтириш;
- инвестиция жараёнига корхоналар, ташкилотлар, аҳоли жамғар-маларини тўлароқ жалб этиш ва улардан мамлакатнинг иқтисодий-ижтимоий муаммоларини ҳал қилишда фойдаланиш;
- чет эл капиталининг кириб келиши учун қулай инвестиция муҳитини яратиш.

Инвестицияларни жалб қилиш ва молиялаштириш анча мураккаб жараён ҳисобланади. Шунинг учун инвестициялаш жараёнини амалга оширишда молия тизими муҳим ўрин эгаллайди. Молиявий тизим замонавий бозор иқтисодиётида асосий хизматлар мажмуини ташкил қилади. Ҳозирги пайтда мамлакатимизда молия-кредит тизими тадбиркорлар билан ишлашнинг асосий ва барқарор воситаси сифатида намоён бўлмоқда. Бу тизимни янада мустаҳкамлаш ишлаб чиқаришни ихтисослашувининг тез суръатларда ривожланишига имкон яратишда муҳим роль ўйнайди. Бошқа томондан молиявий активларнинг, тезда пулга айланиши ва таваккалчилик хусусиятлари билан молиявий шаклдаги жамғарма ҳажмини кўпайтиришга имкон беради.

Инвестиция характеридаги қўйилмаларнинг кутилаётган самарадорлигини молиявий менежментнинг замонавий усуллари қўллаган ҳолда баҳолаш, инвестицион жарён устидан мунтазам мониторинг фаолиятини амалга ошириш ресурслардан оқилона фойдаланишни таъмин этади. Молия бозорининг ривожланиши ва молиявий дастаклардан фойдаланиш орқали хўжалик объектлари таваккалчилик қилишга ва жамғарма тўплаш имкониятига эга бўладилар. Шундай қилиб барқарор ва соғлом молиявий тизимнинг ривожланиши инвестициялашнинг ички имкониятларини кенгайтиради ва иқтисодий ўсишни таъминлайди..

Макро ва микро даражаларда инвестицияларни молиялаштириш мамлакатдаги иқтисодий сиёсат, қонунчилик, инвестицияни жалб қилиш инфратузилмасини ривож, даражаси ва мамлакатнинг иқтисодий аҳволига боғлиқ бўлади. Инвестиция фаолиятини ривож учун мазкур омилларни илмий таҳлил қилиш лозим бўлади. Бу таҳлил маблағлар йўналишининг энг мақбул усулини танлаш ва келажакда ҳар бир ҳудудга мос келадиган инвестиция сиёсатини белгилаш имкониятини беради. Иқтисодий ўсишга эришишда нафақат инвестиция ҳажмини кўпайтириш, балки улар йўналишлари ва тузилмаларини тўғри танлаш ҳам муҳим аҳамиятга эга. Инвестициялаш учун биринчи навбатда шундай ишлаб чиқариш турлари ва корхоналарни танлаш лозимки, улар тезда харажатларни қоплаши, юқори даражада иқтисодий ва технологик самара бера олишлари керак.

Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитларида иқтисодий ўсишни жадаллаштириш учун инвестициялар ҳажмини кескин кўпайтириш зарур бўлмоқда. Шунинг учун ҳозирги босқичда маблағларнинг давлат манбалари билан бир қаторда, нодавлат инвестиция манбаларини рағбатлантириш ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш мақсадга мувофиқ бўлади.

Инвестиция фаолиятини самарали ташкил этиш ва молиялаштиришда, умуман реал инвестициялардан самарали фойдаланишда кадрларни тайёрлаш, улар малакасини мунтазам ошириш ҳам муҳим аҳамиятга эга.

Мамлакатимизда иқтисодиётнинг барча соҳаларига реал инвестицияларни кенгайтириш юзасидан фаол сиёсат юритилиб, катта тадбирлар амалга оширилмоқда. Иқтисодиётнинг инвестициявий имкониятларини барқарорлаштириш ва фаоллаштириш республикамиз иқтисодий сиёсатининг марказий вазифаларидан бири ҳисобланади. Шу вазифалардан келиб чиқиб, мамлакатимизнинг барча минтақаларида иқтисодий ўсишни таъминлаш ва жадаллаштириш борасида кенг кўламли тадбирлар амалга оширилмоқда. Уларнинг муҳим қисmini молиявий характердаги тадбирлар ташкил этмоқда. Чунончи, ишлаб чиқаришни кенгайтиришга йўналтирилган корхоналар фойдаси имтиёзли равишда солиққа тортилади, ишлаб чиқарилган ва экспортга йўналтирилган товарлардан олинган даромадга пасайтирилган

солиқ ставкалари қўлланади ва ҳ.к. Бу тадбирлар корхоналар ихтиёрида қоладиган фойда миқдорини кўпайтириб, уларни инвестицияга йўналтириш имкониятини яратади.

Корхоналарда ишлаб чиқаришни модернизациялашни белгилаб бераётган инвестицион жараёнлар миллий иқтисодиёт рақобатбардошлигини оширишга, ҳудудларда ва корхоналарда ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишга хизмат қилмоқда. Ҳозирги кунда ялпи ички маҳсулотнинг юқори суръатлар билан ўсиши ва юксак макроиқтисодий кўрсаткичлар асосан жиддий таркибий ўзгаришлар ва ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш эвазига таъминланиши лозим. Ҳудудларда амалга ошилаётган иқтисодий стратегия узоқ вақтга мўлжалланган фундаментал мақсадларни ўртага қўйиш билан бир қаторда, бу мақсадларга эришиш воситалари, йўллари белгилашни ҳам ўз ичига олмоқда. Уларни ҳаётга амалда тадбиқ этишда маҳаллий ҳокимият органлари фаол иштирок этишлари талаб этилмоқда.

Минтақаларда иқтисодий ўсишни янада жадаллаштириш ва бунга эришиш учун инвестиция фаоллигини кучайтириш ва бевосита хорижий инвестициялар оқими ҳажмини кўпайтириш мақсадида самарали воситалардан бири сифатида, фикримизча, биринчи навбатда, миллий корхоналар молиявий барқарорлигини ошириш, уларнинг инвестицион фаоллигини ҳамда салоҳиятли хорижий инвесторлар билан мустақил иш олиб бориш имкониятларини кенгайтиришни таъминлаш зарур.

Инвестиция жараёнида иқтисодиёт субъектларининг реал инвестицияларни кенгайтиришга интилишларини янада фаоллаштириш учун:

- инвестицияларни молиялаштириш манбалари таркибида давлат бюджети улушига нисбатан хусусий сектор улушининг жадалроқ ўсиб боришига эришиш, хусусий инвестицияларни рағбатлантиришга қаратилган фармонлари ва қарорларини изчил ҳаётга тадбиқ этиш;

- маҳаллий бошқарув органлари томонидан ҳудудларда корхоналар молиявий аҳволини соғломлаштириш бўйича тадбирларнинг тизимли равишда олиб борилиши;

- корхоналарда замонавий молиявий менежмент усуллари кенг қўлланишига замин яратилиши;

- миллий корхоналарнинг инвестицияга йўналтирилган маблағларига ҳажмига боғлиқ ҳолда солиқлар ва бож тўловлари борасида имтиёзларнинг кенгайтирилиши;

- ички инвесторлар ва хорижий инвесторлар учун зарур бўлган ахборотлар базасини таъминлаш мақсадида корхоналар молиявий ҳисоботларининг халқаро стандартларга тўла мувофиқ ишлаб чиқилиши ва молиявий назоратнинг нодавлат шакллари роли оширилиши зарур.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Самуэльсон Пол Э., Нордхаус Вильям Д. Экономика. Учебник. 18-е изд.: Пер с англ. - М.: ООО "И.Д.Вильямс", 2009.

2. Макконнел К.Р., Брю С.Ж. Экономикс: принципы, проблемы и политика. Учебник. 17-изд. - М.: ИНФРА-М, 2009.

3. Abdulazizovich, X. U. B. (2023). Moliyaviy aktivlar hisobini yuritishda xalqaro standartlar qoidalarini qo'llash masalalari. Ilmiy monografiya. Toshkent–2023.

УДК 332.1:631.5(470.53)

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ МЕХАНИЗМОВ УПРАВЛЕНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ ПЕРЕРАБАТЫВАЮЩИХ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

*Г.А. Бойкузиева, преподаватель, Ферганский филиал Ташкентского университета
информационных технологий, Фергана*

Annotatsiya. Maqolada sanoatni qayta ishlash korxonalarini boshqarishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirishning dolzarb masalalari ko'rib chiqilgan. Soha korxonalarining raqobatbardoshligi va barqarorligini oshirishda innovatsiyalarning roliga alohida e'tibor qaratilmoqda. Oziq-ovqat va qayta ishlash sanoatining zamonaviy tendentsiyalari tahlili o'tkazildi, boshqaruv samaradorligiga ta'sir etuvchi asosiy omillar belgilandi. Boshqaruvning ilg'or

texnologiyalarini joriy etish, kadrlar siyosatini takomillashtirish, ishlab chiqarish jarayonlarini modernizatsiya qilish va bozor faoliyatini strategik rejalashtirishni o'z ichiga olgan tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarni rivojlantirish yo'nalishlari taklif etilmoqda. Korxonalarini o'zgaruvchan iqtisodiy sharoitlarga va iste'molchilar talablariga moslashtirish vositalari ko'rib chiqiladi. Ishda keltirilgan xulosa va tavsiyalardan qayta ishlash korxonalarini rivojlantirishning samarali strategiyasini shakllantirishda foydalanish mumkin.

Kalit so'zlar: qayta ishlash sanoati, innovatsiyalar, tashkiliy-iqtisodiy mexanizm, boshqaruv, raqobatbardoshlik, strategik rivojlanish.

Аннотация. В статье рассматриваются актуальные вопросы совершенствования организационно-экономических механизмов управления перерабатывающими промышленными предприятиями. Особое внимание уделено роли инновационной деятельности в повышении конкурентоспособности и устойчивости предприятий отрасли. Проведен анализ современных тенденций в пищевой и перерабатывающей промышленности, выявлены ключевые факторы, влияющие на эффективность управления. Предложены направления развития организационно-экономических механизмов, включающие внедрение передовых управленческих технологий, совершенствование кадровой политики, модернизацию производственных процессов и стратегическое планирование рыночной деятельности. Рассмотрены инструменты адаптации предприятий к изменяющимся экономическим условиям и требованиям потребителей. Представленные в работе выводы и рекомендации могут быть использованы для формирования эффективной стратегии развития перерабатывающих предприятий.

Ключевые слова: перерабатывающая промышленность, инновации, организационно-экономический механизм, управление, конкурентоспособность, стратегическое развитие.

Abstract. The article considers current issues of improving organizational and economic mechanisms for managing industrial processing enterprises. Particular attention is paid to the role of innovation in enhancing the competitiveness and sustainability of enterprises in the industry. The analysis of modern trends in the food and processing industry is carried out, key factors influencing management efficiency are identified. The directions for the development of organizational and economic mechanisms are proposed, including the introduction of advanced management technologies, improvement of personnel policy, modernization of production processes and strategic planning of market activities. The tools for adapting enterprises to changing economic conditions and consumer demands are considered. The conclusions and recommendations presented in the work can be used to formulate an effective development strategy for processing enterprises.

Key words: processing industry, innovation, organizational and economic mechanism, management, competitiveness, strategic development.

Современные перерабатывающие промышленные предприятия сталкиваются с множеством вызовов, включая усиливающуюся конкуренцию, необходимость повышения эффективности использования ресурсов, а также рост требований к качеству продукции и устойчивости производства. В этих условиях совершенствование организационно-экономических механизмов управления становится ключевым фактором обеспечения их конкурентоспособности и устойчивого развития.

Основные аспекты организационно-экономических механизмов

Организационно-экономические механизмы управления представляют собой совокупность инструментов, методов и процессов, направленных на обеспечение эффективного функционирования предприятий. Их совершенствование может включать: улучшение систем планирования и прогнозирования: внедрение цифровых технологий и аналитических инструментов для моделирования производственных процессов.

Разработка стратегических планов, учитывающих глобальные и локальные рыночные тенденции. Оптимизация организационных структур: пересмотр и адаптация управленческих процессов для повышения гибкости и оперативности принятия решений. Формирование проектных команд для реализации краткосрочных инициатив. Модернизация системы

мотивации персонала: внедрение системы ключевых показателей эффективности (KPI), привязанных к результатам деятельности предприятия.

Создание программ обучения и профессионального развития сотрудников.

Совершенствование финансово-экономического управления: внедрение современных методов бюджетирования, таких как Activity-Based Budgeting (ABB). Оптимизация затрат на основе анализа цепочки добавленной стоимости (Value Chain Analysis).

Цифровизация и автоматизация процессов: использование ERP-систем для интеграции всех бизнес-процессов. Применение технологий Интернета вещей (IoT) для мониторинга и управления оборудованием.

Комплексное обновление механизмов управления способствует достижению следующих результатов: повышение производительности труда за счет оптимизации процессов и устранения избыточных операций.

Улучшение качества продукции благодаря внедрению стандартов качества и современных технологий. Снижение себестоимости через эффективное управление ресурсами и сокращение потерь. Рост конкурентоспособности за счет ускоренной адаптации к изменениям внешней среды.

Автоматизация производственных процессов: использование цифровых технологий позволило ряду предприятий снизить издержки на 15–20% и улучшить контроль над качеством продукции.

Гибкие организационные структуры: переход на матричную структуру управления увеличил скорость принятия решений и сократил время вывода новых продуктов на рынок.

Можно привести следующий вывод:

Совершенствование организационно-экономических механизмов управления перерабатывающими промышленными предприятиями является стратегически важной задачей в условиях современного рынка. Это требует комплексного подхода, включающего внедрение инновационных технологий, развитие человеческого капитала и оптимизацию всех уровней управления. Только предприятия, способные оперативно адаптироваться и эффективно использовать свои ресурсы, смогут добиться устойчивого успеха и закрепить свои позиции на конкурентных рынках.

Для дальнейшего инновационного развития пищевой и перерабатывающей промышленности необходим глубокий и всесторонний анализ текущего состояния инновационной деятельности в отрасли. Такой анализ позволит не только дать объективную оценку ситуации, но и разработать организационно-экономический механизм стимулирования инновационного развития предприятий, активное внедрение которого послужит мощным импульсом для совершенствования процессов переработки сельскохозяйственной продукции.

Эффективность научных исследований напрямую зависит от четкого понимания роли и значимости инновационной деятельности в пищевой и перерабатывающей промышленности. В этом контексте первостепенное значение приобретает формирование методологической базы изучения инновационных процессов в отрасли, включающей уточнение и развитие теоретических основ инновационной деятельности, а также совершенствование организационно-экономических подходов к управлению инновациями.

Современная пищевая промышленность переживает стремительные технологические и экономические изменения, оказывающие значительное влияние на все стадии переработки сельскохозяйственного сырья. В связи с этим предприятия вынуждены уделять особое внимание производству продуктов, соответствующих требованиям потребителей, ориентированных на здоровый образ жизни.

Инновационные продукты — это не только перспективное направление развития, но и ключевой фактор устойчивости продовольственного сектора. Они играют важную роль в обеспечении конкурентоспособности и удовлетворении потребительского спроса. В условиях сложной экономической среды инновации становятся инструментом достижения успеха, способом выхода на новые рынки и основой для создания новых продуктов и технологических процессов.

Тем не менее пищевая промышленность традиционно относится к отраслям с невысокой интенсивностью научных исследований. Несмотря на постоянное появление новых продуктов и технологий, их внедрение сталкивается с рядом сложностей и ограничений.

На ближайшие годы можно выделить три ключевые тенденции, оказывающие существенное влияние на рынок продуктов питания и напитков:

Во первых - персонализированное здоровье. Современные потребители все чаще признают уникальность каждого организма и рассматривают питание как инструмент управления физическим и психическим здоровьем. Формируется новая концепция питания, в которой продукты должны не только утолять голод, но и обеспечивать эмоциональное и физическое благополучие. В связи с этим пищевая промышленность уже использует персонализированный подход, сегментируя потребителей на крупные группы. В будущем ожидается разработка специализированных продуктов для узких целевых аудиторий, таких как беременные женщины, офисные работники, представители физического труда и другие.

Во вторых - сознательное потребление. Современные потребители стремятся получать полную информацию о происхождении и составе продуктов, что повышает требования к прозрачности пищевой промышленности. Возрастает интерес к влиянию условий производства на качество продукции, а также к вопросам экологии. Цифровые технологии и социальные сети позволяют не только распространять информацию, но и активно взаимодействовать с производителями, влияя на разработку новых продуктов.

В третьих - альтернативные продукты. Рост популярности растительного и вегетарианского питания стимулирует развитие рынка заменителей продуктов животного происхождения. Перед производителями стоит задача не только удовлетворить растущий спрос, но и одновременно учитывать глобальные вызовы: обеспечение продовольствием увеличивающегося населения и борьбу с неинфекционными заболеваниями, такими как ожирение и диабет 2 типа. По данным международных исследований, около 2,1 млрд человек имеют избыточный вес или страдают ожирением, что подталкивает потребителей к выбору более здоровых альтернатив традиционным продуктам. Однако при разработке заменителей важно сохранять высокие вкусовые и качественные характеристики, иначе они не смогут завоевать широкую популярность.

Чтобы оставаться конкурентоспособными, предприятия пищевой промышленности должны оперативно реагировать на глобальные тенденции и адаптировать свои бизнес-модели к изменяющимся условиям рынка. Универсальных решений для успеха не существует — важна способность к постоянному обновлению и внедрению инновационных подходов.

Развитие инновационной деятельности предприятий невозможно без модернизации операционных процессов, включающих кадровые и социальные изменения, внедрение передовых управленческих решений, а также поиск новых рынков сбыта и стратегий продвижения продукции.

Внедрение организационно-экономического механизма развития инновационной деятельности предприятия направлено на достижение трех ключевых целей: обеспечение устойчивых преобразований, эффективное управление инновационными процессами и стимулирование коллективного творческого потенциала. Этот механизм представляет собой совокупность взаимосвязанных ресурсов, инструментов и форм инновационной деятельности, ориентированных на реализацию стратегических задач развития предприятия и интеграцию инноваций в его корпоративную культуру.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Даванков, А. Ю., Соколов, К. О., & Соколова, М. И. (2020). Организационно-экономический механизм развития инновационной деятельности предприятий пищевой промышленности. *Управление в современных системах*, (2 (26)), 23-33.
2. Тургунов, М. М. (2021). Совершенствование механизмов управления предприятиями пищевой промышленности. In *Наука сегодня: фундаментальные и прикладные исследования* (pp. 25-26).
3. Усмонов, М. М. (2021). К актуальным вопросам совершенствования экономических моделей управления предприятием. In *Наука сегодня: проблемы и перспективы развития* (pp. 47-49).
4. Usmonov, M. M. (2022). Topical issues of improving economic models of enterprise management. *Наука сегодня: вызовы и решения [Текст]: материалы между*, 53.

ИҚТИСОДИЙ БАРҚАРОРЛИКНИ ТАЪМИНЛАШДА ТУРИЗМ СОҲАСИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ УСЛУБИЙ АСОСЛАРИ

И.Х. Жумаев, ўқитувчи, Термиз давлат университети, Термиз

Аннотация. Ушбу мақолада Сурхондарё вилоятининг туристик имкониятларидан келиб чиққан ҳолда барқарор туризмни ривожлантириши истиқболлари муҳокама қилинади. Соҳанинг ривожланишида турли хил мавжуд камчиликлар бўлишига қарамасдан бу ҳудудда сайёҳлар сони йил сайин ортиб боради ҳамда ушбу ҳудуд рельефи ва табиатининг жозибадорлиги таширф буюрувчилар учун туристик завқ бағишламоқда.

Калим сўзлар: барқарор туризм, туристик имконият, барқарор ривожланиш, иқтисодий ўсиш, Сурхондарё вилояти

Аннотация. В данной статье рассматриваются перспективы развития устойчивого туризма в Сурхандарьинской области с учетом туристического потенциала региона. Несмотря на различные существующие недостатки в развитии этой сферы, количество туристов в данном районе ежегодно увеличивается, а привлекательность рельефа и природы региона создает туристическое удовольствие для посетителей.

Ключевые слова: устойчивый туризм, туристический потенциал, устойчивое развитие, экономический рост, Сурхандарьинская область

Abstract. This article discusses the prospects for the development of sustainable tourism in the Surkhandarya region, taking into account the region's tourism potential. Despite various existing shortcomings in the development of this sector, the number of tourists in the area increases annually, and the region's attractive terrain and nature provide a pleasurable experience for visitors.

Key words: sustainable tourism, tourism potential, sustainable development, economic growth, Surkhandarya region

Кириш. Жараёнларнинг барқарорлиги билан боғлиқ муаммолар, айниқса, иқтисодий ривожланишнинг энг яхши стратегияларини танлаш зарурати туғилганда кескинлашади. [1] таъкидланганидек, бу узоқ муддатли ва қисқа муддатли режаларни ишлаб чиқишда ҳамда тегишли қарорларнинг атроф-муҳитга таъсирини баҳолашда муҳим аҳамиятга эга. Замонавий жаҳон иқтисодиёти ривожланишининг асосий тенденцияси жаҳон ялпи ички маҳсулоти (ЯИМ) таркибида хизматлар улушининг сезиларли даражада ошиши ҳисобланади. Охириги йилларда хизматлар айирбошлашнинг умумий ҳажми беш баравар ошди [3]. Иқтисодиётнинг учинчи тармоғининг ривожланиш суръатлари аллақачон моддий неъматлар ишлаб чиқаришни ортда қолдирмоқда, хизмат кўрсатиш соҳасида бандлик ўсишда давом этмоқда. Тегишли инвестиция фаолияти сезиларли; Жаҳон банки [4] маълумотларига кўра, 20-асрнинг сўнгги ўн йиллигида ривожланган мамлакатларда хизмат кўрсатиш соҳасининг ҳиссаси жаҳон иқтисодиётининг қарийб 70% ни ташкил этди. Шу билан бир қаторда, 1980-йилларда ижтимоий ривожланишнинг янги парадигмаси - барқарор ривожланиш контсептсияси шаклланди, у замонавий жамият эҳтиёжларини кейинги авлодларнинг эҳтиёжларини хавф остига қўймаслик учун, аксинча, излашга қаратилган, бир вақтнинг ўзида авлодлараро мувозанат.

Экологик фанлар олимлари томонидан олиб борилган замонавий ижтимоий-гуманитар миллий ва халқаро тадқиқотлар барқарор ривожланиш контсептсиясига турлича ёндашувлар ёки талқинларда ўзига хос қарама-қаршиликларни топмайди; аммо, турли соҳаларда тадқиқотлар унинг турли жиҳатларига эътибор қаратади [5-9]. Барқарор ривожланишнинг умумэтироф этилган ва кенг маълум бўлган формуласи 1983 йилда Бирлашган Миллатлар Ташкилоти томонидан қақирилган Брундтленд комиссияси расмий равишда Атроф-муҳит ва тараққиёт бўйича Бутунжаҳон комиссияси (WCED) томонидан ишлаб чиқилган. Ушбу формула инсониятнинг иқтисодий ва экологик таркибий қисмларини яхшилаш билан бирга инсониятнинг узоқ муддатли тараққиёти ғоясини акс эттиради. Бу талқинда барқарор ривожланиш деганда “қелажақ авлодларнинг ўз эҳтиёжларини қондириш қобилятига путур

етказмаган ҳолда ҳозирги замон эҳтиёжларига жавоб берадиган ривожланиш” тушунилади [10]. Сурхўндарё вилоятининг Бойсун туристик минтақаси туристик салоҳияти юқори ҳисобланади. Унинг ривожланишига бой рекреатсион ва этно-рекреатсион ресурслар ҳисса қўшиши мумкин. Таъкидланганидек, транспортдан фойдаланиш имконияти чекланганлиги, мавсумийлик, малакали кадрлар ва меҳмонхоналар сонининг йўқлиги туризм ривожига тўсқинлик қилаётган асосий омиллардир [12]. Шу билан бирга, шунга ўхшаш географик зоналарда жойлашган бошқа мамлакатлар тажрибаси шуни кўрсатадики, бундай ҳудудларда туризмни ривожлантириш мумкин (масалан, Финляндиянинг шимолий қисми, Канададаги Юкон ҳудуди, АҚШнинг Аляскаси). Бундай ҳудудларда инфратузилмани таъминлаш ажралмас ҳолга айланган [12]. Шунинг учун ҳам ҳудуднинг барқарор ривожланиши доирасида туризмнинг институтсионал ва ижтимоий-маданий хусусиятларини ҳамда унинг истиқболларини аниқлаш катта аҳамиятга эга.

Адабиётлар таҳлили. Бугунги кунда бир нечта иқтисодий адабиётларда ҳамда кўпчилик МДХ мамлакатлари олимларининг изланишларида "барқарор ривожланиш" атамасига нисбатан маълум бир қарама-қарши талқинлар берилган, чунки "барқарорлик" тушунчаси ўз-ўзидан тизимнинг мувозанат ҳолатини назарда тутди ва "ривожланиш" тушунчасини олдиндан белгилаб беради [3]. Аммо, бундай мантиқсизликка қарамай, барқарор ривожланиш ҳали ҳам келажакдаги эҳтиёжларни қондирадиган оқилона ўсиш сифатида қаралиши мумкин. Тадқиқот масаласига сезиларли ҳисса қўшган шахслар моделлаштирган инфратузилма, туризмни барқарор ривожлантириш ва хизматлар соҳасида сифат кўрсаткичларини ва ўзаро боғлиқликни маҳаллий одамлар ҳаёти асосида ўрганиб, қабул қилишган [12]. Шу билан бирга, барқарор ривожланиш мантиғи учта асосий кўрсаткичга эга ва улар қуйидагилардан иборат:

- иқтисодий
- ижтимоий,
- экологик.

Табиий ва ижтимоий фанларнинг ўрганилиши нуктасидан "барқарор ривожланиш" деб тирик одамларнинг ҳаётини эҳтиёжларини қондиришга эришиладиган атроф-муҳит ва уларни шакллантирадиган жамият бўлиши ва бундай имконият келажак авлодлар учун замин яратиб боради [5-7].

Жамият ўрганиш нуктаи назаридан "барқарор ривожланиш-бу инсон тараққиёти тушунчаси, унинг принципи келажак авлодларнинг эҳтиёжларини қондириш учун таҳдид яратмасдан ҳозирги замон эҳтиёжларини қондириш". Барқарор ривожланиш даражаси Иқтисодий ривожланиш сифатини доимий равишда яхшилаш орқали намоён бўлади. Таърифга кўра барқарор ривожланиш-бу ўзгартириш керак бўлган дастур, иқтисодий ривожланиш жараёни ҳаёт сифатининг асосий даражасини кафолатлайдиган тарзда намоён бўлади. Ушбу жараёнларнинг ўзаро боғлиқлиги ва уларнинг натижалари тез ўсиши 20-асрнинг иккинчи ярмида саноат ишлаб чиқариши инсониятнинг чекланмаган эҳтиёжлари пайдо бўлишига олиб келди [9]. Чекланган ресурслар ва атроф-муҳитнинг ифлосланиши каби муаммоларга онгли муносабатда бўлиш. тез ўсиб бораётган аҳоли учун бандликни таъминлашда хизмат кўрсатиш соҳаси тармоқлари орасида туризм алоҳида ўрин тутди. Унинг улуши жаҳон иқтисодиёти Ялпи ички маҳсулотига 10% дан ошади ва жаҳон хизматлари экспортида бу тахминан 30%ни ташкил қилади. Бу саноати ривожланган мамлакатларда одамлар учун юқори турмуш даражаси билан қўллаб-қувватланади. Бу ўсиш асосида туристик хизматларга барқарор самарали талабни рағбатлантиради [11]. Юқоридагилар билан боғлиқ ҳолда шуни таъкидлаш керакки, барқарор тушунчаси туризмни ҳам турли йўللار билан талқин қилиш мумкин.

Жаҳон сайёҳлик ташкилоти (ЖСТ), барқарор туризмнинг мақсади атроф муҳит билан юзага келадиган муаммоларни камайитириш ёки юмшатиш пайтида туризмни ривожлантиришнинг иқтисодий ва ижтимоий афзалликлари табиий, тарихий, маданий ёки ижтимоий муҳитга кирувчи таъсирлар орқали юзага келишини кўрсатиб беради. Бу сайёҳларнинг эҳтиёжларини белгиланган манзил билан мувозанатлаш орқали эришилади [11]. Юқорида келтирилган таърифдан кўриниб турибдики, у асосий тушунчанинг (жамиятнинг)

асосий жиҳатларини акс эттиради яъни иқтисодиёт-экология, таътил вақти ва пенсия таъминотининг юқори даражаси. Бу нуқтаи назар орқали саёҳат натижасида юзага келадиган умумий муносабатлар ва ҳодисалар, шунингдек, сайёҳлар манфаатларини акс эттиради. Тиббиётдан тортиб дам олишгача ва турли мақсадларда вақтинча бўлган фуқаролар, дам олишдан диний зиёратгача бўладиган ҳаракатлар ва содир бўлаётган ҳодисалар ушбу тадқиқот учун муҳим аҳамиятга эга.

Концептсияда экологик ресурслардан мақбул фойдаланишни таъминлаш ва мезбон жамоаларнинг ижтимоий-маданий хусусиятларини қўллаб-қувватлашга асосланган дастурлар ҳам кўриб чиқилди. Ушбу ёндашув тадқиқотлар билан мос келади, унда барқарор туризм узок муддатли туризмнинг ривожланиши сифатида тушунилган бўлиб, унда иқтисодий, экологик, ижтимоий ва маданий ривожланиш мақсадларини амалга оширишда мувозанатга эришилади ва барча манфаатдор томонларнинг манфаатлари (сайёҳлар, сайёҳлик ташкилотлари ва операторлари, ва маҳаллий аҳоли), туризм ресурсларидан оқилона фойдаланишга асосланган ва ҳар томонлама шериклик томонидан қўллаб-қувватланади [8]. Ушбу жиҳатларнинг барчасини ҳисобга олган ҳолда, барқарор туризм-туризмнинг жамият эҳтиёжларини қондирадиган, эришилган нарсаларни сақлайдиган ва келажак учун имкониятларни оширадиган йўналишидир.

Маҳаллий аҳоли туризм соҳаси ва унинг ривожланишига ҳам таъсир кўрсатмоқда. Аҳолининг диний ҳаёти ва барқарор туризмнинг ижтимоий-маданий таъсири ўртасидаги алоқаларда ўрганилган. Туризм иқтисодий ва сиёсий инқирозларга қарамай, асосий кўрсаткичларнинг барқарор ўсишига эришган иқтисодиётнинг бир нечта тармоқларидан биридир ҳамда йилига ўртача тўрт фоизгача ўсмоқда. Ушбу барқарорлик ахборот-коммуникация технологияларининг ривожланиши билан боғлиқ бўлиб, бу туристик фирмалар ва меҳмонхоналарнинг ишлаш технологиялари ва компаниялар фаолиятидаги ташкилий жараёнларни бошлади [9-12].

Деярли ўттиз йил давомида илмий ҳамжамят барқарор ривожланиш мақсадларига эришишда туризмнинг ўрни ва роли бўйича фаол тадқиқотлар олиб бормоқда: ҳодисанинг глобал моҳиятини тушунишдан барқарор ривожланиш мақсадларига нисбатан барқарор туризм кўрсаткичларини таҳлил қилиш, туризм талабларини мувозанатлаш, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш билан ривожланишни ифодалаш мумкин. Ушбу соҳадаги сўнгги тадқиқотлар жамоатчилик онгини—сайёҳларнинг менталитети ва туризм маҳсулотларини яратувчиларнинг муносабатини тубдан қайта кўриб чиқиш зарурати ва туризмнинг атроф-муҳитга таъсирини баҳолаш билан боғлиқ [3-5]. Иқтисодий, экологик ва ижтимоий қуйи тизимларни қамраб олувчи ўзаро боғлиқликни ҳисобга олган ҳолда паст углеродли туризмнинг субъектив сифат маълумотларидан миқдорий маълумотларни оладиган баҳолаш модели яратилди. Баҳолаш кўрсаткичларини тўплаш учун улар турли манбалардан, шу жумладан эксперт интервьюларидан фойдаланганлар. Асосан, бундай модел иқлим ўзгаришига қарши курашиш учун, шунингдек, туризм фаолиятини амалга оширишда бошқа таҳдидларга жавобан қўлланилиши мумкин.

Методология. Ушбу тадқиқот ишини ёритишда асосан Scopus, Web of science, Springer ва Science direct платформаларига индексатсия қилинган адабиётлар таҳлили услубидан фойдаланилган. Шунингдек, Сурхондарё вилоятининг тўлиқ туристик имкониятларини таҳлил қилишда расмий вебсайтларнинг контент таҳлилларидан ҳам фойдаланилган.

Муҳокама. Барқарор туризм концептсияси оммавий туризмга муқобил ҳисобланади, бу катта рекреатсион юкни талаб қилади. Унинг назоратсиз ривожланиши ноёб табиий объектларнинг йўқ қилинишига, биохилма-хилликнинг пасайиши, деградатсияга олиб келади. Барқарор туризм тушунчасининг ўзи замонавий сайёҳлар ва маҳаллий аҳолининг эҳтиёжларини қондириши ва келажак учун имкониятларни сақлаб қолиш ва ошириш кераклигини очиб беради. Бошқа томондан, туризм иқтисодиётнинг кўплаб иш ўринларини яратадиган соҳаси сифатида тавсифланишини унутмаслик керак.

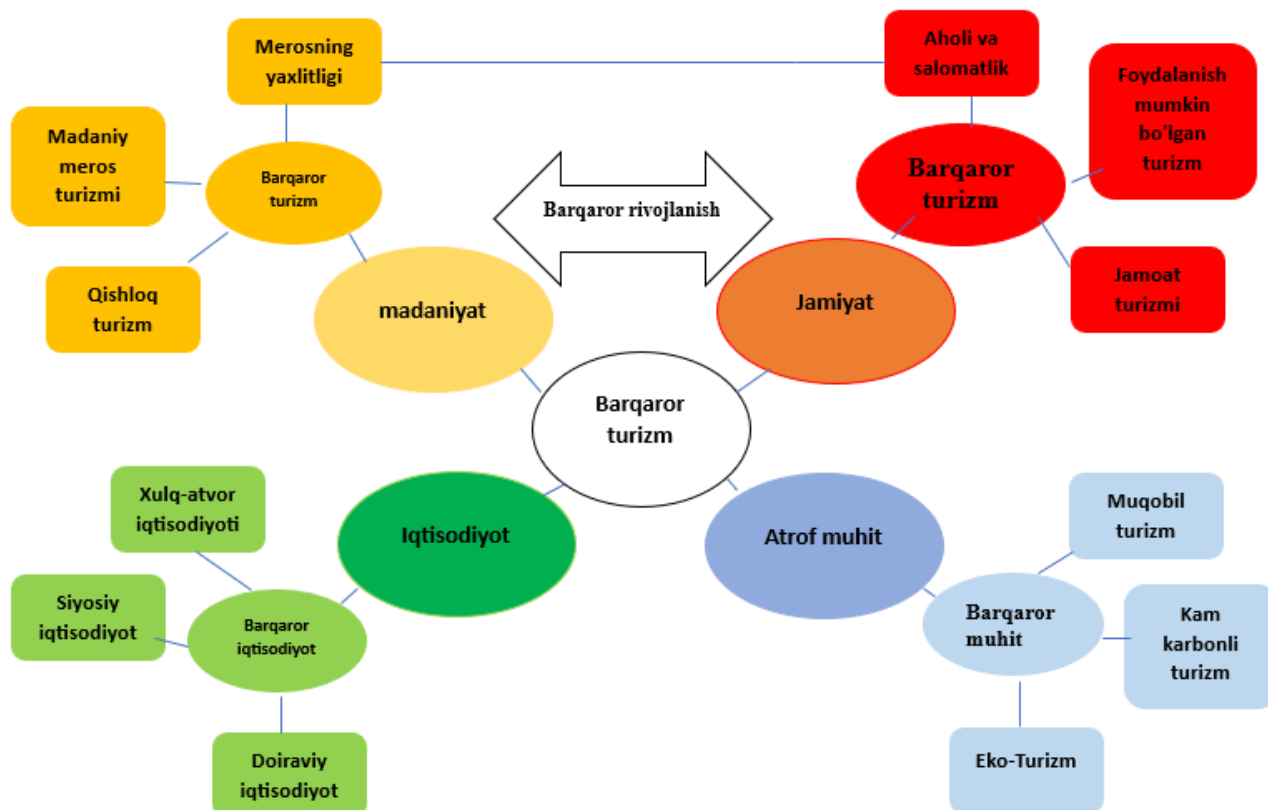
Шундай қилиб, туризмни ривожлантириш муҳим ижтимоий функсияларни амалга оширишга қаратилган: аҳолининг ёшлар, аёллар ва қишлоқ аҳолиси каби тоифалари учун иш

ўринларини яратиш (айниқса экологик ва этник туризмни ривожлантириш билан боғлиқ). Шу билан бирга, соҳа ходимларнинг юқори малакасини ёки илмий-техник салоҳиятни тўплашни талаб қилмаслигини таъкидлайди: булар тушкунликка тушган ҳудудларни ривожлантириш учун жуда муҳимдир. Туризм индустрияси ривожланишининг мултипликатив таъсири унинг иқтисодиётнинг транспорт, алоқа, қурилиш ва қишлоқ хўжалиги каби муҳим тармоқларига таъсирига асосланади ҳамда қишлоқ хўжалигида минтақанинг иқтисодий ривожланишига асосланади.

1-расм. Барқарор туризмнинг таркибий қисмлари

Шунинг учун ҳукумат ички туризмни ривожлантириш чораларини коърмоқда, минтақаларда туризмни ривожлантириш учун ёл хариталарини ва туристик нақд пулни қайтариш каби рағбатлантирувчи дастурларни ишлаб чиқмоқда.

2-расм. Барқарор туризмнинг компонентлари

Барқарор туризмни - УНВТО маданий яхлитлик, муҳим экологик жараёнлар, биологик хилма-хиллик ва ҳаётни қўллаб-қувватлаш тизимларини сақлаб қолган ҳолда иқтисодий,

ижтимоий ва эстетик эҳтиёжларни қондириш мумкин бўлган тарзда барча ресурсларни бошқаришга олиб келади деб таърифлайди. Қолаверса унинг асосий компонентлар сифатида:

- Барқарор муҳит
- Барқарор жамият
- Барқарор маданият
- Барқарор иқтисодиёт

камраб олинган.

Биологик хилма-хилликни муҳофаза қилиш - Барқарор туризм табиий яшаш жойлари ва йўқолиб бораётган турларни сақлаб қолиш орқали биологик хилма-хилликни химоя қилишга ёрдам беради.

Экологик тоза турар жойлар - қайта тикланадиган энергия манбаларидан фойдаланиш, сувни тежаш тизимлари ва меҳмонхоналар ва меҳмонхоналарда чиқиндиларни камайитириш амалиёти.

Иқлим ҳаракати - Бу иссиқхона газлари чиқиндиларини камайитириш ва қайта тикланадиган энергия манбаларидан фойдаланишни рағбатлантириш орқали иқлим таъсирига ҳисса қўшади.

Маданий сақлаш - маҳаллий анъаналар ва меросни сақлаш ва тарғиб қилишга ёрдам беради.

Жамиятни ривожлантириш - инклюзив ўсиш ва ресурсларни адолатли тақсимлаш орқали маҳаллий ҳамжамиятларга имкониятлар беради.

Диверсификацияланган даромад - бу маҳаллий ҳамжамиятлар учун даромад манбаларини диверсификация қилишга ёрдам беради, атроф-муҳит учун зарарли бўлиши мумкин бўлган анъанавий тармоқларга боғлиқликни камайтиради.

Ижтимоий тенглик - туризмдан олинган фойда барча манфаатдор томонлар ўртасида адолатли тақсимланишини таъминлаш орқали ижтимоий тенгликни таъминлайди.

Микдордан кўра сифат - Бу оммавий туризмда сифатли тажрибага урғу беради, бу эса саёҳат тажрибасини янада қониқарли ва бойитишга олиб келади.

Иқтисодий ўсиш - Бу иш ўринларини яратиш ва маҳаллий жамоалар учун даромад олиш орқали маҳаллий иқтисодиётни қўллаб-қувватлайди.

Мисол учун кўпгина Европа мамлакатлари, Франция, Испания, Германия, Буюк Британия ва Италия каби туризм соҳаси ривожланган давлатларда барқарор туризм бўйича миллий стратегия - туризм секторида барқарорликни таъминлаш ва табиий ва маданий ресурсларни химоя қилган ҳолда янада мустаҳкам, инклюзив, углеродсиз ва ресурсларни тежайдиган туризмни таъминлашга қаратилган.

Шулардан қисқача хулоса қилиб айтганда Сурхондарё вилоятида ҳам туризм соҳасини барқарор ривожланишни таъминлашда ушбу мамлакатлар тажрибаларига суяниш соҳани янада ривожлантиришда муҳим ҳисобланади. Биз ҳам бу тадқиқот ишимизда барқарор туризм ўз-ўзидан ва туризмга асосланган барқарор ривожланиш фарқли жиҳатларини ажратиб таҳлил қилишга ҳаракат қилганмиз. Иқтисодий ўсишга асосланган стандарт сиёсат (хусусан, туризм) хавфсизроқ ва барқарор дунё мақсадларига мос келадими-йўқлигини муҳокама қилишни давом эттириш учун тадқиқотчилар ушбу мураккаб муаммони кўплаб манфаатдор томонларнинг қарама-қаршиликлари билан ҳал қилишлари керак. Шу муносабат билан назарий жиҳатларга контсентратсиядан амалий масалаларга эътибор қаратишга муҳим силжиш қайд этилиши мумкин.

Хулоса ва таклифлар. Шуниси эътиборга лойиқки, сўнгги йилларда Сурхондарё вилоятининг Бойсун туманининг туристик салоҳияти юқорилигидан келиб чиқиб туманда Экотуризм зонасини ташкил қилиш бўйича муҳим лойиҳалар ҳукуматимиз ва маҳаллий тадбиркорлик субъектлари томонидан амалга оширилмоқда. Ўз ўрнида минтақани иқтисодий жиҳатдан барқарор ривожлантиришда унинг муҳим таркибий қисмлари ва компонентларига алоҳида эътибор қаратган ҳолда тизимли амалга ошириш муҳим саналади.

Ўз навбатида Бойсун вилоятида ташкил қилинадиган “Бойсун” туризм кластерини ташкил қилиш бўйича ҳам атрофлича ишлар олиб борилмоқда. Унга кўра маҳаллий

тадбиркорлик субъектлари томонидан Бойсун туманининг Пулҳоким маҳалласида жойлашган ноёб қизил канёнлар ва туманнинг тоғли ҳудудларининг гўзал манзарасини юқоридан кўриш қулайликларини яратиш бўйича ҳамда ушбу имкониятни тақдим қилиш учун ҳаво шарларидан фойдаланиш хизмати илгари сурилган. Қўшимча равишда, ҳаво шарлари орқали ҳудудда жойлашган қизил канёнларни тепадан кузатиш, бевосита ҳаво шарлари ёрдамида канёнлар ва Зовбоши туристик зонасини боғлаш, канёнларни бирлаштирувчи осма кўприкларни қуриш ҳамда тошлар орасида уйлар қуриш каби таклифлар илгари сурилган. Булар натижасида ҳудудда қўшимча қулайликларни тақдим қилувчи хизматларни йўлга қўйиш, масалан, велосипед ижара хизмати, хунарамандлар қўл меҳнатлари савдоси ва мастеркласлар ташкил қилиш, спортсевар меҳмонлар учун махсус ҳудудлар ташкил қилиниши, от ва туяда сайр қилиш каби 10 дан ортиқ хизмат турлари таклиф қилинади. Ушбу хизматларни жорий қилиниши эвазига ҳудудда 150 дан ортиқ янги иш ўринларини яратилиши, ташриф буюрувчи маҳаллий ва хорижий меҳмонлар сонини 10 минг нафардан ошириш ҳамда соҳани ривожланишидан ўртача туристик даромадларнинг ошишига эришилиши мумкин.

Қолаверса, ҳудудда мавжуд туристик хизматлар турини тўлиқ диверсификатсиялаш, туристик таклифлар сонини ошириш орқали янги иш ўринларини кўпайтириш ва ЯХМ да хизматлар улушини оширишга эришилиши мумкин. Бу лойиҳалардан кутилаётган асосий натижалар сифатида ўртача ташриф буюрадиган сайёҳалар сонини 60 минг нафардан 100 минг нафарга ошириш, 100 дан зиёд янги иш ўринларини барпо этиш, туристлар томонидан сарфланадиган ўртача туристик харажатлар миқдорини ошириш ва ўртача тунаб қолиш кунлар сонини кўпайтириш, ушбу ҳудуднинг туризм соҳасидан ўртача йиллик даромадини 2 млрд сўмдан 10 млрд сўмагача ошириш имкониятларини тақдим қилади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Latour, B. Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network Theory; Oxford University Press: Oxford, UK, 2005; p. 301.
2. Gungaadash, B. Economic Geography of Mongolia; Authorized translation from Mongolian; Progress: Moscow, Russia, 1984; p. 248.
3. Vetrova, E. Trends in the Development of Services in the World Economy. TSU Herald. Issue 2018, 10, 367–370. Available online: <https://cyberleninka.ru/article/n/tendentsii-razvitiya-sfery-uslug-v-mirovom-hozyaystve> (accessed on 1 May 2021).
4. World Bank Official Website. Available online: www.worldbank.org (accessed on 10 May 2021).
5. Barbier, E.B. The Concept of Sustainable Economic Development. Environ. Conserv. 1987, 14, 101–110. Available online: <http://www.jstor.org/stable/44519759> (accessed on 11 May 2021).
6. Elliott, J.A. Sustainable development. Int. Encycl. Hum. Geogr. 2009, 117–131.
7. Dernbach, J.C. Achieving sustainable development: The Centrality and multiple facets of integrated decisionmaking. Indiana J. Glob. Leg. Stud. 2003, 10, 247–285.
8. Hák, T.; Janoušková, S.; Moldan, B. Sustainable development goals: A need for relevant indicators. Ecol. Indic. 2016, 60, 565–573.
9. Mensah, J. Sustainable development: Meaning, history, principles, pillars, and implications for human action: Literature review. Cogent Soc. Sci. 2019, 5, 1653531.
10. Shimova, O. Sustainable Tourism; RIPO: Minsk, Belarus, 2014; p. 158. Available online: http://tempus.bseu.by/files_new1/09_21_11_ustoich_turism.pdf (accessed on 17 May 2021).
11. State Standard RF ISO 14050-2009. Available online: <https://docs.cntd.ru/document/1200081854> (accessed on 15 May 2021).
12. Tulokhonov, A.K. Baikal: Nature and People. Encyclopedic Reference Book; EKMO: Ulan-Ude, Russia, 2009; p. 608.

УЎК:338.465

МИНТАҚА СОҒЛИҚНИ САҚЛАШДА ХУСУСИЙ ТИББИЁТНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛЛАРИ

Д. Кесимов, мустақил изланувчи, Қариши давлат техника университети, Қариши

Аннотация. Ушбу мақолада соғлиқни сақлаш соҳасида хусусий тиббиётнинг минтақавий жиҳатлари ва минтақа аҳолисини саломатлиги учун тиббий хизматлар бозори механизми ва дастакларини шакллантириш тамойиллари очиб берилган.

Калим сўзлар: тиббий хизматлар, хусусий тиббиёт, аҳоли саломатлиги, механизм, дастак, ижтимоий ҳимоя, минтақа бозори.

Аннотация. В статье раскрываются региональные аспекты частной медицины в сфере здравоохранения, принципы формирования механизма и рычагов рынка медицинских услуг для здоровья населения региона.

Ключевые слова: медицинские услуги, частная медицина, здравоохранение, механизм, поддержка, социальная защита, региональный рынок.

Abstract. This article reveals the regional aspects of private medicine in the healthcare sector and the principles of forming the mechanism and levers of the medical services market for the health of the population of the region.

Key words: medical services, private medicine, public health, mechanism, lever, social protection, regional market.

Кириш. Ўзбекистон соғлиқни сақлаш соҳасидаги ислохотларининг дастлабки босқичлариданоқ янги маънодаги тубдан ислох этишда соғлом авлодни тарбиялаш ва тиббий хизмат кўрсатиш даражасини янги поғонага кўтариш ғоясини илгари сурди ва давлат сиёсати даражасига кўтарди.

Соғлиқни сақлаш соҳасидаги ислохотлар таркибидан аҳолининг тиббий хизмат кўрсатиш самарадорлиги ва сифатини хис этиб, ундан барчани баҳраманд бўлишини тубдан оширишни устувор вазифа қилиб қўйди. Шу мақсадда соғлиқни сақлашга бозор муносабатларининг салбий таъсирини энг кам даражага келтириб, янгиланиш шароитларида самарали бозор ислохотларини амалга ошириш юзасидан кенг қамровли ишлар олиб борилди. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси ва Жаҳон банки ўртасида тузилган шартнома асосида республикада соғлиқни сақлаш тизимининг бирламчи-санитария бўғинини мустаҳкамлаш мақсадида “Саломатлик-1” “Саломатлик-2” ва “Саломатлик-3” лойиҳалари амалга оширилди.

Кейинги пайтларда мамлакатимиз соғлиқни сақлаш соҳасида амалга оширилган туб ислохотлар тиббий хизмат кўрсатишни таркибий жиҳатдан қайта қуришни белгилаб берди. Соҳани халқаро тажрибадан келиб чиқиб бозор механизмлари асосида ривожлантиришга ва хусусий сектор фаолиятини кенгайтиришга имкон берилди.

Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлиги таркибида хусусий сектор фаолиятини тартибга солувчи “Лицензиялаш ва нодавлат тиббиёт муассасалари томонидан кўрсатилаётган тиббий хизматлар сифатини назорат қилиш бошқармаси” ташкил қилинди. Мазкур бошқарма фаолияти хусусий тиббиётни лицензиялаш ва тиббий хизматлар сифатини назорат қилишга қаратилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 29 декабрдаги ПҚ-3450-сонли “Хусусий тиббиёт ташкилотларини ривожлантириш бўйича қўшимча шарт-шароитларни яратиш тўғрисида”ги қарори асосида 2018-2019 йилларда ҳудудлар кесимида, ички ва хорижий инвестициялар ҳисобига хусусий тиббиёт ташкилотларини ташкил этиш ва фаолиятини кенгайтириш бўйича параметрлар ишлаб чиқилди ва йўналишлари белгилаб олинди.

Мавзуга оид адабиётлар шарҳи. Соғлиқни сақлаш соҳасида хусусий тиббиётни ривожлантиришнинг долзарб муаммолари Р.Райимбердиева[1], Д.А.Раҳмонов[2], К.С.Саидов[3], А.Ў.Султонова[4], М.Р.Туртаев[5], М.Н.Умурзакова[6], З.Х.Базаров[7], Т.Г.Хайруллаевалар[8] нинг илмий асарларида тадқиқ қилинган.

Ушбу тадқиқотчилар томонидан соғлиқни сақлаш соҳасида хусусий тиббиётни ривожлантиришнинг айрим умумназарий жиҳатларини тадқиқ этишга устувор ўрин берилган ҳолда, хусусий тиббиётда тиббий хизматлар кўрсатишда ижтимоий бозор муносабатларини ривожлантириш талабларига ёндашиб таҳлил қилинган илмий ишлар етарли эмас. Жумладан, А.Султонова, Т.Хайруллаеваларнинг илмий тадқиқот ишларида соғлиқни сақлашда хусусий тиббиётни давлат томонидан тартибга солиш ва ислох қилишда бозор механизмнинг аҳамияти ва халқаро тажрибаларга, М.Туртаев тиббий хизматлар кўрсатишда маркетингдан фойдаланишга, М.Умурзакова ва З.Базаровлар соғлиқни сақлашда мажбурий тиббий суғурта

тизимини амалга ошириш имкониятлари ва тиббий суғурталаш амалиётини такомиллаштириш йўналишларигага кўпроқ эътибор қаратишган. Д.Раҳмонов ва О.Райимбердиевалар эса устун даражада соғлиқни сақлашни молиялаштиришнинг бюджет ва бюджетдан ташқари манбалари ҳақида илмий тадқиқот олиб борганлар.

Тадқиқот методологияси. Тадқиқот жараёнида соғлиқни сақлаш соҳасида хусусий тиббиётни ривожлантириш аҳамиятининг вужудга келиш хусусиятлари ва ривожланиш босқичлари масалалари қиёсий фикрлаш, индукция ва дедукция ҳамда абстракция усулларида кенг фойдаланилган.

Таҳлиллار ва хулосалар. Соғлиқни сақлаш соҳасида хусусий тиббиётни ривожлантириш ва унинг хизматлар бозорини шакллантиришнинг юқори даражада ривожланиши аҳолининг ҳудудий ва ижтимоий ҳаракатчанлигини, замонавий фан-техник ютуқларини ўзлаштириш, ишлаб чиқариш самарадорлигини ва моддий маҳсулотлар истеъмолини оширишга ижобий таъсир этади.

Ҳозирги даврда Ўзбекистонда соғлиқни сақлаш соҳасини ривожлантиришда хусусий тиббиётнинг аҳамияти керакли ҳуқуқий асос ҳамда амалий йўл-йўриқлар шакллантирилмоқда. Ушбу жараён ўз истикболига эга бўлиб, мамлакат аҳолисига муносиб ҳаёт тарзи, иқтисодий барқарорлик ҳамда ижтимоий хизматларни эркин ривожлантириш учун зарур шарт-шароитларни таъминлаб беришга қодир.

Соғлиқни сақлаш соҳасини ривожлантиришда хусусий тиббиётнинг қарор топиши коммунал тўловлар, дори-дармон нархларининг ўсиб бориши, биноларни сақлаш, асбоб-ускуна ва инвентарлар сотиб олиш, беморлар овқатланишини ташкил этишда, профилактик тадбирларни қўллаш ва касалликларни даволашда тиббиёт муассасаларининг имкониятларини чеклаб қўяётганлиги билан узвийдир. Ушбу ҳол соғлиқни сақлаш соҳасини модернизациялашни ва бозор қонунлари асосида ривожланишини тақозо қилмоқда. Иккинчидан, мамлакатимизда кенг маънода мулкдорлик синфининг шаклланиши ва тадбиркорлик фаолиятининг ривожланиши аҳоли реал даромадларининг ўсишига ва замонавий сифатли тиббий хизматларга бўлган талабнинг ортишига олиб келмоқда. Учинчидан, мамлакатимиз бозор иқтисодиётига босқичма-босқич ўтмоқда. Хусусий мулкчиликнинг мавжуд бўлиши бозор иқтисодиётининг асосий шarti, таркибий қисми ҳисобланади.

Ўзбекистон соғлиқни сақлаш соҳасидаги ислохотларининг дастлабки босқичлариданок янги маънодаги тубдан ислох этишда соғлом авлодни тарбиялаш ва тиббий хизмат кўрсатиш даражасини янги поғонага кўтариш ғоясини илгари сурди ва давлат сиёсати даражасига кўтарди.

Соғлиқни сақлаш соҳасидаги ислохотлар таркибидан аҳолининг тиббий хизмат кўрсатиш самарадорлиги ва сифатини хис этиб, ундан барчани баҳраманд бўлишини тубдан оширишни устувор вазифа қилиб қўйди. Шу мақсадда соғлиқни сақлашга бозор муносабатларининг салбий таъсирини энг кам даражага келтириб, янгиланиш шароитларида самарали бозор ислохотларини амалга ошириш юзасидан кенг қамровли ишлар олиб борилди. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси ва Жаҳон банки ўртасида тузилган шартнома асосида республикада соғлиқни сақлаш тизимининг бирламчи-санитария бўғинини мустаҳкамлаш мақсадида “Саломатлик-1” “Саломатлик-2” ва “Саломатлик-3” лойиҳалари амалга оширилди.

Кейинги пайтларда мамлакатимиз соғлиқни сақлаш соҳасида амалга оширилган туб ислохотлар тиббий хизмат кўрсатишни таркибий жиҳатдан қайта қуришни белгилаб берди. Соҳани халқаро тажрибадан келиб чиқиб бозор механизмлари асосида ривожлантиришга ва хусусий сектор фаолиятини кенгайтиришга имкон берилди.

Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлиги таркибида хусусий сектор фаолиятини тартибга солишчи “Лицензиялаш ва нодавлат тиббиёт муассасалари томонидан кўрсатилаётган тиббий хизматлар сифатини назорат қилиш бошқармаси” ташкил қилинди. Мазкур бошқарма фаолияти хусусий тиббиётни лицензиялаш ва тиббий хизматлар сифатини назорат қилишга қаратилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 29 декабрдаги ПК-3450-сонли “Хусусий тиббиёт ташкилотларини ривожлантириш бўйича қўшимча шарт-шароитларни яратиш тўғрисида”ги қарори асосида 2018-2019 йилларда ҳудудлар кесимида, ички ва хорижий инвестициялар ҳисобига хусусий тиббиёт ташкилотларини ташкил этиш ва фаолиятини кенгайтириш бўйича параметрлар ишлаб чиқилди ва йўналишлари белгилаб олинди.

Президентимиз Ш.М.Мирзиёев таъкидлаганларидек, бугунги куннинг муҳим талаби бўлган хусусий тиббиёт муассасаларини ривожлантириш бўйича сезиларли ишлар амалга оширилмоқда. Кўрилган чоралар туфайли 2018 йилнинг ўзида 400 дан ортиқ хусусий тиббиёт масканлари ташкил этилди [1].

Соғлиқни сақлаш соҳасида давлат сектори билан хусусий сектор бир-бирини тўлдириб туриши мақсадга мувофиқдир. Хусусий секторнинг ривожланиши қўллаб-қувватловчи муаммолар билан боғлиқ тўсиқларни бартараф этиш билан бирга, соҳани эркинлаштириш, унда ҳақиқий соғлом рақобат муҳитини шакллантириш имкониятларини яратади. Тиббиётнинг янги чўққилари забт этилади, аҳолига қулай ва замонавий хизматлар таклиф этилади.

Иқтисодиёти ривожланган хорижий мамлакатлар тажрибаси шуни кўрсатадики, хусусий инвестицияларсиз ва рақобат муҳитисиз тиббий хизматлар бозорида бирон бир жиддий ўзгаришларга ҳамда ривожланишга эришиб бўлмайди. Мазкур мамлакатларда хусусий секторнинг том маънода ривожланиши эвазига ихтисослашган тиббий хизматлар таклифи ўсиб, инсон ички организмидан кўчиришдек мураккаб жарроҳлик амалиётлари амалга оширилмоқда.

Ҳозирги пайтда соғлиқни сақлаш соҳасини ривожлантириш бўйича оғир юк давлат бюджети зиммасида бўлиб, ундан ажратиладиган маблағлар аҳолининг тиббий хизматлар бўйича ўсиб бораётган эҳтиёжини тўлароқ қондириш, соҳага фан-техника ютуқларини кенг жорий қилиш, тиббий хизматлар сифатини яхшилаш имконини бера олмайди.

Бозор иқтисодиёти шароитида ва бозор муносабатлари ривожланиши натижасида Ўзбекистонда хусусий тиббиётни ривожлантириш учун қулай шарт-шароитлар юзага келаётганлиги, аҳолида ноодатий замонавий хизматларга нисбатан талабнинг шаклланаётганлиги мазкур соҳани жадал ривожлантиришни кун тартибига қўймоқда.

Мамлакатимизда хусусий шифохоналар, амбулатор поликлиникалари, дорихоналар, дори-дармон ишлаб чиқарувчилар ва бошқа хусусий фаолият билан шуғулланувчилар учун қулай шарт-шароитлар яратиш мақсадида, улар фаолиятини тартибга солиш ва лицензиялаш тизимини соддалаштириш, солиқ ва кредит имтиёзлари бериш, кўрсатиладиган хизматлар ҳажми ва турларини кенгайтиришга қаратилган кенг қўламли ишлар амалга оширилмоқда.

Хулоса ва таклифлар. Тиббий хизматлар бозорида фаолият кўрсатаётган хусусий тадбиркорлик субъектларининг миллий иқтисодиётдаги улушини ошириб боришга қаратилган чора-тадбирлар муайян самара бераётгани аниқ сезилмоқда. Тиббий хизматлар бозорининг миллий иқтисодиётдаги роли ва аҳамиятини ҳисобга олган ҳолда мамлакатда бу соҳани жадал ривожлантириш бўйича стратегик йўналишлар белгилаб олинган.

Натижада, аҳолига пуллик хизматлар кўрсатиш ҳажми ўсиб, у асосан клиника, дорихона, маслаҳат, ташхис қўйиш ва бошқа турли тиббий хизматлар ҳисобига рўй бермоқда. Бу ишлар қуйидаги шарт-шароитларга мувофиқ амалга оширилмоқда:

- мамлакатда қулай сиёсий-иқтисодий шароитнинг мавжудлиги;
- янги турдаги хизматларни тақдим этмоқчи бўлаётган тадбиркорлар гуруҳининг кўпаяётганлиги;
- тиббий хизматлар соҳасида хусусий мулкчиликни ривожлантиришга қаратилган ҳуқуқий базанинг такомиллаштирилаётганлиги;
- аҳоли таркибида сифатли тиббий хизматларга бўлган талабнинг ўсаяётганлиги;
- Ўзбекистоннинг бозор иқтисодиётига ўтиш йўлини танлагани ва тиббий хизматларни бозор муносабатларига ҳос ривожлантириш зарурияти;
- республикада хорижий мамлакатлар билан мустақкам алоқанинг ўрнатилганлиги.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Райимбердиева О.Р. Соғлиқни сақлаш муассасаларини молиявий таъминлашни ташкил қилиш. и.ф.н. илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертацияси. автореферати. -Т.: 2001 – 21 б.
2. Раҳмонов Д.А. Ўзбекистонда ижтимоий соҳани молиялаштиришнинг методологик асосларини такомиллаштириш. и.ф.д. илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертацияси автореферати: - Т.: БМА, 2018-72 б.
3. Саидов К.С. ва бошқалар. Социал иқтисодиёт. -Т.: Ўзбекистон, 2006. –365 б.
4. Султонова А.Ў. Соғлиқни сақлашни бозор муносабатлари орқали тартибга солишнинг халқаро амалиёти. и.ф.н. илмий даражасини олиш учун ёзилган дис. автореферати. -Т.: ТДИУ, 2001. – 21 б.
5. Туртаев М.Р. Маркетинг медицинских услуг в условиях рыночных реформ и пути его совершенствования. Автореферат дис. на соиск.учен.степени к.э.н. - Т.: ТГЭУ. 2005 - 23 с.
6. Умурзакова М.Н. Ўзбекистонда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишда тиббий суғуртани ривожлантириш истиқболлари и.ф.ф.д. (Phd) илмий даражасини олиш учун ёзилган дис. автореферати. -Т.: ТДИУ, 2021. – 26 б.
7. Базаров З.Х.Ўзбекистонда тиббий суғурталаш амалиётини такомиллаштириш. и.ф.ф.д(Phd) илмий даражасини олиш учун ёзилган дис. автореферати. -Т.: ТДИУ, 2021. – 26 б.
8. Хайруллаева Т.Г. Социально-экономические аспекты реформирования здравоохранения Республики Узбекистан в новых экономических условиях. Автореферат дис. на соиск.учен.степени к.э.н. -Т.: АН РУз. 2004 - 26 с.;
9. Қодиров А.А. Тиббиёт тарихи.-Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси”, 2005. – Б 54.
10. Ўзбекистон Республикаси иқтисодий-ижтимоий тараққиётининг мустақиллик йилларидаги (1990-2010 йиллар) асосий тенденция ва кўрсаткичлари ҳамда 2011-2015 йилларга мўлжалланган прогнозлари: статистик тўплам. – Т.: “Ўзбекистон”, 2011. – Б. 21.
11. Ўзбекистон республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги пф-4947-сонли фармони <https://lex.uz/docs/3107036>.

УЎК:334.75 (575.1)

ЎЗБЕКИСТОНДА АЁЛЛАР ТАДБИРКОРЛИГИНИНГ ИЖТИМОЙ ИҚТИСОДИЙ МОҲИЯТИ ВА ҚўЛЛАБ-ҚУВВАТЛАШ ХУСУСИЯТЛАРИ

М.Ў.Машиарипова, Хоразм вилоят адлия бошқармаси Хива туман адлия бўлими етакчи мутахассиси, Ўзбекистон Республикаси Банк-молия академияси магистранти, Хива

Аннотация. Ушбу мақолада Ўзбекистонда аёллар тадбиркорлигининг ижтимоий-иқтисодий моҳияти ва қўллаб-қувватлаш хусусиятлари ва ёндошувлари қараб чиқилган.

Калим сўзлар: Тадбиркорлик, аёллар тадбиркорлиги, яшил лойиҳалар, гендер тенглик, ижтимоий тенглик, менталитет

Аннотация. В данной статье рассматривается социально-экономическая сущность и особенности поддержки женского предпринимательства в Узбекистане.

Ключевые слова: предпринимательство, женское предпринимательство, зеленые проекты, гендерное равенство, социальная равенства, менталитет

Abstract. This article examines the socio-economic nature and features of supporting women's entrepreneurship in Uzbekistan.

Key words: entrepreneurship, women's entrepreneurship, green projects, gender equality, social equality, mentality

Жаҳонда тадбиркорликни ривожлантиришда аёллар фаоллигини ошириш ва аёллар тадбиркорлигини қўллаб-қувватлаш ижтимоий-иқтисодий тараққиётнинг ажралмас қисми сифатида тобора муҳим аҳамият касб этмоқда. “Ҳозирда дунёдаги 32,9% фирмалар эгалигида аёллар иштирок этмоқда. Бу кўрсаткич Хитойда 64,2%, Ирландияда 54,9%ни, Ўзбекистонда эса 29,2%ни ташкил этади [1]”.

Шунингдек, мамлакатларнинг халқаро даражадаги нуфузини белгиловчи қатор индексларда ҳам аёлларнинг жамиятдаги иқтисодий-ижтимоий ҳолатига алоҳида эътибор қаратади. Иқтисодий ривожланишнинг ҳозирги босқичида аёлларнинг тадбиркорлик фаолиятидаги иштироки “жаҳон миқёсидаги сокин инқилоб” дея баҳоланмоқда [2].

Маккинсей глобал институти прогнозлари кўрсатишича, “аёллар иқтисодий фаоллигини эркаклар билан тенглаштириш 2025 йилга бориб жаҳон ЯИМ ҳажмининг 28 трлн. АҚШ доллари(26%)га ошишига хизмат қилади [3]”.

Бундан кўринадики, жаҳон миқёсида аёлларнинг иқтисодий фаоллигини ошириш орқали глобал даражада тадбиркорликни ривожлантириш муҳим йўналишлардан бири ҳисобланади. Жаҳонда глобал рақобатнинг кучайиши шароитида тадбиркорлик фаолиятининг муҳим қисми ҳисобланган аёллар тадбиркорлигининг ўзига хос хусусиятлари ва ривожланиш йўналишларини тадқиқ этишга қаратилган илмий изланишлар олиб борилмоқда. Ҳозирги даврда аёллар тадбиркорлигининг ижтимоий-иқтисодий аҳамиятини ҳисобга олган ҳолда унинг ривожланиш омиллари, амал қилиш тамойиллари, аёллар бошчилигидаги кичик тадбиркорлик субъектларининг самарадорлиги ва ўзига хос жиҳатлари, аёллар тадбиркорлигини турли даражаларда қўллаб-қувватлаш, уни ривожлантиришнинг ижтимоий-иқтисодий аҳамияти ва илмий-услубий асосларини очиб бериш, аёллар тадбиркорлигига таъсир қилувчи омилларни баҳолаш услубиётини такомиллаштириш, аёллар раҳбарлигидаги кичик корхона ва микрофирмаларнинг ривожланиш моделини тузиш ва прогнозлаш, аёллар тадбиркорлигини ривожлантириш механизмини такомиллаштириш кабилар бу борадаги илмий тадқиқотларнинг устувор йўналишларидан ҳисобланади.

Ушбу илмий мақоламизда тадбиркорлик ва кичик бизнесда айнан аёллар тадбиркорлигини ривожлантиришни тадқиқ қилишга бир қатор омиллар туртки бўлди. Жумладан, аёллар тадбиркорлиги иқтисодий фаол аҳолининг қарийб 45%си аёллар эканлиги, ресурслардан самарали фойдаланишга олиб келиши, мамлакат тараққиёт стратегиясида мавжудлиги, гендер тенглигини таъминлаши, аёлларга хос соҳаларда хусусий сектор ривожига бўлган эҳтиёж, дунёда энг тез ривожланаётган тадбиркорлик категорияси эканлигидир.

Сўнгги йилларда Ўзбекистонда аёлларнинг жамиятдаги ўрнини мустаҳкамлаш, уларнинг иқтисодий фаоллигини ошириш ва тадбиркорликдаги иштирокини кенгайтириш давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бирига айланди. Айниқса, аёл тадбиркорларга қулай муҳит яратиш, молиявий ва ҳукукий қўллаб-қувватлаш механизмларини такомиллаштириш борасида кенг қўламли ислохотлар амалга оширилмоқда.

Аёлларнинг тадбиркорлик фаолиятида фаол иштирокини таъминлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қатор қарор ҳамда қонун ҳужжатларида тенглик ва имкониятлар принциплари мустаҳкамлаб қўйилган. Мисол учун, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2025 йил 14 мартдаги 103-сонли “Оила ва хотин-қизларни қўллаб-қувватлаш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарорида 2025 йилда 2 миллион нафар хотин-қизларнинг бандлигини таъминлаш, 250 минг нафар хотин-қизларни касб-ҳунар ва тадбиркорликка ўқитиш, 250 минг нафар хотин-қизларни олий таълим билан қамраб олиш, 50 минг нафар эҳтиёжманд хотин-қизларни санаторийларда соғломлаштириш ҳамда уларда тадбиркорлик кўникмаларини шакллантириш бўйича мотивацион семинарлар ташкил этиш хотин-қизларни қўллаб-қувватлашнинг асосий мақсадли кўрсаткичлари сифатида белгилаб берилган.

Мазкур Қарорда аёллар тадбиркорлигини молиявий қўллаб-қувватлаш чоралари ҳам белгилаб берилган. Хусусан, “HAMROH” тадбиркор аёлларни қўллаб-қувватлаш дастури доирасида 2025 йил 1 майдан бошлаб:

хотин-қизларга “яшил лойиҳалар” ва IT соҳасидаги лойиҳаларни амалга оширишига, шунингдек, камида 5 нафар хотин-қизнинг тадбиркорлигини йўлга қўйишга қўмаклашган 1 минг нафар “устоз” тадбиркорларга 50 миллион сўмгача грант ажратиш йўлга қўйилади;

ижобий кредит тарихига эга бўлган хотин-қизларга 100 млн сўмгача гаровсиз кредит ажратилади;

аёл тадбиркорлар томонидан кредит ҳисобидан сотиб олинаётган асбоб-ускуналар етказиб берилгунга қадар “Тадбиркорликни ривожлантириш компанияси” АЖ томонидан кафилик тақдим этилиши йўлга қўйилади.

Республикамизда амалга оширилаётган ислохотлар натижасида аёл тадбиркорлар сони йилдан-йилга ортиб бормоқда. Улар нафақат кичик ва ўрта бизнес соҳаларида, балки инновацион ва рақамли иқтисодиётда ҳам ўз ўринларини топмоқда. Давлатимиз томонидан қўллаб-қувватлаш механизмлари янада такомиллаштирилиши орқали келгусида

Ўзбекистонда гендер тенглигини таъминлаш ва аёлларнинг иқтисодий салоҳиятини тўлиқ рўёбга чиқариш имконияти янада кенгаяди.

Бугунги кунда жамият тараққиётида аёлларнинг фаол иштироки тобора ортиб бормоқда. Айниқса, тадбиркорлик соҳасида аёллар ўзларининг салоҳияти ва фаоллиги билан иқтисодий тараққиётга катта ҳисса қўшмоқдалар. Аёллар тадбиркорлигини қўллаб-қувватлаш нафақат гендер тенгликни таъминлаш, балки мамлакат иқтисодий барқарорлигига ҳам хизмат қилади. Бу соҳадаги қўллаб-қувватлаш чоралари ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, бу хусусиятлар асосан, аёлларнинг ижтимоий, иқтисодий ва маданий шароити, ҳамда жамиятдаги роли билан боғлиқ. Уларни қуйидаги жиҳатларда кўриш мумкин:

1. **Ижтимоий ва иқтисодий баробарликни таъминлаш.** Аёллар тадбиркорлигини ривожлантириш орқали жамиятдаги гендер нотенглик муаммоларига ечим топиш мумкин. Аёлларнинг иш билан бандлигини ошириш, уларнинг иқтисодий мустақиллигини таъминлаш орқали ижтимоий барқарорликка эришилади. Бу нафақат аёлларнинг, балки бутун оилаларнинг турмуш даражасини кўтаришга хизмат қилади.

2. **Махсус молиявий қўллаб-қувватлаш чоралари.** Аёл тадбиркорларга имтиёзли кредитлар, субсидиялар ва грантлар таклиф этилиши уларнинг бизнес бошлаш ёки кенгайтириш имкониятларини оширади. Кўпгина мамлакатларда, жумладан, Ўзбекистонда ҳам, аёллар учун алоҳида молиявий дастурлар ишлаб чиқилган. Бундай дастурлар орқали аёллар ўз ғояларини амалга оширишда моддий жиҳатдан қўллаб-қувватланмоқда.

3. **Бизнес ва ҳуқуқий саводхонликни ошириш.** Аксарият аёллар тадбиркорлик фаолиятини бошлашда етарли билим ва тажрибага эга эмас. Шу сабабли, улар учун махсус тренинглар, семинарлар, мастер-класслар ташкил этилади. Бундан ташқари, менторлик ва бизнес-инкубатор дастурлари ҳам аёлларга амалиётда қўмаклашишда муҳим роль ўйнайди.

4. **Оилавий мажбуриятларни инобатга олиш.** Аёллар кўпинча оилавий масъулиятларни ҳам зиммасига олади. Шу сабабли, уларнинг тадбиркорлик фаолиятини мувофиқлаштиришда флексибил иш графиги*, масофавий ишлаш имконияти, болалар учун боғчалар каби қўшимча шарт-шароитлар яратилиши муҳим аҳамиятга эга. Бу уларга оила ва бизнесни биргаликда муваффақиятли олиб боришга ёрдам беради.

5. **Менталитет ва маданий омиллар.** Айрим жамиятларда аёлларнинг бизнесдаги иштирокига нисбатан муайян стереотиплар мавжуд. Бу ҳолатларда ижтимоий онгни ўзгартириш, аёлларни илҳомлантириш, уларнинг ўзини ишончи ва ташаббускорлигини кучайтириш муҳим ҳисобланади. Бундай вазиятларда намунали аёл тадбиркорларнинг тажрибасини оммалаштириш катта самара беради. Яъни бундай аёллар ҳақида кўрсатувлар тайёрлаш, ижтимоий тармоқларга қисқа метражли видеороликлар жойлаш каби ишлар ўз тадбиркорлигини бошлай олмай турган хотин-қизлар учун бизнес мотивларини ошириб беради.

6. **Аёлларнинг жамиятдаги жамоалари ва ҳамкорлик платформалари.** Аёл тадбиркорлар учун ташкил этилган ижтимоий клублар, уюшмалар ва форумлар орқали улар ўзаро тажриба алмашиш, ҳамкорлик ўрнатиш ва янги ғояларни амалга ошириш имконига эга бўладилар. Бу каби тармоқлар аёлларнинг бизнесдаги фаоллигини янада оширади. Аёл тадбиркорлар инвесторлар билан учрашиш имконига эга бўладилар, грант дастурлари ҳақида ахборот оладилар, ўз бизнес лойиҳаларини таништириш имкониятига эга бўладилар.

Аёллар тадбиркорлигини қўллаб-қувватлаш- бу фақат иқтисодий масала эмас, балки ижтимоий тараққиёт, тенглик ва барқарорлик масаласидир. Аёллар ўз салоҳияти ва иқтидорини тўлиқ намоён этиши учун уларга муносиб шароит яратиш, моддий ва маънавий қўллаб-қувватлаш зарур. Бу эса жамиятнинг ҳар тарафлама ривожланишига хизмат қилади.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎХАТИ:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2025 йил 14 мартдаги 103-сонли “Оила ва хотин-қизларни қўллаб-қувватлаш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори// lex.uz

2. Жумаева М.А. Тадбиркорликни ривожлантиришда аёллар фаоллигини ошириш. Иқт.фан.бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс.Т: ТДИУ, 2024 й.

3. Уткина Н.Ю. Объективные и субъективные факторы развития женского предпринимательства в России // Женщина в российском обществе. 2017. № 1 (82). С. 18 .

4. McKinsey Global Institute The power of parity: How advancing women's equality can add \$12 trillion to global growth. Mckinsey.com. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.mckinsey.com/featured-insights/employment-and-growth/how-advancing-womens-equality-can-add-12-trillion-to-global-growth>

5. <https://genderdata.worldbank.org/topics/entrepreneurship> .

УЎК 338.45.01

МИНТАҚАЛАРНИНГ ИЖТИМОЙ-ИҚТИСОДИЙ САЛОҲИЯТИДАН САМАРАЛИ ФОЙДАЛАНИШ

Ю.Ю. Мухаммадиева, ўқитувчи, ТАТУ Қариш филиали, Қариш.

Аннотация. Ўзбекистоннинг иқтисодиётини ривожлантиришда минтақаларнинг ўрни катта. Бунда авваламбор вертикал интеграцияни кучайтиришни тақозо этади. Чунки ҳар бир вилоятни ўзининг минерал ва ресурс бойликларидан келиб чиққан ҳолда, ишлаб чиқариш кучларини жойлаштириш ва ривожлантиришни талаб қилинади.

Калит сўзлар: *эконометрика, интеграция, салоҳият, бозор конъюнктураси, стратегик дастур, иқтисодий зона, саноат зона, диверсификация, минерал бойлик, оптимал, барқарор, субвенция, инвестиция, инновация.*

Аннотация. Роль регионов в развитии экономики Узбекистана велика. Прежде всего, это требует более сильной интеграции. Потому что каждый регион должен размещать и развивать производственные силы на основе своего минерального и ресурсного богатства.

Ключевые слова: *эконометрика, интеграция, потенциал, рыночные условия, стратегическая программа, экономическая зона, промышленная зона, диверсификация, минеральные богатства, оптимальный, устойчивый, субсидия, инвестиции, инновации.*

Abstract. The role of the regions in the development of the economy of Uzbekistan is great. First of all, this requires a stronger integration. Because each region should allocate and develop production forces on the basis of its mineral and resource wealth.

Key words: *econometrics, integration, potential, market conditions, strategic program, economic zone, industrial zone, diversification, mineral wealth, optimal, sustainable, subsidy, investment, innovation.*

Қириш. Ўзбекистон иқтисодиёти чорак асрдан сўнг ривожланишнинг янги босқичини бошлади. Ўтган давр мобайнида мустақил мамлакатимиз иқтисодиётини барча соҳаларида жуда катта ютуқларга эришди. Айниқса, бозор иқтисодиётини шакллантиришда “Ўзбек модели” яратилди. Янги корхоналар очилди, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик тез суръатлар билан ўсди, янги бозор инфратузилмаси ривожлантирилди, аҳолининг моддий фаровонлиги ошди. Ҳар қандай иқтисодиёт ўз ривожланиш йўлида қайтадан кўриб чиқишни тақозо этади. Чунки вақт, давр ўтиши билан иқтисодиётга жаҳондаги глобал ўзгаришлар, янги омиллар, бозор конъюнктурасидаги ҳолатлар ўз таъсирини ўтказди. Шу сабабли, мамлакатдаги сиёсий, иқтисодий, ҳукукий, ижтимоий муносабатларни янгидан кўриб чиқиш ва ривожлантиришни тақозо этади.

Ўзбекистоннинг иқтисодиётини ривожлантиришда минтақаларнинг ўрни катта. Чунки ҳар бир вилоятни ўзининг минерал ва ресурс бойликларидан келиб чиққан ҳолда, ишлаб чиқариш кучларини жойлаштириш ва ривожлантириш талаб қилинади. Айниқса кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик, экспорт салоҳиятини ошириш диверсификацион сиёсатни кучайтириш минтақалар иқтисодиётини барқарорлигини таъминлаш унинг долзарблигини билдиради.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Мазкур масалага, иқтисодчи олимларни ҳам қарашлари эътироф этилган. Хорижий олимлардан Davies S., Hallett M., Kiss J. P., Németh N. ва Vajmósu Z. лар тадқиқотларида ҳамда рус олимлари С.В.Арженовский ва Р.В.Шеховцевнинг тадқиқотлари кўрсатадики, макроструктуранинг асосини ташкил қилувчи фаолият турлари ўртасида устуворликларни танлашда минтақа ихтисослашуви, унинг маҳаллийлаштириш даражаси, инвестицион самарани ва унумдорликни таҳлил қилиш керак. Тадқиқотчилар 2000-2014 йилларда Ростов вилояти фаолият турлари бўйича база

шакллантирган бўлиб, маҳсулот ишлаб чиқариш ва харажатлар ўртасидаги боғлиқликни белгилаб берувчи ишлаб чиқариш функциясидан фойдаланган.

Е.П.Есев ва Л.И.Бушуевнинг тадқиқотида ишлаб чиқилган индикаторлар тизими маълум минтақа қайси объект ва хизматлар билан кўпроқ ёки камроқ

даражада таъминланганини аниқлаш имкон беради, бу эса устуворликлар тизимини тузиш учун асос бўлиб хизмат қилади. Шу мақсадда муаллифлар томонидан аҳолининг турли хизматлар ва инфратузилма билан таъминланганлик тармоқ интеграл индекслари таклиф этилган. Таққослаш учун база сифатида Россия бўйича тармоқлар хизматлари ва инфратузилма билан таъминланганлик ўртача кўрсаткичлари олинган. Мос келувчи ҳудудларда амалда эришилган базавий кўрсаткич қиймати ва кўриб чиқиладиган гуруҳ бўйича мос келувчи кўрсаткичнинг минимал қиймати ўртасидаги фарқни бўлиш йўли билан базавий кўрсаткичлар хусусий индекслари ҳисоблаб чиқилган. Масалан, Ш.Х.Назаров хизматлар соҳасининг ривожланиши ва ўртача киши бошига индикаторлар фойдаланиладиган алоҳида минтақа ҳудудлари учун шартли ЯММ ҳисоб-китоб алгоритмининг келтириб, интеграцияланган индекслардан минтақаларни диагностика қилиш ва панелли маълумотларни корреляцион-регрессион таҳлил қилиш учун фойдаланади.

Тадқиқот методологияси. Тадқиқот методологияси сифатида хизматлар соҳасини ривожлантиришда минтақавий номуносивбликларга оид олимлар фикрини ўрганган ҳолда, кузатиш, сўровнома, статистик таҳлил каби усуллардан фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар. Фақат қисқа муддатда 35-40 дан ортиқ мамлакат иқтисодиёти ва унинг минтақаларига тегишли фармонлар қабул қилинди. Ватанимизда иқтисодни ривожланишининг инновацион типдаги янги модели шакллантирилмоқда.

Мамлакатимиз раҳбари Ш.Мирзиёев таъкидлаганларидек 2017 йилда ватанимиз ривожланишининг янги босқичи бошланди. 2017 йилда амалга оширилган чора-тадбирлар ҳисобига барқарор иқтисодий ўсиш суръатлари 5,3 фоиз, экспорт ҳажми 15 фоиз ошди. Ташқи савдодаги ижобий сальдо 854 млн.

АҚШ долларини, олтин – валюта захиралари 26,5 млрд. АҚШ долларини ташкил қилди. Жорий йилда мамлакатда 12 эркин иқтисодий зона ва 45 саноат

зоналари фаолият олиб бормоқда, янги корхоналар, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожланиши ҳисобига 336 мингта янги иш ўрни яратилди.

Мамлакатда қисқа муддатда 161 катта саноат объектлари ишга туширилди, бу

эса 2018 йилда 1,5 трлн. сўмга янги маҳсулот ишлаб чиқариш имконини яратади.

Ҳозирги ривожланиш босқичининг эътиборли жиҳати шундан иборатки, бунда минтақаларда ишлаб чиқариш, кичик бизнес ва хусусий бизнесни ривожлантиришга қаратилгандир. Шундан келиб чиққан ҳолда, муҳтарам Президентимиз Ш.Мирзиёевни қанотбахш сўзларини айтиб ўтишни лозим топдик: “Минтақалар бой бўлса, мамлакат бой бўлади”. Ҳақиқатдан ҳам шундай, чунки барча минерал ресурслар, ишлаб чиқариш салоҳияти, меҳнатсевар аҳоли минтақаларда жойлашган. Шу билан бирга минтақаларда иқтисодиётни оптимал ривожлантириш баъзи бир номуносивбликларга барҳам бериш учун катта амалий ишлар бажарилиши лозим. Бу ишлар ва чора-тадбирлар тўғрисида мамлакатимиз раҳбари Ўзбекистон тарихида биринчи бўлган ўзининг Олий Мажлисга Мурожаатномасида таъкидлаб ўтди.

Иқтисодий ўсиш минтақаларнинг асосий мақсади ҳисобланади. Иқтисодий ўсиш биринчи навбатда, товар ва хизматларнинг миқдори ўсишда ўз ифодасини топади. Кенг маънода эса жамиятда иқтисодий ўсиш натижасида такрор ишлаб чиқариш ортади, ишлаб чиқариш кучлари ривожланади. Энг асосийси аҳоли турмуш даражаси ўсиб боради, уларнинг маданияти ва фаровонлиги ошади. Шу билан бирга мамлакатимиздаги қазилма бойликлар, иқтисодий салоҳиятини, мавжуд ресурсларимиздан самарали фойдаланиш учун оптимал (энг яхши вариант) йўллари ишлаб чиқиш зарур.

Минтақаларнинг иқтисодий ўсишига тўсқинлик қиладиган муаммоларга минтақа ва туманлар, саноатни номуносивб ривожланганлиги, унинг диверсификация даражаси қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари, инвестициялар жалб қилиш бўйича номуносивбликлар, аҳоли жон

бошига кўрсатилган хизматлар, давлат бюджети даромадларни шакллантиришдаги номутаносиб-ликлар, бюджет харажатларини қоплашдаги ўз даромадларини етишмовчилиги, экспорт ҳажмининг тақсимланиши, кичик бизнес ва хусусий тадбиркор-ликнинг ривожланишдаги номутаносибликлар ва бошқалар. Шулардан келиб чиққан ҳолда “Ҳаракатлар стратегияси” дастурида минтақаларнинг мувозанатини иқтисодий ривожлантириш, уларнинг салоҳиятидан самарали фойдаланиш учун қуйидагилар белгиланган:

- ижтимоий-иқтисодий жадал ривожланиши, халқнинг турмуш даражасини ва даромадларни ошириш учун ҳар бир ҳудуднинг табиий, минерал ва хомашё, саноат, қишлоқ хўжалиги, туризм ва меҳнат салоҳиятидан комплекс ва самарали фойдаланишни таъминлаш;
- ҳудудлар иқтисодиётини модернизация ва диверсификация қилиш миқёсларини кенгайтириш ҳисобига ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш даражасидаги фарқини камайтириш, энг аввало, саноат ва экспорт салоҳиятини ўстириш йўли билан қиёсланган туман ва шаҳарларни жадал ривожлантириш;
- йирик хўжалик бирлашмаларининг маблағларини, инвестицияларни жалб қилиш; субвенцион туман ва шаҳарларни иқтисодиётини жадал ривожлантириш ҳисобига маҳаллий бюджетларнинг даромад базасини кенгайтириш;
- саноат ва бошқа ишлаб чиқариш объектларини жойлаштириш учун шарт-шароитлар яратиш, хусусий тадбиркорликни кенг ривожлантириш ҳамда аҳолининг турмуш даражасини яхшилаш мақсадида ҳудудларнинг ишлаб чиқариш, муҳандислик-коммуникация ва ижтимоий инфратузилмасини янада ривожлантириш ва модернизация қилиш.

Айрим ҳудудлар ўртасида бу соҳада ҳам номутаносибликлар мавжуд. Бунга асосий сабаблардан бири корхона ва хўжалик юритиш субъектларини инвестицион фаолликни пастлигини айтиш мумкин. Ҳудудлар ўртасида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ривожланишидаги номутаносибликлар ҳам бор. Бу соҳалардаги энг катта муаммо шундан иборатки, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг кўпчилиги йирик шаҳарлар ва уларнинг атрофларида жойлашган. Бунинг сабаби қишлоқ туманлари ва кичик аҳоли пунктларида инфратузилма етарли даражада ривожланмаган. Ҳудудларда ҳар 2000 кишига тўғри келадиган кичик бизнес ва тадбиркорлик субъектларининг сонидан ҳам фарқлар бор. Бунда Андижон-20, Тошкент-19, Фарғона-14, Наманган-13 вилоятларнинг кўрсаткичлари юқори бўлиб, қолган вилоятларнинг кўрсаткичи анча пастдир.

Хулоса ва таклифлар. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 22 декабрдаги Олий Мажлисга мурожаатнома маърузасининг учинчи бўлимида ҳудудларни иқтисодий ривожланишни жадаллаштиришга алоҳида эътибор қаратилган. Шундан келиб чиққан ҳолда минтақалар саноатини келажакда ривожлантириш учун қуйидагиларни амалга ошириш лозим:

1. Мавжуд салоҳиятдан самарали фойдаланиш мақсадида шаҳар ва туманлардаги кам қувватли ва бўш турган объектлар қошида кичик саноат зоналарни ташкил этиш ҳамда маҳаллий маҳсулотларни чуқур қайта ишлашни ривожлантиришни таъминлаш.
 2. Вилоятларда аниқланган ўсиш нуқталари негизида ҳамда маҳаллий хомашё ва ресурслардан оқилона фойдаланиш ҳисобига ягона кўшимча қиймат занжирига бирлашган ишлаб чиқариш қувватларни жойларда яратиш.
 3. Ҳудудларда ишлаб чиқаришнинг технологик даражасини ошириш, яъни юқори технологияли экспортбоп ва импорт ўрнини босувчи тайёр маҳсулотларни ишлаб чиқариш учун минтақаларда махсус индустриал-саноат зоналарни ривожлантириш.
 4. Ҳудудларда интеграция жараёнларни кучайтириш, бунда табиий, иқтисодий салоҳият, ресурс ва капитал, рақобат, кластер устунликларидан самарали фойдаланишни кенгайтириш.
- Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда, айтиш мумкинки, минтақаларнинг ижтимоий-иқтисодий даражасини янада кўтариш учун, авваламбор уларнинг минерал хомашё базасидан самарали фойдаланиш, ишлаб чиқаришга юқори технологияларни киритиш, замонавий

талабларга жавоб берадиган рақобатга чидамли маҳсулотларни ишлаб чиқариш, мувозанатли ва оптимал иқтисодиёт яратиш, бошқаришни корпоратив усулларида фойдаланиш зарур.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги фармони.
//Халқ сўзи, 2017 й. 08.02. №28 (6722).
2. Мухаммадиева Ю. Ю. Қашқадарё вилояти иқтисодий таҳлили. ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2023 SJIF(2023)-3,778 Volume-1, Issue-11li.371-374
3. Мухаммадиева Ю. Ю. Economic analysis of the region's power to attract foreign investments. Journal of science-innovative research in Uzbekistan. 239-243
4. Мухаммадиева Ю.Ю. Минтақа салоҳиятидан самарали фойдаланишда бозор иқтисодиётининг роли. Бизнес-эксперт №12-2023 (43-45)

УЎК: 338.462.624.02

АВТОТРАНСПОРТ ВОСИТАЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШНИ БАҲОЛАШ ХУСУСИЯТЛАРИ

Ж. Норқобилов, мустақил изланувчи, Қариш давлат техника университети, Қариш

Аннотация. Мақолада автотранспорт воситаларидан фойдаланишни баҳолашнинг пайдо бўлиши ва уларнинг ривожланишидаги босқичлари ўз аксини топган. Шунингдек, автотранспорт воситаларини баҳолаш хусусиятлари, ривожланиши, автотранспорт воситаларидан фойдаланишда аҳолининг турмуш сифатини ошириш борасида автотранспорт воситаларини баҳолашни самарали ривожлантириш, автотранспорт воситаларини баҳолаш бошқа турдаги объектларни баҳолашдан принципиал фарқланиши таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: автотранспорт воситалари, баҳолаш, аҳоли турмуш сифати, қиймат, ижтимоий-иқтисодий ривожланиш, миллий анъана ва қадриятлар, ривожланиш босқичлари

Аннотация. В статье отражено возникновение оценки использование транспортных средств и этапы ее развития. Также рассмотрены особенности и развитие оценки транспортных средств, эффективное развитие оценки транспортных средств с точки зрения улучшения качества жизни населения при использовании транспортных средств, повышения достоверности результатов оценки.

Ключевые слова: транспортные средства, оценка, качество жизни населения, ценность, социально-экономическое развитие, национальные традиции и ценности, этапы развития.

Abstract. The article reflects the emergence of vehicle evaluation and the stages of their development. Also, the characteristics and development of motor vehicle evaluation, the effective development of motor vehicle evaluation in terms of improving the quality of life of the population in the use of motor vehicles, increasing the level of reliability of the evaluation results, and the principle difference of motor vehicle evaluation from the evaluation of other types of objects were analyzed.

Key words: motor vehicles, assessment, features, population quality of life, value, socio-economic development, population needs, national traditions and values, stages of development

Кириш. Мулк сифатида автотранспорт воситалари ўзига хос томонларга эга ва баҳолаш жараёнида унинг бу хусусиятлари бирламчи омил сифатида қаралади. Шу сабабли замонавий бозор иқтисодиёти шароитида автотранспорт воситаларининг шаффоф, ҳаққоний, адолатли қийматини аниқлаш бугунги кунда долзарб масалалардан бири бўлиб қолмоқда. Автотранспорт воситаларини баҳолашни ривожлантиришда амалга оширилаётган тадқиқотлар таркибида молия сектори ва хусусийлаштириш жараёнини тартибга солиш, баҳолашнинг ёндашув ва усуллари такомиллаштириш каби йўналишларга устувор даражада қаралмоқда. Амалга оширилаётган тадқиқотлар таркибида автотранспорт воситаларини баҳолаш услубиятини натижаларнинг ишончлилиқ даражасига кўра такомиллаштириш, баҳолашнинг самарали фаолияти муаммоларини бартараф этишнинг самарали йўллари асослаш, баҳолашнинг ташкилий-иқтисодий асосларини

такомиллаштириш муҳим аҳамият касб этмоқда.

Мамлакатимизда аҳолининг турмуш сифатини ошириш борасида автотранспорт воситаларини баҳолашни самарали ривожлантириш, баҳолаш натижаларининг ишончлилики даражасини ошириш ва очиқликни таъминлаш кабилар юзасидан мақсадли чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Бу борада автотранспорт воситаларини баҳолаш таснифини такомиллаштириш, баҳолашнинг самарадорлигини белгиловчи кўп ўлчовли иқтисодий-математик моделини яратиш, баҳолаш хизматларининг барқарор ривожланиш истикболлари бўйича илмий изланишларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сонли “2022 – 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги фармони, 2019 йил 1 июлдаги ПҚ-4381-сонли “Баҳолаш фаолиятини янада такомиллаштириш ҳамда паст рентабелли ва фаолият юритмаётган давлат иштирокидаги корхоналарни сотиш механизмларини соддалаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”, 2018 йил 1 июндаги ПҚ-3764-сонли “Баҳолаш хизматлари бозорини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”, 2008 йил 24 апрелдаги ПҚ-843-сонли “Баҳоловчи ташкилотлар фаолиятини янада такомиллаштириш ва кўрсатилаётган хизматлар сифати учун уларнинг масъулиятини ошириш тўғрисида”ги қарорлари ҳамда соҳага оид бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишга ушбу тадқиқот муайян даражада хизмат қилади.

Мавзуга оид адабиётлар шарҳи. Автотранспорт воситаларидан фойдаланишни баҳолаш хусусиятлари муаммолари миллий ва хорижий олимлар ҳамда миллий мутахассис-тадқиқотчилар томонидан кенг ўрганилмоқда. Хорижий олимлар Дж.Фишмен, Ш.П.Пратт, К.Гриффит, К.Уилсон[1], А.В.Юдин[2] кабилар бизнес (корхона), машина ва ускуналарни баҳолаш хизматларини ўрганишган, аммо автотранспорт воситаларини баҳолаш хизматларининг ўзига хос томонлари ушбу олимлар ишларида чуқур ўрганилмаган.

Миллий иқтисодчи олимларимиздан Б.Беркинов[3], М.М.Мухаммедов[4], А.И.Аликулов[5] ва бошқа олимларнинг тадқиқотлари бизнесни баҳолашнинг назарий ва услубий жиҳатлари ёритилган. Ушбу олимларнинг илмий ишларидан фойдаланган ҳолда автотранспорт воситаларини баҳолаш хизматларининг назарий асослари тадқиқ қилинган ва уни такомиллаштириш бўйича изланишлар олиб борилган. Мулк сифатида автотранспорт воситалари ўзига хос томонларга эга ва баҳолаш жараёнида уларнинг бу хусусиятлари бирламчи омил сифатида қаралади. Шу сабабли замонавий бозор иқтисодиёти шароитида автотранспорт воситаларини баҳолашнинг методикасини такомиллаштириш орқали унинг самарадорлигини ошириш бугунги кунда долзарб масалалардан бири бўлиб қолмоқда.

Тадқиқот методологияси. Тадқиқот жараёнида автотранспорт воситаларидан фойдаланишни баҳолаш хусусиятлари ва ривожланиш босқичлари масалалари қиёсий фикрлаш, индукция ва дедукция ҳамда абстракция усулларидан кенг фойдаланилган.

Таҳлиллар ва хулосалар. Автотранспорт воситаларидан фойдаланишни баҳолаш хусусиятлари ва баҳолашни тартибга солишнинг технологик жиҳатлари шундан иборатки, у махсус умумий қабул қилинган усуллар билан амалга оширилиши лозим. Мазкур жиҳатлар турли активлар қийматини аниқлаш меъёрлари, талаблари, қоидалари ва усулларини ўз ичига қамраб олади. Улар баҳолашни амалга оширишнинг илғор технологияларини ишлаб чиқиш ва жорий этиш зарурлигини назарда тутди.

Баҳолашни тартибга солишнинг ижтимоий жиҳатлари фаолиятнинг ушбу тури билан банд мутахассисларнинг ўзига хос хусусиятлари ва уларга нисбатан қўйиладиган талаблардан иборат бўлиб, баҳоловчиларнинг жавобгарлиги, профессионалиги ва мустақиллигини ўз ичига олади.

Баҳолашнинг турларидан бири кўчар мулкни баҳолаш бўлиб, унинг хизматлари таркибида автотранспорт воситаларини баҳолаш хизматлари алоҳида ўринга эга. Бунда баҳолаш фаолиятининг асосий мақсади бўлиб автотранспорт воситаларига эгалик қилиш, тасарруф этиш ва фойдаланиш билан боғлиқ жисмоний шахслар, юридик шахслар ва давлат ўртасида ҳуқуқий муносабатлар юзага келганда автотранспорт воситалари қийматини аниқлаш ҳисобланади.

Автотранспорт воситаларини баҳолаш бошқа турдаги объектларни баҳолашдан принципиал фарқ қилади. Бу қуйидаги асосий сабаблар билан асосланади:

- автотранспорт воситаларини баҳолашнинг бошқа объектларидан қатор сезиларли функционал, конструктив ва эксплуатацион фарқларга эга;
- автотранспорт воситалари қийматига таъсир қиладиган омиллар таркиби ва таъсири бошқа баҳолаш объектлариникидан кескин фарқланади;
- автотранспорт воситаларига нисбатан ҳуқуқий, ташкилий, информацион ва услубий жиҳатлари ўзига хос специфик хусусиятларига эга;
- автотранспорт воситалари мобил воситалар ҳисобланади ва юқори хавфли объектлар сифатида тавсифланади, бу эса қийматни баҳолашга алоҳида мажбуриятларни юклайди;
- автотранспорт воситаларининг ривожланган иккиламчи бозори уларни баҳолашда қиёсий ёндашувнинг устунлигини белгилайди, унинг таркиби ва параметрлари эса баҳолаш объектларининг бошқа турлари товар бозоридан кескин фарқланади.

Мавжуд норматив, услубий, информацион ва ташкилий таъминотининг концептуал ва методологик асосининг йўқлиги сабабли автотранспорт воситаларига нисбатан қийматни баҳолаш аҳамиятли даражада субъектив характерга эга ва баҳолаш бўйича хизматларнинг зарурий даражадаги сифатини таъминлай олмайди.

Автотранспорт воситаларидан фойдаланишни баҳолаш хусусиятларининг ижтимоий-иқтисодий ривожланиши автотранспорт соҳаси корхоналарини хусусийлаштириш, асосий воситаларни қайта баҳолаш, фонд бозорини шакллантириш, суғурталаш, кредит бериш ва бошқа ҳолларда бозор иқтисодиётининг ҳуқуқий ва молиявий шарт-шароитларига мослашиши билан тавсифланади. Шу муносабат билан автомобилсозлик саноатининг асосий активлари бўлган автотранспорт воситаларини баҳолашга қаратилган янги хизмат турига эҳтиёж сезилмоқда. Ушбу турдаги активларни баҳолашга бўлган эҳтиёж мамлакатда автомобиллаштиришнинг барқарор ўсиши туфайли доимий равишда ошиб бораётганлигини алоҳида қайд этиш мақсадга мувофиқ.

Бундан ташқари, автотранспорт воситаларини баҳолаш асосий автотранспорт фаолияти билан бевосита боғлиқ бўлиб, автотранспорт корхоналарига тақдим этилаётган хизматларнинг қўшимча тури сифатида тавсия этилиши мумкин, бу эса молиявий кўрсаткичларни яхшилашга имкон беради ва мамлакат иқтисодиётида бозор трансформациялари натижасида бўшатишган автотранспорт соҳасининг профессионал кадрлари учун қўшимча иш ўринлари яратиш бўйича ижтимоий вазифани ҳал қилади.

Баҳолашнинг амалий эҳтиёжи замонавий қиймат назарияси ва иқтисодий методологиясининг бир қисми бўлган баҳолаш фаолиятини илмий қўллаб-қувватлаш шаклланишининг фаол жараёнини рағбатлантиради. Ҳозирги вақтда, умуман олганда, баҳолаш методологиясининг умумий тизим даражасининг асосий тамойиллари ва қоидалари шаклланган бўлиб, уларнинг услубий воситалари, уларнинг бутун тизим сифатлари ва синтетик тузилиши туфайли баҳолаш фаолиятининг аниқ йўналишларида фойдаланиш мумкин эмас, улардан бири автотранспорт воситаларига нисбатан қийматни баҳолаш ҳисобланади.

Ушбу масала муҳим иқтисодий аҳамиятига эга булиб, қатор муаммоларни ечиш имкониятини беради:

- мавжуд меъёрий, услубий, ахборот, ташкилий ва ўқув-услубий таъминотнинг концептуал ва услубий асослари йўқлиги сабабли, автотранспорт воситалари учун харажатлар сметаси асосан субъектив тавсифга эга бўлиб, керакли даражани таъминлай олмайди, баҳолаш хизматларининг сифати ва уларнинг амалдаги истеъмолчилар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги қонун ҳужжатлари талабларига мувофиқлигини етарли даражада таъминлай олмайди. Бу эса ўз навбатида мамлакат иқтисодиётида автотранспорт воситаларини баҳолаш билан боғлиқ катта иқтисодий йўқотишларга олиб келади;
- автотранспорт қийматни баҳолаш бўйича хизматларни кўрсатишнинг илмий асосланган услубияти мавжуд эмаслиги истеъмолчиларининг катта миқдордаги моддий ва маънавий зарар кўришига сабаб бўлмоқда. Жумладан биргина йўл-транспорт ҳодисалари натижасида етказилган

моддий зарар миқдори тўғрисидаги ахборотларнинг объективлиги сезиларли даражада камаяди, бу йўл ҳаракати хавфсизлигини дастурий бошқаришнинг мақсадли кўрсаткичларидан бири ҳисобланади ва автотранспортда хавфсизлик муаммоларини ҳал қилишда жамоатчиликнинг фаол аралашувига туртки бўлади.

Ушбу муаммоларнинг илмий жиҳатдан ҳал этилиши баҳоловчилар учун ҳам долзарбдир. Автотранспорт воситаларини баҳолаш бозори жуда катта сиғимга эга бўлиб, ҳар йили баҳолашни талаб қиладиган катта ҳажмдаги автотранспорт операциялари ўтказилади ва йўл-транспорт ҳодисаларида зарар кўрган кўп миқдорда автотранспорт воситалари баҳоланади. Шунингдек, автотранспорт воситаларининг қийматини божхона мақсадларида, солиққа тортиш ва суғурта қилиш мақсадларида баҳолаш хизматлари бозорининг сектори ҳам йирик улушни ташкил этади.

Автотранспорт воситаларини баҳолаш деганда мутахассис томонидан асосий баҳолаш тамойиллари асосида баҳолашнинг ёндашувлари ва усулларини қўллаш орқали автотранспорт воситаларининг изланаётган (тавсия этилаётган) қийматини аниқ вақт лаҳзаси ва маконида маълум тартиб-таомиллар ва ҳаракатлар асосида амалга ошириладиган мақсадга йўналтирилган ва мантиқий кетма-кетликда аниқлаш жараёни тушунилади. Баҳолаш хизмати профессионал асосга эга мутахассис – баҳоловчи томонидан амалга оширилади. Ўзбекистонда, бошқа мамлакатлардан фарқли равишда, баҳолаш хизматлари фақатгина ҳуқуқий субъектлар томонидан кўрсатилади (бошқа мамлакатларда баҳоловчи яқка тадбиркор сифатида ҳам фаолият юритиши мумкин). Ушбу ташкилотларда шартнома асосида фаолият юритаётган малака сертификатига эга баҳоловчиларгина ўз хизматларини сотишлари мумкин.

Шу ўринда автотранспорт воситаларининг қиймати” тушунчасига ҳам изоҳ бериб ўтиш мақсадга мувофиқ. Бу тушунча автотранспорт воситаларини баҳолаш соҳаси мутахассис олимлари томонидан таърифланган. Мазкур таърифларни таҳлил қилган ҳолда, энг мақбул хусусиятларни эътиборга олган ҳолда қуйидаги муаллиф таърифи ишлаб чиқилди: “Автотранспорт воситаларининг қиймати деганда автотранспорт воситаларининг аниқ бир вақт лаҳзасида бозордаги ҳолатдан келиб чиққан ҳолда ҳаридор ва сотувчи ўртасида белгиланган қадрининг пулдаги ифодаси тушунилади”.

Соҳага оид илмий изланишларни ўрганиш асосида “Автотранспорт воситаларини баҳолаш хизматлари” тушунчасининг бугунги кунда аниқ таърифи ишлаб чиқилмаганлиги ҳақида хулоса қилиш мумкин. Мавжуд адабиётлар ва илмий ишларни ўрганган ва таҳлил қилган ҳолда қуйидаги таърифни ишлаб чиқдик: Автотранспорт воситаларини баҳолаш лицензияли баҳолаш ташкилотларининг хизматлар истеъмолчиси (буюртмачи) буюртмасига асосан баҳолаш мақсади ва танланган қиймат турига мувофиқ автотранспорт воситаларининг бозор ёки бошқа қийматини аниқлашга қаратилган баҳолаш хизматларининг тури тушунилади.

Баҳолаш объекти манфаатдор шахсларнинг манфаатлари ва баҳолаш натижаларидан фойдаланиш мақсадлари нуктаи назардан турлича қийматларга эга бўлиши мумкин. Шунинг учун қиймат тушунчасини қўллашни фақат аниқланаётган қийматнинг аниқ турини кўрсатиш билан амалга ошириш мумкин бўлади.

Хулоса ва тақлифлар. Автотранспорт воситаларини баҳолашнинг миллий иктисодиётда тутган ўрни ва аҳамияти, автотранспорт воситаларини баҳолашнинг моҳияти ва мазмуни ҳамда келиб чиқиш сабаблари, шунингдек ўзига хос хусусиятлари очиб берилди. Энг асосий хусусиятларидан бири – бу автотранспорт воситалари кўчмас мулк, корхона ва номоддий активлар сингари давлат рўйхатидан ўтказилиши ва эғалик ҳуқуқи тасдиқланишидир.

Баҳолашнинг алоҳида тури сифатида автотранспорт воситаларини баҳолаш тушунчасининг муаллифлик таърифи ишлаб чиқилди: **“Автотранспорт воситаларини баҳолаш** деганда лицензияли баҳолаш ташкилотларининг истеъмолчиси (буюртмачи) буюртмасига асосан баҳолаш мақсади ва танланган қиймат турига мувофиқ автотранспорт воситаларининг бозор ёки бошқа қийматини аниқлашга қаратилган баҳолашнинг тури тушунилади”.

Мулк қиймати – сотувчи ва ҳаридорнинг мулкдан олиниши мумкин бўлган наф ва мулк қадрининг пулдаги ифодаси. Автотранспорт воситалари қиймати турларининг таърифлари

манфаатдор шахсларнинг манфаатлари ва баҳолаш натижаларидан фойдаланиш мақсадлари нуктаи назардан такомиллаштирилди.

4. Миллий ва хорижий адабиётлар ҳамда соҳа мутахассислари ва олимларнинг илмий ишларини ўрганиш асосида, замонавий баҳолаш ёндашувларини ҳисобга олган ҳолда автотранспорт воситаларининг замонавий таснифи ишлаб чиқилди. Баҳолаш нуктаи назардан автотранспорт воситаларининг таснифи баҳоловчиларга баҳолаш объекти мансуб бўлган бозорни таҳлил қилиш, аналогларни ва турдош объектларни танлаш имконини беради.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Фишмен Дж., Пратт Ш.П., Гриффит К., Уилсон К. Руководство по оценке стоимости бизнеса. Пер. с англ. Л.И. Лопатников. Российское издание под редакцией В.М. Рутгайзера. – М.: ЗАО КВИНТО-КОНСАЛТИНГ, 2000. – 388 с.;

2. Юдин А.В. Оценка стоимости транспортных средств. – М.: Московская финансово-промышленная академия, 2005. – 75 с.

3. Беркинов Б., Кравченко А. Бизнесни баҳолаш: Ўқув қўлланма. – Т.: Иқтисод ва молия, 2007. – 152 б.;

4. Мухаммедов М.М. ва бошқалар. Иқтисодиёт назарияси. Дарслик. – Т.: Fan va texnologiyalar, 2018. – 272 б.; Ходиев Б.,

5. Аликулов А. И. Харажатлар ҳисоби ва таҳлилининг назарий ҳамда амалий масалалари. Монография. – Т.: Фан ва технология, 2010. – 196 б.

УДК 338.48:004.42

РАЗВИТИЕ РЕГИОНАЛЬНОГО ТУРИЗМА ЧЕРЕЗ ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ

Р.Ш.Рофеева, докторант, Международный университет туризма и культурного наследия “Шелковый путь”, Самарканд

Annotatsiya. Maqolada axborot texnologiyalarining mintaqaviy turizmni rivojlantirishga ta'siri ko'rib chiqilib, hududlarning raqobatbardoshligini oshirishda ularni joriy etish muhimligi ta'kidlangan. Raqamli platformalar, virtual va to'ldirilgan reallik, shuningdek, katta ma'lumotlarni tahlil qilish kabi vositalarga alohida e'tibor qaratilmoqda. Raqamlashtirish sharoitida mintaqaviy turizm industriyasi oldida turgan istiqbollar va vazifalar belgilab berilgan.

Kalit so'zlar: mintaqaviy turizm, axborot texnologiyalari, raqamli platformalar, kengaytirilgan reallik, katta ma'lumotlar.

Аннотация. В статье исследуется влияние информационных технологий на развитие регионального туризма, подчеркивается значимость их внедрения для повышения конкурентоспособности регионов. Особое внимание уделяется таким инструментам, как цифровые платформы, виртуальная и дополненная реальность, а также анализ больших данных. Обозначены перспективы и вызовы, стоящие перед индустрией регионального туризма в условиях цифровизации.

Ключевые слова: региональный туризм, информационные технологии, цифровые платформы, дополненная реальность, big data.

Abstract. The article investigates the impact of information technologies on the development of regional tourism, emphasizing the importance of their implementation for improving the competitiveness of regions. Special attention is paid to such tools as digital platforms, virtual and augmented reality, as well as big data analysis. The perspectives and challenges facing the regional tourism industry in the conditions of digitalization are outlined.

Keywords: regional tourism, information technology, digital platforms, augmented reality, big data.

Введение. Технологии играют центральную роль в современной жизни, формируя наш образ жизни, работы и общения. Они изменили практически каждый аспект нашей повседневной жизни, сделав задачи проще, быстрее и часто эффективнее. От смартфонов и интернета до передового медицинского оборудования и систем возобновляемой энергии технологии продолжают стимулировать прогресс и инновации во всех секторах. Современные информационные технологии играют ключевую роль в развитии регионального туризма,

предоставляя новые возможности для привлечения туристов и оптимизации внутренних процессов. Усиленная конкуренция среди туристических направлений делает актуальным использование цифровых решений для создания устойчивых конкурентных преимуществ. Данная статья направлена на исследование влияния ИТ на различные аспекты туризма и на выявление перспективных направлений их применения.

Теоретическая часть. Информационные технологии оказывают многогранное влияние на индустрию туризма. Это влияние проявляется в таких аспектах, как улучшение клиентского опыта, повышение эффективности управления ресурсами и развитие туристических продуктов. В данной теоретической части мы рассмотрим ключевые направления внедрения ИТ в туризм и их влияние на региональный уровень. Одно из самых больших изменений касается планирования и бронирования путешествий. Онлайн-турагентства (ОТА), такие как Booking.com, Expedia и Airbnb, позволяют путешественникам сравнивать цены, читать отзывы и мгновенно бронировать жилье, авиабилеты и туры. Мобильные приложения и веб-сайты заменили необходимость в бумажных билетах и туристических брошюрах, сделав процесс более быстрым и удобным.

Роль цифровых платформ. Цифровые платформы, такие как Booking.com, Airbnb и TripAdvisor, оказывают значительное влияние на рынок туристических услуг. Они предоставляют туристам удобные инструменты для поиска и бронирования размещений, экскурсий и иных туристических активностей. Этот процесс значительно сократил время и усилия, необходимые для планирования поездок и повышает доступность информации для пользователей.

Цифровые платформы также способствуют повышению прозрачности рынка, поскольку содержат отзывы и рейтинги, оставляемые пользователями. Это позволяет потенциальным туристам делать более обоснованный выбор, что в свою очередь стимулирует представителей туристической индустрии улучшать качество и конкурентоспособность своих предложений [1].

Аналитика данных (Big Data). Использование аналитики данных позволяет регионам более точно прогнозировать туристические потоки и адаптировать свои предложения в соответствии с потребностями разных групп туристов. Инструменты Big Data помогают собирать и анализировать данные о поведении туристов, их предпочтениях и особенностях потребления услуг.

Региональные власти могут использовать эти данные для разработки маркетинговых стратегий, которые направлены на увеличение посещаемости и удовлетворенности туристов. Это позволяет оптимизировать расходы на продвижение и стимулировать возвращение туристов [2].

Дополненная и виртуальная реальность. Виртуальная реальность (VR) и дополненная реальность (AR) открывают новые возможности для улучшения туристического опыта. С их помощью можно создать интерактивные экскурсии, предоставить виртуальный доступ к отдаленным достопримечательностям и сделать процесс исследования местности более увлекательным.

Например, музеи и исторические места могут использовать VR, чтобы воссоздавать сцены из прошлого, тогда как AR может предоставлять дополнительную информацию о текущих экспонатах или маркерных объектах в реальном времени. Это позволяет углубить понимание туристов о регионе и стимулирует их интерес к его культурному и историческому наследию [3].

Интеграция информационных технологий в региональный туризм способствует более эффективному управлению, улучшению качества туристических продуктов и услуг, а также позволяет лучше удовлетворять потребности посетителей. Использование цифровых платформ, аналитики данных и технологий дополненной и виртуальной реальности даст регионам значительное преимущество в конкурентной борьбе, расширяя их возможности по привлечению и удержанию туристов.

Методы. Для эффективного развития регионального туризма с использованием информационных технологий необходимо реализовать несколько ключевых методик, направленных на улучшение как пользовательского опыта, так и операционной эффективности. Здесь мы рассмотрим основные методы внедрения IT в туризм.

1. Внедрение цифровых платформ

Использование онлайн-сервисов для упрощения процессов бронирования и предоставления информации о регионе является одной из важных инициатив. Цифровые платформы, такие как Booking.com и Airbnb, делают эти процессы простыми и доступными для пользователей. Для региональных туристических агентств и компаний использование этих платформ может расширить охват аудитории и привлечь больше туристов за счет повышения видимости и доступности их предложений. Это также позволяет интегрировать локальные услуги в глобальные системы дистрибуции, что способствует их конкурентоспособности.

2. Аналитика данных

Сбор и анализ данных о взаимодействии туристов с региональными предложениями через CRM-системы является важным для создания персонализированных услуг. Построение более точного профиля путешественников позволяет регионам разрабатывать предложения, которые учитывают индивидуальные предпочтения и потребности. Это способствует увеличению удовлетворенности клиентов и лояльности к региону. Внедрение инструментов анализа данных помогает регионам более точно сегментировать рынок и адаптировать маркетинговые кампании.

3. Интерактивные технологии

Разработка мобильных приложений с элементами дополненной реальности (AR) заключается в создании инновационных решений, которые обогащают туристический опыт. Такие приложения могут предоставлять информацию о достопримечательностях в реальном времени, добавляя исторические факты, отзывы или визуальные реконструкции прямо на экране устройства пользователя. Это позволяет туристам глубже погрузиться в изучаемый регион и делать свои путешествия более информативными и интерактивными.

4. Образовательные инициативы

Повышение уровня цифровой грамотности среди работников туристической индустрии играет ключевую роль в эффективном применении IT-решений. Организация тренингов и образовательных программ, направленных на обучение сотрудников навыкам работы с современными технологиями, помогает использовать их потенциал на практике. Это включает в себя как базовые знания о цифровых платформах и CRM-системах, так и более углубленное изучение аналитических инструментов и технологий дополненной реальности.

Методы внедрения информационных технологий в региональный туризм требуют системного подхода и стратегической направленности. Использование цифровых платформ, аналитики данных, интерактивных технологий и образовательных инициатив позволяет регионам не только адаптироваться к современным условиям рынка, но и существенно повысить свою привлекательность и эффективность. Эти методы обеспечивают региональным туристическим компаниям необходимые инструменты для развития и укрепления своего положения в индустрии.

Выводы. Информационные технологии представляют собой важный ресурс для развития регионального туризма, предлагая стратегии, направленные на повышение эффективности и конкурентоспособности. Внедрение цифровых решений позволяет регионам не только привлечь больше туристов, но и улучшить управление ресурсами, предоставляя персонализированные и инновационные предложения. Сочетание технологий с традиционными методами управления и маркетинга способствует созданию устойчивых туристических систем, способных адаптироваться к быстро меняющимся условиям рынка.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Buhalis, D., & Law, R. (2008). Progress in information technology and tourism management: 20 years on and 10 years after the Internet—the state of eTourism research. "Tourism Management," 29(4), 609-623.
2. Gretzel, U., Sigala, M., Xiang, Z., & Koo, C. (2015). Smart tourism: Foundations and developments. "Electronic Markets," 25(3), 179-188.

3. Jung, T., tom Dieck, M. C., Lee, H., & Chung, N. (2016). Effects of virtual reality and augmented reality on visitor experiences in museum. In "Information and Communication Technologies in Tourism 2016" (pp. 621-635).

УДК 640.41

ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В УПРАВЛЕНИЕ ТУРИСТИЧЕСКИМИ УСЛУГАМИ

М.Г.Сайдалиева, студент, университет Науки и технологии, Ташкент

Н.Х.Исаева, доц., университет Науки и технологии, Ташкент

Annotatsiya. Ushbu maqolada turizm va mehmondo'stlik sohalarini o'zgartirayotgan innovatsion texnologiyalar o'rganiladi hamda ularning kelajakdagi rivojlanish salohiyati tahlil qilinadi. Ilmiy ma'lumotlarga asoslangan holda, maqolada ijtimoiy innovatsiyalar misollari keltiriladi, ayniqsa iste'molchilar tajribasi va biznes daromadlarini oshirish yo'llariga alohida e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar: turizm, mehmondo'stlik sohasi, innovatsiyalar, innovatsion jarayon, jarayonlarni avtomatlashtirish, raqamlashtirish, istiqbol.

Аннотация. Эта статья исследует инновационные технологии, преобразующие туристическую и гостиничную индустрии, и анализирует их потенциал для будущего развития. Основываясь на научных данных, статья демонстрирует примеры социальных инноваций, фокусируясь на опыте потребителей и повышении доходности бизнеса.

Ключевые слова: туризм, сферы гостеприимства, инновации, инновационный процесс, автоматизация процессов, цифровизация, перспективы.

Abstract. This article explores innovative technologies transforming the tourism and hospitality industries and analyzes their potential for future development. Based on scientific data, the article presents examples of social innovations, with a particular focus on consumer experience and increasing business profitability.

Keywords: tourism, hospitality sector, innovation, innovation process, process automation, digitalization, prospects.

Введение. Инновационная деятельность на сегодняшний день представляет собой совокупность научных, управленческих, экономических и коммерческих мероприятий, направленных на создание инноваций. При этом важно отметить, что такую деятельность можно считать инновационной лишь в том случае, если в нее включаются новые знания, технологии, опыт, методы и подходы, которые приводят к получению положительных результатов, востребованных в обществе. Инновационную деятельность предприятия можно охарактеризовать как коллективную работу всех сотрудников, ориентированную на разработку и внедрение различных новшеств. Эта деятельность носит системный характер и формирует соответствующую среду и субъекты инновационных технологий.

Инновациями в туризме являются мероприятия, обладающие качественной новизной и способствующие позитивным изменениям в отрасли. Признание инновационного процесса происходит через туристический рынок, уровень удовлетворенности клиентов и, в первую очередь, благодаря принятию совместных решений туристическими организациями и органами управления на разных уровнях.

Литература и методы исследования. Для достижения поставленных целей был использован комплексный подход, включающий:

Анализ литературы: изучение научных публикаций, отраслевых отчетов и кейсов внедрения технологий в туристической отрасли за последние 5 лет.

Контент-анализ: исследование онлайн-ресурсов туристических компаний для выявления используемых инновационных решений.

Сравнительный анализ: сопоставление результатов применения различных технологий в управлении туристическими услугами в разных регионах.

Экспертные интервью: сбор мнений специалистов в области цифровизации туризма. Используя выше перечисленные методы сделан вывод, что, инновации, как движущая сила

научно-технического прогресса, особенно в высокотехнологичных областях, представляют собой процесс внедрения новых или усовершенствованных продуктов, технологий, услуг и социальных решений. В гостиничном бизнесе инновации проявляются в использовании новых ресурсов, оптимизации производства и потребления (включая современный маркетинг и менеджмент), освоении новых рынков, а также применении современных технологий и устройств. Особенно сильное влияние на гостиничную индустрию оказывает внедрение компьютерных и сетевых технологий в условиях глобализации. Передовые технологии повышают конкурентоспособность и прибыльность гостиничных предприятий, расширяют клиентскую базу, позволяют адаптировать структуру персонала и требования к его квалификации, а также улучшать качество продуктов и услуг.

Управление региональными туристическими продуктами — сложный процесс, охватывающий современные управленческие практики, методы воспроизводства и многогранность самого турпродукта. Интеграционная природа туристической технологической платформы позволяет преодолеть эти сложности. Инновационные управленческие технологии внутри платформы создают взаимосвязи и взаимозависимости между ее участниками, оптимизируя тем самым процессы создания и реализации региональных турпродуктов.

Главная цель любого отеля — предоставление услуг высочайшего качества, что напрямую связано с эффективностью его работы. Гостиница функционирует круглосуточно, как сложный механизм, где качество обслуживания всецело зависит от работы персонала. Человеческий фактор — ключевой элемент в гостиничном бизнесе. Однако, даже один и тот же сотрудник может демонстрировать разный уровень обслуживания в разные дни, поскольку на его производительность влияют личные обстоятельства и субъективные факторы.

Для поддержания высокой эффективности управления персоналом, гостиницы разрабатывают собственные системы оценки сотрудников. Универсальной системы пока не существует, и каждый отель адаптирует ее под свои нужды. Однако, любая система оценки должна быть объективной, с понятными для сотрудников критериями. Результаты оценки следует обсуждать конфиденциально, только между сотрудником и его непосредственным руководителем.

Инновационная деятельность представляет собой комплекс научных, управленческих, экономических и коммерческих действий, результатом которых являются инновации. Важным условием является применение новых знаний, технологий, опыта и методов для достижения положительного эффекта, имеющего широкую общественную ценность. Инновационная деятельность предприятия — это совместная работа сотрудников, направленная на разработку и внедрение различных нововведений. Системный характер этой деятельности формирует среду и определяет участников процесса создания и использования инновационных технологий. Персонализированный сервис, основанный на цифровых технологиях, становится ключевым конкурентным преимуществом в туристической и гостиничной индустрии. Для понимания потребностей клиентов необходимо собрать, обработать и систематизировать большой объем данных об их предыдущем опыте путешествий и проживания в отелях. Это позволяет создать виртуальный профиль туриста, смоделировать его потребности с помощью искусственного интеллекта и предложить удаленные консультации через чат-боты. Системы с ИИ обеспечивают быстрый и точный доступ к информации, предлагая клиентам различные решения. Например, отели Hilton используют подобные системы для предоставления персонализированной туристической информации своим гостям.

Результаты. Разработка собственных систем оценки персонала позволяет гостиницам поддерживать высокую эффективность управления кадрами. Универсальной системы не существует, поэтому каждый отель создает свою, учитывая специфику деятельности. В любом случае, такая система должна быть объективной, с прозрачными и понятными для сотрудников критериями. Обсуждение результатов оценки должно происходить

конфиденциально, исключительно между сотрудником и его непосредственным руководителем.

Сегодня имидж отеля формируется множеством факторов, среди которых качество обслуживания и ценовая политика играют решающую роль. К сожалению, во многих отечественных гостиницах высокие цены не соответствуют качеству предоставляемых услуг. Для привлечения клиентов необходимо продемонстрировать уникальность своего предложения. Например, учитывая растущее число путешествующих пожилых людей, специальные предложения, адаптированное меню и интересные развлечения помогут привлечь и удержать эту категорию гостей. Для семей с детьми важно создать комфортную атмосферу, ориентированную как на взрослых, так и на маленьких постояльцев.

1. Влияние цифровизации на управление туристическими услугами. Инновационные технологии значительно расширяют возможности туристических компаний: автоматизация бронирования, виртуальные экскурсии, электронные платежи, динамическое ценообразование.

Технологии позволяют сократить операционные расходы, повысить скорость обслуживания клиентов и создать более точечные маркетинговые стратегии.

2. Использование искусственного интеллекта. Искусственный интеллект активно применяется для: персонализации предложений, рекомендаций маршрутов, чат-ботов для круглосуточного обслуживания клиентов, анализа отзывов туристов для улучшения качества услуг.

3. Блокчейн в туризме. Блокчейн-технологии используются для: обеспечения прозрачности транзакций, защиты личных данных туристов, управления программами лояльности, оптимизации работы туристических агентов и гостиниц.

4. Большие данные и аналитика. Сбор и обработка больших данных помогают туристическим компаниям: прогнозировать туристические потоки, определять тренды спроса, разрабатывать индивидуализированные туристические продукты.

Выводы. Подводя итоги исследования инновационных технологий управления процессом воспроизводства РТП в туристических ТП, можно заключить, что состав этих технологий определяется интеграционной и коммуникационной природой ТП, опираясь на базовые управленческие решения, регулирующие деятельность туристических платформ, а также на технологии коммуникационного управления.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Джанджугазова, Е.А. Маркетинговые технологии в туризме: маркетинг туристских территорий. М. : Юрайт, 2019. 208 с.
2. Гареев Р.Р. Автоматизация систем бизнес - администрирования в гостиничных предприятиях. В сб.: Инновационные исследования: проблемы внедрения результатов и направления развития в сфере туризма. 2017. С. 27-31.
3. Гордиенко С. В. [Пользовательский контент как элемент формирования основ туристского пространства регионов](#) // Знак: проблемное поле медиаобразования. – 2021. – № 2(40). – с. 159–168. – doi: 10.47475/2070-0695-2021-10218.
4. Gray Jeff, Rumpe Bernhard Models for the digital transformation // Software & Systems Modelling. – 2017. – № 2. – р. 307-308.
5. Buhalis D., Amaranggana A., Xiang Z., Tussyadiah I. Smart tourism destinations. – In Information and Communication Technologies in Tourism. - Dublin: Springer, 2014. – 553–564 p.

УДК: 616.123:323 (575.1)

НЕСТАНДАРТНЫЕ ФОРМЫ ЗАНЯТОСТИ В ОТЕЧЕСТВЕННОМ И ЗАРУБЕЖНОМ РЫНКЕ ТРУДА

Б.Э. Тагаев, д.э.н., Национальный Университет Узбекистана, Ташкент

Э.Ф. Тураева, базовый докторант, Национальный Университет Узбекистана, Ташкент

Annotatsiya. Maqola mamlakatimizda va dunyoning boshqa mamlakatlarida bandlikning nostandart shakllaridan foydalanish imkoniyatlari va cheklovlarini o'rganishga bag'ishlangan. Nostandart bandlik shakllaridan foydalanish afzalroq bo'lgan iqtisodiy faol aholi toifalari tahlil qilinadi: mehnatni o'qish bilan birlashtirgan yoshlar, bolali ayollar, mehnat hayotini muammosiz

yakunlashga intilayotgan qariyalar, nogironlar, chet ellik ishchilar. Mehnatning noan'anaviy shakllaridan foydalangan holda ish beruvchilar tomonidan olinadigan imtiyozlar ham aniqlangan. Jamiyat uchun foydalari ham ko'rsatilgan. Boshqa tomondan, maqolada bandlikning noan'anaviy shakllaridan foydalanishning eng keng tarqalgan kamchiliklari muhokama qilinadi. Maqolaning ikkinchi qismida muallif dunyoning turli mamlakatlarida bandlikning nostandart shakllarining tarqalish darajasini taqqoslaydi: Avstraliya; Osiyo davlatlari (Koreya, Filippin, Vetnam, Xitoy, Hindiston, Indoneziya, Malayziya); Lotin Amerikasi mamlakatlarida (Argentina, Braziliya, Ekvador, Peru); Yevropa Ittifoqida, Yaponiyada va boshqalarda. Dunyoning barcha mamlakatlarida bandlikning nostandart shakllarining keng tarqalganligi, ularni standartlashtirishning iloji yo'qligi, barcha ish o'rinlarida, shu jumladan, bandlikning nostandart shakllari asosida tashkil etilgan joylarda ham munosib mehnatni ta'minlash zarurligi to'g'risida xulosalar chiqariladi.

Kalit so'zlar: mehnat, mehnat bozori, noan'anaviy bandlik, bandlikni tartibga solish, rivojlanish.

Аннотация. Статья посвящена изучению возможностей и ограничений использования нестандартных форм занятости в нашей стране и в других странах мира. Проанализированы категории экономически активного населения, для которых использование нестандартных форм занятости является предпочтительным: молодежь, сочетающая работу с учебой, женщины, имеющие детей, пожилые люди, стремящиеся плавно завершить трудовую деятельность, инвалиды, иностранные рабочие. Также определены выгоды, получаемые работодателями в случае использования нетрадиционных форм занятости. Указываются и выгоды для общества в целом. С другой стороны статья содержит обсуждение наиболее часто встречающихся недостатков в использовании нетрадиционных форм занятости. Во второй части статьи автор сравнивает уровень распространения нестандартных форм занятости в различных странах мира: Австралии; странах Азии (Корея, Филиппины, Вьетнам, Китай, Индия, Индонезия, Малайзия); в странах Латинской Америки (Аргентине, Бразилии, Эквадоре, Перу); в Европейском союзе, Японии и других. Делаются выводы о широком распространении нестандартных форм занятости во всех странах мира, невозможности их стандартизировать и необходимости обеспечения достойного труда на всех рабочих местах, в том числе организованных на условиях нестандартных форм занятости.

Ключевые слова: труд, рынок труда, нетрадиционная занятость, регулирование занятости, развитие.

Abstract. The article is devoted to the study of the possibilities and limitations of using non-standard forms of employment in our country and in other countries of the world. The categories of economically active population for whom the use of non-standard forms of employment is preferable are analyzed: young people combining work and study, women with children, elderly people seeking to smoothly complete their working life, disabled people, foreign workers. The benefits received by employers in case of using non-traditional forms of employment are also determined. The benefits for society as a whole are also indicated. On the other hand, the article contains a discussion of the most common disadvantages in the use of non-traditional forms of employment. In the second part of the article, the author compares the level of prevalence of non-standard forms of employment in various countries of the world: Australia; Asian countries (Korea, Philippines, Vietnam, China, India, Indonesia, Malaysia); in Latin American countries (Argentina, Brazil, Ecuador, Peru); in the European Union, Japan and others. Conclusions are made about the widespread use of non-standard forms of employment in all countries of the world, the impossibility of standardizing them, and the need to ensure decent work in all workplaces, including those organized on the terms of non-standard forms of employment.

Key words: labor, labor market, non-traditional employment, employment regulation, development.

Перспективы развития нетрадиционных форм занятости на рынке труда, как у нас в Узбекистане, так и в зарубежных странах достаточно актуальны сегодня. Социально-

экономическая ситуация в нашей стране и отдельных регионах нестабильна и влияет на состояние рынка труда. Этому также способствуют такие факторы, как расширение международной конкуренции, развитие информационной и технологической инфраструктуры, глобализация экономики. Международная организация труда признает, что работа может быть организована на разных контрактных основах. Задача состоит не в стандартизации всех форм труда, а в том, чтобы любой труд стал достойным.

Нестандартные формы занятости — это собирательный термин, включающий формы занятости, которые отличаются от стандартной, хотя бы по одному из нескольких критериев. К ним относятся временная (срочная) занятость, работа на условиях неполного рабочего времени, временный заемный труд и другие многосторонние трудовые отношения, а также замаскированные трудовые отношения и зависимая самостоятельная занятость [1]. Исходя из существующей тенденции долгосрочного социально-экономического развития нашей страны гибкий эффективно развивающийся рынок труда - значительная составляющая современной экономики. Диверсификация и реструктуризация сфер экономики приводят к изменению существующей структуры занятости населения, расширению сферы услуг, перераспределению работников по секторам экономики, появлению и реализации новых форм трудовой деятельности. Так, например, появились телетруд и фриланс как нестандартные формы занятости.

Целью настоящей статьи является анализ развития нетрадиционных форм занятости населения во всем мире, выявление их достоинств и ограничений.

1.НФЗ как инструмент решения проблем занятости. Развитие нестандартных форм занятости в последние десять лет выступает основной тенденцией на современном рынке труда нашей страны и отдельных регионов. Стремительнее всех развивается такое направление как «фриланс» [2]. Это форма организации деятельности индивидуального предпринимателя или сотрудника, которая включает в себя выполнение своих обязанностей дистанционно, с использованием современных коммуникационных и информационных средств связи [3]. Данная форма обуславливается такими факторами, как совершенствование информационных технологий, рост мобильности трудовых ресурсов и повышение их профессионального уровня, демографические сдвиги в структуре экономики. Вследствие мирового экономического кризиса у работодателей увеличилась потребность в экономии постоянных издержек. Так же после перевода некоторой доли работников на нетрадиционную форму занятости повышается уровень их конкурентоспособности. С точки зрения продавцов рабочей силы, особенно молодежи и женщин, неформальные формы занятости считаются комфортным сочетанием потребности работать с иными видами общественно-эффективной деятельности, такой как учеба, семейные обязанности и воспитание детей, а также единственно приемлемым способом постепенного включения или выхода из трудовой деятельности для молодежи, инвалидов, пожилых и других. Неформальная форма занятости может стать одним из методов, который смягчит массовую и застойную формы безработицы, а также даст мобилизацию имеющихся резервов труда, преодоления мобильности, свойственной конкретным сегментам рабочей силы (пожилые, инвалиды, женщины и молодежь). Данная занятость очень подходит как метод решения проблем труда пожилых людей, иностранных рабочих, иммигрантов. Так же с помощью такой формы занятости, можно решить проблемы занятости женщин, которые вследствие рождения детей или беременности могут работать удаленно или неполный рабочий день и иметь собственный доход (например, работающие в компании Орифлейм). Аналогичным методом можно решить проблемы занятости молодых работников, многие из которых получают высшее образование, и им сложно сочетать учебу и работу, а с нетрадиционной формой занятости эта проблема будет менее острой. Так же можно облегчить труд пенсионеров, которые трудятся даже после выхода на пенсию.

Неформальные формы занятости в соотношении со стандартными формами, ассоциируются с незащищенностью работников [3]. Вследствие распространения данной формы существуют серьезные последствия для организаций, например: проблемы в сфере

управления, связанные с увеличением доли нестандартных сотрудников. При этом выгода отдельной организации или сотрудника в краткосрочной перспективе может иметь очень плохие последствия в целом для экономики, например, такие как торможение темпов роста производительности труда, недостаточное инвестирование в инновации, угрозы системам социального обеспечения, низкие экономические показатели. Задача состоит не в том, чтобы стандартизировать все формы труда, а в том, чтобы любой труд стал продуктивным и достойным [4; 5; 6].

2. Уровень нетрадиционной занятости за рубежом. В Австралии каждый четвертый сотрудник трудится по системе «от случая к случаю». Особая форма занятости данной страны - это «случайная занятость». Сотрудники, работающие по такой системе, не имеют права на больничный или ежегодный оплачиваемый отпуск, но их заработная плата выше в соотношении со стандартными работниками за счет надбавок временным работникам. Такая система распространена для низкооплачиваемых профессий. В Республике Корея, доля временных работников в общей занятости по найму увеличилась с 14% до 19% в период с 2001 по 2013 г. В других странах Азии временная занятость находится также на высоком уровне по международным меркам, при этом распространены все формы этой занятости: сезонная работа и временный труд от случая к случаю, работа по срочному договору. Уровень временной занятости колеблется от 24% на Филиппинах, до 67% во Вьетнаме, этот показатель высок и в Китае, Индии, Индонезии, Малайзии. В систему случайной занятости вовлечены почти две трети занятых по найму в Республике Бангладеш и Индии, более 40% в Пакистане [7].

Молодые люди часто работают на условиях неполного рабочего времени или заняты на срочных трудовых контрактах. Иногда девушки и юноши трудоустраиваются на временные рабочие места, так, как вынуждены, совмещать работу с профессиональной подготовкой или учебой (получение высшего образования), как, например, это происходит в странах Европейского союза, где 29% молодежи работают на условиях срочных контрактов. Также молодежь часто занята временно потому, что при первичном устройстве на работу работодатели заключают временные трудовые договоры, чтобы проверить навыки и знания, а также в целях сокращения издержек. В Перу, Египте, Малави, менее 50% молодежи работают на основе бессрочного договора, в странах Европейского союза 45% молодежи работает по срочным договорам, так как не могут найти постоянную работу. В Японии уровень занятости на условиях неполного рабочего времени увеличился с 27% до 30% в период с 2009 по 2014 г.

Стремясь сократить собственные затраты, работодатели обостряют безработицу на рынке труда. В этих условиях затрудняется трудоустройство молодежи и преимущественной формой занятости для них будет нетрадиционная, так как совмещать работу и учебу трудно как на физическом, так и на психологическом уровне. Политика снижения рисков, поддержки создания рабочих мест, решения проблем, связанных с потерей работы, осуществляется путем внедрения мер макроэкономической политики, направленных на обеспечение полной занятости, внедрения государственных программ сокращенного рабочего времени и занятости для сохранения рабочих мест[9].

Сегодня ученые различных стран, предлагают применять страхование занятости вместо страхования на случай безработицы, что будет способствовать повышению квалификации на протяжении всей карьеры. Актуальна также поддержка политики, направленной на расширение возможностей работников уйти в отпуск по уходу за престарелыми родственниками и детьми, при помощи расширения системы государственных учреждений по уходу за пожилыми лицами и детьми. Хотя данные рекомендации и исследование касались нестандартной формы занятости, они также могут применяться к любым категориям сотрудников, а также ко всем институтам рынка труда. Необходимо реализовывать политику, которая будет давать гарантию достойного труда во всех формах занятости, так как никакие договорные отношения не могут предвидеть постоянных изменений в сфере труда [10].

Заключение. На сегодняшний день значительной частью трудоспособного населения являются женщины, глобальные системы поставок объединяют рабочих и отрасли в разных странах, появились новые профессии, которых не существовало еще несколько десятилетий

назад, новые технологии изменили рабочие места. Конечно, и в будущем нас ждут очередные изменения. Но в будущем, как и сейчас, нам придется зарабатывать средства для существования и работа так же, будет неотъемлемой частью нашей жизни.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Райзберг Б. А., Лозовский Л. Ш., Стародубцева Е. Б. Современный экономический словарь. М.: ИНФРА-М, 2015.
2. Scalabrino, S., Pareschi, R., Geremia, S., Bogetti, M., Oliveto, R. Freelancing in the economy 4.0: How information technology can (really) help (Book Chapter) / Social Media for Knowledge Management Applications in Modern Organizations, 2017.
3. Мощная О. Правовое регулирование трудовых отношений при нетипичных формах занятости// Кадровик. Трудовое право для кадровика. 2015.
4. Бункина М. К. Занятость и обеспеченность населения // Национальная экономика. 2016
5. Григорьев И.Е. Рынок труда и механизмы его регулирования в условиях формирования новой экономики: дис. канд. экон. наук: 08.00.01. СПб: РГБ, 2015.
6. Рябчук Е.Ф. Неформальная занятость в России. М. 2014.
7. Международная организация труда. URL: <http://www.ilo.org/moscow/lang--en/index.htm>
8. Киселев И.Я. Трудовое право России и зарубежных стран. Международные нормы труда. М.: Эксмо, 2016.
9. Капелюшников Р. Структура российской рабочей силы // Вопросы экономики. 2015. №10 10 МОТ по реализации Повестки дня в области устойчивого развития на период до 2030 года. URL: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/—europe/—ro-geneva/—sro-moscow/documents-publication/wcms_510727.pdf
10. Нестандартные формы занятости населения: мировой опыт, проблемы и перспективы https://vestnik.turan-edu.kz/jour/article/view/2370?locale=ru_RU

УЎК 332.02

МИНТАҚАДА БАРҚАРОР ИНКЛЮЗИВ ЎСИШИ ТАЪМИНЛАШ УСТУВОР ЙЎНАЛИШЛАРИНИ АНИҚЛАШ ОМИЛЛАРИ

С.Тангрибердиев, тадқиқотчи, Иқтисодиёт ва молия вазирлиги, Тошкент

Аннотация. Мақолада минтақада барқарор инклюзив ўсиши таъминлаш устувор йўналишларини аниқлаш омиллари таҳлил қилинган. Худудларда иқтисодий ўсиш драйверларини аниқлаш бўйича хориж тажрибаси ўрганилган ва бу юзадан таклифлар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: Драйвер, барқарор инклюзив ўсиш, иқтисодий ўсиш, қиёсий устунлик, ялти ҳудудий маҳсулот.

Аннотация. В статье проанализированы факторы, определяющие приоритетные направления обеспечения устойчивого инклюзивного роста в регионе. Изучен зарубежный опыт выявления драйверов экономического роста в регионах и разработаны соответствующие предложения.

Ключевые слова: Драйвер, устойчивый инклюзивный рост, экономический рост, сравнительное преимущество, валовой региональный продукт.

Abstract. The article analyzes the factors determining the priority areas for ensuring sustainable inclusive growth in the region. International experience in identifying economic growth drivers in the regions has been studied, and relevant proposals have been developed.

Keywords: Driver, sustainable inclusive growth, economic growth, comparative advantage, gross regional product.

Минтақаларни мавжуд салоҳиятидан самарали фойдаланиш ва бошқариш барқарор инклюзив ўсиши таъминлашнинг асосий шартларидан бири ҳисобланади.

Бунинг асосий йўлларида бири – худудларнинг ихтисослашуви ва мавжуд имконият ҳамда салоҳиятларини баҳолаган ҳолда янги драйвер соҳаларни аниқлаб олишдан иборатдир.

Сўнги йилларда Республиканинг барча худудларини ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришда уларнинг мавжуд имконият ва ташаббусларини қўллаб-қувватлаш ҳисобига таъминланди.

Хусусан, ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий комплекс ривожлантириш учун 2017 йилдан ҳозирга қадар 100 га яқин Ўзбекистон Республикаси Президенти ва Ҳукумат қарорлари қабул қилиниб, бунда ҳудудларда ижтимоий ва инфратузилма объектларини янада ривожлантириш, саноат, қишлоқ хўжалиги ва хизмат кўрсатиш йўналишларида инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш ҳамда янги иш ўринлари яратиш, шунингдек, қўллаб-қувватлашнинг бошқа йўналишларини ривожланишига тўртки бўлди [1].

Келгусида, ички ва глобал иқтисодий шарт-шароитлардан келиб чиқиб, ҳудудларни ривожлантиришга қаратилган ислохотларни самарадорлигини оширишда ҳудудлардаги асосий драйвер соҳаларни белгилаб олиш ҳамда ушбу соҳаларни қўллаб-қувватлашнинг самарали механизмларини ишлаб чиқиш тақозо этади.

Мазкур тадқиқот, мамлакатимизда минтақавий ривожланиш хусусиятлари таҳлил қилиниб, кейинги йилларда ҳудудларда барқарор инклюзив ўсишни таъминлашда янги драйвер йўналишларни аниқлаш зарурлигига қаратилган.

Бугунги кунда мамлакатимизнинг барқарор иқтисодий ўсишини таъминлашда ҳудудларнинг мавжуд имкониятларини ишга солиш, давлат томонидан драйвер соҳаларни қўллаб-қувватлаш ҳисобига таъминлаб келинмоқда.

Ҳудудларни мутаносиб ривожлантириш орқали ҳудудий иқтисодиётни 1,4 – 1,6 бараварга ошириш бўйича 2022 — 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тасдиқланиб, 14 та ҳудуд бўйича туман ва шаҳарлар кесимида алоҳида ҳудудий дастурлар ишлаб чиқилган [2].

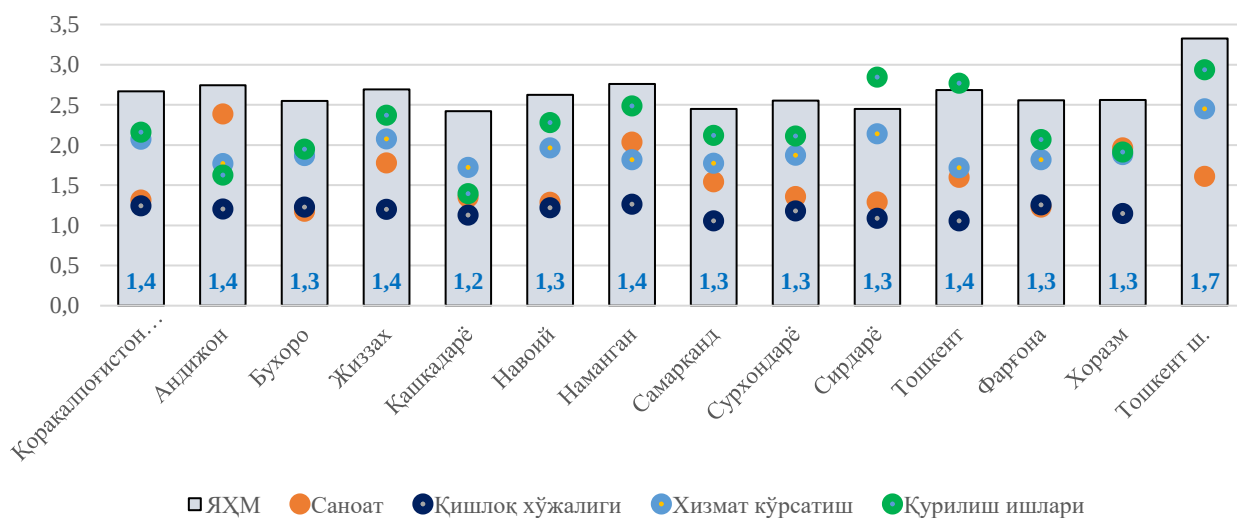
Ушбу дастурларда, шаҳар ва туманларнинг ихтисослашуви, “ўсиш нуқталари” ва “драйвер соҳалари” танлаб олинган. Хусусан:

а) саноат йўналишида: тўқимачилик, фармацевтика, чарм-пойабзал, қурилиш материаллари, электротехника, озиқ-овқат, металлургия ҳамда бошқа йўналишлар;

б) хизмат кўрсатиш йўналишида: туризм, ҳунармандчилик, транспорт-логистика, тиббиёт, йўл бўйида хизмат кўрсатиш ва бошқа йўналишлар;

в) қишлоқ хўжалиги йўналишида: паррандачилик, балиқчилик, чорвачилик, қорақўлчилик, боғдорчилик, қуёнчилик, асаларичилик ва бошқа йўналишлар танлаб олинган [3].

Статистика маълумотларига кўра (1-расм) 2017-2024 йилларда ҳудудларда ялпи ҳудудий маҳсулот (ЯХМ) 1,2 - 1,7 баробаргача, саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш 1,2 - 2,4 баробаргача, қишлоқ хўжалиги 1,1 - 1,3 баробаргача, хизмат кўрсатиш 1,7 - 2,4 баробаргача ва қурилиш ишлари 1,4 - 2,9 баробаргача ўсган [4].

1-расм. 2017-2024 йилларда ҳудудлар кесимида асосий иқтисодий кўрсаткичлар (ўсиш бараварда)

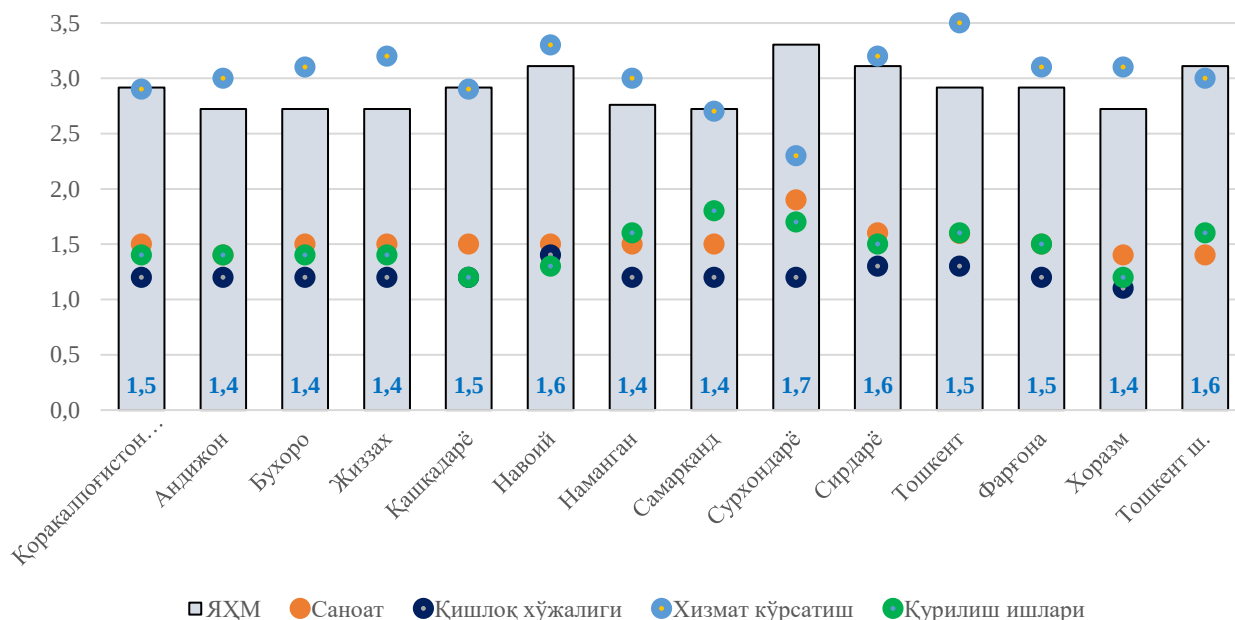
Манба: Муаллиф ишланмиси

Тасдиқланган ҳудудлар стратегияларига (2-расм) асосан 2022-2026 йилларда ҳудудларда драйвер йўналишларни ривожлантириш ҳисобига ЯХМ 1,4 - 1,6 баробаргача, саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш 1,4 - 1,9 баробаргача, қишлоқ хўжалиги 1,1 - 1,4 баробаргача,

хизмат кўрсатиш 2,3 - 3,5 баробаргача ва қурилиш ишлари 1,2 - 1,8 баробаргача ўсиши прогноз қилинган.

Хориж тажрибасига назар ташласак Туркияда ҳудудий сиёсат 1960 йилдан бери “режалаштирилган давр” деб номланувчи беш йиллик ривожланиш режалари билан олиб борилмоқда. Ушбу ривожланиш режаларининг асосий мақсад ва вазифалари даврлар шароитига қараб ўзгариб бори.

Туркияда ҳудудларнинг қиёсий устунликларини аниқлаш, иқтисодий кўрсаткичларни ўлчаш ва баҳолаш мақсадида “Shift-share” модели ҳудудлар иқтисодий кўрсаткичларини ўлчаш ва баҳолаш учун анъанавий восита сифатида фойдаланилади.

2-расм.2022-2026 йилларда ҳудудлар кесимида асосий иқтисодий кўрсаткичлар (ўсиш барабарда)

Манба: Муаллиф ишланмаси

“Shift-share” таҳлили асосида 1992-2008 йиллар оралиғидаги иқтисодий кўрсаткичлар шуни кўрсатмоқдаки, Туркияда ишлаб чиқариш соҳасида рақобатбардош устунликка эга 7 та ҳудуд мавжуд. Истанбулнинг TP42-(Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova), TP41-(Bursa, Eskişehir, Bilecik) ва TP21-(Tekirdağ, Edirne, Kırklareli) миллий саноат ҳудудлари сифатида эътиборга олинди.

Шунингдек, TP81-(Zonguldak, Karabük, Bartın) ва TP71-(Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir) ҳудудлари давлатнинг инвестициялари ёки қўллаб-қувватлаши иқтисодий ўсишга таъсир кўрсатиши аниқланди. TP72-(Kayseri, Sivas, Yozgat) ҳудудлари ишлаб чиқариш рақобатбардош афзалликлари унинг эндоген динамикаси билан боғлиқ бўлиб, бу бошқа минтақалар учун яхши намуна бўлган.

Ушбу таҳлиллار асосида келгуси давр учун янги драйвер йўналишларни белгилаб олишга ва ривожлантиришга тўртки бўлган.

Дунё тажрибалари ва замонавий талабларни инобатга олиб, ҳудудларда янги драйвер йўналишларни аниқлашда ҳудудларнинг қиёсий устунликларини инобатга олиш зарур бўлмоқда [5].

Мамлакатимизда туман ва шаҳарлар ихтисослашуви ва рақобат устунликлари асосида ўсиш драйверларини аниқлаш усуллари жорий этилган.

а) Қишлоқ хўжалиги соҳасида ўсиш драйверларини аниқлаш учун:

- туман қишлоқ хўжалиги тармоғининг ихтисослашувининг ҳолати ва ўзгариши;
- туман қишлоқ хўжалиги тармоғининг деҳқончилик турлари бўйича ер майдони, тупроқ бонитети ва ҳосилдорликнинг сўнги йиллар давомидаги ижобий ўзгаришлари;
- туман қишлоқ хўжалигида интенсив деҳқончилик турлари ривожлантириш имкониятлари;
- қишлоқ хўжалиги техникаси билан таъминланганлик даражаси;

- туманнинг қишлоқ хўжалиги тармоқларида амалга оширилаётган истиқболли инвестицион лойиҳалари омил сифатида баҳоланади.

б) Саноат соҳасида ўсиш драйверини аниқлаш учун:

- саноат тармоқлари ихтисослашувининг ҳолати ва ўзгариши;
- фаолият юритаётган махсус иқтисодий зоналар, кичик саноат зоналар ва кластерлар;
- ҳудудларда амалга оширилаётган истиқболли инвестицион лойиҳалари омил сифатида

баҳоланади.

в) Хизматлар соҳасида ўсиш драйверини аниқлаш учун:

- хизматлар соҳаси турлари ихтисослашувининг ҳолати ва ўзгариши;
- ҳудудларда амалга оширилаётган истиқболли инвестицион лойиҳалари омил сифатида

баҳоланади.

г) Товар ва хизматлар экспортида ўсиш драйверларини аниқлаш учун:

- товар ва хизматлар экспортида рақобат устунликлари;
- хорижий сармоя иштирокидаги корхоналар томонидан амалга оширилаётган экспорт ҳажми ҳолати;

- товар ва хизматлар экспорт географияси омил сифатида баҳоланади.

д) Ҳудудлар табиий-иқтисодий ва ресурс салоҳияти асосида ўсиш драйверларини аниқлаш учун:

- ҳудуднинг географик жойлашуви (*йирик шаҳарларга, йирик сув ҳавзаларига, туризм объектларига, транспорт тугунларига яқин жойлашганлиги ҳамда иқлим шароитининг қулайлиги*);

- ер ресурслари ҳолати;
- сув ресурслари ҳолати;
- минерал хом-ашё ресурслари ҳолати;
- энергия ресурслари ҳолати;
- транспорт инфратузилмаси ҳолати;
- тадбиркорлик салоҳияти каби таҳлиллар омил сифатида баҳоланади [6].

Фикримизча, минтақаларнинг мавжуд имкониятларидан келиб чиқиб, барқарор инклюзив иқтисодий ўсишни таъминлаш мақсадида қуйидаги драйвер йўналишларни ривожлантириш мақсадга мувофиқдир:

1. Ҳудудларда иқтисодиёт тармоқларида “яшил” технологиялар, хусусан, ресурс тежовчи, чиқиндиларни қайта ишлаш имкониятини берувчи технологияларни қўллаш ва хавфсиз кимёвий моддалар ёрдамида юқори қийматга эга ишлаб чиқаришни ташкил этишга ўтиш ҳамда қайта тикланувчи энергия технологияларидан фойдаланиш имкониятларини ишга солиш.

2. Ҳудудларда истиқболли инновацион ишланмалар ва «стартап» лойиҳаларни амалга ошириш ҳамда уларни тижоратлаштириш ва технологиялар трансферини қўллаб-қувватлаш механизмларини ишлаб чиқиш ва тизим яратиш.

3. Тошкент шаҳридан Самарқанд, Бухоро ва Хоразм вилоятларига олиб боровчи транспорт инфратузилмасини янада яхшилаш ҳамда модернизация қилиш орқали туристлар оқимини ошириш.

4. Ҳудудларда урбанизация жараёнларини фаоллаштириш орқали янги инвестицион лойиҳаларни амалга оширишга имконият яратиш.

5. Чекка ва олис ҳудудларда ИТ соҳани кенг ривожлантириш орқали аҳоли бандлигини таъминлаш.

Ҳудудларда янги драйвер йўналишларни аниқлаш ва ривожлантириш йўлларини тўғри белгилаш барқарор инклюзив иқтисодий ўсишга шу жумладан, аҳоли фаровонлигини оширишга хизмат қилади.

Бу эса ҳудудлардаги мавжуд меҳнат, хом-ашё ресурсларидан оқилона ва самарали фойдаланган ҳолда “инновацион”, “яшил” ва “замонавий ИТ” соҳаларига эътибор қаратишни тақазо этади.

Шу билан биргаликда, ҳудудларни бошқарув тизимини такомиллаштириш орқали самарадорлигини ошириш, кичик ва ўрта бизнесни ривожлантириш бўйича тизимли ишларни жадаллаштириш муҳим ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Иқтисодиёт ва соҳа вазирлигининг таҳлилий маълумотлари;
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сон Фармони
3. Вазирлар Маҳкамасининг “2022-2026 йилларда ҳудудларни комплекс ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш ва аҳоли турмуш даражасини янада яхшилашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ҳудудлар бўйича чиқарилган қарорлар (14 та қарор);
4. Статистика агентлигининг расмий веб сайти <https://stat.uz>
5. Европа минтақавий фанлар ассоциациясининг 52-конгресси: Regional Development Policies And Industrial Employment Change In Turkey: A Shift Share Analysis (1992-2008);
6. Туман (шаҳар) иқтисодиётининг ўсиш драйверларини аниқлаш: методология ва амалиёт. Ш.Х.Отабоев.

УДК 330

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ УПРАВЛЕНИЯ КОНКУРЕНТНОГО ПОТЕНЦИАЛА ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

К.С.Ташмухамедова, доц., PhD, Ташкентский архитектурно строительный университет, Ташкент

Аннотация. В статье рассматриваются методологические основы управления конкурентным потенциалом промышленных предприятий. Освещены ключевые аспекты, определяющие эффективность управления конкурентоспособностью на различных уровнях предприятия. В исследовании анализируются основные факторы, влияющие на формирование конкурентных преимуществ, а также предлагаются методы и инструменты для повышения устойчивости промышленного предприятия на рынке. Особое внимание уделено стратегическому подходу к управлению конкурентным потенциалом, который включает в себя инновации, улучшение производственных процессов, эффективное использование ресурсов и построение долгосрочных отношений с клиентами.

Ключевые слова: конкурентный потенциал, промышленное предприятие, управление, конкурентоспособность, стратегическое управление, инновации.

Annotatsiya. Maqolada sanoat korxonalari raqobatbardosh potentsialini boshqarishning metodologik asoslari ko'rib chiqiladi. Korxonaning turli darajalarida raqobatbardoshlikni boshqarish samaradorligini belgilovchi asosiy jihatlar yoritilgan. Tadqiqotda raqobat afzalliklarini shakllantirishga ta'sir qiluvchi asosiy omillar tahlil qilinib, korxonaning bozor raqobatiga barqarorligini oshirish uchun metodlar va vositalar taklif etiladi. Asosiy e'tibor raqobatbardosh potentsialni boshqarishda strategik yondashuvga qaratilgan bo'lib, bu innovatsiyalar, ishlab chiqarish jarayonlarini yaxshilash, resurslardan samarali foydalanish va mijozlar bilan uzoq muddatli munosabatlarni o'rnatishni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: raqobatbardosh potentsial, sanoat korxonasi, boshqarish, raqobatbardoshlik, strategik boshqaruv, innovatsiyalar.

Abstract. The article discusses the methodological foundations of managing the competitive potential of industrial enterprises. The key aspects determining the effectiveness of managing competitiveness at various levels of the enterprise are highlighted. The study analyzes the main factors influencing the formation of competitive advantages, and methods and tools are proposed to enhance the sustainability of industrial enterprises in the market. Special attention is given to the strategic approach to managing competitive potential, which includes innovations, improving production processes, efficient use of resources, and building long-term relationships with customers.

Key words: competitive potential, industrial enterprise, management, competitiveness, strategic management, innovations.

Конкурентоспособность промышленных предприятий является ключевым фактором их устойчивого развития и способности успешно функционировать в условиях современной

глобальной экономики. В условиях быстро меняющегося рынка и растущей конкуренции важно, чтобы предприятия могли эффективно использовать свои ресурсы, внедрять инновации и повышать свою производительность. Для этого необходимы комплексные подходы к управлению конкурентным потенциалом, включая современные методы стратегического планирования, маркетинга и инновационных технологий. В данной работе рассматриваются методологические основы управления конкурентным потенциалом промышленных предприятий, которые направлены на улучшение их позиций на рынке и обеспечение долгосрочного успеха.

Для успешного управления конкурентоспособностью предприятия необходимо учитывать множество факторов, таких как качество продукции, эффективность производства, использование современных технологий, а также внутреннюю организационную структуру и кадровый потенциал. Все эти аспекты требуют методологической проработки, чтобы максимально эффективно управлять конкурентным потенциалом.

Система управления конкурентным потенциалом включает в себя как внутренние, так и внешние факторы. Внешние факторы включают в себя законодательные инициативы, экономическую ситуацию в стране и мире, уровень конкуренции, а внутренние факторы касаются производственных возможностей, инновационной активности и управленческих процессов. Важно отметить, что государственные программы и указы играют ключевую роль в поддержке и развитии промышленного сектора, создавая необходимые условия для улучшения конкурентоспособности.

В зарубежных исследованиях большое внимание уделяется управлению конкурентным потенциалом на основе стратегического подхода. Наиболее распространенными методами являются SWOT-анализ, анализ ценности, модель Портера и другие. В работах зарубежных ученых, таких как Майкл Портер (Porter M.), активно подчеркивается важность конкурентных стратегий, таких как лидерство по стоимости, дифференциация и фокусирование. В своих исследованиях Портер выделяет пять сил конкуренции, которые определяют конкурентоспособность отрасли: угрозу новых игроков, угрозу замены продуктов, переговорную силу покупателей, переговорную силу поставщиков и уровень существующей конкуренции[1]

Одним из ярких примеров управления конкурентным потенциалом в зарубежных странах является опыт японских компаний, которые применяют методы «бережливого производства» (lean production) и «каизен» — философию постоянного совершенствования. Японские корпорации, такие как Toyota, сумели создать систему, ориентированную на постоянное улучшение процессов и внедрение инноваций, что способствовало их высокому уровню конкурентоспособности на мировом рынке[2]

В Узбекистане проблема повышения конкурентоспособности промышленных предприятий также является актуальной. В последние годы были предприняты шаги по модернизации промышленности, поддержке малого и среднего бизнеса, а также внедрению инновационных технологий. В рамках программы «Комплексная модернизация и диверсификация промышленности Республики Узбекистан» особое внимание уделяется созданию конкурентоспособных производственных мощностей, совершенствованию технологий и снижению издержек производства.

Узбекские исследователи, такие как Р. Усманов и А. Джалилов, в своих работах подчеркивают необходимость внедрения комплексного подхода в управление конкурентным потенциалом. Они акцентируют внимание на важности стратегического планирования, повышении эффективности труда и использовании новых технологий для повышения конкурентоспособности предприятий. Исследования также показывают, что значительное место в развитии конкурентного потенциала занимает улучшение качества продукции, создание новых продуктов и услуг, а также активное использование информационных технологий.

Одним из значимых факторов, способствующих конкурентоспособности промышленности, является поддержка со стороны государства, в частности, создание

благоприятных условий для бизнеса через правовые акты и законодательные инициативы. В Узбекистане правовые реформы направлены на улучшение инвестиционного климата, развитие новых направлений производства и обеспечение устойчивого роста экономики. Например, «Стратегия развития промышленности Республики Узбекистан на 2021–2025 годы» включает в себя меры, которые способствуют стимулированию производства, модернизации и диверсификации промышленных предприятий. Важными моментами являются упрощение процедур для открытия бизнеса, снижение административных барьеров, а также поддержка малых и средних предприятий.

Кроме того, правовые акты и реформы, направленные на улучшение условий для бизнеса, могут включать налоговые льготы, субсидии и программы финансовой поддержки, что дает возможность предприятиям снижать издержки и направлять средства на инновационные разработки. В Узбекистане также активно развиваются меры по улучшению правового регулирования в области интеллектуальной собственности и технологий, что способствует созданию более инновационного и конкурентоспособного производственного сектора.

Современные подходы к улучшению конкурентного потенциала

Инновации и цифровизация. В последние годы акцент в управлении конкурентным потенциалом промышленного предприятия смещается в сторону внедрения цифровых технологий. Цифровизация позволяет предприятиям значительно повысить производительность, улучшить качество продукции, а также снизить операционные издержки. Использование таких технологий, как «Интернет вещей» (IoT), большие данные (Big Data), автоматизация и роботизация процессов, помогает эффективно управлять ресурсами и увеличивать скорость реагирования на изменения рыночной конъюнктуры. Цифровизация является важным инструментом для повышения гибкости производственных процессов и улучшения взаимодействия с потребителями.

Управление рисками. Оценка рисков, связанных с производственными и рыночными процессами, является неотъемлемой частью управления конкурентным потенциалом. В условиях нестабильной экономики, когда переменные и внешние факторы могут резко изменяться, предприятия должны иметь системы, позволяющие быстро реагировать на возникающие угрозы. Методы управления рисками включают создание запасов сырья, диверсификацию поставок, защиту от валютных и ценовых колебаний, а также страхование от потенциальных убытков. Важно, чтобы предприятия не только минимизировали риски, но и были готовы к возможным изменениям, сохраняя свою конкурентоспособность.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Герасимова, Т.В. (2020). Правовое регулирование промышленного развития: проблемы и перспективы. Журнал права и промышленной политики, 12(3), 45-58.
2. Зайцев, И.А. (2019). Инновационные стратегии на промышленных предприятиях: глобальные тренды и местные применения. Обзор управления промышленностью, 22(2), 34-47.
3. Шарипов, Н.Р. (2021). Роль правовых реформ в повышении конкурентоспособности промышленности. Международный журнал бизнеса и правовых исследований, 29(1), 78-92.
4. "Стратегия развития промышленности Узбекистана (2021-2025)" (2021). Правительство Республики Узбекистан, Постановление № 345.

УЎК: 338.478.33:51

МЕВА-САБЗАВОТЧИЛИК МАҲСУЛОТЛАРИ КООПЕРАЦИЯСИНИНГ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ ЙЎЛЛАРИ

Р.Х. Эргашев, проф., и.ф.д., Қариш давлат техника университети, Қариш

Аннотация. Ушбу мақолада мева-сабзавот маҳсулотлари кластер-кооперация тизимини таъкил этиш асосида унинг иқтисодий самарадорлигини ошириш, интеграция тизимлари фаолиятларида кенг фойдаланишни ҳисобга олган ҳолда мева-сабзавот маҳсулотлари кооперациясининг иқтисодий самарадорлигини оширишни такомиллаштириш юзасидан таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: мева-сабзавот, кооперация, самарадорлик, ижтимоий-иқтисодий муҳит, агрокластер, қишлоқ хўжалиги, қайта ишлаш, интеграция

Аннотация. В данной статье на основе организации системы кооперации плодоовощного кластера, повышения ее экономической эффективности с учетом широкого использования плодоовощных кооперативов в деятельности агрокластеров, фермеров и фермерских хозяйств, а также интеграционных систем, для повышения экономической эффективности плодоовощной кооперации.

Ключевые слова: плодоовощная продукция, кооперация, эффективность, социально-экономическая среда, агрокластер, сельское хозяйство, продовольствие, переработка, интеграция.

Abstract. In this article, based on the organization of a fruit and vegetable cluster cooperation system, increasing its economic efficiency, taking into account the wide use of fruit and vegetable cooperatives in the activities of agroclusters, farmers and farms, as well as integration systems, to increase the economic efficiency of fruit and vegetable cooperation

Key words: fruit and vegetables, cooperation, efficiency, socio-economic environment, agrocluster, agriculture, food, processing, integration.

Кириш. Мамлакатимизда сўнги йилларда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларни, жумладан, мева-сабзавот маҳсулотларини етиштириш ва уларни сақлаш, жаҳон бозорларида рақобатбардошлигини ошириш орқали экспорт ҳажми ва географиясини кенгайтиришда мева-сабзавот маҳсулотлари кооперациясининг ташкилий-иқтисодий асослари каби масалаларга долзарб аҳамият берилмоқда. Қишлоқ хўжалиги кооперацияси ва агрокластерлар соҳасида норматив-ҳуқуқий база шакллантирилган. Булар, хусусан, «Кооперация тўғрисида», «Қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги) тўғрисида»ги Қонунлар ва бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлардир.

Ўзбекистон Республикасида мева-сабзавот маҳсулотлари асосан хусусий тармоқда етиштирилаётган бўлиб, унинг 70-80 фоизи деҳқон ва фермер хўжаликлари зиммасига тўғри келган бўлса, бугунги кунда боғдорчилик соҳасидаги йирик тадбиркорлик субъектларининг сони ортиши мева-сабзавот етиштирувчи хусусий тармоқ ўртасида рақобатнинг кучайишига олиб келмоқда. Бундай тизимда мавсумий пишиб етиладиган ва транспортда ташишга кўп ҳолларда ноқулай бўлган мева-сабзавот маҳсулотлари жуда кўп сонли, жойлашуви жихатидан тарқоқ ҳамда ҳажми кичик деҳқон ва фермер хўжаликларининг рақобат курашида иштирок қилишлари учун уларнинг кооперацияга бирлашишлари муҳим аҳамият касб қилади.

Мева-сабзавотчилик кооперацияларини ташкил этишдан мақсад – кооператив аъзоларининг моддий ва бошқа эҳтиёжларини қондириш учун биргаликда ишлаб чиқариш фаолиятини юритиш. Мажбурий шarti – уларнинг мулкый пай улушларини бирлаштириш ва кооператив фаолиятида шахсан иштирок этишдан иборатдир.

Мавзуга оид адабиётлар шарҳи. Мева-сабзавот маҳсулотлари кооперацияси масалалари кўплаб хорижлик олимларнинг, хусусан, А.В.Чаянов[1], И.Н. Буздалов[2], Т.Бузина[3] каби ва бошқа аграр соҳа иқтисодчи олимлари илмий ишларида ўрганилган.

Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги мамлакатларида мева-сабзавот маҳсулотлари кооперацияси масалалари Аллахвердиев А.И.[4], Н.В.Ермалинская ва Е.А. Кожевников[5] каби олимлар тадқиқотларида ўрганилган.

Ўзбекистонда мева-сабзавот маҳсулотлари кооперациясининг умумий муаммоларини ўрганиш бўйича маҳаллий олимларимиздан Р.М.Хусанов[6] ва бошқа олимлар илмий тадқиқот ишлари олиб борганлар.

Юқоридаги тадқиқодларда мева-сабзавот маҳсулотларнинг иқтисодий самарадорлик масалалари батафсил кўриб чиқилган, самарадорлик даражасини баҳолаш усуллари, уни ошириш йўналишлари ва йўллари ўрганилган. Бироқ, кўплаб муаммолар муҳокама қилинганига қарамай, олимлар мева-сабзавот маҳсулотлар кооперациясининг ташкилий-иқтисодий асослари масаласида бир фикрга кела олишганлари йўқ. Мева-сабзавот маҳсулотлар кооперацияси муаммосини янада чуқурроқ ўрганиш мева-сабзавотни қайта

ишлаш ва сақлаш корхоналарининг ривожланиш захираларини ҳар томонлама иқтисодий баҳолашни ва мева-сабзавот маҳсулотлар кооперациясининг иқтисодий самарадорлигини оширишнинг оқилона илмий ва инновацион ёндашувларни талаб қилади.

Шу билан бирга, мева-сабзавот маҳсулотлари кооперациясининг иқтисодий самарадорлигини ошириш масалалари етарли даражада ёритилмаган. Ушбу ҳолат мазкур йўналишларда илмий изланишлар олиб бориш зарурлигини тақозо этади, ҳамда тадқиқот мавзусининг долзарблигини белгилайди.

Тадқиқот методологияси. Мева-сабзавотчилик маҳсулотлари кооперацияси ва унинг самарадорлигини оширишга қаратилган ўзига хос бўлган асосий хусусиятларини асослаб бериш, даладан дастурхонга қадар занжирини ташкил этиш асосида унинг иқтисодий самарадорлигини ошириш доир таҳлилида индукция ва дедукция, тизимли таҳлил, қиёсий таҳлил этиш, жадвал ва графиклар усулларида фойдланилди ва таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқиш бугунги куннинг долзарб масалаларидан саналади.

Таҳлил ва натижалар. Мева-сабзавот маҳсулотларининг иқтисодий самарадорлик ресурсларини ишлаб чиқариш жараёнида-ер, меҳнат, техника ва бошқа моддий воситалар олинган натижаларнинг ишлаб чиқарилган харажатлар билан нисбатларини ифодалайди.

Мева-сабзавот маҳсулотларининг ижтимоий самарадорлик кўрсаткичи-иш кучини қайта тиклаш ва халқ фаровонлигини ошириш учун шарт-шароитлар энг яхшилари яратишда намоён бўлади (қишлоқда меҳнат шароитлари ва ижтимоий-маданий хизмат кўрсатиш, ҳақиқий иш ҳақини ошириш ва ҳ.к.).

Ушбу жадвал материалларидан мева-сабзавот маҳсулотлари самарадорлигини баҳолаш методикаси таклиф этилган бўлиб, интеграциялашган ишлаб чиқариш алоҳида босқичларнинг иқтисодий самарадорлигини аниқлаш якуний маҳсулот ишлаб чиқариш (мева-сабзавот маҳсулотлари ишлаб чиқариш, хом ашё, тайёр маҳсулотни сақлаш, қайта ишлаш ва сотиш).

Қашқадарё вилоятида кооперация тамойиллари асосида фаолият юритувчи мева-сабзавотчилик фермер хўжаликларнинг пайдо бўлиши ва ҳолати ҳамда динамикасини таҳлил этадиган бўлсак, 2019 йилда вилоят бўйича жами 23846 та фермер хўжаликлар фаолият юритишган бўлса, 2020 йилда 26682 та, 2021 йилда 28332 та, 2022 йилда 21283 та ва 2023 йилда 25943 та фермер хўжаликлар фаолият юритмоқда.

Худди шундай методика бўйича бошқа турдаги маҳсулотларнинг иқтисодий интеграциялашган самарадорлигини аниқлаш мумкин.

1-жадвал

Қашқадарё вилоятида мева-сабзавот маҳсулотлари кооперацияси ва унинг самарадорлигини баҳолаш кўрсаткичлари таҳлили (2023 йил)

№	Кўрсаткичлар	Усуллар		Фарқи (+; -)
		Анъанавий*	Кооперация**	
1. Мева-сабзавот маҳсулотлари етиштириш:				
1.1	Ишлаб чиқариш харажатлари (млн. сўм)	192,7	1280,0	1087,3
1.2	Маҳсулот сотиш ҳисобидан олинган тушум сифат ва муддатлилиқ тамойилини ҳисобга олган ҳолда (млн. сўм)	480,3	5184,0	4703,7
1.3	Фойда, (+) (млн. сўм) Зарар (-) (млн. сўм)	287,6	3904,0	3616,4
1.4	Рентабеллик даражаси %	149,2	305,0	2,0 марта ошган
2. Мева-сабзавот маҳсулотларини сақлаш:				
2.1	Маҳсулотларни сақлаш қувват (тонна)	80,0	720,0	640
2.2	Маҳсулотларни сақлашдаги йўқотишлар (тонна)	1,2	11,5	10,3
2.3	Маҳсулотларни сақлаш харажатлари, млн. сўм.	3,2	36	32,8
2.4.	Маҳсулотларни сақлашга қўйилган маҳсулот қиймати (млн сўм)	320,0	3600,0	3280
2.5	Маҳсулотларни жами сақлаш харажатлари ва мева-сабзавот маҳсулотларнинг қиймати (минг сўм)	323,2	3636,0	3312,8
2.6	Сотилган маҳсулотлар ва сотиш даврида йўқотишларни ҳисобга олган ҳолда тонна	78,8	708,5	629,7

2.7	Сотилган маҳсулотлар қиймати ва сақлаш, сифатини ва сотиш муддатларини ҳисобга олган ҳолда, минг сўм	630,4	10627,5	9997,1
2.8	Маҳсулотларни сақлашдан олинган фойда, минг сўм	307,2	6991,5	640
2.9	Рентабеллик даражаси %	95,0	192,3	2 марта ошган
3. Мева-сабзавот маҳсулотларни қайта ишлаш:				
3.1.	Қайта ишланган маҳсулотлар тонна	40	160	120
3.2	Маҳсулотлар хом ашё қиймати сотиш муддатини ҳисобга олган ҳолда, млн сўм.	60,0	208,0	148
3.3	Тайёрланган шарбатлар тонна	12,0	48,0	36
3.4	Қайта ишлаш харажатлари (хом ашёдан ташқари), млн сўм.	21,1	84,4	63,3
3.5	Шарбат ишлаб чиқариш харажатлари хом ашё харажатларини ҳисобга олган ҳолда млн сўм	81,1	292,4	211,3
3.6	Улгуржи нархларда шарбат қиймати, млн сўм	192,0	768	576
3.7	Қайта ишлашдан олинган фойда минг сўм	110,9	475,6	364,7
3.8	Рентабеллик даражаси, %	136,7	162,6	1,19 марта ошган
4. Мева-сабзавот маҳсулотларини сотиш				
4.1.	Янги маҳсулотлар сотиши мўлжалланган қисми, минг тонна	38,8	548,5	509,7
4.2.	Маҳсулотларни сифат ва сотиш муддатлари бўйича маҳсулотлар қиймати, млн сўм	620,8	8776,0	8155,2
4.3	Маҳсулотларни сотиш харажатлари млн сўм.	19,8	279,7	259,9
4.4.	Маҳсулотларнинг чакана нархи сотиш муддатлари бўйича млн сўм	310,4	4388,0	4077,6
4.5	Маҳсулотларнинг шарбатини сотиш харажатлари минг сўм	3,4	9,6	6,2
4.6	Маҳсулотларнинг шарбатининг чакана нархдаги қиймати	168,0	672,0	504
4.7	Маҳсулотларнинг сотишдан олинган фойда ёки зарар, млн сўм	374,1	4478,3	4104,2
4.8	рентабеллик даражаси, %	51,6	769,8	14,9 марта ошган
5. Мева-сабзавот кооперацияси				
5.1	Якуний маҳсулот қиймати, млн. сўм	478,4	5060,0	4581,6
5.2	Меҳнат унумдорлиги (ўртача бир кишига ишлаб чиқилган маҳсулот), млн. сўм	68,3	88,8	20,5
5.3	Фонд қайтими бир сўм асосий воситага якуний маҳсулотнинг нисбати	1,51	1,62	0,11
5.4	Тармоқлараро маҳсулот таннархи, минг сўм	540,2	1689,7	1149,5
5.5	Жами фойда, млн. сўм	238,2	3370,3	3132,1
5.6	Кооперациянинг рентабеллик даражаси, %	99,6	199,4	2 марта ошган

Манба: Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган

Изоҳ. *Яккабоғ тумани “Қаюмов Салим Зафар ўғли” фермер хўжалиги, **Китоб тумани “Панжи Кишмишзорлар” кооперативи маълумотларида асосида муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

Мева-сабзавотчиликнинг самарадорлигини ошириш йўналишлари сифатида қуйидагиларни аниқлаш мумкин.

- ишлаб чиқаришни интенсивлаштириш даражасини ошириш;
- ресурс тежайдиган ишлаб чиқариш технологияларидан фойдаланиш;
- уруғчиликни такомиллаштириш;
- янги наслларни яратиш ишлари;
- юқори ҳосилдор ўсимлик навларини ва юқори даражада улардан фойдаланиш;
- мева-сабзавотчилик маҳсулотлар хом ашёсини комплекс қайта ишлаш;
- мева-сабзавотчилик маҳсулотлар, хом ашё йўқотишларни камайтириш ва бошқалар;

- мева-сабзавотчиликда маркетинг фаолиятини такомиллаштириш;
- мева-сабзавотчиликда қайта ишлаш атрофида хом ашё зоналарини оптималлаштириш;
- мева-сабзавот экинларини оқилона жойлаштириш;
- хом ашёни ташиш харажатларни-тежаш;
- интеграциялашган ҳолда молиявий-ҳисоб-китоб марказини ташкил этишни шакллантириш, интра-индустриал ташкил этилишини таъминлаш;
- мева-сабзавотчилик соҳасидаги иштирокчилар таркибини оптималлаштириш ва ҳ.к.

Хулоса. Мева-сабзавотчилик маҳсулотларини кооперация - ҳамкорликни ривожлантиришнинг ҳуқуқий асослари кооперативларни яратиш тартибини, уларнинг ҳуқуқий ва ташкилий шакллари, ресурсларни тақдим этишда ишлаб чиқариш, муносабатларни ташкил этиш тартибини, маҳсулот маркетингини, солиқ тизимларини, давлат ва кооперативлар ўртасидаги муносабатларни, кооперативларни ўзаро муносабатларни, мулкни бегоналаштиришга қарши ҳуқуқий кафолатларни мустаҳкамлашни белгилловчи қонунлар, меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар мажмуи сифатида тушунилиши керак.

Мева-сабзавотчилик маҳсулотлари ишлаб чиқарувчининг кооперациясида қўйидаги афзалликлари мавжуд:

-ташкилий, иқтисодий ресурси ва бошқа чегаралари муайян саноат кўламини ошириш мақсадида уларда концентрация ва ихтисослашув жараёнларини тўлиқ ривожланишига йўл очилади;

-ўзаро манфаатли ҳамкорлик шаклида ўз сабъ-ҳаракатларини бирлаштириш натижасида маълум бир маҳсулот турини ишлаб чиқаришда иқтисодиётнинг концентрацияси ва ихтисослашуви жараёнларини ривожлантириш учун имкониятлар яратади;

- мева-сабзавотчилик маҳсулотлари ишлаб чиқаришида турли механик, биологик, хўжалик жараёнлари ва операциялари ўзининг оптимал режимлари ва ўлчамларига эга бўлади;

- мева-сабзавотчилик маҳсулотлари ишлаб чиқариш корхонасининг оптимал ҳажми мева-сабзавот хом ашёсини қайта ишловчи корхонанинг оптимал ҳажмига мос келмаслиги керак, унинг оптимали турли омилларга, шу жумладан, турли хил хом ашёларни ташиш даражасига боғлиқ бўлади.

Мева-сабзавотчилик маҳсулотлари кооперациясини атрофлича ўрганиб, унинг самарадорлик кўрсаткичларини кучини қайта тиклаш ва халқ фаровонлигини ошириш учун шарт-шароитлар энг яхшиларини яратишда намоён қилиш, қишлоқда меҳнат шароитлари ва ҳақиқий иш ҳақини ошириш нуқтаи назардан келиб чиқган ҳолда технологик, иқтисодий ва ижтимоий-иқтисодий ишлаб чиқариш ҳамда экологик самарадорлик турлари ишлаб чиқилди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Чаянов.А.В. Основные идеи и формы организации сельскохозяйственной кооперации. – Москва. -1927. - 357 б.
2. Буздалов.И.Н. Возрождение кооперации. – М.: Экономика. -1990. –81 б.
3. Бузина Т.С. Оптимизация взаимодействия участников в региональных агропромышленных кластерах / Т.С. Бузина, Я.М.Иваньо. – Иркутск: Издательство Иркутский ГАУ, 2015. – 148 с.;
4. Аллахвердиев А.И. Развитие форм кооперации в аграрном секторе АПК. –Москва: - Экономика. –2003. –10 с.
- 5.Н.В.Ермалинская, Е. А. Кожевников; Кооперация в агропромышленном комплексе: учеб. пособие / Беларусь, Гомел. : ГГТУ им. П. О. Сухого, 2016. – 191 с.,
6. Р.М.Хусанов. Деҳқон хўжалигини юриштининг илмий ва амалий асослари. – Т.: Чўлпон, 2000. – 103 б.

UO'K: 91'522:4-133.2

**CHIG'ANOQ TOSH VA UNING RANGLI PARDOZBOP G'ISHT XUSUSIYATIGA
TA'SIRI****S.I.Axmedov, t.f.n., v.b. prof., Toshkent arxitektura va qurilish universiteti, Toshkent****M.M.Pulatov, doktorant, Toshkent arxitektura va qurilish universiteti, Toshkent**

Annotatsiya. Ikkilamchi xomashyolar va undan tayyorlangan mahsulotlar texnologiyasi bugungi kunda juda muhim hisoblanadi. Odatdagidek ekstensiv usullardan sement, energiya va mehnat xarajatlarini sezilarli darajada tejash bilan ish jarayonlarini keskin tezlashtirishni ta'minlaydigan intensiv texnologiyalarga o'tilmoqda. Ishlab chiqarish hajmini oshirish uchun sanoat chiqindilaridan keng foydalanish ko'zda tutilgan, mahsulot sifatini oshirish va mehnat sharoitlarini yaxshilashga katta e'tibor qaratilmoqda.

Kalit so'zlar: xomashyo, intensiv texnologiyalar, chig'anoq tosh, g'isht, mineral qo'shimchalar, sement, g'isht qorishmalari, qurilish materiallari.

Аннотация. Технология вторичного сырья и продуктов из него сегодня считается очень важной. От привычных экстенсивных методов идет переход к интенсивным технологиям, обеспечивающим резкое ускорение рабочих процессов при значительной экономии цемента, энергии и трудозатрат. Для увеличения объемов производства предусматривается широкое использование промышленных отходов, большое внимание уделяется повышению качества продукции и улучшению условий труда.

Ключевые слова: сырье, интенсивные технологии, ракушечник, кирпич, минеральные добавки, цемент, кирпичные смеси, строительные материалы.

Abstract. The technology of secondary raw materials and products made from it is considered very important today. The transition from the usual extensional methods to intensive technologies that provide a sharp acceleration of work processes with significant savings in cement, energy and labor costs. The widespread use of industrial waste is envisaged to increase the volume of production, with great emphasis on improving the quality of products and improving working conditions.

Keywords: raw materials, intensive technologies, shell stone, brick, mineral additives, cement, brick mixtures, building materials.

Ishlab chiqarilayotgan qurilish materiallari va mahsulotlari hajmini oshirish amaliyotda sementni tejaydigan turli texnologiyalarni qo'llash orqali amalga oshirilmoqda. Ular plastifikator-qo'shimchalar, mineral qo'shimchalar, g'isht qorishmalarni tayyorlash va qorishmalarni qoliplashning intensiv usullaridan foydalanishni qamrab oladi. Sementda yuqori tejamkorlikka turli texnologik usullar qo'llash orqali erishiladi.

Struktura nazariyasidan bog'lovchi moddalarni optimal to'ldirish zarurati kelib chiqadi, ya'ni to'ldiruvchi moddalarining miqdori, dispersiyasi va fizik-kimyoviy faolligi bo'yicha kompozitsiyalarni optimallashtirish zarur.

Kvars, ohaktosh, dolomit, shlak va boshqa kerakli dispersiya va faollikdagi to'ldiruvchi moddalardan foydalanish orqali mahsulotlarning mexanik xususiyatlarini o'zgartirmasdan, bir vaqtning o'zida ishlash xususiyatlarini oshiradigan sementning 60% yoki undan ko'prog'ini tejash imkonini beradi.

G'ishtni zichlash va mustahkamlash, uning qotishini tezlashtirish masalalarini hal qilishda uni mayda dispers mineral moddalar va sanoat chiqindilari bilan to'ldirish orqali amalga oshiriladi.

To'ldiruvchi zarrachalarning sement bog'lovchilarining strukturasini qotish kompozitsiyalarning strukturaviy mustahkamligidagi o'zgarishlar kinetikasini o'rganuvchi tajribalar bilan tasdiqlanadi [1, 2].

Qurilish materiallari ishlab chiqarishda resurslar va energiyani tejash muammosini hal qilishning istiqbolli yo'nalishi, bizning fikrimizcha, turli to'ldiruvchi va qo'shimchalar bilan birgalikda yuqori press bosimidan foydalangan holda texnologiyalarni ishlab chiqishdir.

Fizikaviy va mexanik xususiyatlari bo'yicha oddiy keramika va silikatlardan foydalanishda ushbu texnologiyalar yordamida olingan materiallar quyidagi xususiyatlarda ulardan farq qiladi:

- kam energiya sarfi, chunki ularni ishlab chiqarishda pishirish, issiqlik va namlik bilan ishlov berishni talab qilmaydi;
- keng xomashyo bazasi, chunki ularni ishlab chiqarish uchun oddiy tabiiy xomashyo, ayrim sanoat chiqindilari va qo'shimcha mahsulotlardan samarali foydalanish mumkin;
- bog'lovchi sarfini kamaytirish;
- qotish jarayonini tezlashtirish;
- oddiy texnologiya va shuning uchun ularni ishlab chiqarishda kam xarajat qilinadi.

Ushbu texnologiyalar yordamida g'isht, tosh, qoplama plitka, shuningdek, o'lchami va shakli qoliqlash uskunasi hajmi bilan belgilanadigan plitkalar va yo'lak plitalari kabi keng turdagi devorbob materiallarini ishlab chiqarish mumkin, bu devorbob, qoplama va yo'l plitkalari assortimentini sezilarli darajada kengaytiradi.

Aniq potentsialga qaramay, giperpresslash jarayoni hozirgi vaqtda yetarli darajada o'rganilmagan, bu esa kerakli presslash uskunalarining yetishmasligi muammolarini keltirib chiqarmoqda. Shuning uchun giperpresslash jarayonida sodir bo'ladigan jarayonlarni batafsil o'rganish va uning asosida sement kompozitsiyalarini pishirish texnologiyalarisiz yaratish dolzarb vazifadir.

Giperpresslash usulidan foydalanganda g'isht ishlab chiqarish uchun beton qorishmalari tayyorlashda to'ldiruvchi sifatida Toshkent viloyati Angren (EIZ) dagi "Sandiron Ceramics" konining 0-15 mm fraksiyadagi maydalash va saralash zavodining elangan, GOST 9757-90 [3;2-3b.] talablarini qoniqtiradigan, chig'anoq-tosh va Toshkent viloyati Chinoz qumidan foydalanildi, haqiqiy zichligi $2,6 \text{ g/sm}^3$ va to'kilgan holatdagi zichligi $1,653 \text{ kg/sm}^3$, 36,42% bo'shliqqa ega bo'lgan bu qum GOST 8735-88 va GOST 8736-93 texnik talablariga muvofiq [4]. G'isht kompozitsiyalar tanlab olindi va to'ldiruvchi va sement sarfining turi va miqdorining G'isht namunalarining mustahkamligiga ta'siri o'rganildi (3.5-jadval, 3.5-rasm).

Ta'kidlanganidek, mayda zarrali g'isht shag'al qum g'ishtga nisbatan uzoq muddatli mustahkamlikka ega. G'isht strukturasi shakllantirishda to'ldirgichlarning rolini hisobga olsak, oddiy og'ir g'ishtning asosiy kamchiliklaridan biri sement toshining to'ldirgichlarga yaxshi yopishmasligi degan xulosaga kelishimiz mumkin. Shunday qilib, $V/S=0,3$ da sement toshining kuchi 100 MPa va undan yuqori va 100-170 MPa bosimli to'ldirgichlarda bir xil V/S bo'lgan sanoat G'ishtining kuchi faqat 50-60 MPa ni tashkil qiladi. Binobarin, sement toshining potentsial quvvati oddiy g'ishtda ularning strukturasi bir xil bo'lmaganda va to'ldirgichlarning sement toshiga yaxshi yopishmasli tufayli yarmidan ko'p bo'lmagan miqdorda qo'llaniladi. Sement toshining chig'anoq-tosh to'ldiruvchi bilan yopishish qiymati qum bilan solishtirganda yuqori ekanligini ko'rsatadi. Bu nafaqat aralashtirilgan suvni so'rib olish, balki k chig'anoq-toshlarning sement toshi bilan yaxshi birikishi aniqlandi, bunda to'ldirgichning ozgina yuzisini erishi sodir bo'ladi, erigan yuzalar ta'sirida va doimiy kristal to'r hosil bo'ladi. G'ishtning mustahkamligini oshirishning asosiy sharti G'ishtda mustahkam va uzoqqa chidamliligini ta'minlash hisoblanadi. Agar to'ldirgich sement bilan kimyoviy o'zaro ta'sir qilganda, asosan ushbu o'zaro ta'sirning mahsulotlaridan iborat va G'isht konstruksiyaning birikish elementlarini birlashtiradigan oraliq diffuz qatlam paydo bo'ladi.

1-jadval

To'ldiruvchining turi va qotish vaqtining namunalar xususiyatlariga ta'siri

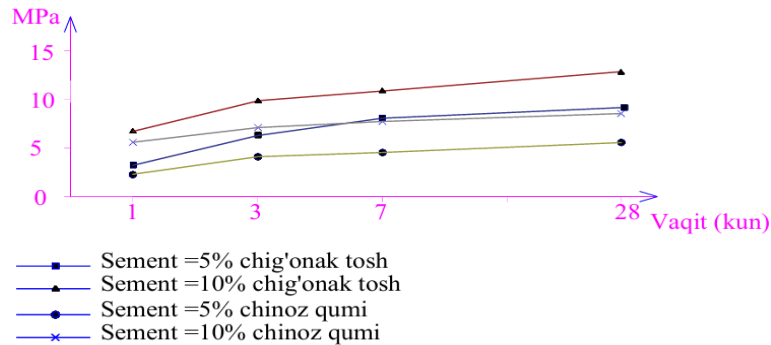
To'ldiruvchi turi	Sement sarfi		Qotish vaqtiga qarab namunalar xususiyatlari, kun							
			1		3		7		28	
	%	kg/m ³	R ₀ kg/m ³	R _s MPa	R ₀ kg/m ³	R _s MPa	R ₀ kg/m ³	R _s MPa	R ₀ kg/m ³	R _s MPa
Chig'anoq-tosh	5	118	2345	<u>0.4</u> 4,2	2337	<u>0.8</u> 5,8	2325	<u>1</u> 7,2	2310	<u>1.2</u> 7,5
	10	227	2350	<u>0.9</u> 6,5	2345	<u>1.8</u> 9,1	2335	<u>2.1</u> 12,7	2324	<u>3</u> 13
Chinoz qumi	5	115	2290	<u>0.3</u> 3,8	2287	<u>0.6</u> 4	2285	<u>1</u> 4,6	2275	<u>1.2</u> 5,2
	10	223	2310	<u>0.4</u> 5,2	2290	<u>1</u> 5,8	2282	<u>1.3</u> 7,7	2280	<u>1.4</u> 8,8

Olingan natijalardan quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

-sment sarfi oshishi bilan chig'anoq-tosh to'ldirgichlarida namunalarning mustahkamligi oshadi;

-sment sarfini 2 barobar oshirish chig'anoq-toshda presslashga mustahkamligining 9% ga oshishiga olib keladi;

To'ldiruvchi massasiga nisbatan sement sarfi 5-10% va $V_t/T = 0,06$ bo'lgan namunalar xususiyatlariga ta'siri.

1-rasm. To'ldirgich turi va sement sarfining namunalar mustahkamligiga ta'siri

To'ldirgichlarning donadorlik tarkibi va uning g'isht xususiyatiga ta'siri

To'ldirgich donadorlik tarkibi namunalarning xususiyatlariga ta'sirini aniqlashda chig'onak tosh qum (0-5) va shag'al (5-10) mm fraksiyalarning turli nisbatlariga ega bo'lgan, bir xil press bosimi 20 MPa bilan bir xil sement sarfi va 2 + 6 + 2 soat bug' bilan ishlangan namunalar tayyorlandi.

Bir kundan keyin zichlik va mustahkamlik kuchi qiymatlari 3.6-jadval va 3.6-rasmda keltirilgan.

Ma'lum bo'lishicha, xuddi plastik qoliqlash namunalari kabi, giperpresslash paytida to'ldirgichning donadorlik tarkibi muhim rol o'ynaydi, bu optimal tuzilishni ta'minlaydi, chunki giperpresslash paytida sement sarfi fraksiyasi kamayadi va yetarli darajada mayda dispersiyalanadi. 3.6-rasmdan ko'rishimiz mumkin, zichlik va mustahkamlik o'rtasidagi egri chiziqlar holati bir xil, ya'ni maksimal zichlikda maksimal mustahkamlikka erishiladi. Shu bilan birga, eng yuqori ko'rsatkichlar mayda zarrachali to'ldiruvchidan (0-5 mm) foydalanganda 11,2 MPa gacha etdi. 20% gacha bo'lgan shag'al fraksiyasini kiritganda, mustahkamligi 30% ga kamayadi, mustahkamlikning to'ldirgich donadorlik tarkibiga bog'liqligi egri parabolik chiziq bo'lib, 50%/50% nisbatda optimal darajaga yetadi; bosim kuchi bu holatda mayda zarrachali fraksiyasi bilan deyarli bir xil bo'ladi. Qum fraksiyasini hisobga olmaganda, shag'al fraksiyasining mustahkamligi qum fraksiyasidan 2 baravar kam natija ko'rsatdi.

Shuni ta'kidlash kerakki, chig'onak toshdan foydalanilganda, ba'zida namunalarning qirralari va yuzalarida yoriqlar kuzatiladi, bu esa mayda dispers fraksiyaning yetishmasligidan dalolat beradi.

Yuqoridagi tadqiqot natijalariga ko'ra, giperpresslashda to'ldiruvchi moddasining don tarkibi, qorishmadagi bo'shliqlar va G'ishtning zich joylashishini ta'minlaydigan qum va maydalangan tosh fraksiyasining optimal miqdori yirik to'ldiruvchi qoshilmagan tarkibda yuqori mustahkamlikka erishildi.

Natijalarga muvofiq, to'ldiruvchi moddasining solishtirma sirt maydonining ortishi mahsulotlarning mustahkamligini oshiradi, bu mayda silliqlashda yuzaga keladigan kristall to'ring nuqsonlari bilan to'ldiruvchi moddasining kimyoviy faolligi oshishiga bog'liq. Bir xil sement sarfida solishtirma sirt maydoni 2000 dan 6000 sm^2 gacha bo'lganda, mustahkamligi 32 dan 49% gacha ortadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Solomatov V.I., Abbasxanov I.A., Taxirov M.K. Effektivnyy put ekonomii sementa v stroitelstve. Arxitektura i stroitelstvo Uzbekista- na., 1987, №7.S1-2.

2. Solomatov V.I., Kadyrova D.Sh. Vliyaniye kolichestva napolnitelya i dobavok na svoystva G'ishta i G'ishtnoy smesi.// Issledovanie stroitelnykh materialov i konstruksiy. Sb nauch.trudov. Tashkent: Tashkentский politexnicheskii institut, 1986.-S.59-62.

3. Nikiforov K.A., Jadambaa U., Xanturgaeva G.I., Syrempilov A.D. Teoriya i parogazovaya texnologiya polucheniya . silikatnoy keramiki. Izd-vo BNS, 1999.- 177 s

4. GOST 8735-88 Pesok dlya stroitel'nykh rabot. Metody ispytaniy. Data vvedeniya v deystvie: 01.07.1989g. S. 25.
5. Axverdov I.N. Teoreticheskie osnovy G'ishtovedeniya.- Minsk.- Vyshyeyshaya shkola, 1991.-189s.
6. Krasny I.M. O mexanizme povysheniya prochnosti G'ishta pri vvedenii mikronapolnitelya. //G'isht i jelezoG'isht .-1987,№5.-S. 10-11

UO'K: 91'522:4-133.2

IKKILAMCHI XOMASHYOLAR PARDOZBOP G'ISHT TARKIBIDAGI BOG'LOVCHINING NARMAL QUYUQLIGIGA TA'SIRI

M.M.Pulatov, doktorant, Toshkent arxitektura va qurilish universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Bugungi kun qurilish sanoatining talabidan kelib chiqib maxalliy xomashyolar asosida yuqori bosim orqali pardozbop g'isht ishlab chiqarish texnologiyasi juda muhim hisoblanadi. Qurilish materiallari va buyumlari ishlab chiqarish hajmini oshirish sementni tejash imkonini beruvchi turli texnologiyalarni joriy etish hisobiga amalga oshirilmoqda. Ushbu tadqiqot mahalliy xomashyo asosida giperpresslash, uchuvchi kul, superplastifikator, pigment va mikrokrementzem qo'shish yo'li bilan qoplangan g'ishtning fizik-mexanik xususiyatlarini yaxshilash maqsadida o'tkazildi.

Kalit so'zlar: qurilish sanoati, pardozbop g'isht, tabiiy resurs, krementzem, kremniy changi, giperpresslash, mikrokrementzem.

Аннотация. Технология производства облицовочного кирпича под высоким давлением на основе местного сырья считается очень важной, учитывая спрос строительной отрасли на сегодняшний день. Увеличение объемов производства строительных материалов и изделий осуществляется за счет внедрения различных технологий, позволяющих экономить цемент. Это исследование проводилось с целью улучшения физико-механических свойств облицовочного кирпича путем гиперпрессовки на основе местного сырья, добавления летучей золы, суперпластификатора, пигмента и микрокремнезема.

Ключевые слова: строительная промышленность, отделочный кирпич, природные ресурсы, кремнезем, кремнеземная пыль, гиперпрессование, микрокремнезем.

Abstract. Today, due to the demand of the construction industry, the technology for the production of finishing bricks through high pressure on the basis of special raw materials is considered very important. Increasing the volume of production of building materials and objects is due to the introduction of various technologies that allow you to save cement. This study was carried out with the aim of improving the physicochemical properties of brick coated by adding hyperpression, volatile ash, superplastifier, pigment and microkrementzem based on local raw materials.

Keywords: construction industry, finishing brick, natural resource, krementzem, Silicon Dust, hyperpressure, mikrokrementzem.

Portlandsement dunyodagi eng yaxshi qurilish materiallaridan biridir. Biroq, oddiy portlandsement ishlab chiqarishda ushbu ishlab chiqarishda foydalaniladigan tabiiy resurslarning 5 foizi iste'mol qilinadi va bu ishlab chiqarish global CO² chiqindilarining 5-7 foizini tashkil etadi, bu ko'plab ekologik muammolarga olib keladi [1, 2].

Oddiy portlandsement bilan bog'liq kamchiliklarni kamaytirish uchun uchuvchi kul va mikrokrementzemdan foydalanish ko'plab tadqiqotchilar tomonidan yaxshi o'rganilgan [3-14, 5, 6].

Krementzem changlari kremniy ishlab chiqarishda chiqadigan ikkilamchi mahsuloti bo'lib, sementdagi krementzemga nisbatan krementzem miqdori yuqori. Kremniy changining zichligi odatda 2,20 dan 2,30 gacha bo'ladi va uning to'kma zichligi 200 dan 1400 kg/m³ gacha bo'lgan zichlik darajasiga bog'liq [7].

Mikrakremniyziyomni sement tarkibiga qo'shish ikkita ustunlik beradi: to'ldirgich sifatida u fizik xossalarni yaxshilaydi; silikon chang zarralari sement zarralaridan 100 baravar kam bo'lganligi

sababli, ular matritsadagi erkin suv bilan hosil bo'lgan sementning gidratlangan zarralari orasidagi bo'shliqni egallaydi, bu esa bo'shliqlarning ancha zich mikrostrukturasiga olib keladi.

Ushbu tadqiqot mahalliy xomashyo asosida giperpresslash, uchuvchi kul, superplastifikator, pigment va mikrokrementzem qo'shish yo'li bilan qoplangan g'ishtning fizik-mexanik xususiyatlarini yaxshilash maqsadida o'tkazildi, bu esa ushbu sanoat chiqindilaridan chiqadigan utilizatsiya va ifloslanish muammolarini kamaytirish uchun foydali bo'lishi mumkin. Mikrokrementzem va kul ushbu tadqiqotda sementning o'rnini bosuvchi sifatida ishlatilgan va ular eritmaning mexanik va fizik xususiyatlariga ta'siri muhokama qilingan.

Preslash orqali pardozbob g'isht olishda ikkilamchi materiallarning pardozbob g'isht tarkibidagi bog'lovchining normal quyug'ligiga ta'sirini aniqlash uchun eksperimental tadqiqotlar o'tkazildi natijalar 1,2,3-jadvalarda keltirilgan.

1-jadval.

KDj-3 superplastifikatorning sementning normal quyug'ligiga ta'siri.

№	PS400 D0 markali oq sement, g	KDj-3 superplastifikatori ning sementning normal quyushigiga ta'siri.			Vika Asbobni kursatishi, mm	Pestikni botish chuqurligi,mm
		Sement massasiga nisbatan %	Suv mikdori			
			sm ³	%		
1.	400	-	112	28,2	5	35
2.	400	0,4	92	23	5	35
3.	400	0,6	80	20	5	35
4.	400	0,8	74,4	18,6	5	35
5.	400	1	76	19	5	35

Uch xil oq, qora, jigarragdagi pardozbob g'ishtlar oldindan foydalanib kelayotgan tarkib va joriy qilinayotgan tarkib bo'yicha foydalanilgan ikkilamchi xom ashyolarning pardozbob g'ishtning rangiga va pigment sarfiga tasirlari o'rganildi unga ko'ra mikrakremniziyom sarfini o'rganilgan adabiyotlar taxlilidan kelib chiqib bog'lovchi massasiga nisbata 6% qo'shildi [1].

2-jadval.

Ikkilamchi material kulning sement normal quyug'ligiga ta'siri

№	PS400 D0 markali oq sement, g	Sement massasiga nisbatan %				Vika Asbobni kursatishi, mm	Pestikni botish chuqurligi,m m
		KDj-3 superplastifikator	Suv mikdori		Saja (kul tashqoli)		
			sm ³	%			
1.1	400	-	112	28,2	7	12	28
1.2.	400	-	120	30	7	5	35
2.1	400	0,8	74,4	18,6	7	13	27
2.2	400	0,8	74,4	19	7	11	29
2.3	400	0,8	74,4	19,5	7	5	35

Pardozbob g'isht tarkibiga xar bir qo'shilgan xom ashyoning yuzasi va suv talabchanligi bo'lganini inobatga olgan holda ikkilamchi material sifatida foydalanilayotgan mikrakremnizom 2-jadvalda keltirilgan qora va jigarrandagi pardozbob g'ishtning tarkibi bog'lovchi massasiga nisbatan 6% mikrakremniziyom qo'shilganda sementning normal quyug'ligiga ta'sirini 3-jadvalda ko'rishimiz mumkin.

3-jadval.

Ikkilamchi material kul va mikrakremniziyomning sement normal quyug'ligiga ta'siri

№	PS400 D0 markali oq sement, g	Sement massasiga nisbatan %					Vika Asbo bni kursat ishi, mm	Pestikni botish chuqurligi, mm
		KDj-3 super- plastifikator	Suv mikdori		Saja (kul tashqoli)	Mikrakremn izyom		
			sm ³	%				
1.	400	-	120	30	7	6	10	30
2.	400	-	124	31	7	6	5	35
3.	400	0,8	74,4	19,5	7	6	11	29
4.	400	0,8	74,4	20	7	6	8	32
5.	400	0,8	74,4	20,5	7	6	5	35

KDj-3 kompleks kimyoviy qo'shimchasi sement xamirining normal quyug'ligiga ta'siri aniqlandi unga ko'ra sementning normal quyug'ligi qoshimchasiz xolatda sementning massasiga nisbatan 28,5% ni tashkil etdi. KDj-3 kompleks kimyoviy qo'shimchasi sement massasiga nisbatan 0,8 % qo'shilganda suv sarfini maksimum kamayib sement massasiga nisbatan suv talabchanlikni 28,5 foizdan 18,6% ga tushirib berdi.

O'rganilgan tajribalar foydalanilgan KDJ-3 va ikkilamchi materiallar bo'lgan kul va mikrakremnizimning sementning normal quyugligiga ta'sirini aniqlandi unga ko'ra bog'lovchi massasiga nisbatan kul tashqoli 7 foiz qoshilganda suv sarfi 18,6 dan 19,5 % oshishi kuzatildi, mikrakremniziom qoshilganda esa 20, 5 % tashkil etdi, Kdj-3 qo'shmastan bog'lovchi massasiga nisbatan kul tashqoli 7 foiz, mikrakremniziom 6% qo'shilganda 28,5 foizdan 31% da oshishi kuzatildi.

To'ldirgichlarning donadorlik tarkibi va uning g'isht xususiyatiga ta'siri

To'ldirgich donadorlik tarkibi namunalarning xususiyatlariga ta'sirini aniqlashda chig'onak tosh qum (0-5) va shag'al (5-10) mm fraksiyalarning turli nisbatlariga ega bo'lgan, bir xil press bosimi 20 MPa bilan bir xil sement sarfi va 2 + 6 + 2 soat bug' bilan ishlangan namunalari tayyorlandi.

Ma'lum bo'lishicha, xuddi plastik qoliplash namunalari kabi, giperpresslash paytida to'ldirgichning donadorlik tarkibi muhim rol o'ynaydi, bu optimal tuzilishni ta'minlaydi, chunki giperpresslash paytida sement sarfi fraksiyasi kamayadi va yetarli darajada mayda dispersiyalanadi.

Shuni ta'kidlash kerakki, chig'onak toshdan foydalanilganda, ba'zida namunalarning qirralari va yuzalarida yoriqlar kuzatiladi, bu esa mayda dispers fraksiyaning yetishmasligidan dalolat beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Shanks W., Dunant C.F., Drewniak Michał P., Resour. Conserv. Recycl. 2019. V.141. P. 441–454.
2. Mathieu P. The IPCC Special Report on Carbon Dioxide Capture and Storage. 2006. P. 1611–1618.
3. Süleyman Gökçe H., Hatungimana D., Ramyar K. Effect of fly ash and silica fume on hardened properties of foam concrete 194. P.1–11.
4. Vinay Kumar B.M., Ananthan H., Balaji K.V.A. Experimental studies on cement stabilized masonry blocks prepared from brick powder, fine recycled concrete aggregate and pozzolanic materials Eng. 2017. V. 10. P. 80–88.
5. Ахмедов, С. И., Сабуров Х.М., Аюсбаев А.У. Повышение устойчивости подвижного песка с применением модифицированных соединителей на основе местного сырья Новые огнеупоры. 2024. № 5. С. 100–109
6. Аюсбаев А.У., Сабуров Х.М., Мажидов С.Р., Жураева Ф.Д., Ахмедов С. И., Физико-механические свойства бетона, полученного на основе модифицированного суперпластификатора Новые огнеупоры. 2024. № 9.
7. Duggal S.K. Building Materials, 3rd revised ed., New Age International (P) Limited, Publishers, New Delhi, 2008, P. 240–241.

UO'K 72.021.2

PROYEKSIYALAR VA ULARNING ME'MORIY LOYIHALASHDAGI VAZIFASI

M.M. Xamroqulova, dots., Toshkent arxitektura-qurilish instituti, Tashkent

Annotatsiya. Maqolada chizma geometriya usullaridan foydalangan holda proyeksiyalarning me'moriy loyihalashdagi asosiy vazifasi ko'rib chiqiladi. Proyeksiyaning asosiy turlari — ortogonal, qiya va perspektiv proyeksiyalar, shuningdek, ularning loyihalash jarayonining turli bosqichlaridagi qo'llanilishi tasvirlanadi. Ortogonal proyeksiyalar aniq chizmalar — reja, kesim va fasadlarni yaratish uchun ishlatiladi, perspektiv proyeksiyalar esa ob'ektni vizualizatsiya qilish va taqdim etish uchun muhimdir. Aksonometrik proyeksiyalar murakkab konstruktiv yechimlarni aniq va funksional tasvirlashda qo'llaniladi. Maqolada proyeksiyalarning chizmalar yaratish, me'mor va muhandislar o'rtasidagi hamkorlik hamda loyihalarni mijozlarga taqdim etishdagi ahamiyati ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: Proyeksiyalar, Ortogonal proyeksiya, Qiya proyeksiya, Perspektiv proyeksiya, Chizma geometriya, Me'moriy loyihalash, Aksonometriya, Chizmalar, Vizualizatsiya, Me'moriy grafika.

Аннотация. В статье рассматривается основная роль проекций в архитектурном проектировании с использованием методов начертательной геометрии. Описываются основные виды проекций — ортогональная, косая и перспективная, а также их применение на различных этапах проектирования. Ортогональные проекции используются для создания точных чертежей — планов, разрезов и фасадов, тогда как перспективные проекции важны для визуализации и представления объекта. Аксонометрические проекции применяются для точного и функционального отображения сложных конструктивных решений. В статье подчеркивается значение проекций в процессе создания чертежей, сотрудничестве между архитекторами и инженерами, а также в представлении проектов заказчиком.

Ключевые слова: Проекции, ортогональная проекция, косая проекция, перспективная проекция, начертательная геометрия, архитектурное проектирование, аксонометрия, чертежи, визуализация, архитектурная графика.

Abstract. The article examines the primary role of projections in architectural design using descriptive geometry methods. It describes the main types of projections—orthogonal, oblique, and perspective—and their application at different stages of the design process. Orthogonal projections are used to create precise drawings such as plans, sections, and facades, while perspective projections are essential for visualizing and presenting the object. Axonometric projections are employed for accurate and functional representation of complex structural solutions. The article highlights the importance of projections in the creation of drawings, collaboration between architects and engineers, and the presentation of projects to clients.

Key words: Projections, orthogonal projection, oblique projection, perspective projection, descriptive geometry, architectural design, axonometry, drawings, visualization, architectural graphics.

Proyektsiyalar, me'moriy loyihalashda asosiy vositalardan biridir. Ular bino yoki ob'ektni vizual tasvirlash uchun ishlatiladi va me'moriy loyihalash jarayonining muhim qismini tashkil etadi. Proyektsiyalar orqali inshootning to'liq tasvirini yaratish, uning o'lchamlarini belgilash va xarakteristikalarini aniq ko'rsatish mumkin.

Me'moriy loyihalashdagi proyektsiyalar quyidagi vazifalarni bajaradi:

1. *Tasvirlash va tasdiqlash.* Proyektsiyalar, bino yoki inshootning turli nuqtalaridan ko'rinishlarini tasvirlashga yordam beradi. Bu, me'morga ob'ektning shakli, o'lchamlari, komponentlarining joylashuvi va boshqa parametrlarini aniqlashda yordam beradi.

2. *Funksional va konstruktiv muammolarni hal qilish.* Proyektsiyalar yordamida ob'ektning ichki va tashqi strukturalari ko'rsatiladi. Me'mor va muhandislar bu tasvirlar orqali qurilishning funksional imkoniyatlarini, shuningdek, konstruktiv tuzilmasini baholay oladilar.

3. *Loyiha hujjatlarining taqdimoti.* Proyektsiyalar, loyiha hujjatlari sifatida, qurilish kompaniyalari, davlat organlari va boshqa manfaatdor tomonlarga bino yoki inshootning dizaynini aniq va tushunarli tarzda taqdim etishga yordam beradi.

4. *Miqyosli rejalashtirish.* Proyektsiyalar yordamida inshootning barcha o'lchamlari aniq belgilanishi mumkin. Bu loyiha ishlari davomida zarur bo'lgan aniq miqyosdagi qurilish materiallari va resurslarini rejalashtirishda muhim ahamiyatga ega.

5. *Kommunikatsiya vositasi.* Proyektsiyalar, loyihani tushunishda osonlik yaratadi, chunki ular turli tomonlardan ko'rinishlarni bir vaqtning o'zida ko'rsatadi. Bu esa jamoa a'zolarining bir-biri bilan samarali aloqada bo'lishini ta'minlaydi.

Me'moriy proyektsiyalar ko'pincha quyidagi shakllarda bo'ladi:

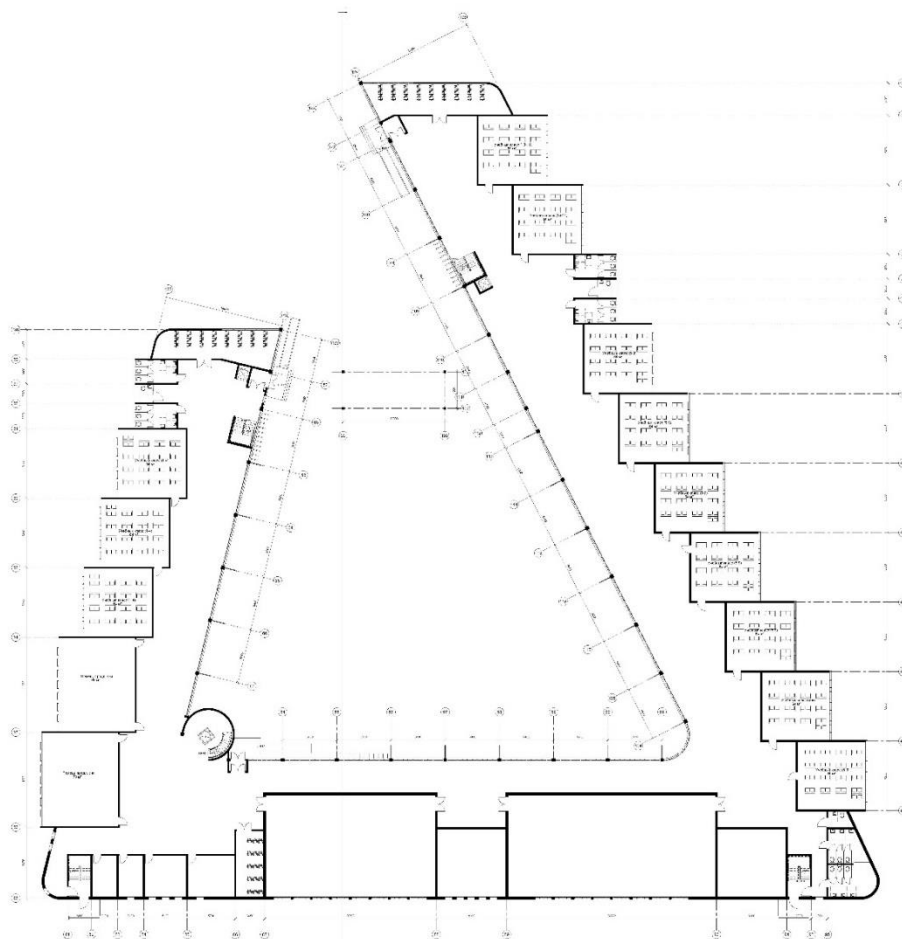
- *Ikki o'lchovli proyektsiyalar* (masalan, reja, fasadlar, kesmalar),
- *Uch o'lchovli proyektsiyalar* (masalan, perspektivalar).

Umuman olganda, proyektsiyalar me'moriy loyihalash jarayonida ob'ektning funksional va estetik jihatlarini aniqlash, tasvirlash va ishlab chiqishda muhim vosita hisoblanadi.

Me'moriy loyihalashni proyektsiyalarsiz tasavvur qilib bo'lmaydi, chunki ular chizmalar yaratish va me'moriy ob'ektlarni aniq aks ettirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Chizma geometriya fazoviy shakllarni ikki o'lchovli tasvirlarga aylantirish uchun zarur vositalarni taqdim etadi, bu esa me'morlar, muhandislar va quruvchilarning samarali hamkorligini ta'minlaydi. Ushbu maqolada turli proyektsiya turlarining me'moriy loyihalashda qo'llanilishi, loyihalash jarayoniga ta'siri hamda zamonaviy me'mor uchun ularning ahamiyati ko'rib chiqiladi.

Proyektsiya — bu uch o'lchovli jismlarni ikki o'lchovli tekislikda aks ettirish usuli. Ushbu jarayon bino qurilish chizmalari yaratish uchun zarur. Chizma geometriyada me'moriy loyihalashda eng ko'p qo'llaniladigan bir necha turdagi proyektsiyalar mavjud:

Ortogonal proyektsiya — barcha proyektsiyalovchi nurlar proyektsiya tekisligiga perpendikulyar bo'lgan proyektsiya turi. Bu usul eng kam buzilishlar bilan aniq o'lchamli tasvirlarni olish imkonini beradi. Me'moriy chizmalarda reja, kesim va fasadlarni yaratish uchun ishlatiladi.

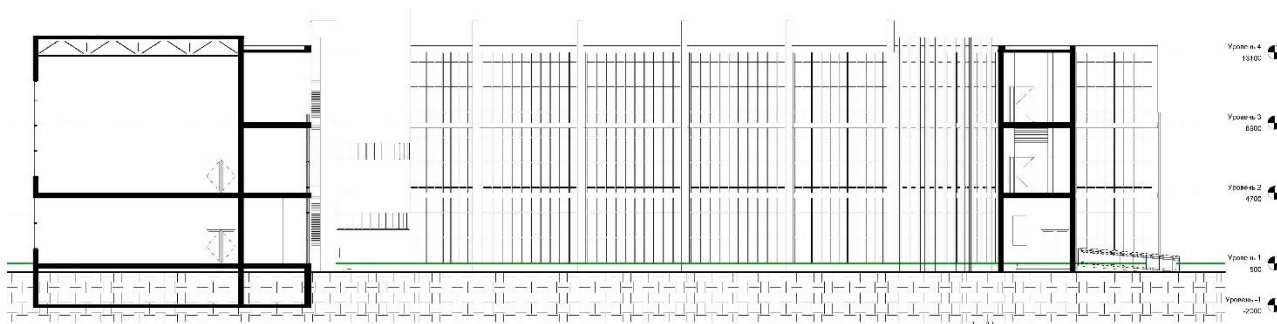

1 rasm. Maktab binosining rejasi

Qiya proyeksiya — jismni aks ettirish usuli bo‘lib, bunda proyeksiyalovchi nurlar proyeksiya tekisligiga burchak ostida joylashgan bo‘ladi. Ko‘pincha, qiya proyeksiyaning varianti sifatida aksanometriya ishlatiladi. U me‘moriy jismni tushunarli tarzda tasvirlash va bir vaqtning o‘zida bir nechta tomonlarni ko‘rsatish imkonini beradi.

Perspektiv proyeksiya — kuzatuvchidan uzoqlashgan nuqtalarning uzoqlik hisobga olingan holda tasvirlanishi. Ushbu proyeksiya binoni hayotiy ko‘rinishda tasvirlash uchun ishlatiladi. Ayniqsa, so‘nggi yillarda 3D-modellashtirish rivojlanishi bilan ushbu proyeksiya yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Har bir me‘moriy ob‘ektni loyihalash bosqichida turli xil proyeksiyalar qo‘llanilib, har biri o‘ziga xos vazifalarni bajaradi. Quyida ularning asosiy qo‘llanilish sohalari ko‘rib chiqiladi.

2-rasm. Maktab binosining qirqimi

Ortogonal proyeksiyalar reja, kesim va fasad chizmalari yaratishda asosiy rol o‘ynaydi. Ushbu proyeksiya masshtab va burchaklarni aniq saqlab qoladi, bu esa xonalar joylashuvi, shift balandligi, devor qalinligi va boshqa konstruktiv elementlarni to‘g‘ri aks ettirish imkonini beradi.

Bino rejasi — bu gorizontal ortogonal proyeksiya bo‘lib, unda xonalar, eshiklar, derazalar va boshqa elementlarning joylashuvi tasvirlanadi

Binoning qirqimi — vertikal ortogonal proyeksiya bo'lib, u binoning ichki tuzilishi, qavatlar, zinapoyalar va qoplamalarni ko'rsatadi.

Fasad — binoning tashqi ko'rinishini aks ettiruvchi chizma bo'lib, unda bezak materiallari, me'moriy detallar va dekor elementlari ko'rsatiladi.

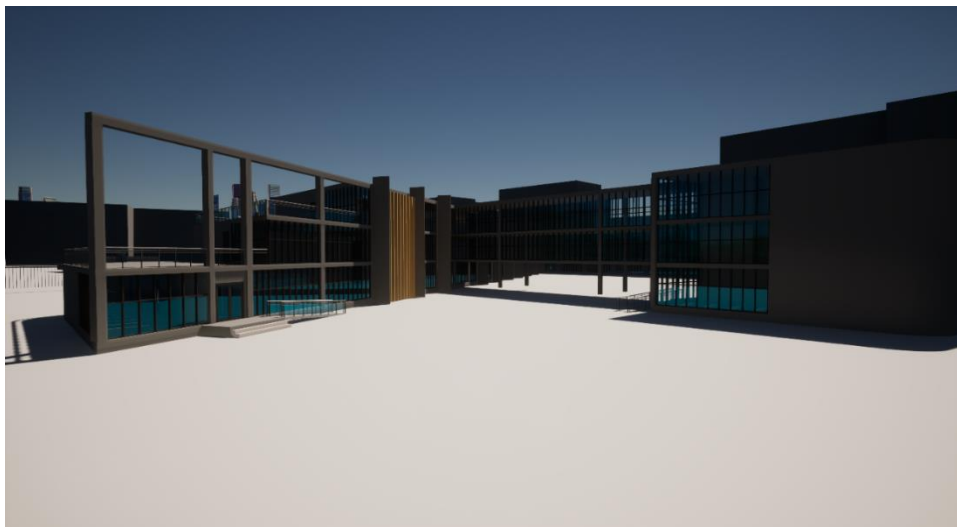
3-rasm. Maktab binosining fasadi

Me'moriy ob'ektlarni vizualizatsiya qilish va taqdim etish: perspektiv proyeksiyalar xaqiqiy ko'rinishdagi bino tasvirlarini yaratish, mijozlar bilan muhokamalar va taqdimotlar uchun perspektiv proyeksiyalar ishlatiladi. Perspektiva chuqurlik va hajm illyuziyasini yaratib, tasvirni aniq va tushunarli qiladi. Me'morlikda eng ko'p qo'llaniladigan perspektiv proyeksiyalar quyidagilardir:

Bir nuqtaga yo'naltirilgan perspektiva — bu tasvirda masofani ko'rsatish va chuqurlik hissini yaratish uchun ishlatiladigan grafik uslub bo'lib, unda barcha paralel chiziqlar bir nuqtada, ya'ni "perspektiva nuqtasida" P bosh nuqtada uchrashadi. Bu perspektiva asosan ikki o'lchovli tekisliklarda tasvirlarda chuqurlik va masofa hissini yaratish uchun qo'llaniladi.

Masalan, yo'l yoki temir yo'lining chiziqlari ko'rsatilganda, ular uzoqlashgani sayin torayib boradi va oxir-oqibatda bir nuqtada — ufq nuqtasida uchrashadi. Bunday tasvirda ob'ektlar, ya'ni kattaroq bo'lishi kerak bo'lgan narsalar, oldinroq ko'rsatiladi, kichikroq bo'lishi kerak bo'lgan narsalar esa uzoqlashgan sari kichrayadi.

Bir nuqtaga yo'naltirilgan perspektiva ko'pincha chizmachilik, arxitektura va rasmda ishlatiladi.

4-rasm. Maktab binosining perspektiv vizualizatsiyasi

Ikki nuqtaga yo'naltirilgan perspektiva — ikki o'zaro paralel bo'lgan to'g'ri chiziqlarning uchrashish nuqtalari yordamida hosil qilingan tasvirlarga aytiladi. Bu tasvirda ob'ektlar ekstererlar yoki intererlar ikki nuqtaga yo'naltirilgan chiziqlar orqali quriladi. Bu usulda, tasvirda ko'plab paralel chiziqlar ikki alohida nuqtada birlashadi, bu nuqtalar garizon chiziqda joylashgan bo'ladi.

Masalan, bunday perspektivada, burchakdagi bino yoki ko'cha tasvirlanayotganda, uning tomonlari bir-biriga qarama-qarshi nuqtalarda birlashadi. Bu ikki nuqtali perspektiva ko'pincha ob'ektlarning burchakli ko'rinishlarini, masalan, binolarni yoki yo'llarni tasvirlashda qo'llaniladi.

Ikki nuqtaga yo'naltirilgan perspektiva bir nuqtaga yo'naltirilgan perspektivaga qaraganda yanada aniqroq ko'rinish beradi, chunki unda ob'ektlarning ikki tomoni, ya'ni ikki yon ko'rinishi hisobga olinadi. Bunday usul asosan arxitektura va shaharlarda tasvirlar chizishda keng qo'llaniladi.

Uch nuqtaga yo'naltirilgan perspektiva — bu tasvirni chizishda ob'ektlar yoki ekstererlar va intererlar uchta alohida nuqtada birlashadigan perspektiva usulidir. Bunda barcha paralel chiziqlar uchta nuqtada birlashadi: bitta nuqta ob'ektning yuqori yoki pastki qismida, ikkinchisi — yon tomonlarida va uchinchisi esa asosan vertikal yo'nalishda joylashadi.

5-rasm. Maktab binosining ichki perspektiv ko'rinishi

Uch nuqtaga yo'naltirilgan perspektiva asosan yuqoridan yoki pastdan ko'rish burchagi bilan tasvirlashda qo'llaniladi. Masalan, agar siz baland bino yoki uzoqdan ko'rinadigan shaharning yuqori nuqtasidan ko'rsangiz, binoning yuqori va pastki tomonlaridagi chiziqlar bir-biridan farq qilishi va uchta nuqtada birlashishi mumkin. Bunday perspektiva ob'ektlarga yanada aslidek va aniq ko'rinish beradi.

Uch nuqtali perspektiva, ayniqsa, katta balandlikka ega ob'ektlar yoki manzara tasvirlarida ishlatiladi. Bu usul ob'ektlarning tabiiy joylashishini va o'lchamlarini aniqroq aks ettirish imkonini beradi.

Yuqorida keltirilgan nazariy perspektiva qoydolari me'moriy loyihalashda asosan uch o'lchovli ob'ektlarni tasvirlanda fundamental bilim sifatida foydalaniladi hamda o'zak vazifasini o'taydi. Bularning amaliyotdagi tadbiqini quyidagi misollar bilan ko'rishimiz mumkin.

Aksonometriya: qiya proyeksiyalarning funksional afzalliklari

Aksonometrik proyeksiyalar obyektning o'lchamlarini saqlab, aniq va tushunarli tasvir yaratish imkonini beradi. Bu usul texnik loyihalash bosqichlarida muhandislik xizmatlari bilan tafsilotlarni muhokama qilish uchun juda foydalidir. Me'morchilikda quyidagi aksanometriya turlari keng qo'llaniladi:

Izometrik proyeksiya — barcha o'qlar 120° burchak ostida joylashgan bo'lib, jismning aniq va tushunarli tasvirini beradi.

Aksonometrik proyeksiyalar va Izometrik proyeksiyalarda o'lchamlar X, Y va Z o'qlarda 1:1 masshtabda olinadi, bu aniqlikni oshiradi.

Dimetrik proyeksiya — ikki o'lcham X va Z 1:1 masshtabda olinadi, uchinchi o'lcham Y esa 0.5 olinadi, bu esa balandlik yoki uzunlikni ta'kidlab ko'satish imkonini beradi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, royeksiyalar me'moriy loyihalashda asosiy rol o'ynaydi. Loyihalashning turli bosqichlarida ortogonal, perspektiv va aksanometrik proyeksiyalar qo'llanilib,

aniq chizmalar va vizualizatsiyalar yaratiladi. Zamonaviy 3D-modellashtirish texnologiyalari ushbu jarayonni yanada samarali va aniq bajarishga yordam beradi.

6-rasm. Maktab binosining aksonometrik ko'rinishi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. R. Xorunov. "Chizma geometriya kursi". Ukituvchi nashriyoti.Toshkent. 1974.
2. J. X. Mirxamidov, G. U. Alaviya. "Perspektiva va perspektivada soyalar". TAKI nashriyoti. Toshkent. 2004.
3. Filisyuk N. V., Krasovskaya N. I. "INJENERNAYA GRAFIKA" (razdel «Stroitel'noe cherenie»). 2012.
4. S.S. Saydaliyev. Chizma geometriya va muhandislik grafikasi. TDPU nashriyoti. 2017.
5. H. T. Abidov. " Chizma geometriya va muxandislik grafikasi " Toshkent. 2019.

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
MINTAQAVIY BO‘LIMI
XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI

XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI
AXBOROTNOMASI

№5/2 (126)
2025 y., may

O‘zbekcha matn muharriri:
Ruscha matn muharriri:
Inglizcha matn muharriri:
Musahhih:
Texnik muharrir:

Ro‘zmetov Dilshod
Hasanov Shodlik
Xamrayev Nurbek, Lamers Jon
O‘rozboyev Abdulla
Shomurodov Jur‘at

“Xorazm Ma’mun akademiyasi axborotnomasi” O‘zbekiston Matbuot va axborot agentligi Xorazm viloyat boshqarmasida ro‘yxatdan o‘tgan. Guvoxnoma № 13-023

Terishga berildi: 07.05.2025
Bosishga ruxsat etildi: 14.05.2025.
Qog‘oz bichimi: 60x84 1/8. Adadi 70.
Hajmi 11.1 b.t. Buyurtma: № 5-T

Xorazm Ma’mun akademiyasi noshirlik bo‘limi
220900, Xiva, Markaz-1
Tel/faks: (0 362) 226-20-28
E-mail: mamun-axborotnoma@academy.uz
xma_axborotnomasi@mail.ru

(+998) 97-458-28-18